T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

# KLASİK ARAP EDEBİYATINDA NÜKTE DERLEYİCİLİĞİNİN İLK SİSTEMATİK ÖRNEĞİ: EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE

(DOKTORA TEZİ)

Muhammed Faruk ÇAKIR

BURSA - 2023

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

# KLASİK ARAP EDEBİYATINDA NÜKTE DERLEYİCİLİĞİNİN İLK SİSTEMATİK ÖRNEĞİ: EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE

**(DOKTORA TEZİ)**

**Muhammed Faruk ÇAKIR**

**Danışman**
**Prof. Dr. Şener ŞAHİN**

**BURSA – 2023**

# TEZ ONAY SAYFASI

**T. C.**

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda **711823003** numaralı **Muhammed Faruk ÇAKIR**'ın hazırladığı "**Klasik Arap Edebiyatında Nükte Derleyiciliğinin İlk Sistematik Örneği: el-Ecvibetü'l-Müskite**" konulu Doktora Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, …… günü …… saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin…….(başarılı/başarısız) olduğuna ……(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

**Prof. Dr. Şener ŞAHİN**

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

**Prof. Dr. Hüseyin Günday**

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

**Doç. Dr. Adnan Arslan**

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Üye

**Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Arslan**

Marmara Üniversitesi

Üye

**Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan Akçay**

Bursa Uludağ Üniversitesi

03.03.2023

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU**

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 06/02/2023

Tez Başlığı: Klasik Arap Edebiyatında Nükte Derleyiciliğinin İlk Sistematik Örneği: el-Ecvibetü'l-Müskite

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 271 sayfalık kısmına ilişkin, 06.02.2023 tarihinde şahsım tarafından "Turnitin" adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %4 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç

2- Alıntılar dâhil

3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

**Adı Soyadı:** Muhammed Faruk ÇAKIR

**Öğrenci No:** 711823003

**Anabilim Dalı:** Temel İslam Bilimleri

**Programı:** Arap Dili ve Belagatı

**Statüsü:** Doktora

**Danışman**

**Prof. Dr. Şener ŞAHİN**

# YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum *Klasik Arap Edebiyatında Nükte Derleyiciliğinin İlk Sistematik Örneği: el-Ecvibetü'l-Müskite* başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

**Tarih ve İmza**

03/03/2023

| | |
|---|---|
| **Adı Soyadı:** | Muhammed Faruk ÇAKIR |
| **Öğrenci No:** | 711823003 |
| **Anabilim Dalı:** | Temel İslâm Bilimleri |
| **Programı:** | Arap Dili ve Belagatı |
| **Statüsü:** | Doktora |

# ÖZET


| | |
|---|---|
| Yazar Adı ve Soyadı | : Muhammed Faruk ÇAKIR |
| Üniversite | : Bursa Uludağ Üniversitesi |
| Enstitü | : Sosyal Bilimler Enstitüsü |
| Anabilim Dalı | : Temel İslam Bilimleri |
| Bilim Dalı | : Arap Dili ve Belagatı |
| Tezin Niteliği | : Doktora |
| Mezuniyet Tarihi | : … /…./ |
| Tez Danışmanı | : Prof. Dr. Şener ŞAHİN |


## KLASİK ARAP EDEBİYATINDA NÜKTE DERLEYİCİLİĞİNİN İLK SİSTEMATİK ÖRNEĞİ: EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE


Hazırcevaplık teması ekseninde teşekkül eden ve kâhir ekseriyeti Arap, hatırı sayılır bir bölümü de Grek medeniyetine ait rivayetlerden oluşan *el-Ecvibetü'l-müskite* Abbâsi devri kâtiplerinden İbrahim İbn Ebû 'Avn'ın (öl. 322/934) kaleme aldığı klasik bir anekdot derlemesidir. Tespitimize göre bu eser hazırcevaplık temalı ilk müstakil derleme olup gerek sistematiği ve veciz üslubu gerek sunduğu otantik anekdot malzemesiyle müteakip dönemlerde telif edilen *edeb* koleksiyonlarına büyük katkılar sağlamış öncü bir çalışmadır. Kısa hacmine rağmen konu çeşitliliği açısından geniş bir yelpaze sunan eser ağırlıklı olarak Hicri ilk üç yüzyıla dair anlatılarda bulunmakta olup bu devirlerin sosyal dokusu, dinî görüntüsü, günlük pratikleri, siyasi atmosferi, mizah anlayışı ve kültürel kimliği hakkında çok önemli detaylar sunmaktadır. Tema zenginliğinin yanı sıra karakter kadrosu açısından da oldukça geniş bir tabana yayılan bu nadide derleme halifeler, devlet adamları, şairler, âlimler, Yunan filozofları, zâhitler, kelâmcılar, bedeviler, nüktedanlar, muhannesler, hür kadınlar ve cariyeler başta olmak üzere gerek ismen gerek anonim hüviyette karşımıza çıkan etraflı bir karakter kadrosuna sahiptir. Gülmece sanatının hemen her tür ve tonuna dair kapsamlı bir içerik sunan *el-Ecvibetü'l-müskite* klasik Arap mizahının kadim ve seçkin bir örneği olmasının yanı sıra medeniyet tarihi araştırmaları için de göz ardı edilemez bir referanstır. Tüm bu özelliklerinden ötürü araştırma konusu olarak belirlediğimiz eser; öne çıkan temaları ve temel karakter kadrosu merkeze alınarak çoğunlukla betimleyici, yer yer de analitik bir yöntemle ele alınarak tahlil edilmiştir.



**Anahtar Kelimeler:** Klasik Arap Edebiyatı, Mizah, Hazırcevaplık, İbn Ebû 'Avn, el-Ecvibetü'l-müskite, Nevâdir

# ABSTRACT


| | |
|---|---|
| Name and Surname | : Muhammed Faruk ÇAKIR |
| University | : Bursa Uludag University |
| Institution | : Social Science Institution |
| Field | : Basic Islamic Sciences |
| Branch | : Arabic Language and Rhetoric |
| Degree Awarded | : PhD |
| Degree Date | : …. / …. / 2023 |
| Supervisor | : Prof. Dr. Şener ŞAHİN |


## THE FIRST SYSTEMATIC EXAMPLE OF ANECDOTE COMPILATION IN CLASSICAL ARABIC LITERATURE: AL-AJWIBATU'L-MOSKETAH


Al-Ajwibatu'l-Mosketah is a classic anecdote collection that falls under the concept of wittiness, with a significant part of it coming from the Arabic civilization and some narrations from the Greek civilization, written by Ibrahim Ibn Abû 'Awn (d. 322/934), one of the clerks of the Abbasid era. According to our findings, this work is the first independent compilation with the concept of wittiness, and it is a pioneering work that has made outstanding contributions to the literary collections that have been written in the subsequent periods since its compilation, both with its systematic and concise style and with the authentic anecdotal material it presented. Despite its small size, the book, which offers a wide range in terms of subject diversity, mainly consists of narratives and offers vital details about the social settings, religious image, daily practices, political atmosphere, sense of Humor, and cultural identity of the first three centuries of the Islamic calendar. This precious collection, which has a broad base in terms of characters as well as the richness of its concept, consists of an extensive cast of characters both in name and in an anonymous form, such as caliphs, politicians, poets, scholars, Greek philosophers, ascetics, theologians, Bedouins, wits, effeminate, free women and concubines. Al-Ajwibatu'l-Muskitah, which offers comprehensive content on almost every genre and tone of the art of Humor, is an ancient and distinguished example of classical Arabic Humor and an undeniable reference for civilization history studies. Due to all these features, we have selected this work as the subject matter of our research. We have analyzed it primarily using a descriptive and sometimes analytical method, emphasizing its significant concepts and main character cast.



**Keywords: classic** Arabic literature, Humor, Wittiness, İbn Abû' Aon, Al-Ajwibatu'l-muskitah, Anecdotes

# ÖNSÖZ

Klasik Arap edebiyatının en iddialı olduğu, üretimce de en renkli ve nitelikli örneklerini sunduğu mizah branşı, ana konularını ve tematik malzemesini doğrudan yaşanan hayattan alması, keza her meclis ve münasebette aktarımına hoşgörüyle bakılması dolayısıyla -her devirde- kadim Arap geleneğinin en cazip kültürel mirasını oluşturmuştur. Bu zengin miras, pratik hayattaki örneklerine paralel olarak türlü türlü mizahi figür ya da tema olarak karşımıza çıkarken, formları ve sunulma biçimleri (makâme, fabl, nakîza, müfâhara vs.) itibariyle de olağanüstü bir çeşitlilik arz etmektedir. Gelenek, bu çeşitliliğin hemen her bir öğesine dair müstakil eserler vermekte son derece cömert davranmıştır. Söz gelimi en başta Câhız *el-Buhalâ*'sı ile pinti tayfasına yüklenirken, Hatîb el-Bağdâdî *Kitâbü't-tatfîl*'i ile davetsiz misafirleri tiye almış, Merzübân el-Muhavvelî de *Zemmü's-sükalâ*'sında sevimsiz itici tiplerle alay etmiştir.

Tüm bu mizah derlemelerinin oluşmaya başladığı bir dönemde önemli bir kâtip olan İbn Ebû 'Avn, muazzam seleksiyon kabiliyeti sayesinde gelenekte oluşmuş hazırcevaplığa dair anekdotik müktesebatı derleyerek bu tema çerçevesinde yeni bir format inşa etmiştir. Günümüze ulaşan iki telifinden daha meşhuru "*el-Ecvibetü'l-müskite (Susturucu Cevaplar)*", bu formatta telif edilen eserler geleneğinin ilk halkasını teşkil etmektedir. Bu tarihsel önceliği ve edebî kıymetinden ötürü, ilgili çalışmayı tez konumuz olarak belirledik.

Bir anekdot derlemecisi olarak İbn Ebû 'Avn'ın klasik Arap mizah tarihinde kayda değer bir yeri olan *el-Ecvibetü'l-müskite* adlı eserinin şekil ve özellikle muhteva açısından genişçe değerlendirildiği tezimiz Giriş ve 3 ana Bölüm'den oluşmaktadır.

Giriş'te tezimizin önemi, amacı, yöntemi ve kapsamı üzerine bilgiler verilmiş; ardından da "İbn Ebû 'Avn'ın Hayatı" isimli başlık altında teracim kaynaklarındaki sınırlı malzemeden hareketle, kendisi, ailesi, kültürü, eserleri ve yaptığı resmi vazifeler hakkında özlü bilgiler verilip birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Kaynaklarda ittifakla zındık olduğu için idam edildiği söylenen müellifimizin ölüm sebebiyle alakalı etraflı bir araştırma yapılıp farklı ve özgün bir sonuca ulaşılmıştır.

Tezimizin I. Bölümünde *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin ana teması olan hazırcevaplığın Arap edebiyatı ve mizahı açısından durumu ve değeri, hazırcevaplık bağlamında oluşan literatür, incelediğimiz derlemenin söz konusu literatür içerisindeki yeri ve eserdeki hazırcevaplığın mahiyeti üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Keza *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin telifindeki metot, sahip olduğu üslup özellikleri, eserin bölümleri, muhtevası ve ehemmiyeti hakkında da malumat verilip, analizler yapılmıştır. Akabinde Arap dünyasında *el-Ecvibetü'l-müskite* üzerine yapılan çalışmalar, İbn Ebû 'Avn'ın eserini oluştururken yararlandığı kaynaklar ve müteakip çağlardaki derlemelere kaynaklığı ele alınmış; son olarak eserin günümüze ulaşan nüshaları ve yapılan tahkikleri üzerinde durulmuştur.

Tezimizin II. Bölümü *el-Ecvibetü'l-müskite*'deki ana temaları ve temel bazı şahsiyetleri tanıtmayı amaçlamaktadır. İlk alt başlıkta tema yelpazesi itibariyle zengin bir içeriğe sahip olan eserin temel birkaç teması, seçilen anekdot örnekleri eşliğinde ele alınmış; ikinci altbaşlıkta ise anekdot yoğunluğu yönünden öne çıkan şahsiyetlerin kısa biyografilerine yer verilerek, eserdeki bazı anekdotları yorumlanmıştır.

Tezin ana gövdesini oluşturan III. ve son bölümü ise *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin detaylı muhteva analizine ayrılmıştır. Toplamda 9 bölümden oluşan eserin orijinal tasnifi ve tertibi bozulmadan her bir bölüm için başlıklar açılmış; öne çıkan temalar belirlenmiş ve temalar ve tipolojiler üzerine teşekkül eden literatür hakkında bilgiler verilmiş ve ilgili merviyat yorumlanmıştır. Ardından tezimizde ulaşılan sonuçlar maddeler halinde sıralanmıştır.

Bu vesileyle lisans, yüksek lisans ve doktora tahsilim boyunca rahle-i tedrisinde bulunmakla şerefyâb olduğum kıymetli üstadım Prof. Dr. Şener ŞAHİN'e tezimin her aşamasında sunmuş olduğu cömertçe katkıları için çok teşekkür ederim. Zaman zaman değerli görüş ve değerlendirmelerine başvurduğum Prof. Dr. Hüseyin Günday, Prof. Dr. Adem Apak, Doç. Dr. Celalettin Divlekçi ve Dr. Abdulwahhab el-Mezain'e ve tezin son okumasını yapan Hasan Karayiğit beyefendiye şükranlarımı sunarım.

# İÇİNDEKİLER

**TEZ ONAY SAYFASI** ..... **ii**
**YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU** ..... **iii**
**YEMİN METNİ** ..... **iv**
**ÖZET** ..... **v**
**ABSTRACT** ..... **vi**
**ÖNSÖZ** ..... **vii**
**İÇİNDEKİLER** ..... **ix**
**KISALTMALAR** ..... **xiv**
**GİRİŞ** ..... **1**
A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, AMACI VE YÖNTEMİ ..... 1
1. Araştırmanın Önemi ..... 1
2. Araştırmanın Amacı ..... 1
3. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırları ..... 2
B. İBN EBÛ AVN'IN HAYATI ..... 4
1. Adı ve Nesebi: ..... 4
2. Doğumu ve Ailesi ..... 4
3. Şelmegânî ile İlişkisi ve Ölümü ..... 6
4. Kültürü, Yaptığı Vazifeler ..... 13
5. Eserleri ..... 14
a. el-Ecvibetü'l-müskite ..... 14
b. Kitâbü't-Teşbîhât ..... 15

**BİRİNCİ BÖLÜM**

**BİR MİZAH VE NEVÂDİR KAYNAĞI OLARAK EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE**

A. ARAP KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATINDA HAZIRCEVAPLIK ..... 16
B. HAZIRCEVAPLIK KONUSUNDA TEŞEKKÜL EDEN LİTERATÜR ..... 18
1. Klasik Eserlerde Hazırcevaplık Teması ..... 18
2. Modern Dönemde Yapılan Hazırcevap Konulu Derlemeler ..... 20
a) el-Ecvibetü'l-müskite 'alâ lisâni'l-Kur'ân ve'l-edeb ve'l-hikme ..... 20
b) el-Ecvibetü'l-müskite ..... 21
c) el-Ecvibetü'l-müskite ve devrühâ'n-nidâlî fi't-târîhi'l-'Arabî ..... 21
d) el-Ecvibetü'l-müskite ..... 22
C. İBN EBÛ 'AVN'IN DERLEMESİNDE HAZIRCEVAPLIK ..... 24
D. EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE'NİN TELİF METODU ..... 27
E. EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE'DE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ ..... 28
1. Kısa Form ..... 28
2. Tarafsızlık ..... 28

3. Yalınlık ve Sadelik ..... 29
4. Sistematiklik ..... 29
F. EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE'NİN MUHTEVASI VE BÖLÜMLERİ ..... 30
1. Mukaddime ..... 31
2. Ciddi Cevaplar ..... 32
3. Filozof ve Bilge Cevapları ..... 32
4. Bazı Yunan Meselleri ..... 33
5. Zahit Cevapları ..... 34
6. Kelâmcı Cevapları ..... 34
7. Bedevi Cevapları ..... 35
8. Kadın Cevapları ..... 35
9. Medenî ve Muhannes Cevapları ..... 36
10. Hezlî Cevaplar ..... 37
G. EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE'NİN ÖNEMİ ..... 38
H. HAKKINDA YAPILAN MODERN ÇALIŞMALAR ..... 39
1. Kitap ve Tez Çalışmaları ..... 39
a) el-Ecvibetü'l-müskite: Fennü'l-iknâ' ve'l-imtâ' ..... 39
b) el-Makâsıdü't-tedâvüliyye fî'l-hitâbâti's-sâhira: el-Ecvibetü'l-müskite li İbn Ebî 'Avn unmûzecen ..... 40
2. Makaleler ..... 40
a) Îkâ'ü't-tekrâr üslûben fî'l-ecvibeti'l-müskite fî kitâbi İbn Ebî 'Avn ..... 40
b) Âliyyâtü'l-hitâbi'l-hicâciyy fi'l-ecvibeti'l-müskite: Bâbü'l-cevâbâti'l-hezliyye beyne'n-nass ve'n-nesk ..... 40
c) el-Üslûbü'l-hakîm fî kitâbi'l-ecvibeti'l-müskite li İbn Ebî 'Avn (öl.322): Suveruhû ve esrâruhû'l-belâğiyye: Evbibetü'z-zühhâd nemûzecen ..... 41
d) Belâgâtü ecvibeti'n-nisâ min kitâbi'l-ecvibeti'l-müskite li İbn Ebî Avn (öl.322): Ecvibetü kuvveti'l-hucce ve reddi'l-hasm nemûzecen ..... 41
I. KAYNAKLARI VE KAYNAKLIK ETTİĞİ ESERLER ..... 42
1. Kaynakları ..... 42
2. Kaynaklık Ettiği Eserler ..... 43
İ. NÜSHALARI VE TAHKİKLERİ ..... 44

## İKİNCİ BÖLÜM

## EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE'DE ANA TEMALAR VE TEMEL BAZI ŞAHSİYETLER

A. ESERDE ANA TEMALAR ..... 47
1. Siyaset ..... 47
2. Din ..... 57
3. Felsefe ve Hikmet ..... 63
4. Zühd ..... 66
5. Ahlak ..... 69
6. Mücûn ..... 74
7. Hiciv ..... 78
8. Kur'ân Ayetlerine Referansla Nükte ..... 81
B. ESERDEKİ TEMEL BAZI ŞAHSİYETLER ..... 86
1. Peygamberler ..... 87
a. Hz. Îsâ ..... 87

b. Hz. Muhammed ..... 88
2. Halifeler ..... 89
a. Hulefâ-i Râşidîn ..... 90
1) Hz. Ebû Bekir ..... 90
2) Hz. Ömer ..... 91
3) Hz. Ali ..... 94
b. Emevî Halifeleri ..... 97
1) Muaviye ..... 97
2) Abdülmelik b. Mervân ..... 100
3) Süleyman b. Abdülmelik ..... 102
4) Ömer b. Abdülaziz ..... 104
c. Abbâsî Halifeleri ..... 107
1) Ebû Ca'fer el-Mansûr ..... 108
2) Hârûnürreşîd ..... 111
3) Me'mûn ..... 115
4) Mütevekkil-Alellah ..... 118
3. Devlet Adamları ..... 120
e. Amr b. Âs ..... 121
a. Haccâc ..... 123
b. Ziyâd b. Ebîh ..... 125
c. İbn Zeyyât ..... 126
d. İbn Ebû Düâd ..... 127
e. Yahyâ b. Eksem ..... 130
f. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî ..... 132
4. Ulema Sınıfı ..... 134
a. İbn Abbâs ..... 134
b. Ebû Hanîfe ..... 136
c. Şa'bî ..... 138
d. Amr b. Ubeyd ..... 139
e. Sümâme b. Eşres ..... 141
f. A'meş ..... 142
5. Şairler ..... 144
a. Ferezdak ..... 145
b. Cerîr ..... 147
c. Ahtal ..... 149
d. Kümeyt el-Esedî ..... 150
e. Ebü'l-Atâhiye ..... 152
6. Nüktedanlar ..... 153
a. Ebü'l-'Aynâ ..... 154
b. Müzebbid ..... 159
c. Cemmâz ..... 163
d. Ebü'l-Hâris Cümmeyn ..... 166

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**

**EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE'DE ANA BÖLÜMLER VE ANALİTİK DEĞERLENDİRİLMESİ**

A. CİDDİ CEVAPLAR ..... 170

1. Sözlü Atışma ve Laf Sokma ..... 171
2. Arz-ı Hâcet ..... 175
3. Gramer Nükteleri ..... 178
4. İhkâk-ı Hak ..... 181
5. Nebiz ..... 183
6. Cezadan Sıyrılma ..... 186
B. FİLOZOF VE BİLGE CEVAPLARI ..... 188
1. Diyojen ..... 192
2. Sokrat ..... 198
3. Eflâtun ..... 204
4. Büyük İskender ..... 207
5. Aristo ..... 209
6. Anonim Filozoflar ..... 211
C. BAZI YUNAN MESELLERİ ..... 218
D. ZÂHİT CEVAPLARI ..... 224
1. Şahit Olunan/Duyulan Durumlara Yorumlar ..... 227
2. Zâhidane Tavırları Merak Edenlere Cevaplar ..... 232
3. Vaaz ve Nasihat İsteyenlere Cevaplar ..... 236
4. Kınayanlara ve Tavsiyede Bulunanlara Cevaplar ..... 238
5. Dine/Zühde Dair Sorulara Cevaplar ..... 240
6. Hâl-Hatır Soranlara Verilen Cevaplar ..... 244
E. KELÂMCI CEVAPLARI ..... 245
1. Müslüman Fırkaların Birbiriyle Tartışmaları ..... 247
2. Kelâmcılarla Gayrimüslimler Arasındaki Diyalog ve Tartışmalar ..... 250
3. Âlemin Hudûsu Meselesi ..... 252
4. Allah'ın Varlığı ..... 253
5. Kelâmcıların Mizahi Yorumları ..... 255
F. BEDEVİ CEVAPLARI ..... 256
1. Bedevi Cevaplarında Belagat ..... 261
2. Bedevi Cevaplarında Edebî Tasvirler ..... 264
E. KADIN CEVAPLARI ..... 270
G. MUHANNESLER VE MEDÎNÎLER ..... 281
H. HEZLİ CEVAPLAR ..... 289
1. Sahte Peygamberler ..... 290
2. Fiziksel Engelliler ..... 293
3. Sakiller ..... 296
4. Dilenciler ..... 298
5. Cimriler ..... 300
6. Sarhoşlar ..... 302
7. Farklı Meslek Grupları ..... 304
a. Kadı ve Fakihler ..... 305
b. Hekimler ..... 306
c. Kıssacı Vaizler ..... 307
d. Şarkıcı ve Ağıtçılar ..... 308
e. Hacamatçılar ..... 309
f. Terziler ..... 310
g. Muallim ve Müeddipler ..... 311
h. Attarlar ..... 311

i. Avcılar....312
8. Sözlü Atışmalar....312
9. Gramer Nükteleri ve Kelime Oyunları....314
10. Septik Dinî Yorumlar....315
11. Diğer Müstehcen Nükteler....317
12. Diğer Nezih Nükteler....319
**SONUÇ....322**
**KAYNAKÇA....327**

# KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| b.y. | Basım yeri yok |
| bkz. | Bakınız |
| çoğ. | Çoğulu |
| Ecvibe | el-Ecvibetü'l-müskite |
| H. | Hicri |
| Hz. | Hazreti |
| M. | Milâdî |
| M.Ö. | Milattan önce |
| öl. | Ölümü |
| s. | Sayfa |
| TDV | Türkiye Diyanet Vakfı |
| thk. | Tahkik eden |
| ts. | Tarihsiz |
| vd. | Ve diğerleri |
| y.y. | Yayıncı yok |

# GİRİŞ

## A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, AMACI VE YÖNTEMİ

### *1. Araştırmanın Önemi*

Müteakip yüzyıllarda telif olunan hacimli *edeb* kaynaklarına ve nevâdir antolojilerine kıyasla mütevazı bir derleme görüntüsü verse de muhtevasındaki 1394 rivayetle *el-Ecvibetü'l-müskite*, tema çeşitliliği ve karakter kadrosunun zenginliği dolayısıyla bilimsel incelenmeyi hak eden kıymetli bir eserdir.

Hazırcevaplık temalı ilk müstakil derleme olan eserde, çoğunlukla mizahi karakteristiğe ve hazırcevaplık üslubuna sahip olan anekdotik merviyat; Sadr-ı İslâm'ın yanı sıra özellikle Emevî ve Abbasî dönemlerinin sosyal, siyasi, edebî, dinî ve kültürel yönlerden panoramik bir fotoğrafını çekmekte, bilhassa da Abbâsîler dönemi için ilk elden kritik bilgiler sunmaktadır. Diğer taraftan *el-Ecvibetü'l-müskite*, Grek kültürüne ve Yunan filozoflarına ait hazırcevaplık temalı anekdot malzemesine yer veren ilk çalışmalardan biri olması yönüyle de özel bir önem arz etmektedir.

Eserini telif ederken mümkün mertebe objektif kalmaya çalışan, anekdotların seçiminde dinî-seküler, ahlaki-gayri ahlaki ayrımına gitmeksizin -derlemenin amacına hizmet eden- hemen her tür malzemeyi değerlendiren müellif, bilhassa mücûn (kaba mizah) bağlamında aktardığı külliyetli miktardaki anekdot malzemesiyle ilgili dönemlerin mahrem taraflarına da ışık tutmakta ve yazıldığı dönemi birçok açıdan resmetmektedir.

Genelde edebiyat özelde de mizah kültürü ve tarihi açısından büyük bir önem arz eden böylesi bir derleme üzerine yaptığımız bu çalışmanın, ilgili olduğu devirlerin farklı veçhelerini tanımak isteyenlere rehberlik edeceğini ve klasik dönem üzerine yapılacak mizah, edebiyat, folklor, sosyoloji ve antropoloji çalışmaları için de katkılar sağlayacağını ümit ediyoruz.

### *2. Araştırmanın Amacı*

Klasik Arap edebiyatının bilhassa mizah branşında teşekkül eden hazırcevap karakterdeki devasa nükte müktesebatının özlü ve kadim bir seçkisi olan *el-Ecvibetü'l-müskite*'yi bilhassa muhteva yönünden tahlil eden bu araştırma, kadim devir Arap-Müslüman toplumlarında tarihsel gerçeklikleri olan nüktedan şahsiyetleri, keza popüler kültürün ürettiği anonim ve yarı efsanevi mizahi figürleri ve bunlarla bağlantılı edebî ve mizahi temaları tanıtmayı amaçlamaktadır. Mizahi tema ve karakterler etrafında oluşan literatür hakkında da özlü bilgiler sunan çalışmamızda, Arap nükteciliğinin en temel karakteristiklerinden biri olan hazırcevaplık olgusunun *el-Ecvibetü'l-müskite*'deki yansımaları kemiyet ve keyfiyet yönünden ele alınacaktır.

Araştırmamızın amaçlarından biri de mizah olgusunun klasik dönemde mümkün mertebe tüm sosyal katmanlarda ve olabildiğince çeşitlilik arz eden usul ve yöntemlerle icra edildiğine dikkat çekmektir. Bu sayede Klasik çağda Müslüman çevrelerde üretilen mizahın -sanılanın aksine- repertuvarındaki zengin tema ve karakter çeşitliliği ile nevi şahsına münhasır bir edebiyat biçimini temsil ettiği görülecek; İslâm kültürünün mizah olgusuna müsamahakâr yaklaşımı çeşitli tarihsel metinler üzerinden anlaşılmış olacaktır. Diğer taraftan; muhtevasında Grek filozoflarına ait nadide bir anekdot seçkisi barındıran *el-Ecvibetü'l-müskite*'deki bu anekdotlar da genişçe ele alınarak bu filozofların mizah, edebiyat ve bilhassa felsefi anlayışlarına dair değerlendirmeler yapılacaktır.

Ülkemizde şu ana kadar hiç çalışılmamış olan seçkin bir edebiyat ve mizah klasiğini tema ve tipolojiler bağlamında detaylıca tanıtmayı hedefleyen çalışmamızın bu sahada yapılabilecek yeni araştırmalar için farkındalık oluşturmak gibi bir gayesi de vardır. Ayrıca *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin muhtevasındaki yüzlerce nitelikli tarihsel anekdotun Türkçeye çevrilmesi, edebiyatımızın nükte dağarcığına mütevazı bir katkı da sunacaktır.

### *3. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırları*

Çalışmamızda biyografisine dair doyurucu bilgiler bulunmayan İbn Ebû 'Avn'ın hayatının bazı yönlerini farklı kaynaklardan hareketle aydınlatılmaya çalıştık ve bilhassa idamına gerekçe gösterilen zındıklık ithamını derinlemesine araştırdık. Bu ithamın doğ-

ru olup olmadığını irdeleyerek; öldürülmesinin arkasında yatan gerçekleri deşifre edilmeye çalıştık. Diğer taraftan *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin yapı, muhteva ve üslup özelliklerinin yanı sıra bir mizâh ve nevâdir kaynağı olarak ifade ettiği değer, literatür içerisindeki konumu ve "hazırcevaplık" iddiasını tespit etmeye çalışılarak; tüm bunlar için analitik bir yöntem kullandık.

Tezimizin bölümlerinden biri eserin bütünündeki ana temaları ve öne çıkan karakterleri tanıtmayı amaçladığı için *el-Ecvibetü'l-müskite*'yi kapsamlı bir okumaya tâbi tuttuk; ana temalar ve öne çıkan şahsiyetleri tespit ettik. Bu bölümü iki alt başlığa ayırdık. İlkinde tema yelpazesi itibariyle zengin bir içeriğe sahip olan eserin temel birkaç temasını, seçilen anekdot örnekleri eşliğinde ele aldık; ikinci alt başlıktaysa anekdot yoğunluğu itibarıyla öne çıkan şahsiyetlere odaklandık. Anekdot malzemesinin anlaşılmasını kolaylaştırmak için şahsiyetlerin kısa biyografilerine yer verildikten sonra ilgili merviyat ve tercümeleri gerekli yorumlarla sunduk.

Çalışmamızın ana gövdesini ise eserin detaylı muhteva analizi oluşturmuştur. Bunun için şöyle bir yöntem izledik: Müellifin eserde takip ettiği plan ve sistematik korunarak eserin her bir bölümünü kendi içerisinde ayrı ayrı değerlendirdik. Her bir bölümde öne çıkan konular ve figürleri saptamaya çalışarak, rivayet malzemesinden hareketle ana ve alt başlıklar oluşturduk. Daha sonra eserdeki sıralamaya uygun biçimde Ciddi Cevaplar'dan başlayıp her bir bölüm hakkında genel değerlendirmeler yaptık, temalar ve karakterler hakkında oluşan literatür hakkında bilgiler verdik, ardından da belirlenen başlıklar altında ilgili rivayet malzemesinden seçilen örnekler yorumlayarak işledik. Burada daha ziyade betimleyici bir yöntem izledik.

Eser üslup yönünden öne çıktığı için; muhtevasındaki ibarelerin belagat, lafız ve sesletime dayalı estetik boyutlarına dikkat çekmek maksadıyla anekdotları orijinal metinleriyle birlikte sunduk; bu yöntemi akıcılığı korumak için metin içi anlatımlarda ve çok uzun anekdotlarda uygulamadık. Diğer taraftan vurgusu zayıf olan, benzerlerine yer verilen ya da belirlenen ana temalara girmeyen rivayetleri kapsam dışı bıraktık. Çevirilerdeyse, mümkün mertebe anekdotların aslını korumakla birlikte edebî/mizahi vurguyu daha belirgin kılma adına yer yer serbest bir tercüme yöntemine başvurduk.

## B. İBN EBÛ AVN'IN HAYATI

### *1. Adı ve Nesebi*

Ebû İshâk künyeli müellifin tam ismi İbrahim b. Muhammed İbn Ebî Avn Ahmed b. Ebî'n-Necm'dir.[1] İbnü'n-Nedim'in Fihrist'inde babası Muhammed silsileden düşürülmüştür.[2] Bugün Irak'ın yüzölçümü açısından en büyük ili olan Enbar'a nispetle kaynaklarda "el-Enbârî" ve mesleğine nispetle de "el-Kâtip" olarak tanıtılmıştır.[3]

Hicri III. Asrın önemli müellifleri ve önde gelen kâtiplerinden biri[4] olmasına karşın klasik biyografi ve tarih kaynakları tarandığında bunların çoğunda İbn Ebû Avn'ın sadece ismine, nesebine bir de ölüm tarihi ile neden öldürüldüğünün bilgisine yer verildiği görülmektedir. Bunun ötesinde hayatına dair bilgilere rastlamak son derece zordur. Belki de bu durum ileride ele alacağımız inanç durumu ve ölüm sebebiyle ilintilidir.

### *2. Doğumu ve Ailesi*

Kâtip ve şairleriyle meşhur bir ailenin[5] müntesibi olan İbn Ebû Avn'ın ne zaman ve nerede dünyaya geldiği kaynaklarda açık bir şekilde geçmemektedir. Bununla birlikte doğum tarihiyle alakalı yaptığı detaylı bir araştırmada *el-Ecvibetü'l-müskite* muhakkiki Mey Yusuf, onun Hicri III. Yüzyılın ikinci yarısının başlarında (h.240-245) dünyaya gelmiş olabileceği sonucuna varmaktadır.[6] O tarihlerde babası Muhammed Bağdat'ta resmi vazifeler yürüttüğü için İbrahim kuvvetli bir ihtimalle Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.[7] Onun hayatı ve *Kitâbü't-Teşbîhât*'ı üzerine yüksek lisans tezi hazırlayan Mahmûd ed-Derâbise ise çeşitli verilerden yararlanarak onun H. 221 yılında dünyaya geldiğini ve

---

1 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 1/106.
2 İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 181.
3 Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1/106. Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1993), 24/25.
4 Salâhüddîn Halil b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnavût - Türkî Mustafâ (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2000), 4/81.
5 Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1/107.
6 İbrâhim b. Muhammed b. Ahmed İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, thk. Mey Ahmed Yûsuf (Kahire: 'Ayn li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'iyye, 1996), 6-13.
7 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 12.

101 yaşında vefat ettiğini tahmin etmektedir.[8] Kanaatimize göre Mey Yusuf'un kullandığı veriler daha kapsamlı ve ulaştığı sonuç da daha doğrudur.

Kendisi gibi kâtip olan babası Muhammed başka önemli devlet kademelerinde de görev almıştır. Bağdat Emiri Muhammed b. Abdullah b. Tâhir'in (öl. 253/867) hâcipliğini yapmış,[9] Müstain-Billah (öl. 252/866) döneminde Türklerin ayaklanması üzerine komutan olarak istihdam edilmiş[10] ve Mutezz-Billah'ın (öl. 255/869) hilafetinde Vâsıt'a daha sonra da el-Ubulla'ya vali olarak atanmıştır.[11] Abbasi devletine hem bürokratik hem de askerî açıdan önemli hizmetler sunan Muhammed'in ayrıca Halife Mütevekkil'in (öl. 247/861) nedimi ve işret arkadaşı olması[12] devlet ve devletliler nezdindeki konumu hakkında fikir vermektedir. Sayıca az da olsa kaynaklarda Muhammed b. Ebû Avn'a nispet edilen şiirlere rastlamak mümkündür.[13]

Tabakat kitaplarında Süleym oğullarının mevlâsı olduğu belirtilen[14] İbn Ebû 'Avn'ın dedesinin adı Ahmed'dir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu ailede kâtiplik onunla başlamıştır.[15] İlme ve edebiyata meraklı olduğu anlaşılan Ahmed'in kelâm ilmiyle iştigal ettiği, tevhit hakkında bir kitap yazdığı ve filozof sözlerini derlediği aktarılır.[16] İbrahim'in *el-Ecvibetü'l-müskite*'de [مِنْ جَوَابَاتِ الفَلاسِفَةِ وَالحُكَمَاء] adlı bir bölüm açması dedesinin etki ve katkılarını akla getirmekte ve ailedeki ortak entelektüel merakları göstermektedir. Ayrıca dedesi Ahmed'in ve amcaları Salih ve Macit'in şair olduğu bilgisi[17] bu ailenin ilmî ve edebî seviyesini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

---

8 Mahmûd Muhammed Hasen ed-Derâbise, *İbn Ebû 'Avn ve Kitâbühü't-Teşbîhât* (Ürdün: Câmi'atü'l-Yermûk, Yüksek Lisans, 1984), 9-10.

9 Ebû 'Ubeydullah Abdullah b. Muhammed el-Merzubânî, *el-Müveşşah fî meâhizi'l-'ulemâ 'ale'ş-şu'arâ* (b.y.: y.y., ts.), 432.

10 İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhü't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Me'arif bi-Mısr, 1967), 9/311.

11 Taberî, *Târîhü't-Taberî*, 9/415.

12 Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher* (Kum: Dâru'l-Hicre, 1989), 4/41.

13 el-Muhsin b. Ali et-Tennûhî, *Nişvârü'l-muhâdara ve ahbârü'l-müzâkere* (b.y.: y.y., 1971), 6/235.

14 İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 181.

15 Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1/107; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 181.

16 Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 8/136.

17 Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1/107. İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 181.

İbn Ebû ‘Avn hakkında klasik biyografi ve tarih kaynaklarında araştırma yapıldığında hayatına dair bilgilerin son derece kısıtlı olduğu görülür. İlgi çekici olan şu ki biyografisine yer veren kaynakların hemen hemen tamamında Şelmegânî’ye olan bağlılığı ve birlikte idam edilmeleri anlatılır ve bunun ötesinde hayatına dair çok fazla bilgi verilmez. Edebiyat sahasında *el-Ecvibetü’l- müskite* ve *Kitâbü’t-Teşbîhât* gibi kıymetli eserler vermesine karşın İbn Ebû Avn’ın isminin unutulmasında zındıklık ithamıyla idam edilmesinin payı olabilir. Şimdi bu konuyu detaylıca ele alalım.

### *3. Şelmegânî ile İlişkisi ve Ölümü*

Vâsıt kentinin köylerinden eş-Şelmegân’a mensup olan Ebû Ca‘fer Muhammed b. ‘Alî eş-Şelmegânî (öl. 322/934) Şiî akidesine bağlı bir din âlimi iken hulûl ve tenasüh gibi inançlara sahip olduğu gerekçesiyle zındıklıkla itham edilmiştir. Ölüm hikâyesi hem Sünnî hem de Şiî kaynaklarda benzer şekilde anlatılmaktadır.

Meşhur Şiî Müellif Tûsi, *el-Gaybe* adlı eserinde İbn Ebû’l-‘Azâkır namıyla bilinen Şelmegânî hakkında bir bahis açmış, hakkında önemli detaylar vermiştir. Tûsî’nin aktardığına göre Ebû Ca‘fer İbn Ebû’l-‘Azarık, Şeyh Ebü’l-Kâsım[18] (öl. 326/938) sayesinde Bestam halkı nezdinde itibar kazanmış, Ebü’l-Kâsım onun doğru yoldan saptığını öğrendiğinde Bestam halkına uyarılar yapmış, onunla konuşmamalarını, ona lanet okumalarını emretmiştir. Bestam halkından bazıları bu durumu Şelmegânî’ye haber verdiğinde kendisi çok ağlamış ve “*Bu sözün büyük bir bâtıni manası var. ‘Lanet’, esasen uzaklaştırmak anlamındadır. Bana lanet okuması ve okutması ‘Allah onu azaptan ve cehennemden uzaklaştırsın’ anlamı taşır. Onun nezdindeki yerimi işte şimdi öğrenmiş oldum!*” demiştir.[19] Aynı eserde Şelmegânî’nin hulûl inancına sahip olduğu ve bu inancı yakınlarına bâtıni bir yolla yaydığı Ebü’l-Kâsım nezdinde itibarlı bir kadın olan Ümmü Gülsüm el-Kebîre’nin ağzından şöyle anlatılmaktadır:[20]

---

[18] Ebü’l-Kâsım el-Hüseyin b. Rûh Şiî inancına göre gaybet döneminde Mehdi tarafından naipliğe tayin edilen üçüncü sefirdir.

[19] Ebû Câ‘fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *Kitâbü’l-Gaybe* (Tahran: Mektebetü Ninova el-Hadîs, ts.), 248-249.

[20] Tûsî, *Kitâbü’l-Gaybe*, 248-249.

> Bir gün Ümmü Ebû Ca'fer'in annesinin yanına gittiğimde beni saygıyla karşıladı, hatta bana o denli hürmet etti ki önümde diz çöküp ayaklarımı öptü. Bu durumu yadırgayarak "*Aman Hanımefendim, ne yapıyorsunuz!*" dedim ve elini tuttum. Ağlayarak "*Bu yaptıklarım Fatıma anama az bile!*" dedi. Ben "*O da ne demek?*" deyince "*Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî (Şelmegânî) bize bir sır verdi*" diye cevapladı. "*O sır nedir?*" diye sorduğumda ise "*Sırrı saklayacağımıza dair bizden söz aldı. İfşa edersem başıma bir bela gelir*" dedi. Sırrı benim de saklayacağıma dair onu temin ettim ama içimden 'Şeyh Ebü'l-Kâsım hariç' dedim. Bunun üzerine başladı anlatmaya: "*Şeyh Ebû Ca'fer dedi ki Hz. Peygamber'in ruhu babanızın bedenine, Müminlerin Emiri Hz. Ali'nin ruhu Şeyh Ebü'l-Kâsım'ın bedenine, Seyyide Fâtıma'nın ruhu da sizin bedeninize geçti. Bu durumda ben sizi nasıl yüceltmeyeyim!"* dedi. Ben "*Bırak bunları Hanımefendi! Bu söylediklerinin hepsi yalan ve iftira!*" diye karşılık verdim. Kadının yanından çıktım ve doğru Şeyh Ebü'l-Kâsım'a gidip hikâyeyi anlattım. Şeyh bana güveniyor, sözümü dikkate alıyordu. "*Kızım! Bir daha sakın o kadının yanına gitme, seninle yazışmak isterse mektubunu kabul etme, elçi gönderirse geri çevir! Bu sözlerinden sonra o kadınla asla görüşme! Çünkü söyledikleri Allah'ı inkardır, zındıklıktır! Belli ki melun adam Allah'ın, kendi bedenine hulûl ettiğini söylemeye zemin hazırlamak için bu batıl inançları o insanların kalbine nakşetmiş!"* dedi.[21]

Rivayetin hemen devamında Ümmü Gülsüm artık o kadınla ilişkisini kestiğini, bu meselenin Nevbaht ahalisi nezdinde yayıldığını, Şeyh Ebü'l-Kâsım'ın insanları Şelmegânî'yi lanetlemeye, ondan ve dostlarından teberri etmeye davet ettiğini anlatır. Daha sonra "Sahibüzzaman"ın (Mehdî) bir ferman çıkararak Şelmegânî'yi, tâbilerini ve bu fermandan sonra kendisine hâlâ inananları telin ettiğini kaydeder.[22] Aynı eserde Tûsî, Şelmegânî'ye ait müstehcen hikâyelerin ve kitabında zikretmekten hicap duyacağı kadar skandal iş ve davranışların olduğuna değindikten sonra onun Şiî itikada muhalif birden fazla görüşünü serdeder.[23] Kitapta idamıyla alakalı pasajın tercümesi şöyledir:

> Katledilme sebebi şuydu: Ebü'l-Kâsım b. Rûh, Şelmegânî'ye açıkça lanet edip onun iç yüzünü ortaya çıkardıktan ve ondan teberri edip Şia'yı bütünüyle aynı tavrı takınmaya davet ettikten sonra Şelmegânî'nin kendini saklaması mümkün olmadı. Bunun üzerine Ebü'l-Kâsım'ı destekleyen büyük Şiî din adamlarının bulunduğu bir mecliste Şelmegânî şunu söyledi: *Benle onu -Ebü'l-Kâsım- bir araya getirin, ben onun elini tutayım o da benim. "Eğer onun eline gökten ya-*

[21] Tûsî, *Kitâbü'l-Gaybe*, 249.
[22] Tûsî, *Kitâbü'l-Gaybe*, 250.
[23] Tûsî, *Kitâbü'l-Gaybe*, 250-253.

> *kıcı bir ateş düşmezse hakkımda söylediklerinin tamamı doğrudur!"* dedi. Sonra mesele (Halife) Râzî-Billâh'ın (öl. 329/940) kulağına gitti. Halife onun tutuklatılıp öldürülmesini emretti. Sonra da katledildi. Böylece Şia ondan kurtulmuş oldu.[24]

Tûsî'nin kitabında genişçe yer verdiği Şelmegânî'nin itikadi görüşleri ve idam sebebi Sünnî kaynaklarda da benzer bir biçimde anlatılmaktadır. İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) el-Kâmil'de "*Şelmegânî'nin Ölümü ve Mezhebinin Hikâyesi*" şeklinde bir başlık açıp konuyu detaylıca ele aldığı görülmektedir. İbnü'l-Esîr'in anlattığına göre Şelmegânî Gulat-ı Şia'dandır ve tenasüh inancına sahiptir. Allah'ın kendisine hulûl ettiğini söylemiş ve rububiyet iddiasında bulunmuştur. Onun bu inanç ve fikirlerini Şia'ın "kapı" olarak andığı Ebü'l-Kâsım b. Rûh ortaya çıkarmış, daha sonra Şelmegânî gözden kaybolmuş, Musul'a oradan da Bağdat'a geçmiş, H. 322 (934) yılında Vezir İbn Mukle tarafından derdest edilip hapse atılmış, evi aranmış, evinde bulunan mektup ve kitaplarından anlaşıldığına göre hâlâ o malum inançlarını terk etmemiştir. Yakalandığındaysa kurduğu mezhebi inkâr etmiş, Müslüman olduğunu söylemiş, hakkındaki iddiaları reddetmiştir.[25]

Şelmegânî ile İbn Ebû Avn'ın irtibatına gelecek olursak, Tûsi'nin eserinde Şelmegânî bahsinde İbn Ebû Avn'ın adının geçmemesi dikkat çekicidir. Buna mukabil gerek el-Kâmil'de gerekse daha kadim rical ve teracim kitaplarında İbn Ebû Avn'ın Şelmegânî'ye tâbi olduğu ve birlikte sorgulanıp öldürüldükleri anlatılır. Şöyle ki rivayetlere göre Şelmegânî yakalandığında beraberinde İbn 'Abdûs ve İbn Ebû Avn da vardır. Halife Râzî-Billâh her ikisine de Şelmegânî'ye tokat atmalarını emreder ancak bunu yapamazlar. Israr edince, İbn 'Abdûs elini kaldırıp tokat atar. İbn Ebû Avn ise elini Şelmegânî'nin sakalına ve yüzüne uzatır ama eli titrer, sakalını ve kafasını öpüp "*İlâhım, seyyidim, rezzâkım!*" der. Bunun üzerine Râzî Şelmegânî'ye hitapla "*Hani sen ilahlık iddiasında bulunmamıştın! Buna ne diyeceksin peki?*" der. O da "*İbn Ebû Avn'ın sözü beni bağlamaz. Allah şahit ben ona asla ilah olduğumu söylemedim!*" diye cevap verir. O anda İbn 'Abdus söze girer ve "*O ilahlık iddia etmedi. İbn Rûh'un yerine Beklenen İmam'ın kapısı (sefiri) olduğu iddiasında bulundu!*" der. Sonra onlar fakihler,

---

[24] Tûsî, *Kitâbü'l-Gaybe*, 250.

[25] Ebu'l-Hasen 'İzzuddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdusselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1997), 7/26-27.

kadılar, kâtip ve komutanların olduğu mahkemeye tekrar tekrar çıkarılırlar. Fakihler "katli caizdir" diye fetva verir. Şelmegânî ve İbn Ebû Avn 322/934 yılının Zilkade ayında asılıp yakılır, külleri Dicle'ye dökülür![26]

Kaynaklarda İbn Ebû 'Avn'ın Şelmegânî ile irtibatına dair sınırlı sayıdaki bilgilerin yanı sıra İbn Ebû Avn'ın Şelmegânî'ye taparcasına ve ölümüne bağlı biri olarak tasvir edilmesi, keza onu "rızkını takdir eden ilâhı" olarak gördüğünün ileri sürülmesi şüphe uyandıran hususlardır. Zira İbn Ebû Avn'ın entelektüel bir aileye mensup olması, sistematik eserler vermesi, verdiği eserlerde Şelmegânî ve fikirlerinden hiç söz etmemesi, keza ona sorgusuz sualsiz bağlılığını gösteren somut bir delilin olmayışı bu şüpheyi güçlendirmektedir. Ölümünden söz eden meşhur rivayete gelecek olursak; bir tokatla canını kurtarabilecekken bunu yapmadığı gibi âdeta "derhal vurun kellemi!" dercesine o anda herkesin huzurunda Şelmegânî'ye "*İlâhım, seyyidim, rezzâkım!*" diye hitap etmesi bu rivayetin yüksek ihtimalle kurgu olduğunu ve İbn Ebû Avn'ın bir komploya kurban gitmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bu komplonun ne olduğu ve Şelmegânî'nin de benzer bir komplonun kurbanı olup olmadığını araştırdığımızda şöyle bir tabloyla karşılaştık:

Kaynaklardan öğrendiğimize göre Ebû Ca'fer Şelmegânî devlet ricali nezdinde nüfuz sahibi biriydi, vezirlerin kendisine akıl danıştığı, önemli meselelerde görüşlerine başvurduğu bir konumdaydı.[27] Toplum nezdinde de yüksek bir popülaritesi olan Şelmegânî, şairlerin bahşiş almak için methiyeler düzdüğü, kapısından ayrılmadığı cömert bir kişiliğe sahipti.[28] Dinî kimliğine bakılacak olursa İmamiye Şia'sı için başlarda sözüne itibar edilen saygın bir din adamıydı.

Böyle bir şahsiyetin nasıl olup da türlü ithamlara mâruz kalıp mahkemeye çıkarıldığı ve katline fetva verilerek idam edildiği meselesinin aydınlatılması için Şiâ'da sefirlik makamı ve sefir olma mücadelesini masaya yatırmak gerekiyor. On birinci İmam Hasan el-Askerî 260 (874) yılında vefat edince yerine geçmesi gereken beş-altı yaşlarındaki oğlu

---

[26] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/26-27. Benzer anlatımlar için ayrıca bkz. İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 181. Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1/106. Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 2/156.

[27] Tennûhî, *Nişvârü'l-muhâdara*, 3/184.

[28] Tennûhî, *Nişvârü'l-muhâdara*, 7/108.

Muhammed b. Hasan el-Mehdî babasının ölümünün hemen ardından gaybete girdi. O gaybete girince Şiî tabanı yönetme işini bizzat onun tarafından görevlendirildiğine inanılan temsilcileri üstlendi. "Sefir", "bab", "vekil" ve "nâib" isimleriyle anılan bu temsilciler imamın tavsiyelerine göre Şiî cemaati yönetip irşat ettiler, humus başta olmak üzere imama verilmesi gereken vergileri aldılar, meydana gelen bazı problemleri imama sunup onun tavsiye ve yönlendirmelerini halka bildirdiler. Şiî inanışa göre Mehdi tarafından görevlendirilen sefirlerin sayısı dört olup bunlara ""es-Süferâü'l-Erba'a" denilmiştir. Bu kişiler sırasıyla şunlardır:

1- Ebû 'Amr Osman b. Saîd (öl. 265/879 veya 280/893)
2- Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman b. Saîd (öl. 305/917)
3- Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Rûh en-Nevbahtî (öl. 326/938)
4- Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Semerrî (öl. 329/941)

Bu sefirlerin yanı sıra İmamiyye Şia'sına göre Mehdi tarafından görevlendirilmediği halde sefir olduğunu iddia eden kimseler olmuş, bunlara da yalancı sefirler anlamında "es-Süferâü'l-Müzevvirûn" denmiştir.[29] Yaygın kabule göre bu yalancı sefirlerden birisi de Ebû Ca'fer Şelmegânî'dir. Mesele tam olarak burada düğümlenmektedir. Zira Ebü'l-Kâsım ile Şelmegânî arasında sefirlik için kıyasıya bir mücadele yaşanmıştır. Bu durumu bizzat Şelmegânî'den aktarılan şu haberde açıkça görmek mümkündür: "*Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Rûh ile bu işe gayet farkında olarak girdik. Tıpkı köpeklerin bir leş üzerine atılması gibi bu işe atıldık.*"[30] Rivayetin devamında Şia'nın bu söze itibar etmediği ve Şelmegânî'ye lanet okuyup ondan teberri ettikleri anlatılır. Keza idamından önce sorgulandığı sırada yakın adamlarından İbn 'Abdûs'un "*O ilahlık iddia etmedi. İbn Rûh'un yerine Beklenen İmam'ın kapısı (sefiri) olduğu iddiasında bulundu!*" ifadesi çok önemli bir ipucudur.[31]

Şia'nın Şelmegânî'ye karşı olumsuz tavrını şekillendiren kişinin bizzat III. Sefir Ebü'l-Kâsım olduğu düşünüldüğünde ortada teo-politik bir mücadelenin varlığı açıkça görülmektedir. Şöyle ki Tûsî'nin bildirdiğine göre Ebü'l-Kâsım, Şelmegânî'ye lanet okunma-

[29] Mustafa Öz, "Sefir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/304.
[30] Tûsî, *Kitâbü'l-Gaybe*, 241.
[31] Bkz. s.8

sı ve Şiî cemaati ondan uzaklaştırmaya çalışması daha önce yer verdiğimiz Ümmü Gülsüm el-Kebîre'nin anlattığı hikâyeden[32] sonra gerçekleşmiştir. Hikâyede ilginç bir şekilde Şelmegânî'nin annesi, Ümmü Gülsüm'e hulûl inancına sahip olduğunu hissettiriyor, sonra Şelmegânî'nin kendilerine bir sır verdiğini söylüyor, "sırrı ifşa edersem başıma bir bela gelir" dedikten hemen sonra da sırrı Ümmü Gülsüm'le paylaşıyor ve Ümmü Gülsüm derhal Ebü'l-Kâsım'a gidip meseleyi anlatıyor. Haberi alan Ebü'l-Kâsım, Şelmegânî'nin kalemini kırıyor. Onu Hallac'a ve Hristiyanlara benzeterek hulûl inancına sahip olmakla itham ediyor[33] ve hiç vakit kaybetmeden ulaşabildiği herkese mektuplar gönderip Ebû Ca'fer Şelmegânî'ye ve ona inanan, sözüne itibar eden, peşinden giden herkese lanet okumaya, onlardan yüz çevirmeye davet ediyor. Sonra da Mehdi'nin bir ferman çıkararak Şelmegânî'yi telin ettiğinden, ondan ve tâbilerinden uzak durmaya çağırdığından söz ediliyor.[34]

Tûsî bu rivayetleri aktardıktan sonra Şelmegânî hakkında kitabına alamayacağı kadar müstehcen hikâyelerin anlatıldığından da söz ediyor.[35] Tüm bu bilgiler bir arada okuduğunda sefirliğe namzet olan Şelmegânî'nin, rakibi Ebü'l-Kâsım tarafından itibarsızlaştırılarak bertaraf edildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Vardığımız bu sonucu destekleyen bazı ipuçlarını şöyle özetleyebiliriz:

1- Ebü'l-Kâsım ile Şelmegânî'nin sefir olmak için giriştikleri mücadele.[36]
2- Şelmegânî ve annesinin hulûl inancını sahip olduğu iddiasında bulunan ve Ebü'l-Kâsım'ı harekete geçiren Ümmü Gülsüm el-Kebîre'nin Ebü'l-Kâsım'a yakınlığı.[37]

---

32 Bkz. s.7

33 Tûsî, *Kitâbü'l-Gaybe*, 249.

34 Tûsî, *Kitâbü'l-Gaybe*, 250.

35 Bu tarz hikâyeler de kuvvetle muhtemel Şelmegânî'yi itibarsızlaştırmak için uydurulmuştur.

36 Bu hususta Şelmegânî'nin beyanı için bkz. Tûsî, *Kitâbü'l-Gaybe*, 241. Ayrıca Şelmegânî'nin muhakeme edildiği sırada kendisine tâbi olan ve onunla birlikte yargılanan İbn Abdûs'un "*O kesinlikle ilahlık iddiasında bulunmadı, bilakis Hüseyin b. Rûh'un yerine bap (sefir) olma iddiasında bulundu!*" demesi aralarındaki sefirlik mücadelesini açıkça göstermektedir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/156. Şemsüddîn ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnavût (b.y.: Müessetü'r-Risâle, 1985), 14/568.

37 Ümmü Gülsüm el-Kebîre'nin II. Sefir Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman b. Saîd'in kızı olması da yine dikkat çeken bir husustur. Ayrıca "*Şeyh bana güveniyor, sözüme itibar ediyor*" demesi onunla yakınlığına işaret etmektedir. Bkz. Tûsî, *Kitâbü'l-Gaybe*, 249.

3- Şelmegânî çok saygın bir din âlimi iken hakkında sayısız dinî ve cinsel sapkınlık ithamının birdenbire ortaya çıkması.
4- Ebü'l-Kâsım'ın Şelmegânî hakkındaki haberi tahkik etmeden doğrudan onun aleyhine kampanya başlatması.
5- Şelmegânî *Kitabü't-Teklîf* adlı eserini yazdığında kitabı baştan sonra inceleyen Ebü'l-Kâsım'ın "*Kitapta bir sıkıntı yok sadece iki üç yerde imamlardan aslı olmayan rivayetlerde bulunmuş*" demesine karşın Şelmegânî'ye daha sonra onlarca sapkın görüşün nispet edilmesi.
6- Şelmegânî'yi yakalayıp hapseden, evini arayıp sapkın görüşlerini ihtiva eden yazılı belgeler bulduğu söylenen kişinin Vezir İbn Mukle olması[38] ve İbn Mukle'nin Ebü'l-Kâsım'a olan yakınlığı.[39]
7- Daha önce Hallâc'ın idam fetvasını veren kişinin yine Ebü'l-Kâsım olması ve Şelmegânî'yi de tıpkı Hallac gibi hulûl inancına sahip olmakla suçlayarak saf dışı bırakmaya çalışması.[40]
8- Şelmegânî'nin hakkındaki iddiaları reddetmesi.[41]

Tüm bu bilgiler Şelmegânî'nin esasen teo-politik sebeplerle idam edildiğini net biçimde göstermektedir. Kanaatimize göre Şelmegânî'nin destekçisi olan İbn Ebû 'Avn da büyük ihtimalle, bu teo-politik nüfuz mücadelesinde ona ve onu himaye edenlere yakın durması sebebiyle katledilmiştir. Dolayısıyla kaynaklarda Şelmegânî'yi ilahlaştırdığı için öldürüldüğüne dair anlatılan rivayetler de yine çok büyük ihtimalle onun ipini çekenler tarafından uydurulmuştur.

Bu bağlamda Mey Yusuf'un İbn Ebû Avn'ın ölümüne ilişkin yaptığı birkaç önemli değerlendirmeyi de maddeler halinde özetlemek isteriz:[42]

1- İbn Ebû Avn'ın yaşadığı zaman dilimi Abbasi devletinde vezirler arası mücadelenin kızıştığı bir döneme denk gelmiştir. Bu mücadele özellikle Hâmid

[38] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/156. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/27.
[39] İbn Mukle, devlet tarafından mali gerekçelerle hapiste tutulan Ebü'l-Kâsım'ı 317 yılında bizzat hapisten çıkarmış kendisine destek olmuştur. İlgili rivayet için bkz. Taberî, *Târîhü't-Taberî*, 11/122.
[40] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 30.
[41] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/26.
[42] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 36-37.

b. El-Abbâs, Alî b. İsâ ve İbnü'l-Furât gibi vezirler arasında çok daha çetin bir hâl almıştır. Bu vezirlerin çoğu Halife tarafından görevden alınmış ve bazıları muhtemelen cezalandırılıp öldürülmüştür. İbn Ebû Avn'ın da irtibatlı olduğu bu vezirlerden biriyle Halifenin hışmına uğramış olması uzak bir ihtimal değildir.

2- İbn Ebû Avn'la aynı dönemde ve aynı muhitlerde yaşayan Ebû Bekir Sûlî ve Tennûhî ve İbnü't-Tıktakâ gibi ahbar ve biyografi müelliflerinin onun idamına ve idam sebebine kitaplarında yer vermeyişleri. Örneğin Tennûhî'nin eseri *Nişvâru'l-Muhâdara*'da Hallâc'ın hikâyesini enine boyuna anlatırken Hallâc'ın idamından çeyrek yüzyıl sonra ve benzer ithamlarla gerçekleşen Şelmegânî ve İbn Ebû 'Avn'ın idamına yer vermemesi dikkat çekmektedir.
3- İbn Ebû Avn ve ölümü hakkında konuşmak muhtemelen yasaklanmış olacak ki hiç kimse onun ölüm sebebini analiz etmeye cesaret edememiştir.

### *4. Kültürü, Yaptığı Vazifeler*

Devlet idaresi, kâtiplik, şiir ve anekdotlar üzerine telif ve derlemeleri olan ve eserlerindeki düzen ve sistematiklikle ön plana çıkan İbn Ebû 'Avn döneminin önemli aydın ve müelliflerinden birisidir. Terâcim ve tabakât kitaplarında hayatıyla alakalı doyurucu bilgilere ulaşamasak da mensup olduğu ailenin entelektüel düzeyi ve kendisinin günümüze ulaşan iki önemli eseri bize gerek kültürü gerek ilmî ve edebî müktesebatı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre İbn Ebû 'Avn, ilmî ve edebî kişiliğindeki bu derinliğin ve çok yönlülüğün yanı sıra devlet adamlığı açısından da kayda değer bir tecrübeye sahip olmuştur. Örneğin, Vezir Ubeydullah b. Hâkân tarafından Darü'l Kebîr Divânı'nın başına getirilen ve geniş yetkilerle donatılan İbn Süvâbe, kendisine komutanlık görevi vermiştir.[43] Bu açıdan babasıyla benzer bir kader yaşadığı görülen İbn Ebû 'Avn gerek entelektüel birikimi gerek mesleki tecrübesiyle Abbâsî devletinde önemli mevkilere layık görülmüş ve muhtelif hizmetlerde bulunmuştur.

[43] Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1/107.

### *5. Eserleri*

İbn Ebû ‘Avn, İslâm medeniyetinin birçok sahada altın devrini yaşadığı bir dönem olan Hicri III. asrın ortalarında dünyaya gelmiştir. Siyasî, ilmî ve edebî faaliyetlerde boy gösteren entelektüel bir ailede yetişmiş ve dolayısıyla döneminin ilmî ve edebî atmosferinden çokça istifade etmiştir. Tüm bunlar kuşkusuz onun edebi kişiliğini şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. Telif faaliyetlerinin hız kazandığı bir zaman diliminde ailesinden tevarüs ettiği nevâdir derlemeciliği İbn Ebû ‘Avn’da kemale ermiş gözükmektedir. Zira çağının diğer edeb kitapları ve nevâdir koleksiyonlarına kıyasla gerek sistematikliğindeki incelik gerekse konu zenginliği açısından dikkat çeken bir derleme olan *el-Ecvibetü’l-müskite* gibi kıymetli bir esere imza atmayı başarmıştır.

Müellifimizin günümüze ulaşan iki kitabı olsa da kaynaklarda ona nispet edilen birkaç eserine daha işaret edilir. Şimdi öncelikle ona ait olduğu ifade edilen eserleri sıralayıp[44], günümüze ulaşan eserleri hakkında kısa bir değerlendirme yapalım:

- el-Ecvibetü’l-müskite
- Kitâbü’t-Teşbîhât
- er-Resâil
- Kitâbü Beyt-i mâli’s-sürûr
- Kitâbü’d-Devâvîn
- en-Nevâhî ve’l-büldân
- Meselü’ş-şihâb

#### *a. el-Ecvibetü’l-müskite*

İbn Ebû ‘Avn’ın günümüze ulaşan iki eserinden biri tezimizin konusu olan *el-Ecvibetü’l-müskite*’dir. Gerek sistematiği gerekse geniş tema yelpazesiyle dikkat çeken bu eser farklı konulara dair 9 başlık altında sunulan 1394 rivayetten oluşan bir anekdot

[44] Sıralanan eserlerin ilk 6’sı İbnü’n-Nedim’in el-Fihrist’inde geçmektedir. Bkz. İbnü’n-Nedim, *el-Fihrist*, 181. Safedî ise *Meselü’ş-şihâb* adlı bir eserinin daha olduğuna işaret etmiştir. Bkz. Safedî, *el-Vâfî bi’l-vefeyât*, 4/81.

derlemesidir. Eseri çalışmamızda enine boyuna değerlendireceğimiz için burada sözü uzatmayacağız.

*b. Kitâbü't-Teşbîhât*

Abdülmu'îd Hân tarafından 1950 yılında tahkik edilen bu eser adından da anlaşılacağı üzere teşbihlere dayalı şiir örneklerinin yer aldığı, belagat tarihi açısından önemli yer tutan bir derlemedir. Keza "letâif" başlığı altında Abbâsiler dönemindeki meşhur nüktedanlardan Ebü'l-'Aynâ, Müzebbid, İbn Mükerrem, Cemmâz ve Câhız gibi isimlerin yanı sıra bir çok âlim ve edibe ait yine teşbih içerikli anekdotlar sunması, eserin mizah alanında da bir değer ifade ettiğini göstermektedir.[45]

Teşbîhât üzerine bir de Mahmûd Muhammed Hasen ed-Derâbise tarafından yapılan bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.[46] Derâbise, tezinin sonuç kısmında İbn Ebû Avn'ın *Kitâbü't-teşbîhât'*ındaki telif yönteminin yeni olmadığını, daha önce Müberrid, İbnü'l-Mu'tez, Ebû Temmâm ve Buhturî'nin aynı metodu kullandığını ifade etmektedir.[47] Bununla birlikte İbn Ebû 'Avn'ın eserinin tüm bu müelliflerin çalışmalarına göre daha derli toplu, sistematik ve düzenli olduğu hükmünü vermektedir.[48] Derâbise'nin ulaştığı önemli sonuçlardan birisi de İbn Ebû 'Avn'ın şiir seçiminde Müberrred gibi isimlerden daha başarılı ve özgün bir yöntem takip etmiş olmasıdır.[49] İbn Ebû 'Avn'ın bu başarısı hiç kuşkusuz *el-Ecvibetü'l-müskite* için de geçerlidir. Müellifimizin kendi çağında telif sistematiği ve düzeninde başı çeken isimlerden biri olduğu söylenebilir.

[45] Şener Şahin, *Klasik Arap Mizahının Kaynakları* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 26.
[46] Derâbise, *İbn Ebû 'Avn ve Kitâbühü't-Teşbîhât*.
[47] Derâbise, *İbn Ebû 'Avn ve Kitâbühü't-Teşbîhât*, 147.
[48] Derâbise, *İbn Ebû 'Avn ve Kitâbühü't-Teşbîhât*, 147.
[49] Detaylı bilgi için bkz. Derâbise, *İbn Ebû 'Avn ve Kitâbühü't-Teşbîhât*, 147.

# BİRİNCİ BÖLÜM

# BİR MİZAH VE NEVÂDİR KAYNAĞI OLARAK EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE

Bu bölümde *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin yapı, muhteva ve üslup özelliklerinin yanı sıra bir mizâh ve nevâdir kaynağı olarak ifade ettiği değer ve etkileri üzerinde durmaya çalışacağız. İsminden de anlaşılacağı üzere eserin ayırıcı özelliği "hazırcevaplık" iddiasıdır. Öncelikle eserin oturduğu zemini anlamak için Arap kültürü ve edebiyatında hazırcevaplık olgusu üzerinde durup bu hususta teşekkül etmiş literatür hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

## A. ARAP KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATINDA HAZIRCEVAPLIK

Öncesinde bir hazırlık yapmadan, diyalog sırasında doğaçlama verilen beliğ, kısa, yerinde ve zekice cevaplar daima muhatabı afallatmış ve dinleyicilerin merak duygusunu celp etmiştir. Bilhassa sert hayat şartlarının ve belâgatin birleştiği Arap geleneğinde sözlü atışma ve çatışmalar tıpkı savaşlardaki mübareze geleneği kadar önemli bir yer tutar. Bu sözlü mücadelelerde en etkili silah elbette hazırcevaplıktır.[50] Medâînî'ye nispet edilen aşağıdaki söz kadim Arap aklının hazırcevaplık hakkındaki kanaatini özetler niteliktedir:

> أَحْسَنُ الجَوابِ ما كانَ حاضِرًا مع إِصابَةِ المَعنَى وإِيجازِ اللَّفْظِ وبُلُوغِ الحُجَّة.
>
> Mânası hâle uygun, veciz bir form ve sağlam bir delile sahip hazırcevap verilmiş en iyi cevaptır.[51]

Belagat ile donatılmış, bilgelik kokan, dakik mânalara, ince ironilere ve fonetik câzibeye sahip böyle bir üsluptan çıkan hazırcevaplar şifahi kültüre sahip bu toplumda tıpkı şiir gibi ezberlenen ve dilden dile aktarılan bir forma sahip olmuştur. Dolayısıyla Arap

---

[50] Klasik Arap edebiyatında hazırcevaplık olgusu bir makale çalışmasında enine boyuna işlenmiştir. Bkz. Şener Şahin, "Klasik Arap Nesrinde 'Hazırcevaplık' Olgusu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (01 Ocak 2009), 331-364.

[51] Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-müânese* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 2003), 380.

kültüründe tartışma, muhatabı susturma, lafı gediğine koyma gibi sâiklerle ortaya konan hazırcevaplar zamanla devasa bir anekdot külliyatına dönüşmüş ve bu külliyat ulema ve üdebanın yoğun gayretleriyle kayda geçirilerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Susturucu cevap/hazırcevap temalı anekdotlarda genellikle sorulan soruların bir bilgilenme maksadı taşımadığı; aksine muhatabı tartmak, hırpalamak, köşeye sıkıştırıp mat etmek için yöneltildiği görülür. Hâl böyle olunca bu tarz sorulara cevap veren kişi de çoğunlukla soruyu soranı aydınlatmak amacıyla değil, gelen taarruzu püskürtmek için karşı tarafı en etkili enstrümanlarla susturmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte susturucu cevapların az bir kısmında da soruyu soran kişinin iyi niyetli olduğu ve sorusunu bilgilenme amacıyla yönelttiği görülür.

Kaynaklarda hazırcevaplık etrafında oluşan birkaç yaygın ifade ve terkipten de söz etmek gerekir. Hazırcevaplık anlamında [سُرْعَةُ البَدِيهَة] ve [سُرْعَةُ الجَوَابِ] terkipleri kullanılırken hazırcevap kişiler için [حَاضِرُ البَدِيهَة] , [سَرِيعُ الجَوَاب] , [سَرِيعُ البَدِيهَة] ve gibi sıfatlar kullanılır. Susturucu cevap anlamında [جَوَاب مُفْحِم] ve [جَوَاب مُسْكِت] tamlamaları, fiil formunda ise" susturdu", "ilzâm etti" anlamındaki [أَسْكَتَ] ve [أَفْحَمَ] fiilleri göze çarpar.[52]

Tarihsel anekdotlardan anlaşıldığına göre hazırcevap olmak kişiye pek çok avantaj sağlamıştır. Mesela Ebü'l-'Aynâ gibi nüktedanlar şöhretlerinin doruklarına hazırcevaplıkları sayesinde ulaşmıştır. Keza aktaracağımız pek çok anekdotta görüleceği üzere hazırcevaplık mesela bazen kişiye bir ödül kazandırmakta bazen onu devlet adamları nezdinde itibarlı bir konuma yükseltmekte bazen de hak ettiği bir cezanın affına sebep olabilmektedir. Tüm bunlar hazırcevaplığın Arap toplumu için ne kadar önemli bir meziyet olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Câhız'ın aktardığı aşağıdaki rivayet bir Arap için hazırcevaplığın ne anlama geldiğini ifade etmesi bakımından kayda değerdir:

مَا شَيْءٌ يُؤْتَى العَبْدَ بَعْدَ الإيمانِ باللهِ تَعالَى أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ جَوابٍ حاضِرٍ؛
فَإِنَّ الجَوابَ إِذَا انْعَقَبَ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا.

[52] Hazırcevaplıkla ilgili terimler üzerine daha detaylı bilgi için bkz. Şahin, "Klasik Arap Nesrinde 'Hazırcevaplık' Olgusu", 332-335.

> Allah'a imandan sonra kişiye hazırcevaplık kadar değerli bir meziyet verilmemiştir. Zira bir cevap geciktirilmişse hiçbir anlamı kalmamıştır.[53]

## B. HAZIRCEVAPLIK KONUSUNDA TEŞEKKÜL EDEN LİTERATÜR

Arap milletinin ve dolayısıyla Arap edebiyatı ve mizahının en belirgin karakteristiklerinden olan hazırcevaplık gerek şiir gerek nesirde devasa bir literatüre sahiptir. Bu konuda çok erken dönemlerden itibaren teşekkül etmeye başlayan edebî malzeme müelliflerin ilgisini çekmiş ve özenle kayda geçirilmiştir. Bu geleneğin izini süren modern dönem müellifleri de klasik kaynakları esas alarak hazırcevap temalı anekdotlar üzerine birtakım seçkiler yapmışlardır. Bu başlık altında hazırcevaplık temalı edebî ve mizahi malzemenin önce klasik dönem kaynaklarındaki durumu ardından da bu konu üzerine modern dönemde yapılan "el-Ecvibetü'l-müskite" başlıklı seçkiler hakkında bilgiler vereceğiz.

### *1. Klasik Eserlerde Hazırcevaplık Teması*

Klasik dönemde İbn Ebû 'Avn'ın eseri dışında "el-Ecvibetü'l-müskite" ya da buna yakın bir isimle yazılmış başka bir nevâdir derlemesine rastlayamadık. Bu da esasında müellifimizin bu alandaki öncülük ve önceliğinin önemli bir göstergesi olarak okunabilir. Bununla birlikte edebiyat ve mizah sahasının dışında örneğin fıkıh ve tasavvuf gibi disiplinler kapsamında "el-Ecvibetü'l-müskite" başlığını taşıyan eserler vardır. Mesela bunlardan biri; Gazâlî'nin, *İhyâü ulûmi'd-dîn* adlı eserindeki bazı kavramları ve görüşleri izah etmek için telif ettiği *el-Ecvibetü'l-müskite 'ani'l-es'ileti'l-mübhite* kitabıdır.[54] Keza Nedîm'in fihristinde[55] ve bazı diğer tabakat kitaplarında İmâmiyye Şia'sının önde gelen fakihlerinden Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd el-'Ayyâşî adına da (öl. 320/932) *el-Ecvibetü'l-müskite* isimli bir eser kaydedildiği görülmektedir.[56] Günümüze

---

[53] Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Mehâsin ve'l-ezdâd*, thk. Muhammed Sevîd (Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1991), 32.

[54] Mustafa Çağrıcı, "İhyâü Ulûmi'd-Dîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/12.

[55] İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 240-241.

[56] İsmâil b. Muhammed el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifîn* (İstanbul: Matba'atü Vekâleti'l-Me'ârif, 1951), 2/32.

ulaşmayan bu eserin konusuna dair kaynaklarda bir bilgiye ulaşamadıysak da 200'e yakın esere sahip 'Ayyâşî'nin çoğunlukla fıkıh konulu kitaplar yazması ve sonraki yüzyıllarda fıkıh sahasında el-Ecvibetü'l-müskite isimli eserlerin telif edilmesi bu eserin de fıkıh konulu olabileceğini düşündürmektedir.

Arap edebiyatı için son derece önemli olan hazırcevaplık hakkında klasik dönemde İbn Ebû 'Avn'ın derlemesi dışında müstakil bir eserin olmaması bu konunun ihmal edildiği anlamına gelmez. Zira o dönemlerde *edeb* ve *nevâdir* kaynaklarının müellifleri genellikle mizah ve edebiyatın her dalında ellerine ulaşan edebî malzemeyi herhangi bir tematik sınırlamaya gitmeden birlikte sunmayı tercih etmişlerdir. Hatta söz konusu eserlerde aynı temaya sahip anekdotların dahi farklı yerlerde ve dağınık biçimde yer aldığı görülmektedir. Buna mukabil Câhız ve İbn Ebû 'Avn gibi sınırlı sayıdaki müellifler *el-Buhalâ* ve *el-Ecvibetü'l-müskite* gibi bir konunun merkezde olduğu derlemeler yaparak tematik ve sistematik anlamda çağının telif vizyonunu aşan eserlere imza atmışlardır.

Klasik *edeb* ve *nevâdir* kaynaklarındaki nükte ve anekdotların ciddi bir bölümü hazırcevap bir karakter arz eder. Yukarıda sözü edilen telif geleneği sebebiyle susturucu cevap formundaki anekdot malzemesi çoğunlukla müstakil bir başlık altında olmadan eserlerin herhangi bir bölümünde dağınık vaziyette yer alır. Bununla birlikte az sayıda da olsa bazı müellifler bu türden anekdotlar için eserlerinde birtakım başlıklar açmış ve ilgili malzemeyi bir arada sunmuşlardır. Mesela Ebû Sa'd el-Âbî (öl. 422/1030) zengin bir kültür ve edep ansiklopedisi mahiyetindeki *Nesrü'd-dürr* adlı eserinde hazırcevaplık temalı anekdotlar için iki bap başlığı açmıştır. Bunlardan ilki 31 sayfadan oluşan ve çok sayıda anekdotun aktarıldığı [الجوابات المسكتة الْحَاضِرَة] "Susturucu ve Hazır Cevaplar" adlı baptır.[57] Diğeri ise [بَاب آخر من الجوابات المسكتة مَا يجْرِي مجْرى الْهَزْل] "Mücûn İçerikli Hazırcevaplar Üzerine Başka Bir Bap" ismini taşır. 12 sayfadan oluşan bu bapta ise isminden de anlaşılacağı üzere müstehcen içerikli rivayetler yoğunluktadır.[58]

[57] Ebû Sa'd el-Âbî, *Nesrü'd-dürr fi'l-muhâdarât*, thk. Hâlid Abdülgani Mahfûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004), 2/114-144.

[58] Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/144-155.

Zemahşerî de bir edebiyat klasiği olan *Rebî'ü'l-ebrâr* adlı derlemesinde [الجَوَابَاتُ المُسْكِتَة] "Susturucu Cevaplar" ismini verdiği bir bap açmış ve bu temaya giren çok sayıda (47 syf.) anekdotu orada peş peşe sıralamıştır.[59]

Benzer şekilde Endülüslü âlim, edip ve tarihçi İbn Abdülber *Ebebü'l-mücâlese ve hamedü'l-lisân* adlı eserinde açtığı [بَابُ الأَجْوِبَةِ المُسْكِتَةِ وَحُسْنِ البَدِيهَة] "Susturucu Cevaplar ve Hazırcevaplığın Güzelliği" isimli bap kapsamında 11 anekdot aktarmaktadır.[60]

Son olarak zikredeceğimiz eser diğerlerine nispeten daha geç bir dönemde telif edilen ansiklopedik bir antoloji mahiyetindeki *el-Müstetraf fî külli fennin müstazraf* isimli mizah ve edebiyat kaynağıdır. Mısırlı şair ve edip el-İbhîşî'nin (öl. 854/1450) kaleme aldığı eserde hazırcevap konulu nükte ve anekdotlar [في الأجوِبَة المُسْكِتَة والمُستَحْسَنَة] "Susturucu ve Güzel Cevaplar" başlığı altında sıralanmıştır.[61]

### *2. Modern Dönemde Yapılan Hazırcevap Konulu Derlemeler*

Eseriyle klasik dönem müelliflerini etkileyen İbn Ebû 'Avn günümüz derlemecilerine de ilham kaynağı olmuştur. Zira onunla başlayan hazırcevap konulu anekdot derleme işi modern dönemde de devam ettirilmiştir. Günümüzde yapılan derlemelerin çoğu müellifimizin isim babası olduğu *el-Ecvibetü'l-müskite* adını taşımaktadır. Bu konuda ulaşabildiğimiz en temel eserler şunlardır:

#### *a) el-Ecvibetü'l-müskite 'alâ lisâni'l-Kur'ân ve'l-edeb ve'l-hikme*

Mısır Evkaf Bakanlığı Müfettişi Ahmed Sâbir Bey tarafından yapılan bu seçki bu sahada modern derlemelerin öncüsü sayılabilecek bir eserdir. 3. baskısına ulaşabildiğimiz bu özgün derleme ilk defa 1905 yılında basılmıştır. 292 sayfadan oluşan eserin son kısmında müellifin hayatına dair bazı bilgiler ve fotoğraflar yer almaktadır.

---

[59] Cârullah ez-Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr ve nusûsu'l-ahyâr* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1991), 2/47-93.

[60] Yusuf b. Abdullah İbn Abdülber, *Edebü'l-mücâlese ve hamedü'l-lisân ve fadlü'l-beyân ve zemmü'l-'ayy ve ta'lîmü'l-i'râb*, thk. Semîr Halebî (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1989), 99-102.

[61] Şihâbüddîn el-İbhîşî, *el-Müstetraf fî külli fennin müstetraf* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1998), 68-71.

Ahmed Sâbir Bey, seçkisinin ilk bölümünü hazırcevap üsluba sahip ayetlere tahsis etmiştir.[62] "Kur'ân Dilinden Hazırcevaplar" [اَلْأَجْوِبَةُ المُسْكِتَة عَلَى لِسانِ القُرْآن] başlığı altında inkârcılara cevap niteliğindeki çok sayıda ayeti surelerine göre ayırıp sıralamıştır. Daha sonra Hz. Peygamber'in aynı temaya sahip hadislerini "Hz. Peygamberin Dilinden Hazırcevaplar" [اَلْأَجْوِبَةُ المُسْكِتَة على لِسانِ الرَّسُول] başlığıyla aktarmıştır.[63] Kitabın esas hacimli bölümü "Edebiyat Dilinden Hazırcevaplar" [الأجوبة المسكتة على لسان الأَدَب] başlığını taşımakta ve sahabe döneminden başlayıp özellikle Emevî ve Âbbasî dönemlerinde yaşamış önemli devlet adamları, şairler ve nüktedanlar başta olmak üzere çok sayıda kişiye ait susturucu cevap örnekleri sunulmaktadır.[64] Kitabın "Hikmet Dilinden Hazırcevaplar" [الأجوبة المُسكتة على لسان الحِكْمَة] başlıklı son bölümündeyse sırasıyla Sokrat, Eflatun, Aristo, Diyojen, Aristippos ve Lokman Hekim'e ait hakimane cevaplara yer verilmektedir.[65]

*b) el-Ecvibetü'l-müskite*

1994 yılında Me'mûn Muhyidddîn el-Cennân tarafından *el-Ecvibetü'l-müskite* ismiyle yayınlanan bu derleme 280 sayfadan oluşmaktadır. İlginç olan şu ki derlemenin içeriği Ahmed Sâbir kitabıyla büyük oranda benzerlik göstermektedir. Hatta bazı bölümlerdeki düzen, başlıklar ve anekdot malzemesi neredeyse birebir aynıdır. Bir örnek vermek gerekirse bu derleme de tıpkı Sâbir'in kitabı gibi "Mine'l-Kur'âni'l-Kerim" başlıklı bölümle başlamaktadır. Bu bölümün, alt başlıklar ve ayet örneklerine varıncaya kadar diğeriyle noktası virgülüne aynı olması dikkatlerden kaçmamaktadır. [66] Ayrıca el-Cennân'ın Ahmed Sâbir Bey'e hiçbir atıfta bulunmaması da akıllara "intihal" dışında bir ihtimal getirmemektedir.

*c) el-Ecvibetü'l-müskite ve devrühâ'n-nidâlî fî't-târîhi'l-'Arabî*

---

62 Ahmed Sâbir, *el-Ecvibetü'l-müskite 'alâ lisâni'l-Kur'ân ve'l-edeb ve'l-hikme* (Kahire: Mektebetü ve Matba'atü'l-Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduh, 1949), 8-41.

63 Sâbir, *el-Ecvibetü'l-müskite 'alâ lisâni'l-Kur'ân ve'l-edeb ve'l-hikme*, 41-45.

64 Sâbir, *el-Ecvibetü'l-müskite 'alâ lisâni'l-Kur'ân ve'l-edeb ve'l-hikme*, 46-250.

65 Sâbir, *el-Ecvibetü'l-müskite 'alâ lisâni'l-Kur'ân ve'l-edeb ve'l-hikme*, 251-262.

66 Bkz. Sâbir, *el-Ecvibetü'l-müskite 'alâ lisâni'l-Kur'ân ve'l-edeb ve'l-hikme*, 8-41; Me'mûn Muhyiddîn el-Cennân, *el-Ecvibetü'l-müskite* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1994), 7-46.

İlk baskısını 1970 yılında yapan ve 133 sayfadan oluşan bu seçki Ali el-Huzâ'î imzası taşımaktadır. Arap kültüründeki hazırcevaplık olgusunu "mücadele" kavramı bağlamında işlediğini söyleyen müellif, "Arap milletinin mazisindeki şanlı günlerini", "hakikati savunmadaki kararlılığını" ve "söz sanatları konusundaki üstünlüğünü" göstermeyi amaçlamaktadır.[67] Arapların, zulme ve zâlim idarecilere karşı nice devrimciler ve mütefekkirler çıkardığından dem vuran müellif, bu insanların gerek cesaret ve kararlılıkları gerek hakkı ve hakikati yüksek sesle savunurken beliğ, veciz ve etkileyici bir dil kullandıklarından söz eder.[68] Yazar, kitabında derlediği malzemeyi ise "Fedakârlık, onur ve özgürlük kavramlarına inanmış direnişçi Arapların dilinden dökülen hikemi ve veciz karaktere sahip yüksek bir edebî ürün" şeklinde nitelemektedir.[69]

5 bölümden oluşan kitabın ilk bölümü zalim sultanlara karşı hakikati yüksek sesle dile getiren kişilerin sözlerine, ikinci bölümü de halife ve diğer devlet ricalinin meclislerinde gerçekleşen diyaloglar ve yaşanan tartışmalara tahsis edilmiştir. Üçüncü bölüm mücadeleci ruhu ve cesaretiyle öne çıkan Arap kadınının hazırcevap sözlerini ihtiva etmekte; dördüncü bölümdeyse herhangi bir tema sınırlaması olmadan seçilen hazırcevap örnekleri sunulmaktadır. Müellif, "okurun büyük bir keyifle okuyacağını söylediği ve ona daima bu seçkiyi hatırlatacak özel bir bap" olarak nitelediği[70] son bölümle kitabını noktalamaktadır.

*d) el-Ecvibetü'l-müskite*

Muhammed Sa'îd el-'Ânî tarafından 1985 yılında *el-Ecvibetü'l-müskite* ismiyle yayımlanan derlemenin Türkçeye şöyle çevirebileceğimiz uzunca bir alt başlığı vardır: "Beliğ, yerinde ve cüretkâr cevaplar", "Beyanın sihri", "Delilin gücü", "Hazırcevaplık", "Zorluklardan sıyrılma", "Hüsn-i talep" ve "Diğer sanatlar".

---

67 Ali el-Huzâ'î, *el-Ecvibetü'l-müskite ve devrühâ'n-nidâlî fî't-târîhi'l-'Arabî* (Necef: Matba'atü'l-Âdâb, 1970), 9.

68 Huzâ'î, *el-Ecvibetü'l-müskite ve devrühâ'n-nidâlî fî't-târîhi'l-'Arabî*, 10.

69 Huzâ'î, *el-Ecvibetü'l-müskite ve devrühâ'n-nidâlî fî't-târîhi'l-'Arabî*, 10.

70 Huzâ'î, *el-Ecvibetü'l-müskite ve devrühâ'n-nidâlî fî't-târîhi'l-'Arabî*, 12.

Mukaddimede güzel konuşmanın ve hazırcevaplığın öneminden bahseden müellif Arapların bu alandaki ayrıcalıklarını vurgulamaktadır.[71] Ardından Giriş kısmında hazırcevaplık, belagat, fesahat ve îcâz kavramları üzerine kadim âlimlerin özlü sözlerini sıralamaktadır.[72]

Birinci Bölüme hazırcevap bir üsluba sahip ayet ve hadislerden örnekler aktararak başlayan müellif, daha sonra "Haşimîlere Ait Susturucu Cevaplar" isimli alt başlıkta çok sayıda anekdot aktarmaktadır. Hz. Ali ve İbn Abbâs isminin öne çıktığı bu kısımda ayrıca Hz. Hasan, 'Akîl ve Abbâs gibi Hâşimoğullarının önde gelen simalarına ait rivayetler vardır. "Susturucu ve İlzam Edici Cevaplar" adını taşıyan ikinci alt başlıkta bazı sahabî rivayetlerinin yanı sıra çoğunlukla, Emevîler ve Abbâsiler döneminde yaşamış meşhur devlet ricali, şair, edip nüktedan vb. kesimlere ait hazırcevap örneklerine yer verilmektedir.

İkinci Bölüme "Belîğ Cevaplar" alt başlığıyla başlayan el-'Ânî burada belagat yönü ağır basan rivayetleri aktarmış ve akabinde "Güzel Cevaplar" adlı bir başlık açarak bir dizi rivayete yer vermiştir. Bu bölümün üçüncü alt başlığı olan "Cüretkâr Cevaplar"da ise daha ziyade devlet adamlarına karşı korkusuzca hitap eden kişilerin cesurca sözlerini aktarmaktadır.

Üçüncü Bölümün ilk faslı "Aynı Lafız Kullanılarak Verilen Cevaplar" başlığını taşımakta ve bu kapsama giren tartışma örnekleri sunulmaktadır. Akabinde "Tehdit İçerikli Edebi Sözler" başlıklı ikinci fasılda cesur kişilerin tehditkâr ifadelerinin yer aldığı anekdotlar sıralanmaktadır. "Kelâmın Büyüsü, Delilin Gücü ve Hazırcevaplık" başlığını taşıyan üçüncü fasılda ise başlıkla uyumlu bir dizi habere yer verilmektedir.

"Hüsn-i Tahallus ve Müşkül Durumlardan Sıyrılma" isimli tek fasıldan oluşan Dördüncü Bölümde klasik anekdot derlemelerinin hemen hepsinde karşımıza çıkan bu temalar üzerine çok sayıda -24 sayfa- anekdot aktarılmaktadır.

Beşinci Bölüm dört fasıldan oluşmaktadır. Birincisinde "Dil, Gramer, Kinaye ve Tevriye" konusuna giren anekdotlara yer verilmekte; ikincisinde "Haccâc'ın Bazı Hutbeleri

[71] Muhammed Sa'îd el-'Ânî, *el-Ecvibetü'l-müskite* (Bağdat: Matba'atü'l-'Ânî, 1985), 7-8.
[72] 'Ânî, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 11-16.

ve Sözleri" mevzu bahis edilmekte; üçüncüsünde "Çocukların ve Öğrencilerin Zekâsı" konusunda birtakım anekdotlar aktarılmakta; dördüncü fasıldaysa "Kadınların Bazı Cevapları ve Fesahatleri" temasına giren rivayetler nakledilmektedir.

Eserin altıncı ve son bölümü "Duruma Uygun Nükteler" başlıklı bir fasılla başlamakta, "Müstereddit Valiler" faslındaki anekdotlarla devam etmekte ve tasnif dışı birtakım rivayetlerin aktarıldığı "Çeşitli Anekdotlar" ile bitmektedir.

Kitabın genelinde anekdot yoğunluğu daha ziyade Emevî ve Abbâsîler dönemi üzerinedir. Bununla birlikte eserde bazı meşhur sahabîlere ait azımsanamayacak miktarda rivayete rastlanmaktadır.

## C. İBN EBÛ 'AVN'IN DERLEMESİNDE HAZIRCEVAPLIK

Hazırcevap formundaki anekdotlar ilgi çekici bir mahiyet ve üsluba sahip olduğu için Arap şifahi kültüründe tıpkı bir vecize ve şiir gibi dilden dile aktarılmış ve şifahi edebiyatın önemli bir parçası olmuştur. Teşekkül eden bu devasa gelenek, telif ve tedvin faaliyetlerinin başlamasıyla eserlerde yerini almaya başlamış ve asırlar önce gerçekleşen diyaloglar ve hazırcevap temalı anekdotlar yazılı edebiyatta yerini alarak ölümsüzleşmiştir. Tercüme faaliyetleriyle birlikte başta Yunan, İran ve Hint olmak üzere diğer edebiyatlardaki hazırcevap temalı anekdotlar da Arapçaya çevrilmiştir. İşte tam da bu telif ve tercüme faaliyetlerinin hummalı bir şekilde yürütüldüğü Hicri III. asrın ikinci yarısında dünyaya gelen İbn Ebû 'Avn ailesinden tevârüs ettiği köklü kâtiplik mesleği ve anekdot derleyiciliğinin de etkisiyle söz konusu malzemeye özel bir ilgi duymuş ve bu malzemeyi iki kapak arasında cemederek hazırcevaplık temalı ilk müstakil derlemeye imzasını atmıştır. Hazırcevaplık konusunda elde ettiği edebî malzemeyi titiz bir şekilde seçerek derlemesini oluşturan İbn Ebû 'Avn, tespit edebildiğimiz kadarıyla bu tema kapsamındaki mizahi ve edebî malzeme için "*el-Ecvibetü'l-müskite*" ismini bir kitap başlığı olarak kullanan ilk kişi olma vasfına sahiptir.

Bu konuda nakledilen rivayet malzemesi daha önce de bahsedildiği üzere kaynaklarda dağınık bir şekilde yer almaktadır. Tüm bunlar da aslında müellifimizin bu alandaki öncülüğü ve sistematik telif vizyonunun yetkinliğine işaret etmektedir.

*el-Ecvibetü'l-müskite*'de yer alan anekdotlarda hazırcevaplığın mahiyeti ve anekdotların tamamında hazırcevaplığa rastlanıp rastlanmadığı konusuna gelince; her şeyden önce şunu ifade etmek gerekir ki, *el-Ecvibetü'l-müskite*'deki anekdotların önemli bir kısmı köşeye sıkıştırma, susturma, mağlup duruma düşürme, aşağılama şeklindeki hazırcevaplardan oluşsa da diyalogların bir bölümü, eserin adının çağrıştırdığı "mat etme", "laf sokma", "susturma" "tahkir ve tezyif etme" gibi neticelerle bitmemektedir.

İncelediğimiz eserin anekdotlarındaki "susturucu" olma vasfının muhatapta uyandırdığı duygu ve tepki açısından değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Bu duygu muhatapta daha ziyade mahcubiyet, çaresizlik ve cevap verememe şeklinde tezahür etse de kitaptaki merviyatın "susturuculuk" iddiası bundan ibaret değildir. Verilen cevaplar bazen kişinin hayret duygusunu tetiklemekte bazen onu tefekküre ya da öğrenmeye sevk etmekte bazen de güldürmektedir. Özetle, malzemenin ortak karakteristiği sıra dışılık ve muhatapta uyandırdığı şaşkınlıktır. Bununla birlikte kitabın ana sisteminin dışında bazı rivayetlerin varlığı da söz konusudur. Mesela herhangi bir diyalog olmaksızın bir kişinin vecize tarzındaki sözlerinin aktarılması buna örnektir.[73] Ancak kitapta bu tarz anekdotların sayısı oldukça azdır.

Eserdeki anekdotları ele alıp değerlendirdiğimiz Üçüncü Bölümde gerek hazırcevaplığın mahiyeti gerek konu ve tema zenginliği daha yakından görülecektir. Kitaptaki hazırcevaplığın ana formlarına dair genel bir fikir verecek temel birkaç maddeyi birer örnekle sunmakta yarar görüyoruz.

Susturucu cevap denildiğinde bunun en etkili formu bir meydan okuma, tehdit, köşeye sıkıştırma ya da böbürlenme gibi bir sâikle yapılan atak karşısında kişinin suratına onu doğrudan mağlup ve mahcup duruma düşürücü bir cevap vermektir. Ciddî Cevaplar bölümü başta olmak üzere kitaptaki birçok anekdot böyle bir niteliğe sahiptir. Bu konuda öne çıkan anekdot örneklerinden birisi şöyledir:

[73] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 54. (313 nolu anekdot)

> Hicaz ehlinden bir adam İbn Şübrüme'ye "*İlim bizden çıktı, bizden!*" diye üstünlük taslamaya çalışınca İbn Şübrüme lafı dokundurmuş: "*Evet, sonra da bir daha semtinize uğramadı.*"[74]

Anekdotların önemli bir kısmında bilgilenme amacıyla sorular sorulduğu ve bunlara didaktik gayelerle cevaplar verildiği görülmektedir. Bu bazen bilinmeyen bir şeyi öğretmek, bazen bir gerçeği hatırlatmak ya da gafletten uyandırmak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Veciz bir üsluba sahip bu tarz cevaplar aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere daha ziyade âlim, zâhit ve filozof nüktelerinde karşımıza çıkmaktadır:

> İskender'e sormuşlar: "*Hangisi sana daha yakın: Baban mı, hocan mı?*" "*Hocam*" demiş. "*Neden?*" demişler. "*Çünkü*" demiş, "*babam var olma, hocamsa adam olma sebebim!*"[75]

Eserdeki hazırcevap damgalı rivayetlerin ciddi bir bölümü de mizah muhtevası taşır. Meşhur nüktedanların yanı sıra toplumun farklı kesimleri ve zümreleri tarafından üretilen mizahi malzeme nitelik yönüyle de seçkin bir karakter arz eder. Yaşanan bir durum yahut yöneltilen bir soru üzerine yapılan çok sayıdaki şaka ve espri mizahın her çeşidi ve tonunu kuşatır. Buna dair örnek nevinden şu iki anekdota bakılabilir:

> Bir filozof nesebi şüpheli bir adamın bir başka adama sövüp saydığını görünce "*Kim bilir, belki de farkında olmadan kendi babasına küfrediyordur*" demiş.[76]

> (Arkasında çıban çıkan bir) adam Cemmâz'la konuşurken "*Vücudumun en pis yerinde bir çıban çıktı*" deyince Cemmâz adamı fena bozmuş: "*Yalan söylüyorsun. Meymenetsiz suratında hiçbir şey göremiyorum.*"[77]

Yukarıda işaret edilen anekdot formları ve konuları dışında hatırı sayılır bir rivayet malzemesinin herhangi bir durum veya kişi hakkında yapılan sıra dışı yorumlar, edebî tasvirler, sözlü atışmalar, arz-ı hal, bir ödül almak ya da cezadan sıyrılmak için söylenmiş yerinde sözler, parlak methiyeler, can yakıcı hicivler gibi muhtelif şekillerde karşımıza

---

74 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 8.

75 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 35. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1991), 36.

76 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 122. Ebü'l-Ferec Ali b. el-Hüseyin İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye fi'l-hikemi'l-Yûnâniyye*, thk. Mustafa el-Kabbânî (Mısır: Matba'atü'ş-Şarkî, 1900), 105.

77 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 208. el-Husrî el-Kayrevânî, *Cem'ül-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1987), 114.

çıktığı söylenebilir. Yelpazesi oldukça geniş bu merviyattan çok sayıda örneği tezimizin farklı başlıkları altında aktardık.

## D. EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE'NİN TELİF METODU

İbn Ebû 'Avn mukaddimesinde de belirttiği üzere eserine didaktik gayeler taşıyan bölümlerle başlamış, mizahi ve eğlendirici anekdot malzemesinin yoğun olduğu Hezlî Cevaplar bölümüyle nokta koymuştur. Anekdot seçip aktarırken herhangi bir şekilde kendisini sınırlandırmayan müellif telif usulü olarak tarafsız kalmayı başarmıştır. Örneğin kendisi aslında Şiî inancına mensup olduğu halde Şiîler tarafından tasvip edilmeyen Muaviye, Haccâc, Abdülmelik b. Mervân gibi isimlere ait çok sayıda rivayet aktarmıştır.

Müellif, mukaddimesi haricinde açıklayıcı bilgiler sunmamış, sadece bölüm başlıklarını belirleyip rivayet malzemesini sıralamakla yetinmiştir. Yalın, sade ve anlaşılır bir üslup benimseyen müellif anekdotların nakliyle iktifa etmiş ve anekdotlarla ilgili herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Bunun birkaç istisnası vardır.[78] Açıklama amacı güden o tasarrufların müstensihlere ait olma ihtimali de söz konusudur.

*el-Ecvibetü'l-müskite*'de tespit ettiğimiz telif metotlarından birisi de müellifin benzer konulara giren anekdotları arka arkaya sıralamasıdır. Bununla alakalı onlarca örneğe rastlamak mümkündür. İbn Ebû 'Avn bunu genel bir prensip olarak belirlememişse de benzer rivayetleri mümkün mertebe bir arada aktarmaya çalışmıştır.

Kitapta tasnif kusuru olarak değerlendirilebilecek hususlar da vardır. Bunların başında [مِنْ أَمْثَالِ اليُونَانِيِّينَ] başlıklı bölüm gelmektedir. Sadece 11 rivayetten oluşan bu bölümün ilk 5 anekdotu fabl türünden örnekler olup diğer 6'sı ise bir önceki bölümden farksız olarak Yunan filozoflarına ait sözlerdir. Dolayısıyla bu içerikteki sınırlı bir malzeme için müstakil bir başlık açılması kitabın genel sistematiği ve tasnif mantığıyla çelişkili gözükmektedir.

---

[78] Örnek için bkz. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 69. (413 numaralı anekdot); s.92. (540 numaralı anekdot)

Kitapta, sınırlı sayıda birkaç anekdot hariç tekrara düşülmemiştir. Az sayıda da olsa, münasebet düştüğünde müellif bir anekdotu birden fazla yerde zikredebilmektedir.[79]

## E. EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE'DE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

İbn Ebû 'Avn'ın sistematiği ve konu yelpazesiyle dikkat çeken nevâdir koleksiyonu *el-Ecvibetü'l-müskite*'sinde dikkat çeken üslup özellikleri şunlardır:

### *1. Kısa Form*

*el-Ecvibetü'l-müskite*'de yer alan anekdotik fragramanlar geneli itibariyle veciz bir forma sahiptir. Hatta anlatılar çoğunlukla bir iki satırda noktalanmaktadır. Tarihsel şahsiyetlerin başrolde ve karakter kadrosunun zengin olduğu anekdotların nispeten daha uzun olduğu görülmektedir. Durum tasvirlerine dönük fragmanlar ya da doğrudan soru-cevap tarzındaki diyaloglar görece olarak daha kısadır.

### *2. Tarafsızlık*

Müellif kendisine ulaşan anekdot malzemesine herhangi bir din, mezhep, ırk, ya da başka bir aidiyete göre yaklaşmayıp edebiyat ve kültür tarihi açısından değerli gördüğü rivayetleri hiçbir ayrıma tâbi tutmadan kitabına almıştır. Şiî inanca sahip olduğu bilinen müellif, mesela Hz. Ali ve 12 imam başta olmak üzere Şiî inancı açısından önemli kişilerin anekdotlarını aktarırken onların isimlerinden sonra dua cümleleri kullansa da Şiî inancıyla taban tabana zıt olan kişilerin anekdotlarına yer vermekten de geri durmamıştır. Hz. Ali ile savaşan ve Şiî inancına göre hilafeti esas hak sahipleri olan Ali evladından alan Muaviye'nin çok sayıda rivayetine yer vermiştir. Hatta kitapta şahıslara nispet edilen rivayetler içerisinde 50'ye yakın rivayetle sayıca en çok anekdotun Muaviye'ye ait olması bu tarafsızlığa işaret eden önemli bir göstergedir. Benzer şekilde Haccâc nüktelerine de kitapta yoğun biçimde yer verilmesi ve müellifin bu isimler hakkında olumsuz kanaatler bildirmemesi tarafsızlığının kanıtıdır.

[79] Mesela Süfyân-ı Sevrî'ye nispet edilen zühd konulu bir anekdot aynı lafızlarla hem Ciddî Cevaplar (s.51) hem de Zâhit Cevapları bölümünde (s.133) aktarılmıştır.

İbn Ebû ‘Avn konu seçimi açısından da tarafsızlık ilkesine bağlı kalmıştır. Dinî, seküler, ahlâki-gayri ahlâki vb. ayrımlar gözetmeksizin hem kendi dönemindeki hem de daha önceki kültür ve medeniyetlere ait anekdot merviyatını kitabına alma noktasında objektif davranmıştır. Anekdotlara kendi yorum ve düşüncelerini katmayan müellifin, geniş bir yelpazedeki konu ve karakter kadrosuna yer vererek yaşadığı topluma ayna tutmakta da oldukça başarılı bir profil çizdiği söylenebilir. Bu yönüyle kitabın kültür tarihi açısından ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

### *3. Yalınlık ve Sadelik*

İbn Ebû ‘Avn’ın *el-Ecvibetü’l-müskite*’de başarıyla uyguladığı üslup özelliklerinden biri anekdotların aktarımında oldukça yalın ve sade bir dil kullanmış olmasıdır. Telif yöntemindeki bu tarzının aile mesleği olan kâtiplikle sıkı bir ilişkisi vardır.

İstisnaları olmakla birlikte genelde birkaç satırdan oluşan anekdotlarda haşviyat cinsinden ibarelere rastlamak zordur. Bu bağlamda bir kıyaslama yapmak gerekirse; örneğin nesir üstatlarından çağdaşı Cahız’da anlatılar daha ağdalı, uzun ve seci gibi lafzi sanatlarla bezeli iken; İbn Ebû ‘Avn’ın anlatıları son derece yalın, gereksiz kelime kullanımından uzak, sade ve anlaşılırdır.

### *4. Sistematiklik*

*el-Ecvibetü’l-müskite*, gerek hazırcevap temalı ilk müstakil derleme olması gerek anekdotların aktarımında tipolojilere göre -Ciddi ve Hezlî Cevaplar bölümleri hariç- bir tasnife sahip olması açısından çağının temel mizah ve edebiyat eserlerine göre daha sistematik ve düzenli bir eserdir. Örneğin Câhız ve İbn Kuteybe’nin eserlerinde bu düzeyde bir sistematikliğe rastlamak mümkün değildir.

İbn Ebû ‘Avn’ın günümüze ulaşan diğer eseri *Kitâbü’t-teşbîhât* üzerine hazırlanan akademik bir çalışmada müellifimiz; Müberrid, İbnü’l-Mu‘tez ve Buhturî gibi bazı çağdaşlarıyla kıyaslanmakta ve telif düzeni açısından çağdaşları içerisinde öne çıkmakla nite-

lendirilmektedir.[80] Her iki eserinde de bu sistematiği ve düzeni yakalamayı başaran İbn Ebû ‘Avn kendisinden sonraki müelliflere örneklik teşkil edecek bir telif geleneğinin ilk temsilcilerinden olmuştur.

## F. EL-ECVİBETÜ’L-MÜSKİTE’NİN MUHTEVASI VE BÖLÜMLERİ

Eserdeki anekdot merviyatının kahir ekseriyeti diyalog biçiminde olup sınırlı sayıdaki rivayet şifahi değil kitabi olarak karşımıza çıkar. Keza bu malzemenin ciddi bir çoğunluğu nesir türüne girerken oldukça az bir kısmı şiir formundadır.

Klasik Arap mizahının hemen hemen tüm karakterlerini ve temalarını bulabileceğimiz bu eserde her türlü sözlü atışma, sataşma, laf sokma, müfahare ve şakalaşma örneği mevcuttur. Bunlardan bazıları nezih bir üsluba sahipken daha büyük bir bölümüyse -hazırcevaplığın gerektirdiği- sert, acımasız, alaycı, alt edici ve yer yer kaba bir dilin ürünüdür.

Burada kitabın mukaddimesinden başlayıp ardından bölümleri hakkında özet mahiyetinde bilgiler verilecektir. Bu bölümlerin her birinin detaylı muhteva analizi ise tezimizin III. Bölümünde yapılacaktır.

*el-Ecvibetü’l-müskite* 9 ana bölümden müteşekkildir. En kapsamlı iki bölüm olan Ciddi Cevaplar ve Hezlî Cevaplar isimlerinden de anlaşılacağı üzere belirgin temalarına göre, diğerleriyse karakterlere göre tasarlanmıştır. Müellif, kısa bir mukaddimeden sonra herhangi bir bilgilendirme yapmaksızın açtığı başlıkların altında anekdot malzemesini sıralamıştır. Aşağıdaki tabloda kitabın bölümleri ve anekdot sayıları görülebilir:

| **Bölüm Adı** | **Anekdot Sayısı** | **Bölüm Adı (Arapça)** |
|---|---|---|
| Ciddi Cevaplar | (1-663) | مِنَ الجوابات الجِدِّيَّة |
| Filozof ve Bilge Cevapları | (664-759) | جُزْءٌ مِنْ جَوَابَاتِ الفَلاسِفَة والحُكَمَاء |
| Yunan Meselleri | (760-770) | مِنْ أَمْثالِ اليُونَانِيِّينَ |
| Zâhit Cevapları | (771-870) | مِنْ جَوَابَاتِ الزُّهَّادِ |
| Kelâmcı Cevapları | (871-913) | مِنْ جَوَابَاتِ المُتَكَلِّمِينَ |
| Bedevi Cevapları | (914-993) | مِنْ جَوَابَاتِ الأَعْرَابِ |

[80] Derâbise, *İbn Ebû ‘Avn ve Kitâbühü’t-Teşbîhât*, 147.

| | | |
|---|---|---|
| Kadın Cevapları | (994-1061) | مِنْ أَجْوِبَةِ النِّسَاء |
| Medenî ve Muhannes Cevapları | (1062-1118) | مِنْ جَوابَاتِ المَدِينِيِّينَ وَالمُخَنَّثِينَ |
| Hezlî/Alaycı Cevaplar | (1119-1394) | مِنَ الجَوَابَاتِ الهَزْلِيَّة |

### *1. Mukaddime*

Eserin mukaddimesinden başlamak gerekirse; mukaddimenin baş kısımlarında ciddi eksiklikler vardır ve bu sebeple cümleler tam anlaşılmamaktadır. Tam ya da bağlamdan anlaşılan kısımlardan yola çıkarak müellifin kitabına ve takip ettiği metoda dair bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür.

İbn Ebû ‘Avn hazırcevaplık kültürüne dair temel bazı terim ve kavramları mukaddimede bolca zikretmiş, esasen bununla ideal bir “hazırcevap cümle ya da ibare”nin nirengi noktalarını saptamaya çalışmıştır. Bu bağlamda onun öne çıkardığı kriterler şöylece sıralanabilir:

- ✓ Söylenen bir sözün maksadını tam ifade etmesi
- ✓ Veciz bir ifade formuna sahip olması
- ✓ Akıl ve zekâ dolu bir muhtevaya sahip olması
- ✓ Soruyu soranı şaşırtacak sıra dışı bir üslupla ifade edilmesi
- ✓ Hasmı ya da muarızı köşeye sıkıştıracak bir kurguya sahip olması
- ✓ Gözlemlenen bir durum, yöneltilen bir soru ya da maruz kalınan sözlü bir sataşma karşılığında ifade edilen cümlenin maksadını tam olarak ortaya koyup deyim yerindeyse nokta atışı yapması
- ✓ Muhatabı karşı hamlede bulunamayacak ölçüde çaresiz bırakması
- ✓ Cevabın, yerinde olduğu kadar geciktirilmeden derhal ifade edilmiş olması.

Mukaddimede birkaç ideal hazırcevap örneğine de yer veren İbn Ebû ‘Avn kaleme aldığı eserin okura -pedagojik açıdan- ne tür fayda ve katkılar sağlayacağına dair düşüncelerini de şöyle özetlemiştir: Hazırcevaplık kültürüne ait nadide örnekler içeren böyle bir seçki, herşeyden önce okurları güldürüp eğlendirecektir. Bu özelliğinin yanı sıra, böyle

bir malzeme kişiye bazı temel ahlaki normlar da kazandıracak, keza birtakım zihni melekelerinin (intikal sürati, az sözle çok şey anlatma, edebî cesaret vs.) gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Müellif ayrıca eserinin düzeni hakkında da kısa bazı bilgiler vermekte olup, mizahi malzeme ile ibretlik nevâdirin, nezih rivayetler ile bayağı üslupla ifade edilmiş anlatıların -birbirine karışmaması için- ayrı bölümlerde kategorize edildiğini belirtmektedir.[81]

### *2. Ciddi Cevaplar*

1394 rivayetten oluşan *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin yaklaşık üçte birine tekabül eden Ciddi Cevaplar bölümünde toplamda 663 rivayet bulunmaktadır. Bu bölümde en baskın tema siyasettir. Tahmin edilebileceği gibi Emevî ve Abbâsî dönemi devlet adamlarının anekdotları ciddi bir yekûn tutmakta ve her iki dönemin siyasi iklimine dair bazen doğrudan bazen dolaylı şekilde kritik bilgiler ve detaylar sunmaktadır. Dolayısıyla Ciddi Cevaplar bölümü edebî değerinin yanında tarihi ve siyasi bilgiler sunması açısından da özel bir önem arz eder. Sözgelimi siyasetçilerin tebaa ile ilişkileri, rakipleri ve hasımlarıyla mücadeleleri, yaptıkları restleşmeler, dostları ve has adamlarıyla münasebetleri, kişisel zevkleri, saray yaşantıları vb. gibi tarih kitaplarında az rastlanabilecek bazı özel bilgileri *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin iki kapağı arasında bulmak mümkündür.

Ciddi Cevaplar bölümünde siyasi anekdotların yanı sıra dinî, ahlaki, felsefi temalara dâhil olabilecek çok sayıda rivayet de mevcuttur. Keza gruplar arası sataşmalara dayanan, gramer hataları etrafında şekillenen, Kur'ân ayetlerine referansla yapılan nükte ve espriler bu bölümün öne çıkan temaları arasındadır. Hüsn-i talep, cezadan sıyrılma, ihkâk-ı hak, durum tasviri vb. konularda da hatırı sayılır rivayet malzemesine rastlanır.

### *3. Filozof ve Bilge Cevapları*

İbn Ebû 'Avn derlemesinin ikinci bölümünü Filozof ve Bilge Cevaplarına tahsis etmiştir. Bu bölüm belki de kitabın en orijinal bölümüdür. Zira Hicri III. yüzyıldan itibaren

[81] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 3-5.

Müslüman müellifler Beytülhikme'nin de kurulmasıyla Yunan, Pers ve Hint gibi kadim medeniyetlerin ilmî ve felsefi mirasıyla yakından ilgilenmeye ve bunları Arapçaya aktarmaya başlamışlardır. Dedesinin de filozof anekdotlarına ilgi duyduğunu bildiğimiz İbn Ebû 'Avn kitabında filozoflara, bilhassa meşhur Yunan filozoflarına ait malzemeyi bir başlık altında toplayan ilk müelliflerden birisidir.

95 adet nüktenin yer aldığı bölümde rivayetlerin 43'ü anonimdir. Mey Yusuf anonim rivayetlerin çok sayıda olmasını İbn Ebû 'Avn'ın ilmi titizliği ile açıklamakta ve kendisine ulaşan bazı rivayetlerin filozoflara nispetinden emin olamadığı için bu tarz rivayetleri anonim bir şekilde aktarmış olabileceğinden söz etmektedir.[82]

Anonim rivayetler dışında anekdotların çoğu Diyojen, Sokrat, Eflatun, Büyük İskender ve Aristo gibi Yunan filozoflarına aittir. Kadim Pers hükümdarlarından Enûşirvân ve Büzürcmihr'e nispetle anlatılan anekdotların sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek kadardır.

Filozof nükteleri içerisinde öne çıkan konulara bakıldığında ilmin değeri, cehalet yergisi, adalet, erdem, fazilet, zühd ve aklın önemini ilk sıralarda görmekteyiz. Bunlara ilaveten filozoflara yöneltilen abes soruların can yakıcı ve küçük düşürücü bir şekilde cevaplandığına dair de pek çok anlatı vardır. Dikkat çeken konulardan birisi de birçok Yunan filozofunda görülen mizojini/kadın aleyhtarlığı meselesidir.

### *4. Bazı Yunan Meselleri*

Anekdot sayısı bakımından diğer bölümlerle kıyas dahi edilmeyecek derecede az rivayetin bulunduğu -11 adet- bu bölümde, rivayetlerin yarısına yakını filozof cevapları diğer kısmı da Grek kültürüne ait fabllardan oluşmaktadır. Filozof cevapları ölüm, kadın zenginlik ve fakirlik temaları hakkında söylenmiş özlü cümlelerdir.

[82] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 66.

### *5. Zahit Cevapları*

İbn Ebû ‘Avn’ın açtığı bir sonraki başlık “Zâhit Cevapları”dır. Müslüman coğrafyada Hz. Peygamberin (s.a.v.) vefatından sonra yaşanan büyük siyasi trajediler ve özellikle Emevîlerle birlikte başlayan dünyevileşme temayülü bazı Müslümanların tepkisiyle karşılaşmış ve zühd hareketleri ortaya çıkmıştır. Gerek Emevî gerek Abbâsî döneminde pek çok meşhur zâhit yaşamış ve bu insanlar davranışlarındaki dinî hassasiyetlerin yanı sıra derin anlamlara sahip etkili ve veciz sözleriyle de Müslüman tebaada karşılık bulmuşlardır.

Kendilerine çeşitli sorular yöneltilen zâhitler kısa, ilgi çekici, tefekküre sevk eden ibretlik cevaplar vermişlerdir. Dilden dile yayılan bu cevaplar dinî değerinin yanında edebî bir kıymet de arz ettiği için ulema ve üdeba tarafından kayda geçirilmiştir. Bu malzemeye ilgi duyan derlemecilerden biri de derlemesinde zâhit cevaplarına müstakil bir bölüm tahsis eden İbn Ebû ‘Avn’dır.

Müellif bu bölümde gerek meşhur zâhitlere gerekse kendisine ulaşan anonim tarzdaki toplam 96 rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerin muhtevası incelendiğinde sorulan soruların daha ziyade zâhidane davranışları merak edenler, vaaz ü nasihat talep edenler, zühd ve din konusunda bilgilenmek isteyenler tarafından sorulduğu görülmektedir. Cevaplara bakıldığındaysa zâhitlerden bekleneceği üzere, irşat maksadı taşıyan, hikemi derinliği olan, öğretici, bilgilendirici, ibretâmiz bir karakterin ön plana çıktığı dikkat çekmektedir.

### *6. Kelâmcı Cevapları*

Müellifin açtığı 5. başlık “Kelâmcı Nükteleri”dir. 43 anekdota yer verilen bu bölümde farklı mezheplere müntesip kelâmcıların birbirleriyle, ehl-i kitapla ya da mülhitlerle yaptıkları tartışmalar öne çıkmaktadır. Bölümün muhtevasında âlemin sonradan yaratılması, Allah’ın varlığı, Şiîlerin imamet başta olmak üzere bazı doktrinleri, Mutezilenin bazı itikadi görüşleri, Hristiyanlık, Yahudilik ve Mecûsiliğin tartışmaya açık birtakım görüş ve inançları ve ahiret inancı gibi meseleler vardır. Bu bölümdeki anekdotlardan bazıları hazırcevaplığın en güzel örnekleri olarak kabul edilebilir. Zira uğraştıkları di-

siplin icabı gerek argüman oluşturma gerek o argümanı ikna ve ilzam edici bir dille ortaya koyma noktasında kelâmcılar iyi bir performansa sahip olmuşlardır.

### *7. Bedevi Cevapları*

*el-Ecvibetü'l*-müskite'deki en ilgi çekici bölümlerden biri "Bedevi Cevapları"dır. Erken dönemlerden itibaren müellifler bu tipolojiye özel bir önem atfetmiş ve bedevilerden çok sayıda nükte, hikâye, edebî tasvir, şiir ve hikemi söz kayda geçirmişlerdir. Dolayısıyla birçok klasik anekdot mecmuası hatırı sayılır miktarda bedevî nükteleriyle doludur. Bilassa Câhız'ın *el-Beyân ve't-tebyîn*'i ve İbn Kuteybe'nin '*Uyûnu'l-ahbâr*'ı bu konuda öne çıkan eserlerdir.

Bedevilerin yaşadığı sert, plansız, mahrumiyet ve sürprizlerle dolu hayat şartları, şehir insanı tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Bu sebeple *gerek el-Ecvibetü'l-müskite* gerek diğer anekdot mecmualarındaki pek çok rivayet, çöl hayatının çeşitli yönlerini konu alan diyaloglardan oluşmaktadır. Bilhassa incelediğimiz eserde bedevilerin çöl iklimine yönelik yaptığı edebî tasvirler oldukça dikkat çekicidir. Bazı anekdotlarda ise bedevi kişiliğinin olumlu-olumsuz karakteristiklerine ve gerek iman gerek inkâr noktasındaki aşırılıklarına dair bilgi ve ipuçları yakalanmaktadır.

Bedevi anekdotlarındaki ana temalardan biri de belagattir. Şifahi kültüre sahip bu çöl sakinleri duygularını şiirle ifade etmişlerdir. Kaynaklardaki bedevî ahbârı incelenirse bunların önemli bir kısmında onların belagatteki yetkinlikleri, edebî tasvir güçleri, hikemi sözleri hemen göze çarpacaktır. Bu konuda oluşan rivayet malzemesi İbn Ebû 'Avn'ın da dikkatini çekmiş ve bedevilerde belagat konulu çok sayıda anekdota yer vermiştir. Ayrıca eserde bedevilerin, çöldeki en önemli varlıkları olan develerle münasebetleri hakkında da birtakım rivayetlere rastlanmaktadır.

### *8. Kadın Cevapları*

İbn Ebû 'Avn'ın eserindeki ilgi çekici bölümlerden biri "Kadın Cevapları"dır. Bu konuda müstakil bir bölüm oluşturan ilk müellif olmasa da ilklerden birisi olduğu kesindir. Ken-

disinden önce mesela İbn Ebû Tâhir (öl. 280/893) [بَلَاغَاتُ النِّسَاء] isimli, müstakil bir çalışmaya imza atmıştır.[83]

Erken dönemlerden itibaren gerek ansiklopedik edep kaynaklarında gerek müstakil çalışmalarda kadınların başrolde olduğu rivayet malzemesi azımsanamayacak miktardadır. Bu konuda teşekkül eden literatüre Üçüncü Bölümde genişçe yer verilmiştir.

Kadın Cevapları bölümünde genel anlamda onların zekâ, cüret, kararlılık gibi müspet yönlerini ele alan rivayetler yoğunluktadır. Özellikle devlet ricaline karşı sergiledikleri cesurca tavırlar birden fazla anekdotun konusudur. Keza meşhur kadın şahsiyetlerin girdikleri amansız tartışmalar ve yaptıkları akıllıca müdafaalar da dikkat çekici merviyat arasındadır. Bu bölümdeki bazı anekdotlarda sözlerini zekice kurgulayan kadınların arzuladıkları bir şeyi kolaylıkla elde ettikleri ya da korktukları şeyi ustalıkla bertaraf ettikleri görülmektedir.

Müellifimizin Kadın Cevapları arasında sözlerine yer verdiği karakterlerden biri de konuşmalarındaki sadelik ve belagat, hikmetli sözleri, hayat ve ölüm gibi konularda yaptıkları yorumlarla dikkat çeken bedevi kadınlardır.

Diğer taraftan, karı-koca arasında yaşanan latif diyaloglar, câriyelerin yaptığı cinsel îmâlı nükteler, belagat bilgisiyle meşhur Sükeyne'nin yaptığı şiir eleştirileri yine bu bölümde öne çıkan rivayetler arasındadır.

### *9. Medenî ve Muhannes Cevapları*

Muhannes; hâl, hareket ve konuşma tarzlarıyla kadınlara benzeyen; medinî ise bazı erkeksi özelliklerini kaybetmiş ama muhannes kadar kadınsılık göstermeyen erkekler için kullanılan sıfatlardır. Günümüzde olduğu gibi kadim toplumlarda da bulunan bu zümrelerin klasik edebî kaynaklarda bazı ortak karakteristikleri göze çarpmaktadır. Örneğin hazırcevaplıklarıyla öne çıkan bu zümrelerin nüktelerinde yoğun bir müstehcenlik kendini göstermektedir.

---

[83] Ebü'l-Fazl Ahmed İbn Ebû Tâhir, *Belâgâtü'n-nisâ*, thk. Ahmed el-Elfî (Kahire: Matba'atü Medreseti Vâlideti Abbâs el-Evvel, 1908).

Klasik edep kaynaklarının olmazsa olmaz karakterlerinden muhannes ve medinîler iyi bir derlemeci olan İbn Ebû 'Avn'ın da dikkatini çekmiş, müellif bu karakterlere dair çok sayıda anekdotu kitabına almıştır. Bu anekdotların çoğunda mizahi kişilikleriyle dikkat çeken muhannes ve medînîlerin yaptıkları espriler ve bel altı şakalar söz konusudur. Birçoğu söz cambazı olan bu zümrelerin teşbihleri, tasvirleri, susturucu cevapları ve müstehcen yorumları azımsanamayacak bir kemiyete sahiptir. Sahip oldukları hitabet gücü ve espri kabiliyeti "pervasız" karakterleriyle birleştiğinden olsa gerek, can yakıcı eleştiriler ve amansız hicviyelerde bulunmaktadırlar.

*el-Ecvibetü'l-müskite*'de muhannes karakteri hakkında okuyucuyu fikir sahibi kılacak detaylara rastlamak mümkündür. Zira eserdeki bazı rivayetler muhanneslerin kadınsı eğilimlerini, günlük meşgalelerini ve genel olarak hayat tarzlarını konu almaktadır.

Yaşadıkları Müslüman toplumda genel dinî ve ahlaki kriterlerle taban tabana zıt bir hayat sürdüğü anlaşılan muhannesler yer yer emniyet güçleri tarafından takibe alınmış hatta tutuklanmıştır. Eserdeki birkaç rivayette ahlaksız davranışları sebebiyle derdest edilen muhanneslerin zabıtalarla yaşadıkları ilginç diyaloglara rastlanır.

Bazı rivayetlerde de muhannes ve medînilerin fikir ve inanç dünyasına ışık tutan detaylar dikkat çekmektedir. İlgili bölümde aktaracağımız rivayetlerde de görüleceği üzere onlar dost-düşman, vatan-millet gibi kavramlara sıradan halk gibi bakmamaktadırlar.

### *10. Hezlî Cevaplar*

Eserin son bölümü olan "Hezlî Cevaplar" 276 adet anekdotla Ciddî Cevaplar'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere bu bölüm mizahi malzemenin en yoğun olduğu kısımdır. Müellifin bu bölüm için seçtiği -bir kısmı nezih çoğu da kaba mizaha giren- anekdotlar klasik Arap mizahının ana temaları ve mizahi karakterleri hakkında oldukça zengin bir içerik sunmaktadır. Dolayısıyla yazıldığı dönemin özellikle kaba mizahının ana hatlarını yansıtması açısından Hezlî Cevaplar bölümü büyük bir önem arz etmektedir.

Buradaki anekdotların önemli bir kısmı Hicri III. asırda yaşamış kişilere aittir. Aynı dönemde yaşayan ve gerek kendisi gerek babası ve dedesi bürokraside görev alan İbn Ebû

‘Avn büyük ihtimalle kitabına aldığı anekdotların bazılarını bizzat kendisi işitmiş, bazılarını da ilk ağızlardan alıp kaydetmiştir. Bu yönüyle *el-Ecvibetü’l-müskite* sahasında, otantik ve birincil kaynak olma özelliğine sahiptir. Keza müellifimiz; Ebü’l- ‘Ayna, Cemmâz ve Ebü’l-Hâris Cümmeyn gibi klasik Arap mizahının önde gelen nüktedanlarının şaka ve esprilerini aktarmak suretiyle de mizah tarihine önemli kayıtlar düşmüş, sonraki eserlere kaynaklık etmiştir.

Genellikle bir iki cümlelik, kısa, vurucu ve belirgin bir hazırcevaplığa sahip anekdotlardan oluşan Hezlî Cevaplar bölümünde tema yelpazesi geniş olmakla birlikte bunlardan bazıları daha da öne çıkmaktadır. Bu öne çıkan temaların her biri için III. Bölümde başlıklar açılmış ve seçilen anekdot malzemesi yorumlanarak aktarılmıştır. Bazılarını karakterlerine bazılarını da konularına göre belirlediğimiz bu başlıklar şöyledir: “Sahte Peygamber Nükteleri”, “Fiziksel Engelli Nükteleri”, “Sakil Nükteleri”, “Dilenci Nükteleri”, “Cimri Nükteleri”, “Sarhoş Nükteleri”, Farklı Meslek Gruplarına Ait Nükteler, Sözlü Atışma Nükteleri, Gramer Nükteleri ve Kelime Oyunları”, “Septik Dinî Yorumlar”, “Diğer Müstehcen Nükteler”, “Diğer Nezih Nükteler”

## G. EL-ECVİBETÜ’L-MÜSKİTE’NİN ÖNEMİ

Tespit edebildiğimiz kadarıyla “hazırcevaplık” temasını başlığına taşıyan ilk müstakil çalışma olan *el-Ecvibetü’l-müskite* edebî, kültürel, tarihsel, ahlaki ve folklorik açılardan hayli önem arz eden klasik bir anekdot ve nükte derlemesidir. Telifindeki sistematiğiyle kendisinden sonraki eserlere de örnek teşkil eden eser, muhtevasıyla da dikkatleri üzerine çekmekte, bazı tematik özellikleri itibariyle de öne çıkmaktadır. Bilhassa yaşadığı dönemde Grek kültüründen yapılan çevirilerle yakından ilgilendiği anlaşılan müellifimiz, filozof cevapları için müstakil bir başlık açarak Diyojen, Sokrat, Eflâtun, Aristo gibi meşhur Yunan filozoflarının anekdotlarına yer vermiş, bununla kitabına önemli bir renk katmış ve bu vadide başı çeken derlemecilerden biri olmuştur.

*el-Ecvibetü’l-müskite* özellikle klasik dönem Arap mizahının temel karakteristik-lerini en iyi yansıtan eserlerden biri olma iddiasını taşır. Klasik Arap Mizahının Kaynakları üzerine profesörlük çalışması yapan Şener Şahin’in aşağıdaki değerlendirmeleri kitabın

bir mizah kaynağı olarak arz ettiği önemi göstermesi açısından son derece önemli tespitlerdir:

> Muhtemelen farklı mizahi karakterlere ilişkin malzemeyi derli toplu şekilde önümüze koyan ilk sistemli kitap da budur. (...) Bütün bu özellikleri itibariyle *el-Ecvibetü'l-müskite*, müteakip dönemde kaleme alınan mizahi ve edebi içerikli pek çok eserin müellifine de doğrudan esin kaynağı olan sahasının öncü çalışmalarından biridir.[84]

Eserinin muhtevasını belirlerken siyasi, sosyal, dinî, ahlaki, edebî vb. açılardan kendisini sınırlamayan İbn Ebu 'Avn anekdot değeri olan her türlü malzemeye yer vererek tarafsız ve objektif bir metot izlemeye gayret etmiş, bu da kendisine içinde yaşadığı toplumu her yönüyle resmetme imkânı sağlamıştır. Tüm bu özellikler *el-Ecvibetü'l-müskite*'yi kültür tarihi açısından son derece kıymetli bir eser yapmakta; mizah ve edebiyatın yanı sıra klasik dönemi konu alan sosyolojik, antropolojik ve folklorik incelemeler için de temel bir referans yapmaktadır.

## H. HAKKINDA YAPILAN MODERN ÇALIŞMALAR

Türkiye'de hazırcevaplık üzerine şu ana kadar yapılan yegâne çalışma Şener Şahin'in *Klasik Arap Nesrinde Hazırcevaplık Olgusu* adlı makalesidir.[85] Arap dünyasında ise hazırcevaplık üzerine yapılan birkaç çalışma bulmak mümkündür. Bunlardan bazıları doğrudan İbn Ebû 'Avn'ın *Ecvibe*'si üzerine yapılan çalışmalardır. Bu başlık altında *el-Ecvibetü'l-müskite* üzerine kaleme alınan bilimsel çalışmalar kısaca tanıtılacaktır.

### *1. Kitap ve Tez Çalışmaları*

*a) el-Ecvibetü'l-müskite: Fennü'l-iknâ' ve'l-imtâ'*

Münîre Muhammed Fâ'ûr tarafından kaleme alınan bu eser İbn Ebû 'Avn'ın *el-Ecvibetü'l-müskite*'sindeki anekdotları belagat yönünden inceleyen bir kitap çalışmasıdır. Hazırcevaplığın klasik Arap kültüründeki müstesna yerini vurgulayan ve bu olgu-

[84] Şener Şahin, *Klasik Arap Mizahının Kaynakları* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 25.
[85] Şahin, "Klasik Arap Nesrinde 'Hazırcevaplık' Olgusu".

nun muazzam bir servet olduğunu ifade eden müellif, İbn Ebû ‘Avn’ın derlemesindeki rivayetleri ifade sanatları açısından detaylı bir şekilde irdelemektedir.[86]

*b) el-Makâsıdü’t-tedâvüliyye fi’l-hitâbâti’s-sâhira: el-Ecvibetü’l-müskite li İbn Ebî ‘Avn unmûzecen*

Bir “edimbilim” çalışması olan bu yüksek lisans tezinde, araştırmacı Latîfe Züeyb *el-Ecvibetü’l-müskite*’de yer alan “alaycı” karakterdeki anekdotların edimbilimsel gayeleri üzerine odaklanmaktadır. Eserde yer alan bu türden rivayetler tespit edilmiş ve edimbilim çerçevesinde birtakım değerlendirmeler yapılmıştır.[87]

***2. Makaleler***

*a) Îkâ‘ü’t-tekrâr üslûben fi’l-ecvibeti’l-müskite fi kitâbi İbn Ebî ‘Avn*

Esasen bir fonetik çalışması olan bu makalede *el-Ecvibetü’l-müskite*’deki rivayetler ses ve ritim açısından değerlendirilmektedir. Çalışmada bir fonetik kavramı olarak “tekrar” olgusunun *el-Ecvibetü’l-müskite*’de bariz bir şekilde bulunduğu ve bunun iç ahenk açısından taşıdığı önem üzerinde durulmakta ve anekdotlardaki ses uyumları ve tekrarları birçok örnek özelinde gösterilmektedir. Keza bazı rivayetlerde tekrar eden lafızların semantik açıdan ifade ettiği anlam ve nüansları da ele alınmaktadır.[88]

*b) Âliyyâtü’l-hitâbi’l-hicâciyy fi’l-ecvibeti’l-müskite: Bâbü’l-cevâbâti’l-hezliyye beyne’n-nass ve’n-nesk*

Bir giriş ve iki bölümden oluşan bu çalışmanın I. Bölümünde Hezlî Cevaplar kısmındaki anekdotlar ele alınmıştır. Tartışma sırasında muhatabı susturma maksadına hizmet

---

[86] Münire Muhammed Fâ‘ûr, *el-Ecvibetü’l-müskite: Fennü’l-ikna‘ ve’l-imtâ‘* (Vizâratü’s-Sekâfeti’s-Sûriyye, 2019).

[87] Latîfe Züeyb, *el-Makâsıdü’t-tedâvüliyye fi’l-hitâbâti’s-sâhira: el-Ecvibetü’l-müskite li-İbn Ebî ‘Avn unmûzecen* (Câmi‘atü Kasdi Merbah: Kasdi Merbah Külliyetü’l-Âdâb ve’l-Lügât, Yüksek Lisans, 2019).

[88] Nahida Settar ‘Ubeyd - Muhammed Âlînâ Muhammed Abd, “Îkâü’t-tekrâr üslûben fi’l-ecvibeti’l-müskite fi kitâbi İbn Ebî ‘Avn”, *Mecelletü merkezi dirâsâti’l-Kûfe* 59 (Aralık 2020), 343-382.

eden icaz, demagoji, delil ve şahit getirme gibi "mekanizmalar" belirlenip üzerine yorumlar yapılmıştır. II. Bölümdeyse Hezlî Cevaplar kısmında öne çıkan "tartışmacı hitab"ın özellikleri ele alınmış ve Araplardaki tartışma üsluplarıyla Aristo tarafından ortaya konan "etgos" ve "pathos" gibi muhatabı ikna etme yöntemleri mukayese edilmiştir.[89]

*c) el-Üslûbü'l-hakîm fî kitâbi'l-ecvibeti'l-müskite li İbn Ebî 'Avn (öl.322): Suveruhû ve esrâruhû'l-belâğiyye: Evbibetü'z-zühhâd nemûzecen*

Araştırmacı Sâmiye Abdülhamîd, bu makalesinde üslûb-ı hakîmi[90] en iyi kullanan zümrelerden zâhitlere odaklanmış; bu zümrenin üslûb-ı hakîmi kullanırken güttükleri gayeleri tespit etmiştir. Muhataba öğüt vermek ve bazı hakikatleri telkin etmek isteyen zâhitlerin, mesajlarını tasavvufi öğretiler ışığında, veciz, hakîmâne, etkileyici ve muhatabı incitmeyen bir üslupla ilettiklerini dillendirmiş; buna dair pek çok anekdot örneğini şekil ve belagat açısından analiz etmiştir.[91]

*d) Belâgâtü ecvibeti'n-nisâ min kitâbi'l-ecvibeti'l-müskite li İbn Ebî Avn (öl.322): Ecvibetü kuvveti'l-hucce ve reddi'l-hasm nemûzecen*

Hüdâ Ahmed Zeyn tarafından yazılan bu uzunca makalenin kapsamı *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin "Kadın Cevapları" adlı bölümüdür. Araştırmacı, 67 rivayetten oluşan "Kadın Cevapları" bölümü içinde de bir sınırlamaya gitmiş ve belirlediği "argümanın gücü"

---

89 Îhâb Muhammed es-Seyyid el-Makrânî, "Âliyyâtü'l-hitâbi'l-hicâciyy fi'l-ecvibeti'l-müskite: Bâbü'l-cevâbâti'l-hezliyye beyne'n-nass ve'n-nesk", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, Câmi'atü Borsa'îd, Mısır* 15 (Ocak 2020), 13-97.

90 Üslûb-ı hakîm muhatabın baskısı ya da tepkisinden kurtulmak maksadıyla başvurulan bir anlatım biçimidir. Bkz. İsmail Durmuş, "Üslûb-ı Hakîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/381.

91 Sâmiye Abdülhamîd Abdülmecîd, "el-Üslûbü'l-hakîm fî kitâbi'l-ecvibeti'l-müskite li-İbn Ebî 'Avn (ö.322): Suveruhû ve esrâruhû'l-belâgiyye: Ecvibetü'z-zühhâd nemûzecen", *Mecelletü Külliyyeti'l-Lügati'l-'Arabiyye bi Asyût, Câmi'atü'l-Ezher* 2/39 (2020), 3422-3495.

ve "hasmı susturma" temalarına giren 31 anekdotu makalesine alıp bunları özellikle belagat sanatları açısından bütün yönleriyle irdelemiştir.[92]

# I. KAYNAKLARI VE KAYNAKLIK ETTİĞİ ESERLER

İbn Ebû 'Avn *el-Ecvibetü'l-müskite*'yi telif ederken sadece kendi çağında bizzat şahit olduğu yahut duyduğu anekdotları kayda geçirmekle kalmamış; kendisinden önceki yazılı kaynaklardan da çokça yararlanmıştır. *Ecvibe*'nin yazılı ve sözlü kaynakları ve kaynaklık yaptığı eserler hakkında Mey Yusuf yaklaşık 10 sayfalık bir araştırma yaparak meseleyi aydınlatmıştır.[93] Bizim çalışmamız daha ziyade eserin muhteva analizine odaklandığı için bu başlık altında o çalışmanın verilerini özetlemekle yetineceğiz:

## *1. Kaynakları*

Mey Yusuf tahkik ve incelemesini yaptığı *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin "Teyit Edilmiş Yazılı Kaynakları" başlığı altında birkaç eser ismi vererek İbn Ebû 'Avn'ın bu eserlerden doğrudan ya da ufak ibare değişiklikleriyle yaptığı alıntıları delillendirmektedir.[94] Bu eserler kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

- *Tabakâtü fuhûli'ş-şu'arâ*, İbn Sellâm el-Cummahî (öl. 231/846)
- *el-Beyân ve't-tebyîn*, Câhiz (öl. 255/869)
- *el-Kâmil fi'l-edeb*, Müberrid (öl. 286/900)

Mey Yusuf yukarıdaki eserlerin yanı sıra, İbn Ebû 'Avn'ın, ismini zikretmediği halde yararlanmış olma ihtimalinin yüksek olduğu birkaç eserden söz eder. Bu eserlerdeki rivayetlerin İbn Ebû 'Avn tarafından *el-Ecvibetü'l-müskite*'ye herhangi bir değişiklik

---

92 Hüda Ahmed Muhammed Zeyn, "Belâgâtü ecvibeti'n-nisâ min kitâbi'l-ecvibeti'l-müskite li-İbn Ebû 'Avn (ö.322): Ecvibetü kuvveti'l-hucce ve reddi'l-hasm nemûzecen", *Mecelletü Kıtâ'il-Lügati'l-'Arabiyye* 15 (2021), 2081-2202.

93 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 83-93. (Bu sayfa numaraları muhakkikin yaptığı inceleme bölümüne aittir. Muhakkik eserin metnini aktarırken sayfa numaralarını yeniden başlatmıştır.)

94 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 83-85.

yapılmadan kopyalandığını bazılarının da yakın ibarelerle aktarıldığını örnekleriyle ispatlar.[95] Bu eserler şunlardır:

- *Kitâbü'l-mecâlis*, İbn 'Îsa el-Verrâk (öl. 247/861)
- *Nevâdirü'l-felâsife*, Huneyn b. İshâk (öl. 260/873)
- '*Uyûnu'l-ahbâr*, İbn Kuteybe (öl. 276/889)

### *2. Kaynaklık Ettiği Eserler*

Mey Yusuf "el-Ecvibetü'l-müskite'nin Sonraki Eserlere Kaynaklığı" başlığı altında titiz bir çalışma yapmış, bu eserin sonraki edep ve nevâdir kaynaklarındaki etki ve izdüşümlerini ortaya çıkarmıştır.[96] İbn Ebû 'Avn'ın bu derlemesi gerçekten de gerek telif düzeni gerek tema zenginliği gerekse üslup özellikleriyle pek çok esere hem anekdot kaynağı olmuş hem de telif metodu açısından örneklik teşkil etmiştir.

Mey Yusuf *el-Ecvibetü'l-müskite'*den alıntı yapan müelliflerin çoğunlukla kendisine atıf yapmadığını ifade etmektedir.[97] İbn Ebû 'Avn'ı kaynak göstererek alıntı yapan eserler şöyledir:

- *Cem'ü'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, Ebû İshâk el-Husrî (öl. 413/1022)
- *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Ebü'l-Hasen el-Mâverdî (öl. 450/1058)
- *Vefeyâtü'l-a'yân*, İbn Hallikân (öl. 681/1282)

Ecvibe'den alıntılarda bulunduğu halde ona atıf yapmadığı tespit edilen bazı eserlerin listesi de şöyledir:

- *el-Müstecâd min fe'alâti'l-ecvâd*, Ebû Ali et-Tenûhî (öl. 384/994)
- *el-Besâir ve'z-zehâir*, Ebû Hayyân et-Tevhîdî (öl. 414/1023)
- *el-Kelimü'r-rûhâniyye fi'l-hikemi'l-Yûnâniyye*, İbn Hindû (öl. 423/1032)
- *Muhâdarâtü'l-üdebâ*[98] Râgıb el-İsfahânî (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği)

---

95 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 85-86.
96 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 86-72.
97 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 87.

- *Kutbü's-sürûr*, İbn Rakîk el-Kayrevânî (öl. 425/1034)
- *Gurarü'l-fevâid ve dürerü'l-kalâid*, Şerif el-Murtazâ (öl. 436/1044)
- *Behcetü'l-mecâlis*[99], İbn Abdülberr (öl. 436/1071)
- *Rebî'ü'l-ebrâr*[100], Zemahşerî (öl. 538/1144)
- *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, İbn Hamdûn (öl. 562/1167)
- *Ahbârü'l-ezkiyâ ve kitâbü ahbâri'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*, İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201)
- *el-Müstatraf fî külli fenn müstazraf*, Ebü'l-Feth el-İbşîhî (öl. 845/1450)

Yukarıdaki eserlerin çoğu en meşhur *edeb* ve nevâdir kaynakları arasındadır. Görüldüğü üzere İbn Ebû 'Avn kendisinden sonraki pek çok esere doğrudan kaynaklık etmiştir. Birçok kadim telif *Ecvibe*'den anekdot malzemesi iktibasında bulunmuş, hatta bazılarında bap başlıklarına varıncaya kadar bu eser taklit edilmiştir.

## İ. NÜSHALARI VE TAHKİKLERİ

*el-Ecvibetü'l-müskite*'nin 3 yazma nüshası vardır. Bunların ikisinde kitabın yarısına denk gelen "Ciddî Cevaplar" bölümü yoktur. Bu üç nüsha şunlardır:

1- Berlin Nüshası: 145 varaktan oluşan nüsha 2.15/8317 numarasıyla kayda geçirilmiş ve H. 600 yılında yazılmıştır. *Lübbü'l-lübâb fî cevâbâti zevi'l-elbâb* ismi verilen bu nüsha Ciddi Cevaplar bölümü de dâhil eserin tüm bölümlerini ihtiva eden tek tam nüshadır.

2- Bayezit Devlet kütüphanesinde[101] bulunan 546 kayıt numaralı bu nüshanın yazmasına mikrofilm şeklinde ulaşmak mümkündür. 57 varaktan oluşan ve

---

98 Mey Yusuf'un tespitine göre *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin "Min emsâli'l-Yûnâniyyîn" başlığı altındaki rivayetler *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'da kaynak gösterilmeden aktarılmaktadır. Bkz. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 91.

99 Bu eserdeki "Bâb fi'l-ecvibeti'l-müskite ve hüsni'l-bedîhe" başlığı altında nakledilen rivayetlerin çoğunun aynı sıralamayla ve aynı lafızlarla *Ecvibe*'den alındığı tespit edilmiştir. Tespitler için için bkz. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 90.

100 Zemahşerî'nin bu eserinde "el-Cevâbâtü'l-müskite" isimli bir başlık açıp *el-Ecvibetü'l-müskite*'den pek çok anekdot iktibas ettiğine dair tespit ve değerlendirmeler için bkz. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 91.

101 Eski adıyla "Kütüphane-i Umûmî-i Osmânî"

H. 635 yılında istinsah edilen yazma *el-Ecvibetü'l-müskite* ismiyle kaydedilmiştir.

3- Bağdat'taki Irak Müzesinde *el-Ecvibetü'l-müskite* orijinal ismiyle kayda geçirilen yazma oldukça geç bir dönemde, H.1312 yılında istinsah edilmiştir. 53 varaktan oluşan bu nüshaya "d.b. 733" numarasıyla erişmek mümkündür.

*el-Ecvibetü'l-müskite*'nin ilk tahkikli neşri ise 1983 yılında Muhammed Abdülkâdir Ahmed tarafından yapılmıştır. Kâhire'de Metâbi'ü'n-nâşiri'l-'Arabî yayınevinden çıkan eserin tahkikinde yer yer problem ve hatalar söz konusudur. Muhakkikin tüm yazmaları değil sadece iki yazmayı esas alması bu hataların başında gelmektedir. Onun esas aldığı nüshalarda normalde 9 bölümden oluşan kitabın hacimce üçte birine denk gelen Ciddî Cevaplar bölümü yer almamaktadır.

Ayrıca tahkik sırasında diğer nüshalara bakmamaktan kaynaklanan bazı ciddi hatalar da söz konusudur. Bu hatalardan sadece birini göstermek istiyoruz. Muhakkik, yayımladığı eserin 60. sayfasındaki rivayetlerden birini şöyle aktarmıştır:

قِيلَ لِبَعْضِ الزُّهَّادِ: أَتْعَبْتَ نَفْسَكَ. قَالَ: أَرَحْتُهَا الطَّلَبَ.

Oysa sondaki ibare رَاحَتَهَا طَلَبْتُ şeklinde olmalıdır. Bu anekdot çok sayıda *edep* kaynağında da geçen meşhur bir rivayettir. Muhakkikin birden fazla rivayette buna benzer hatalı okumalar yaptığı, anekdotları diğer yazmalar ve kaynaklardan titiz bir şekilde teyit etmediği anlaşılmaktadır.

Mey Ahmed Yusuf tarafından yapılan tahkikli neşir 1996 yılında Kahire'de 'Ayn li'd-dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'iyye adlı yayınevi tarafından neşredilmiştir. Kanaatimize göre bu tahkikli neşir her açıdan hakkı verilmiş, emek ürünü bir çalışmadır. Zira muhakkik, kaynaklarda hayatıyla ilgili çok az bilgiye rastlanan müellifin adı, nesebi, doğum tarihi, ailesi, mesleği, dönemindeki önemli kişilerle irtibatları gibi meseleleri aydınlatmak için büyük bir emek sarf etmiş, kayda değer değerlendirmeler yapmıştır. Keza kitabın konuları ve bölümleri hakkında da kısa ama önemli bilgiler sunmuştur. Tahkik yaparken kitabın tam nüshası olan Berlin yazması dâhil tüm nüshalarını kullanan muhakkik bununla da yetinmemiş, *Ecvibe*'deki rivayetlerin aynısı ya da benzerleri sonraki edep kaynaklarında varsa bunları da bulup dipnotlarda vermiştir. Bu tah-

kiki öne çıkaran başka özellikler de vardır. Örneğin muhakkik tüm rivayetleri numaralandırmış, metinlerdeki kritik yerlere hareke koymuş, nüshalardaki farklılıklara dipnotlarda işaret etmiş, rivayetlerde geçen özel isimleri kısaca tanıtmıştır.

Mey Yusuf'un bu çalışması, İslâm Araştırmaları serisi kapsamında Almancaya çevrilerek 1989 yılında Klaus Schwarz Verlag yayınevi tarafından *Das Buch der schlagfertigen Antworten von Ibn Abi 'Awn* ismiyle basılmıştır.

Eserin muhtevası üzerine yaptığımız çalışmamızda daha ilmi ve titiz olmasından dolayı genel olarak Mey Yusuf'un tahkikini esas aldık. Bununla birlikte rivayetleri alıp değerlendirirken yer yer diğer tahkikten de istifade ettik.

Yapılan iki tahkiki mukayeseli olarak okuduğumuzda; bölümlerdeki anekdot sayısı ve sırası konusunda hemen hemen hiçbir farklılık olmadığını, anekdotlardaki lafızların çoğunlukla aynı olduğunu, bazılarında ise genel anlamı çok etkilemeyecek ufak farklılıklar bulunduğunu tespit ettik.

*el-Ecvibetü'l-müskite,* Abu Dabi'de 2014 yılında Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye tarafından da basılmıştır. Halil Şeyh'in yayına hazırladığı ve 111 sayfadan oluşan eser, müellif ve kitap hakkında kaynak göstermeksizin birtakım bilgiler sunmaktadır. Ayrıca kitabı yayına hazırlayan Şeyh'in, hangi tahkiki esas aldığına dair bilgi vermediği görülmektedir. Mey Ahmed Yusuf'un tahkikini esas aldığı anlaşılan Halil Şeyh'in, buna işaret etmemesi dikkat çekicidir.

# İKİNCİ BÖLÜM

# EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE'DE ANA TEMALAR VE TEMEL BAZI ŞAHSİYETLER

## A. ESERDE ANA TEMALAR

Bu kısımda *el-Ecvibetü'l-müskite*'de yer alan başlıca temaları, seçilen bazı anekdot örnekleriyle tanıtacağız. Kitabın detaylı muhteva analizini tezimizin III. Bölümü'ne havale ederek kitabın her bir bölümü için müstakil başlıklar açacak ve ilgili malzemeyi tafsilatlı şekilde orada ele alacağız.

İncelediğimiz eser, karakter yelpazesi, mizahi figürler ve tema çeşitliliği bakımından son derece kapsamlı olup, döneminin dinî, siyasi, sosyal, mizahi ve kültürel açıdan bütüncül bir fotoğrafını sunmaktadır. Dolayısıyla eserin tematik açıdan sınırlandırılması son derece güçtür. Bununla birlikte bazı temalar görece olarak daha ziyade öne çıkmakta olup biz de bu bölümde münhasıran bunlara odaklanacağız. Şimdi maddeler halinde bu temaları ele alalım.

### *1. Siyaset*

*el-Ecvibetü'l-müskite*'deki ana temaların başında kuşkusuz siyaset gelmektedir. Özellikle kitabın hacim olarak hemen hemen üçte birine denk gelen "Ciddi Cevaplar" bölümündeki anekdotların önemli bir kısmını siyaset muhtevalı anekdotlar teşkil etmektedir. Yunan ve İran siyaseti üzerine de bazı detaylar bulabileceğimiz eserde temelde Sadr-ı İslâm, Emeviler ve müellifin yaşadığı Abbasiler dönemi siyaseti ve yaşanan büyük siyasi krizler üzerine çokça rivayet vardır. Sözgelimi Benî Sakife hâdisesi, Ensar-Muhacir ihtilafı, Emevi-Haşimi mücadelesi, ilk dönem irtidat hareketleri, Cemel-Sıffin hâdiseleri, hilafet tartışmaları, akim kalan temerrüt hareketleri, kanlı isyanlar vb. konularda önem arz eden bilgiler mevcuttur. Keza kitap saray hiyerarşisi, devlet mekanizmasının işleyişi, siyaset adamlarının tavır ve hareketleri, halkla ilişkiler, asabiye, kabileler arası

mücadeleler, komplo girişimleri, devlet ricalinin kendi aralarındaki yazışmalar gibi reel hayatla buluşan son derece kritik ve can alıcı konulara değinmektedir. Dolayısıyla bu yönüyle eser, sadece bir edebî anlatılar seçkisi değil, tarih bilimi ve siyaset tarihi açılarından da kayda değer bir muhtevaya sahiptir.

Eserde hakkında en çok rivayet aktarılan kişilerden biri Emevi hilafetinin kurucusu Muaviye'dir. (öl. 60/680) Bilindiği gibi, Benî Ümeyye ile Benî Hâşim arasında İslâm öncesinde başlayan çekişmeler ilk Abbasiler dönemine kadar devam etmiştir.[102] Kitaptaki birçok rivayetin konusu bu nevi siyasi polemiklerdir. Mesela bir anekdotta Muaviye'nin, hangi isimleri tahtına rakip gördüğü, buna karşın onları neden öldürmediği sorusuna verdiği ilginç bir yanıtı görürüz:

قَالَ مُعَاوِيَةُ: مَا أَخَافُ عَلَى مُلْكِي إِلاَّ ثَلَاثَة: الحُسَيْنُ بنُ عَلِيّ، وابْنُ الزُّبَيرِ، وابْنُ عُمَرَ. فَقِيلَ: فَاقْتُلْهُمْ. قَالَ: فَعَلَى مَنْ أَتآمَرُ إِذَنْ؟

> Muaviye "*Saltanatım hususunda şu üç kişiden çekiniyorum*" deyip sıralamış: "*Hüseyin b. Ali, İbn Zübeyr ve İbn Ömer.*" Adamları "*O halde neden onları ortadan kaldırmıyorsun?!*" diye sorduklarında "*O takdirde ben kime komplo kuracağım!*" deyivermiş.[103]

Belirtilen sülâleler arasındaki bu husumet zaman zaman son derece ileri boyutlara varmakta, sözlü sataşmalara, hakaretamiz ifadelere hatta küfürleşmelere kadar uzanabilmekteydi. Muaviye'nin, 'Akîl b. Ebû Tâlib'e sataşmasında aldığı bir karşılık, kadınları mümkün mertebe bu polemiklerin dışında tutmaya çalışan gururlu Araplar açısından mütekabiliyet prensibini epeyce aşmış görünmektedir:

قَالَ مُعَاوِيَةُ لِعَقِيل، وَكَانَ عَجِيبَ الجَوابِ: إِنَّ فِيكُمْ يَا بَنِي هَاشِم لَشَبَقًا. فَقَالَ: هُوَ مِنَّا في الرِّجَالِ وَمِنْكُمْ في النِّسَاءِ.

[102] Bu konuyla ilgili telif edilmiş müstakil bir kitap vardır. Bkz. İbrahim Sarıçam, *İslam Öncesinden Abbâsilere Kadar Emevî-Hâşimî İlişkileri* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021).

[103] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 83. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 5/185.

> Muaviye bir keresinde, sürpriz cevaplarıyla bilinen ‘Akîl’e “*Ey Haşim oğulları! Sizin erkekleriniz pek bir abazan!*” diye takılacak olmuş. ‘Akîl lafı yapıştırmış: “*Azgınlık bizim adamlarımızda; sizinse karılarınızda!*”[104]

Hükümdarlar arasında gerçekleşen bazı yazışmaların da *el-Ecvibetü’l-müskite*’de anekdot malzemesi olarak kayda geçtiği görülmektedir. Bu yazışmaların konusu bazen taraflar arasında siyasi mücadele kapsamında görülebilecek mutedil atışma ve söz düellolarından bazen de tahrik düzeyindeki ağır küfür ve hakaretlerden oluşmaktadır. Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik’in Rum kralına yönelik aşağıdaki hakaretamiz hitabı, onun da misliyle mukabele edişi buna güzel bir örnektir:

كَتَبَ هِشَامٌ إِلَى مَلِكِ الرُّومِ: مِنْ هِشَامٍ أَمِيرِ المُؤْمِنِينَ إِلَى مَلِكِ الرُّومِ الطَّاغِيَةِ. فَقَالَ: مَا ظَنَنْتُ أَنَّ المُلُوكَ تَسُبُّ. مَا كان يُؤَمِّنُهُ أَنْ أَكْتُبَ إِلَيْهِ: مِنْ مَلِكِ الرُّومِ إِلَى مَلِكِ العَرَبِ المَذْمُومِ، هِشَامٍ الأَحْوَلِ المَشْؤُومِ.

> Bir keresinde Halife Hişam, Rum hükümdarına “*Müminlerin emiri Hişam’dan azgın Rum hükümdarına!*” şeklinde başlayan bir mektup yazmış. Hükümdar “*Kralların hiç hakaret edebileceğine ihtimal vermiyordum. Benim kendisine şöyle yazamayacağımdan nasıl emin olabildi?*” demiş ve misilleme yapmış: “*Rum kralından Arapların aşağılık, şaşı ve uğursuz hükümdarı Hişam’a!*”[105]

Eserde halife, vezir gibi önemli statülerdeki devlet ricali ile onların görevlendirdiği vali ve memurlar arasındaki ilişkiler hakkında da kayda değer anekdotlar yer almaktadır. Ca‘fer b. Yayha el-Bermekî’nin, hakkında şikâyetler yapılan bir valisine gönderdiği aşağıdaki tehditkâr mesajı aynı zamanda Arap tevkîât[106] üslubunun da nadide örneklerinden biridir:

وَشُكِيَ بَعْضُ عُمَّالِ جَعْفَرِ بْنِ يَحْيَى إِلَيْهِ، فَوَقَّعَ إِلَى العَامِلِ: قَدْ كَثُرَ شَاكُوكَ، فَإِمَّا اعْتَدَلْتَ، وَإِمَّا اعْتَزَلْتَ!

---

[104] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 8. Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-üdebâ ve mühâverâtü’ş-şu‘arâ ve’l-bülegâ* (Beyrut: Şeriketü Dâri’l-Erkam b. Ebî’l-Erkam, 1999), 2/261. Ebü’l-Ferec Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn İbnü’l-Cevzî, *Ahbâru’z-zırâf ve’l-mutemâcinîn*, thk. Bessâm ‘Abdulvehhâb el-Câbî (Beyrut, 1997), 58.

[105] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 97. İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, 1/490. Bahaüddîn el-‘Âmilî, *el-Keşkûl*, thk. Muhammed Abdulkerîm en-Nemerî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1998), 2/2/251.

[106] Bu üslup hakkında kaleme aldığımız bir makale için bkz. Muhammed Faruk Çakır, “Abbasi Devlet Ricâline Ait Örnekler Bağlamında Klasik Arap Edebiyatının İlk Yazılı Edebi Türlerinden ‘Tevkîât’”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/11 (2018), 493-527.

> Ca‘fer b. Yahya el-Bermeki’nin bir adamı hakkında şikâyetler gelmeye devam edince Ca‘fer valisine şu mesajı göndermiş: “*Şikâyetçilerin çoğaldı. Ya adam olursun ya da görevinden olursun!*”[107]

*Ecvibe*, İslâm devletinin teşekkül sürecinde meydana gelen birtakım politik ve teolojik tartışmaların yol açtığı krizler ve kopuşlarla ilgili olarak da önemli tarihsel ayrıntıları bünyesinde barındırmaktadır.

Hatırlanacağı üzere Hz. Peygamber’in vefatından sonra birtakım kabileler kitlesel olarak dinden dönmeye başlamış, kaotik bir durum yaratan bu irtidat hareketleri Halife Hz. Ebû Bekir’in kararlı ve sert tutumu sayesinde bertaraf edilmiştir. Bu kalkışma hareketlerinden birinin aktörü de Benî Sakîf kabilesi olup aşağıdaki anekdot kabile mensuplarını içine düştükleri yanlıştan geri çevirmek için onlara son derece çarpıcı bir argüman sunmaktadır:

> قِيلَ: لَمَّا هَمَّتْ ثَقِيفُ بِالِارْتِدَادِ قالَ لَهُمْ عُثْمَانُ بْنُ العَاصِ: يا مَعْشَرَ ثَقِيف، لا تَكونُوا آخِرَ العَرَبِ إِسْلامًا وَأَوَّلَهُمْ اِرْتِدَادًا.
>
> Rivayet o ki Benî Sakîf irtidat etmeye hazırlanırken Osman b. el-‘Âs onlara “*Ey Sakîf kabilesi! Araplar içinde İslâm’a en son girip en önce irtidat eden kabile olmayın!*” demiş.[108]

“Ciddi Cevaplar” bölümünde hükümdar ve vezirler arasında geçen siyaset, idare ve mülk konulu diyaloglar vardır. Bu tarz anekdotlarda vezirlerin krallara verdiği akıllıca cevaplar dikkat çekmektedir. Bunlardan biri şöyledir:

> قَالَ بَعْضُ الأَكَاسِرَة لِبَعْضِ مَرَازِبَتِهِ: مَا أَطْيَبَ المُلْكَ لَوْ دَامَ. فَقَالَ: لَوْ دَامَ لَمْ يَصِلْ إِلَيْكَ.
>
> Bir Kisrâ, vezirine “*Şu saltanat daim olsa ne iyi olurdu!*” diye bir temennide bulununca, vezir “*Efendim öyle olsaydı size de ulaşmazdı!*” demiş.[109]

---

[107] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 7. İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a‘yân*, 1/329. İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, 1/223. Zemahşerî, *Rebî‘ül-ebrâr*, 3/388-389.

[108] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 17. Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, 2002), 2/44. Şihâbüddîn en-Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb fî fünûni’l-edeb* (Kahire: Dâru’l-Kütüb ve’l-Vesâiki’l-Kavmiyye, 2002), 6/70. Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn ‘Abdürabbih, *el-‘İkdü’l-ferîd* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, ts.), 1/58.

[109] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 33. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Besâir ve’z-zehâir*, thk. Vedâd el-Kâdî (Beyrut: Dâru Sâdır, 1988), 7/155.

İslâm tarihinin belki de ilk büyük siyasi krizi Hz. Peygamber vefat eder etmez Ensar ile Muhacir arasında baş gösteren devlet başkanlığına kimin getirileceği meselesidir. Henüz Hz. Peygamber'in naaşı kaldırılmamışken Ensar'ın bazı ileri gelenleri Sakifetü Benî Sâ'ide olarak bilinen yerde toplanarak Sa'd b. Ubâde'yi halife olarak tayin etmek istemişlerdir. Bunun haberini alan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hemen oraya gitmiş ve aralarında bir tartışma yaşanmıştır. Neticede Sa'd b. Ubâde dışında orada bulunanlar Hz. Ebû Bekir'e biat etmişlerdir.[110] *el-Ecvibetü'l-müskite*'de bu kritik hâdiseyle ilgili birden fazla rivayet bulunmaktadır. Bunlardan biri Hz. Ali ile bir Yahudi arasında söz konusu ihtilafa atfen gerçekleşen karşılıklı sıkıştırmaların olduğu şu polemiktir:

> قَال يَهُودِيٌّ لِعَلِيٍّ، عَليه السَّلامُ: ما دَفَنتُمْ نَبِيَّكُمْ حَتَّى اخْتَلَفْتُمْ. فَقال له: اِخْتَلَفْنَا عَنْهُ لا فِيه. ولَكِنْ، مَا جَفَّتْ أَرْجُلُكُمْ مِنَ البَحْرِ حَتَّى قُلْتُمْ لِنَبِيِّكُمْ: ﴿ اِجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَما لَهُمْ مِنْ آلِهَةٍ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴾
>
> Yahûdî'nin biri Hz. Ali'ye "*Peygamberinizi defneder etmez ihtilafa düştünüz*" deyince Hz. Ali şöyle cevap vermiş: "*Biz Hz. Peygamber'in zatı hakkında değil, kendisinden miras bir mesele üzerinde (halifelik) ihtilafa düştük. Sizse daha Kızıldeniz'den çıkıp da ayağınız kurumadan peygamberinize dediniz ki 'Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap'. Mûsâ da size 'Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!*" *(Arâf: 138)* cevabını verdi."[111]

*el-Ecvibetü'l-müskite* muhtelif siyasi ve mezhepsel fırkalar hakkında da hatırı sayılır bir anekdot malzemesi içermektedir. Kuşkusuz bu fırkaların en kadimi ve meşhuru Hâriciyye'dir. Hariciler, hem Hz. Ali döneminde hem de Emevî ve Abbâsî hanedanları döneminde siyasi otorite açısından ciddi bir tehdit oluşturmuş, merkezi otoriteyi zaafa uğratacak birtakım kalkışma hareketleri tertip etmiş; en büyük darbeyi de Abdülmelik b. Mervân'ın hilafeti sırasında almışlardır.[112] İşte İbn Ebû 'Avn, bu uzlaşmasız ve mütemerrit Harici figürü ile değişik kademelerde bulunan devlet ricali arasındaki polemiklerin bir bölümünü de eserinin farklı yerlerine serpiştirmiştir. Halife Abdülmelik'in kud-

---

[110] Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Sakīfetü Benî Sâide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/11-12.

[111] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 37. Ebü'l-Me'âlî Bahâüddîn Kâfi'l-küfât Muhammed b. el-Hasen İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1996), 7/163. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 2/47. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 8/169.

[112] Hakkı Dursun Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/267.

retli valisi Haccâc b. Yûsuf ile iflah olmaz bir Harici arasında yaşanan aşağıdaki diyalog bunun güzel bir örneğidir:

قال الحَجَّاجُ لِرَجُلٍ مِنَ الخَوارِج: أَتَحْفَظُ القُرْآنَ؟ قالَ: أَضَايِعًا كَانَ فَأَحْفَظَهُ خَوْفَ أَنْ يَفِرَّ؟ قال: أَفَتَقْرَؤُهُ ظاهِرًا؟ قَالَ: بَلْ أَقْرَؤُهُ وَأنا أُبْصِرُهُ. قال: مَا تَقُولُ فِي عَبْدِ المَلِكِ؟ قال: لَعَنَهُ اللهُ وَلَعَنَكَ مَعَهُ. قال: إِنَّكَ مَقْتُولٌ، فَكَيْفَ تَلْقَى اللهَ؟ قال: أَلْقَاهُ بِعَمَلِي وَتَلْقَاهُ بِدَمِي.

Haccâc: Kur'ân'ı muhafaza ediyor musun?
Harici: Kayıp mı ki zayi olmasın diye onu ben muhafaza edeyim?
Haccâc: Onu yüzüne bakmadan (ezbere) okuyabilir misin peki?
Harici: Bilakis, yüzüne baka baka okurum.
Haccâc: Abdülmelik hakkında ne dersin?
Harici: Allah her ikinizin de belasını versin!
Haccâc: Ölmeyi hak ettin sen, Allah'ın huzuruna ne yüzle çıkacaksın?
Harici: Ben yapıp ettiğimle, sense eline bulaşacak kanımla![113]

Bazı anekdotlarda da farklı unsurlardan milletlerin siyaset etme anlayışları noktasında, lider profiline yönelik bazı kıstaslar dikkat çekmektedir. Pers ve Rum tebaasından iki kişinin aşağıdaki atışmasında buna dair bir örnek yer almaktadır:

تَفَاخَرَ رَجُلاَنِ عِنْدَ زِيَاد فَارِسِيٌّ وَرُومِيٌّ. فَقال الرُّومِيُّ: نَحْنُ لا نُمَلِّكُ مَنْ يُشَاوِرُ. فَقالَ الفَارِسِيُّ: وَنَحْنُ لا نُمَلِّكُ مَنْ لا يُشَاوِرُ.

Ziyâd'ın makamında bir İranlı ve Bizanslı restleşmekteymiş. Bizanslı "*Biz istişare edenleri başa getirmeyiz*" deyince beriki "*Biz de istişare etmeyeni!*" deyivermiş.[114]

Hicri 36. yılda Hz. Aişe ile Hz. Ali arasında meydana gelen Cemel Vakası, İslâm tarihinde Müslümanların yüzleştiği en kritik siyasi krizlerden biri sayılır. Sahabe neslinin birbirine kılıç çekmesi asırlar boyu Müslümanların anlamakta ve anlamlandırmakta zorlandığı bir hâdise olmuştur. İşte, *el-Ecvibetü'l-müskite*, bu hâdiseye dair aktardığı anekdotlar itibariyle de önem arz etmekte olup, ilgili hâdisenin bir edip gözüyle farklı perspektiflerden yorumlanmasını da mümkün kılabilmektedir. Bunlardan birinde, Arap

[113] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 47. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/152. Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 13/420.

[114] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 68. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/37. Ebû Hilâl el-'Askerî, *Dîvânü'l-me'ânî* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), 1/137-138.

dâhilerinden Ahnef b. Kays'ın Cemel Vakası'nda tarafsız kalışı dolayısıyla mâruz kaldığı bir sataşmaya verdiği cevap dikkat çeker:

مَرَّ الأَحْنَفُ بِعَكْرَاش بْنِ ذُؤَيْب، وكانَ مِمَّنْ شَهِدَ الجَمَلَ مَعَ عائِشَة فَقُطِعَتْ يَدَاهُ جَمِيعًا، فَصاحَ بِه عَكْرَاشُ: يَا مُخَذِّلُ، فَقَال لَهُ الأَحْنَفُ: أَمَا لَوْ أَطَعْتَنِي لَأَكَلْتَ بِيَمِينِكَ وَامْتَسَحْتَ بِيَسَارِكَ.

Ahnef, Hz. Aişe'nin saflarında Cemel'e katılıp iki kolunu birden kaybeden Akraş b. Züeyb'e tesadüf ettiğinde, Akraş "*Seni gidi savaş kaçkını!*" diye laf atmış. Ahnef ise "*Eğer lafımı dinleseydin, şimdi sen de sağ elinle yemek yiyip sol elinle ağzını siliyor olurdun!*" demiş.[115]

Hârûn'un sütannesi Ümmü Ca'fer ile Me'mûn'un arasında geçen bir diyalogda da Cemel hâdisesine atıf yapıldığı görülmektedir. Bilindiği üzere Hârûn, otoritesini tehdit edecek düzeyde güçlenen Bermekî ailesini tasfiye etmiş, sütkardeşi Ca'fer b. Yahya el-Bermekî'yi öldürtmüş ve hem mürebbisi hem de veziri olan Yahya'yı da hapse attırmıştır.[116] Bu bilgiler ışığında aşağıdaki rivayete bakıldığında, Me'mûn'un Ümmü Ca'fer'e hac izni vermemesinin arkasında yatan sebep daha iyi anlaşılmaktadır:

اِسْتَأْذَنَتْ أُمُّ جَعْفَر المَأْمُونَ فِي الحَجِّ فقال: أَخَافُ. قالتْ: مَا تَخَافُ أَنْ يَكُونَ مِنِّي؟ قال: مَا كانَ مِنْ عائِشَةَ مَعَ عَلِيّ.

Ümmü Ca'fer hac yapmak için Me'mûn'dan izin isteyince "*Korkuyorum!*" demiş. "*Neden korkuyorsun, ben ne yapabilirim ki?*" diye sorunca da "*Aişe'nin Ali'ye yaptıklarının benzerini!*" demiş.[117]

İlk kuşak Müslümanları karşı karşıya getiren Cemel Vakası'nın yankıları uzun yıllar sürmüştür. Hatta İbn Ebû 'Avn'ın aşağıda naklettiği rivayete bakılırsa, sürtüşmeler edebî düzeyde de olsa Hz. Aişe'nin ölümüne kadar sürmüştür. İlk dönem siyasi kamplaşmaların tipik karakterini de yansıtan anekdot şöyledir:

---

[115] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 105. Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, 13/64. İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Abdullah el-Cebûrî (Bağdat: Matba'atü'l-'Ânî, 1977), 2/211. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/37. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/200.

[116] Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/260.

[117] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 40.

لَمَّا مَاتَتْ عائِشَةُ بَكَى عَلَيْهَا ابْنُ عُمَرَ ، فَبَلَغَ ذٰلِكَ مُعاوِيَةَ فَقالَ: أَتَبْكِي عَلَى امْرَأَةٍ؟ فقال: إِنَّمَا أَبْكِي عَلَى أُمِّ المُؤْمِنِينَ، فَأَمَّا مَنْ لَيْسَ لَهَا بِابْنٍ فَلا يَبْكِي عَلَيْهَا.

Hz. Aişe vefat ettiğinde İbn Ömer gözyaşlarına boğulmuş. Bunu duyan Muaviye "*Bir kadın için mi gözyaşı döküyorsun?*" diye İbn Ömer'i kınayınca aldığı cevap şu olmuş: "*Ben müminlerin annesi için ağlıyorum. Sahi, ona evlat olamayan ne diye ağlasın ki?!*"[118]

Muaviye, oğlu Yezid'i veliaht ilan ederek İslâm tarihinde hilafeti saltanata dönüştüren idareci olmuştur. O, Müslümanlar arasında hilafet kaynaklı yeni bir iç savaş riskinin önünü alma gerekçesiyle Yezid'i veliaht tayin edince Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyir ve Abdullah b. Ömer gibi bazı sahâbîler buna ciddi muhalefet etmiş; onları bu hususta ikna edemeyen Muaviye de bizzat Hicaz'a giderek baskı ve tehdit yoluyla biat almıştır.[119] Aşağıdaki rivayet Yezid için biat alınırken nasıl bir siyasi atmosferin hüküm sürdüğünü göstermesi açısından önemlidir:

تَكَلَّمَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ عِنْدَ التَّحْكِيمِ وَسَلَّ مِنْ سَيْفِهِ شِبْرًا، وَقالَ: أَمِيرُ المُؤْمِنِينَ هٰذَا، وَأَشَارَ إِلَى يَزِيدَ. فَمَنْ أَبَى فَهٰذَا، وَأَشارَ إلى سَيْفِه. فَقالَ لَهُ مُعاوِيَة: اِجْلِسْ، فَأَنْتَ أَبْلَغُ النَّاسِ.

Şam halkından biri tahkim (Yezid'e biat) sırasında bir konuşma yapmış. Kılıcını kınından bir karış çıkararak -Yezid'e işaretle- "*Müminlerin emiri odur*" deyip ardından kılıcını göstererek "*Karşı çıkan olursa hakkı budur*" demiş. Bunu duyan Muaviye "*Buyur otur yiğidim, senin kadar beliğ bir insan görmedim!*" demiş.[120]

İlk dönem Müslümanları arasındaki siyasi mücadele yer yer dinî mekânlara da sirayet ederek buraların belirli ölçüde politize olmasına yol açmıştır. Bu yöndeki ilk uygulamalardan biri Muaviye'nin, Hz. Ali'ye olan muhalefetini Şam Emeviyye Camii'nden duyurması,[121] keza halife olduktan sonra da o camiinin minberinde Hz. Ali'ye yönelik ağır

---

[118] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 74. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/16.

[119] Ünal Kılıç, "Yezîd I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/513-514.

[120] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 98. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/247. İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr* (Kahire: Matba'atü Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye, ts.), 2/229. İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 5/119. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 20/354.

[121] Ahmet Özel, "Emeviyye Camii (Sosyal Hayattaki Yeri)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/110.

itham ve ifadelerde bulunmasıdır. İbn Ebû ‘Avn’ın naklettiği aşağıdaki anekdot, bu hâdiseyle ilintili olarak Hz. Ali’nin amcazadesi İbn Abbâs’ın ortaya koyduğu düşündürücü serzenişi konu alır:

قالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رِضْوَانُ اللهِ عَلَيْهِ لِمُعَاوِيَة: تَشْتُمُ عَلِيًّا عَلَى مَنابِرِ الإِسْلَامِ وَهُوَ بَناهَا بِسَيْفِهِ؟

İbn Abbas bir keresinde Muaviye’ye şöyle demiş: “*Bu minberleri kılıcıyla Ali inşa etmişken, nasıl olur da sen o minberlerde ona dil uzatırsın?*”[122]

*Ecvibe*’de sahabe arasındaki siyasi ihtilaflara dair başka örnekler de vardır. Bunlardan biri Ebû Zer el-Gıfârî ile Muaviye arasındaki anlaşmazlıkla ilgilidir. Bilindiği üzere Ebû Zer Suriye’de bulunduğu sırada Muaviye’yi müsrif davranmakla itham etmiş, Beytülmâl’deki ihtiyaç fazlası malların fukaradan esirgenmesini de sert dille eleştirmiştir. Hatta bu tenkitler halk nezdinde karşılık bulunca hem yönetime hem de varlıklı eşraf ve ekâbire yönelik tehlikeli bir memnuniyetsizliğe yol açmıştır. Ebû Zerr’in bu etkisini kıramayan Muaviye meseleyi Hz. Osman’a arz etmiş, o da çareyi Ebu Zerr’i Rebeze’ye göndermekte bulmuştur.[123] Aşağıdaki anekdot taraflar arasındaki ihtilaflı bir konunun giderek nasıl derin bir husumete dönüştüğünü belgelemektedir:

قَالَ مُعاوِيَةُ لِأَبِي ذَرٍّ بِالشَّامِ: وَاللهِ لَوْلَا أَمِيرُ المُؤْمِنِينَ عُثْمَانُ لَأَضْرِبَنَّ عُنُقَكَ. فَقالَ له أَبُو ذَرٍّ: قَاتَلَكَ اللهُ، تَقُولُ لَوْلَا عُثْمَانُ وَلا تَقُولُ لَوْلا اللهُ؟

Muaviye Şam’dayken Ebû Zerr’e “*Müminlerin emiri Osman olmayaydı and olsun boynunu vurdururdum senin!*” deyince Ebû Zer “*Allah cezanı versin*” diye ilenmiş, “*Osman’ın arkasına sığınıyor ama Allah’ı hiç kaale almıyorsun!*”[124]

İncelediğimiz eserde Emevi ve Abbasiler dönemlerinde yaşanan bazı isyan hareketleri ve içeriden yapılan ihanetlere dair de birtakım rivayetler bulmak mümkündür. Bahsi geçen dönemlerde çok sayıda devlet adamı, âlim ve şair yetiştiren Mühellebî hanedanının[125] planladığı bir ihanet girişimini ve vahim sonunu konu alan şu rivayettir:

---

[122] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 97.

[123] Abdullah Aydınlı, “Ebû Zer el-Gıfârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/267.

[124] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 65.

[125] İrfan Aycan, “Mühellebîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

بَعَثَ هِشَامٌ إلى حَبِيبِ بْنِ المُهَلَّبِ بِرُؤُوسِ آلِ المُهَلَّبِ وَهُوَ فِي الحَبْسِ، فَقَال لَه: تَعْرِفُ هٰذِهِ؟ قَال: نَعَمْ، هٰؤُلَاءِ رُؤُوسُ قَوْمٍ زَرَعَتْهُمُ الطَّاعَةُ وَحَصَدَتْهُمُ المَعْصِيَةُ.

Hişâm b. Abdülmelik, Habîb b. el-Mühelleb'e zindanda tutulduğu sırada Mühellebî hânedanının önde gelenlerinin kesik başlarını göndererek "*Bunlar nedir, biliyor musun?*" demiş. O da "*Bilmem mi*" demiş, "*itaatle palazlanan, isyanla tırpanlanan kelleler!*"[126]

Siyasi muhtevalı anekdotlar kimi devlet adamlarının özel hayatları ya da geçmiş yaşantılarına dair bazı ilginç detaylar da sunmaktadır. Örneğin bunlardan birinde müellifimiz, Muaviye'nin Müslüman olmazdan önceki dönemine zarif bir gönderme yapan şöyle bir anekdot aktarmaktadır:

قِيلَ لِهِشامِ بْنِ الحَكَمِ: شَهِدَ معاوِيَةُ بَدْرًا؟ قالَ: نَعَمْ، مِنْ ذَاكَ الجَانِبِ.

Hişâm b. el-Hakem'e "*Muaviye Bedir'e katıldı mı?*" diye sormuşlar. "*Evet ama karşı safta/müşriklerin safında!*" demiş.[127]

Siyasi, etnik ya da benzeri bir aidiyet üzerinden yapılan sözlü sataşmalar, tahkir ve tezyifler esere alınmış birden fazla anekdotun konusudur. Bir örnek vermek gerekirse; Medineli mağrur bir adam karşısına çıkan bir Kureyşliye şu sözlerle yüklenmektedir:

اِلْتَقَى رَجُلَانِ: أَنْصَارِيٌّ وَقُرَشِيٌّ. قَالَ: فَإِنَّ قُرَيْشًا ثَلاثَةُ أَصْنافٍ: صِنْفٌ آوَيْنَا وَنَصَرْنَا، وَصِنْفٌ مَنَنَّا عَلَيْهِمْ وَصِنْفٌ قَتَلْنَا: فَمِنْ أَيِّهِمْ أَنْتَ؟

Ensar'dan bir adam bir Kureyşli ile karşılaşınca ona şöyle demiş: "*Kureyş üç sınıftır: Biri kucak açıp yardım ettiğimiz, ikincisi lütuflarda bulunduğumuz diğeri de öldürdüklerimiz. Söyle bakalım sen hangisindensin?*"[128]

*el-Ecvibetü'l-müskite* yukarıda değindiğimiz konular dışında siyasilerin özel hayatı ve ikili ilişkileri, sahabe arasında yaşanmış bazı ihtilaflar,[129] veliahtlıkla alakalı hanedan

[126] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 34. Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hüseyin İbn 'Asâkir, *Târîhü Dımaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-'Ammûrî (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1995), 68/204.

[127] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 109. İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mutemâcinîn*, 59. Bedir Savaşı'nda müşrikleri Muaviye'nin babası Ebû Süfyan komuta etmiş olsa da Muaviye'nin fiilen Bedir'e katıldığını gösteren herhangi bir tarihsel bilgiye ulaşamadık.

[128] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 60.

[129] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 83.

üyeleri arasındaki özel diyaloglar,[130] Gayrimüslim elçi ya da din adamlarının halifelerle ilgili sözleri[131] vb. hususlarda da kayda değer anekdotlar ihtiva etmektedir.

### *2. Din*

Müslümanlar için din, İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren inanç ve ibadet alanıyla sınırlı kalmamış; sanattan edebiyata, siyasetten ticarete hatta mizaha varıncaya kadar hayatın her veçhesini etkileyen bir olgu olmuştur. Dinî içerikli kitaplar bir yana, *el-Ecvibetü'l-müskite* gibi edebiyat ve mizah antolojilerindeki rivayet malzemesi bile başlı başına bu olgunun Müslüman toplumlarda ne denli kuşatıcı bir tesire sahip olduğunu göstermeye kâfidir.

Rivayet malzemesinin tümü dikkate alındığında, dinî muhtevalı anekdotlar kemiyet bakımından politik anekdotlardan sonra ikinci sırada yer almaktadır. İbn Ebû 'Avn bu konuya dair seçimlerinde de her zaman olduğu gibi ibarece veciz, ifadece etkileyici ve düşündürücü olan malzemeye yönelmiştir. Bu tema altında aktaracağımız anekdot örneklerinde, sadece erken dönem Müslüman toplumlarında din olgusunun bireysel ve sosyal yansımalarına değil, dinsel ve mezhepsel oluşumlarla, bunlar arasındaki rekabet ve polemik kültürüne de şahit olunabilecektir.

Ciddi Cevaplar bölümündeki dinî içeriğe sahip anekdotlar incelendiğinde bunların çoğunda Müslüman tebaadan bir kişinin büyük bir din adamı ya da zâhide dinî muhtevalı bir soru yönelttiği görülür. Örneğin sünnet kavramına dair sorulan bir soruya verilen beklenmedik bir cevap bu kapsamda değerlendirilebilir:

قِيلَ لِأَحْمَدَ بْنِ المُعَذِّل: مَا السُّنَّةُ؟ قَالَ: مَا دَعَا إِلَيْهِ المُسْلِمُونَ الكَافِرِينَ.

> Ahmed b. el-Mu'azzel'e "*Sünnet nedir?*" diye sorulunca şöyle cevap vermiş: "*Müslümanların kâfirleri yaşamaya davet ettiği şey*."[132]

Bu temaya dair merviyatın önemli bir kısmı Müslüman bireyin dinî bazı temel kavramlara dair özellikle âlim ve zâhit şahsiyetlere yönelttiği, sıra dışı cevapları olan ve ilginç

[130] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 61.
[131] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 77.
[132] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 38.

bakış açıları sunan özlü diyaloglardan oluşur. Bunlardan biri Hasan-ı Basrî'nin, en temel dinî kavramlardan hayır ve şer mefhumlarına yüklediği dikkat çekici bir anlama dairdir:

قِيلَ لِلْحَسَنِ: مَنْ شَرُّ النَّاسِ؟ قَالَ: الَّذِي يَرَى أَنَّهُ خَيْرُهُمْ.

> Hasan-ı Basrî'ye "*İnsanların en kötüsü kimdir?*" diye sormuşlar. Hazret "*Onların en hayırlısı olduğunu düşünen*" demiş.[133]

Edebiyat ve menâkıb kitaplarında dinî meselelere dair kayda geçen önemli soru-cevaplardan biri de dinî hassasiyetlerin nasıl takviye edileceği hakkındadır. Aşağıdaki anekdotta iki önemli sahâbi arasında bu türden bir soru-cevap söz konusudur:

قَالَ عُمَرُ بْنُ الخَطَّابِ لِكَعْبِ الأَحْبَارِ: مَا يُفْسِدُ الدِّينَ وَيُصْلِحُهُ؟ قالَ: يُفْسِدهُ الطَّمَعُ وَيُصْلِحُهُ الوَرَعُ.

> Hz. Ömer Ka'bü'l-Ahbâr'a "*Dini ifsat ve ıslah eden şeyler nelerdir?*" diye sormuş. O da "*Tamahkârlık dini ifsat; vera/takva ise ıslah eder*" şeklinde cevap vermiş.[134]

İncelediğimiz eserde Hz. Ali'ye ait çok sayıda hikmetli söz vardır. Bunlardan bazıları dinî meselelere dair kendisine yöneltilen sıra dışı sorulara verdiği cevaplardır. Aşağıdaki rivayette muhatabına bir misal üzerinden verdiği kayda değer cevabı görmekteyiz:

قِيلَ لِعَلِيٍّ، عَلَيْهِ السَّلَامُ: كَيْفَ يُحاسِبُ اللهُ العِبَادَ على كَثْرَةِ عدَدِهِمْ؟ قال: كَما يَرْزُقُهُمْ على كَثْرَةِ عَدَدِهِمْ.

> Hz. Ali'ye (r.a.) "*Allah bu kadar çok kulunu nasıl tek tek hesaba çekecek?*" diye sorduklarında "*Hepsinin rızkını tek tek nasıl veriyorsa, öyle!*" demiş.[135]

Kaza-kader insan fiilleri ve iyilik (hüsn) kötülük (kubh) meselesi, İslâm'ın erken dönemlerinden beri Müslüman camianın özellikle ulemanın tartışma konularının başında yer almaktadır. Bu konuda birbirinden çok farklı düşünenler olmuş, hatta bu konular

---

[133] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 32. Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *ez-Zerî'a ilâ mekârimi'ş-şerî'a*, thk. Ebû Zeyd el-'Acemî (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 217.

[134] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 72.

[135] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 31. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 1/207. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/225. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (b.y.: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1986), 23.

sebebiyle farklı itikadi fırkalar ortaya çıkmıştır. Bu hususta Sadr-ı İslâm dönemine ait bir anekdot şöyledir:

أُلِحَّ عَلَى عَلِيٍّ، عليه السلام، في القَدَرِ، فَقال: الخَيْرُ مِنَ اللهِ مَنَحَكُمْ عَمَلَه. والشَّرُّ مِنْ أَنْفُسِكُمْ جَرَى بِهِ قَدَره.

Hz. Ali'ye kader konusunda ısrarla soru sorulunca şöyle demiş: "*Hayır Allah'tandır. İyilik yapmanızı o bahşetmiştir. Şer ise nefislerinizden kaynaklanır. Ancak onda da Allah'ın kaderi câridir.*"[136]

Bazı sorulara verilen cevaplarda Kur'ân ve Hadisten iktibaslar da göze çarpmaktadır. Mesela "Yaşayan ölü kimdir?" sorusu meşhur bir hadis-i şerife atıfla şöyle cevaplanmaktadır:

قِيلَ لِحُذَيْفَةَ: مَنْ مَيِّتُ الأَحْياءِ؟ قال: الذِي لا يُنْكِرُ بِيَدَيْهِ ولا بِلِسانِهِ ولا بِقَلْبِهِ.

Huzeyfe'ye "*Yaşayan ölü kimdir?*" diye sorulduğunda şöyle cevap vermiş: "*Eli, dili ve kalbiyle kötülüğe karşı koymayandır.*"[137]

Eserde az sayıda olsa da fıkhî sorular da göze çarpmaktadır. Mezheplerin vacip ya da sünnet olarak kabul ettiği Vitir namazının hükmüyle alakalı sorulan soru bir fakih tarafından şöyle yanıtlanmaktadır:

قَالَ رَجُلٌ لِبَعْضِ الفُقَهَاءِ أَخْبِرْنِي عَنِ الوِتْرِ: أَواجِبٌ هُوَ؟ قال: لَوْ كانَ واجِبًا لَمْ تَسْأَلْنِي عَنْهُ.

Adamın biri bir fakihe "*Bana vitrin hükmünü söyle: Farz mıdır bu namaz?*" diye sormuş, fakih de "*Eğer farz olsaydı bana böyle bir soru sormazdın!*" demiş.[138]

Kitaptaki rivayetler arasında dinî duyarlılığı yüksek bazı zevatın dinî meseleler söz konusu olduğunda, muhatapları kim olursa olsun müsamahasız ve tavizsiz davrandıklarını gösteren anekdotlar vardır. Bunlardan biri şudur:

---

[136] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 97.

[137] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 87. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fî'l-ehâdîs ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Lübnan: Dâru't-Tâc, ts.), 7/504. İbn 'Asâkir, *Târîhü Dımaşk*, 12/291.

[138] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 99.

قعَدَ المَأْمُونُ مَعَ الفُقَهَاءِ إلى زَوَالِ الشَّمْسِ، فَقامَ المَرِيسِيُّ لِلصَّلاةِ، فَقالَ له عَلِيُّ بْنُ صالِحٍ: تَقُومُ وأَمِيرُ المُؤْمِنِينَ جالِسٌ؟ فقالَ: هٰذَا وَقْتٌ لَيْسَ لِمَخْلُوقٍ فيه طَاعَةٌ. فَقالَ المأمُونُ: دَعْهُ.

Me'mûn zeval vaktine kadar fakihlerle oturmuş. (Bişr b.) el-Merîsî namaz için kalkmış. Ali b. Sâlih kendisine "*Müminlerin emiri otururken sen nasıl kalkarsın?*" demiş. O da "*Bu öyle bir vakittir ki kullara itaat edilmez!*" diye cevap vermiş. Bunun üzerine Me'mûn "*Dokunmayın ona*" demiş.[139]

Devlet adamlarına karşı bu cüretkârlık özellikle sûfilerde gözlemlenen bir haslettir. Bazı sûfiler korkusuzca devlet adamlarını uyarmış, onlara nasihatler vermişler ve devlet ricali de genelde onların bu tutumunu hoş karşılamıştır. Hatta rivayetlerden anlaşıldığına göre kimi idareciler yer yer büyük sûfîlerin yanına gidip عِظْنِي "bana bir öğüt ver" diye nasihat istemişlerdir. Aşağıdaki rivayette bir sûfî, halife Me'mûn'a cüretkâr bir hitapta bulunup ardından ona şöyle bir ders vermektedir:

صَاحَ صُوفِيٌّ بِالمَأْمُونِ: يا عَبْدَ اللهِ. قال: تَدْعُونِي بِاسْمِي؟

قَال: يُدْعَى اللهُ -جَلَّ وَعَزَّ- بِاسْمِهِ، وَلا تُدْعَى بِاسْمِكَ؟

Bir sûfî Me'mûn'a "*Abdullah!*" diye seslenince Me'mûn "*Bana adımla mı sesleniyorsun?*" diye çıkışmış. Sûfî ise şöyle karşılık vermiş: "*Allah'a -azze ve celle- dahi adıyla hitap ediliyorken sana neden isminle nida edilemesin?*"[140]

Dinî muhtevalı bazı rivayetlerde de farklı itikadi mezheplere müntesip kişiler arasında cereyan eden olumlu olumsuz hâdiseler, bir takım tartışma ya da çekişmeler dikkat çekmektedir. Sınırlı sayıda da olsa farklı mezheplere tâbi kişiler arasında jest nevinden bazı davranışlar sergilendiği görülmektedir. Aşağıdaki rivayet buna güzel bir örnektir:

قَدَّمَ رَجُلٌ مِنَ الشِّيعَة الشَّعْبِيَّ لِيُصلِّيَ عَلى جَنازَةٍ له، فَكَبَّرَ خَمْسًا: فَلِيمَ في ذٰلِكَ،

فقال: إِنَّهُمْ قَدَّمُونِي وَأَكْرَمُونِي فَكَرِهْتُ أَنْ أُكَافِيَهُمْ بِالخِلافِ عَلَيْهِمْ.

Şiî tebaadan bir adam bir yakınının cenaze namazını kıldırması için Şa'bî'yi öne geçirmiş. Şa'bî -Şiîler gibi- beş tekbir getirerek namazı kıldırmış. Daha sonra kendisini kınayanlar olunca şöyle demiş: "*Onlar beni öne geçirip taltifte*

[139] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 37. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/462.
[140] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 36. 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/145.

*bulundular. Bu sebeple kendilerine muhalefet ederek mukabelede bulunmaya gönlüm razı olmadı.*"[141]

*Ecvibe*'de sınırlı sayıda da olsa Hz. Peygamber'e yöneltilen bazı sorular vardır. Aşağıdaki meşhur rivayette Hz. Peygamber "verdiğin senindir" mesajını veciz bir şekilde dillendirmektedir:

قَالتْ عَائشَةُ: ذَبَحْنَا شاةً فَتَصَدَّقْنَا بِهَا، فَقُلْتُ: يا رَسُولَ اللهِ، ما بَقِيَ إِلَّا كَتِفُهَا،
فَقالَ: كُلُّهَا بَقِيَ إِلَّا كَتِفَهَا.

Hz. Aişe anlatıyor: Bir koyun kesip etini dağıttık. Hz. Peygambere "*Ya Resulallah elimizde kürek kemiği dışında bir şey kalmadı*" dedim. "*Kürek kemiği hariç hepsi kaldı*" buyurdu.[142]

Tarihsel açıdan önemli bazı diyaloglar *Ecvibe*'de de karşımıza çıkar. Ancak müellif bu tür rivayetleri tarihi bilgi sunma maksadıyla değil; içerdiği sıra dışı yanıtlar ve hazırcevaplık için aktarır. Bu meşhur rivayetlerden biri Ebû Tâlip'le Rahip Bahira arasında geçen şu diyalogtur:

قال بَحِيرَا الرَّاهِبُ لِأَبِي طالِبٍ: اِحْذَرْ على ابْنِ أخِيك، فإنّه سَيَصِيرُ إلى كَذَا وكَذَا.
فَقالَ: إنْ كانَ الأَمْرُ كَما وَصَفْتَ، فَهُوَ في حِضْنِ اللهِ.

Rahip Bahira, Ebû Tâlib'e "*Kardeşinin oğluna dikkat et. Zira başına şöyle şöyle şeyler gelecek!*" deyince Ebû Tâlip şöyle cevap vermiş: "*Eğer mesele bahsettiğin gibiyse, o Allah'ın himayesi altındadır.*"[143]

Dinî içerikli bazı anekdotlar ise fıkra olarak anlatılabilecek türdendir. Aşağıdaki rivayette içkiye düşkün Hristiyan arkadaşını Müslüman yapmak isteyen bir davetçinin sıradışı davet metodunu görmekteyiz:

[141] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 39.
[142] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 56. Ahmed İbn Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnavût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 40/286.
[143] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 39. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/119. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/187. 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/304.

كَانَ لِلضَّحَّاكِ صَدِيقٌ مِنَ النّصَارَى، فَقالَ له: مَا يَمْنَعُكَ مِنَ الإِسْلَامِ؟ قال: حُبِّي لِلْخَمْرِ. قالَ: فَأَسْلِمْ وَاشْرَبْهَا. فَأَسْلَمَ، فقال له الضَّحّاكُ: يا هٰذَا. إِنَّكَ قَدْ أَسْلَمْتَ، فَإِنْ شَرِبْتَهَا حَدَّدْنَاكَ، وَإِنْ رَجَعْتَ عَنِ الإِسْلامِ قَتَلْنَاكَ. فَحَسُنَ إِسْلَامُهُ.

Dahhâk'ın Hristiyan bir dostu vardı. Ona "*Müslüman olmana engel teşkil eden şey nedir?*" diye sordu. O da "*İçkiye olan düşkünlüğüm*" diye cevap verdi. Dahhâk "*Müslüman olup yine içebilirsin…*" deyince adam Müslüman oldu. Müslüman olur olmaz "*Dostum! Artık Müslüman oldun! İçki içersen sana had cezası uygulamamız gerekir. Eğer İslâm'dan çıkarsan bu sefer de katletmemiz icap eder*" dedi. Neticede arkadaşı iyi bir Müslüman oldu.[144]

Keza dinî hayatın ayinsel tarafına dair de çok sayıda latife söz konusudur. Sözgelimi, özensiz bir ibadet pratiğine yönelik hiciv, komik bir gerekçeyle bertaraf edilebilmektedir:

صَلَّى رَجُلٌ بالمَدِينَةِ، فقال له رَجلٌ: أَحْسِنْ أَحْسِنْ! فَقالَ: إِنَّهَا نَافِلَةٌ. فَإِنْ كَفَفْتَ وَإِلَّا حَلَفْتُ أَلَّا أُصَلِّيَ أَبَدًا.

Adamın biri Medine'de (hızlı hızlı) namaz kılıyormuş. Onu gören bir adam "*Düzgün kıl düzgün!*" diye uyarmış. O da "*Bu nafile namaz! Beni bir daha böyle uyarırsan bir daha hiç kılmam valla!*" demiş.[145]

Yine kısa ve özensiz bir namaz sonrasındaki abartılı mükâfat talebi mânidar bir teşbihle alaya alınabilmektedir:

صَلَّى رَجُلٌ صَلاةً خَفِيفَةً، وقال: اَللّٰهُمَّ زَوِّجْنِي الحُورَ العِينَ. فَقالَ لهُ رَجُلٌ: أَسَأْتَ النَّقْدَ وَأَعْظَمْتَ الخِطْبَةَ.

Adamın biri üstün körü namaz kılmış, selam verir vermez "*Allahım bana güzel huriler nasip et!*" diye dua etmiş. Yanındaki bir adam da "*Ohh, ne âlâ!*" demiş, "*hem az mehir veriyor hem de güzel kısmet bekliyorsun!*"[146]

---

144 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 59. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/300. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/47. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 2/147. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Ezkiyâ* (b.y.: Mektebetü'l-Gazâlî, ts.), 104.

145 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 192.

146 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 192. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/20; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 4/3; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/364; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 6/138; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 2/268.

Eserdeki anekdotların belirli bir bölümünü de dinî polemikler teşkil eder. Farklı din yahut mezheplerin müntesipleri arasındaki bazı tartışmalar hazırcevaplığın en güzel örnekleriyle neticelenmiştir. Bilhassa Kelâmcı Cevapları bölümünde bu türden onlarca rivayet vardır. Bu tarz cevapların bazısında sivri ve hakaretamiz bir dil kullanılmışken bazısında da aşağıdaki örnekte görüleceği üzere kinaye, tariz, istiare gibi incitici olmayan dolaylı anlatımlara başvurulmuştur:

قِيلَ لِبُهْلُولٍ، وَكَانَ يَتَرَفَّضُ: وُزِنَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ بِالأُمَّةِ فَرَجَحَا. قالَ: كانَ فِي المِيزَانِ غَبْنٌ.

> Rafizî itikada sahip Behlül'e "*Ebû Bekir ve Ömer'i bir kefeye ümmeti de diğer kefeye koydular, o ikisi daha ağır geldi!*" demişler, "*O terazide hile vardı!*" cevabını vermiş.[147]

### *3. Felsefe ve Hikmet*

Müslüman müellifler ilmî faaliyetlerin artmasıyla erken dönemlerden itibaren diğer kültürlerin ilmî, felsefi ve hikemî tecrübelerinden yararlanmaya başlamışlardır. Özellikle Beytülhikme'nin kurulmasıyla Yunan filozoflarına duyulan ilgi artmış ve onlara nispet edilen anekdot malzemesi Arap diline kazandırılmaya başlamıştır. Ulema ve üdeba bu malzemeye büyük önem atfetmiş ve özellikle *edeb* eserlerinde Yunan filozoflarına ait çokça rivayete yer vermiştir. İbn Ebû 'Avn da bu filozoflara ait malzemeye özel bir önem vermiş ve kitabında [جُزْءٌ مِنْ جَوَابَاتِ الفَلَاسِفَةِ والحُكَمَاء] başlığı açarak anonim bilge cevaplarının yanında Aristo, Eflatun, Sokrates, Diyojen ve Büyük İskender gibi meşhur Yunan filozoflarına ait çok sayıda anekdota yer vermiştir. Bu isimlere nispet edilen anekdotları Filozof Cevapları bölümünde detaylıca işleyeceğimiz için burada genel bilgilerle yetineceğiz.

*el-Ecvibetü'l-müskite*'de hakkında en çok rivayet aktarılan filozof Diyojen'dir. Bu rivayetler incelendiğinde Diyojen'in toplumun genel ahlakî-örfî kabullerine aykırı davranışlar sergileyip muhalif yorumlar getirdiği, fakirlik-zenginlik gibi kavramlar hakkında sıra dışı düşünceler ileri sürdüğü, zaman zaman mâruz kaldığı aşağılamalara can yakıcı bir

[147] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 193. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/499. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 3/186.

şekilde mukabele ettiği görülür. Yine ona ait rivayetlerde beliğ durum tasvirleri, kadın cinsiyle ilgili olumsuz yargılar ve gereksiz gördüğü sorulara verdiği istihzaî cevaplar söz konusudur.

İbn Ebû 'Avn'ın çok sayıda rivayetini aktardığı filozoflardan biri de Sokrat'tır.[148] Ahlaki öğretileriyle öne çıkan büyük filozofun bu konuda dikkat çekici anekdotlarını eserde görmek mümkündür. Özellikle öğrencileri ile arasında geçen diyaloglar kayda değerdir. Düşüncelerinin bedelini hayatıyla ödeyen filozofun adalet, erdem ve dürüstlük üzerine söz ve aforizmaları kitaptaki rivayet koleksiyonu içerisinde özel bir yere sahiptir. Keza ona nispet edilen anekdotlar içerisinde karısıyla yaşadığı diyaloglar, mütevazı hayatına ait detaylar, bilgiye verdiği önem, hayat tecrübelerini yansıttığı anlatılar ve sorulan muhtelif sorulara verdiği cevaplar vardır. Diyojen'de olduğu gibi Sokrat'ta da çağının genel kabullerine uygun düşen mizojini (kadın aleyhtarlığı) temalı rivayetler de bulunmaktadır. Tüm bu temalara ait anekdot örnekleri Filozof ve Bilge Cevapları bölümünde aktardığımız için burada tekrar yer vermeyeceğiz.

Eserde öne çıkan bir diğer filozof da Eflâtun'dur. İslâm felsefesini derinden etkileyen Eflâtun, kendisine atıfla nakledilen çeşitli söz ve anekdotlarıyla da erken dönemlerden itibaren Müslüman âlim ve ediplerin ilgisini çekmiştir. *el-Ecvibetü'l-müskite*'deki Eflâtun anekdotlarına bakıldığında öğrencisi Aristo ile dikkat çeken diyalogları, bilgi ve cehalet konusundaki özlü sözleri, insanların olumsuz eylemlerine dair açıklamaları görülmektedir. Anekdotları genelde ibretâmiz ve hakîmane bir karakter arz etmektedir. Kendisine yöneltilen abes sorulara ise can yakıcı bir şekilde cevap verdiği görülmektedir.

Yaptığı geniş çaplı fetihler ve kurduğu muazzam imparatorlukla doğuda ve batıda müthiş bir şöhret kazanan Büyük İskender hakkında dünya edebiyatlarında sayısız anlatılar vardır. Müellifimiz bu büyük devlet adamı ve filozofun anekdotlarına bigâne kalmamış, birkaç anekdotuna yer vermiştir. Bu anekdotlar daha çok onun cesaret ve kararlılığını işlemekte ve Pers komutanı III. Dâra ile mücadelesini konu edinmektedir. Diğer birkaç

[148] Daha önce de işaret edildiği üzere klasik edeb kaynaklarındaki Sokrat anekdotları üzerine yapılmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bkz. Bayan Alioğlu, *Klasik Edeb Kaynaklarında Sokrat'a Nispet Edilen Anekdotik ve Hikemi Merviyyat* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

anekdotta ise ispiyonculara karşı takındığı menfi tavır ve onlara verdiği ahlaki dersler söz konusudur.

*el-Ecvibetü'l-müskite*'de anekdotlarına yer verilen bir diğer meşhur filozof Aristo'dur. Felsefe denince akla gelen ilk isim olan Aristo'nun İslâm felsefesi üzerindeki etkisi büyüktür. Klasik *edeb* kaynaklarında çok sayıda anekdotunu gördüğümüz bu büyük filozofun incelediğimiz eserde de birkaç anekdotu bulunmaktadır. Bunlar, hocası Eflâtun'la tanrının varlığı hakkında gerçekleştirdikleri bir diyalog, akıl, bilgi, insanın tabiatı ve ahlaki özelliklerine dair düşünceleri gibi konulardır.

Filozof ve Bilge Cevapları başlığı altında "bir bilge", "bir filozof" gibi ifadelerle aktarılmış çok sayıda anonim anekdot vardır. Konu yelpazesi açısından zengin bir muhtevaya sahip bu rivayetler ilgili bölümde detaylıca işlenmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki felsefe ve hikmet temalı anekdotlara bu bölüm dışında da rastlamak mümkündür. Burada bir örnek olması için Hârûnürreşîd ile ona el açan hikmet ehli yaşlı bir fakir arasındaki şu ilginç diyalogu aktaralım:

> Hârûnürreşîd, bir gün kendisine el açan yaşlı bir miskine "*Sana bir soru soracağım. Eğer cevaplayabilirsen istediğini vereceğim, yoksa benden bir şey bekleme!*" demiş ve sorusunu sormuş: "*Bu kadar doktorları, perhiz ve tedbir imkânları varken hükümdarların ömrü neden uzun olmaz, söyle bakalım?*" Adam "*Hünkârım, zât-ı âliniz bu soruya iyi cevap veremeyeceğimi biliyordur herhalde!*" deyince, Hârûn "*Ben anlamam, cevap veremezsen eli boş dönersin!*" demiş. Adam bir süre düşünüp "*Bunun illa bir sebebi varsa, bence o da şudur: Mallarınız siz hükümdarlara toptan veriliyor ve yiyip rızkınızı tüketiyorsunuz. Biz fakirlereyse rızkımız peyderpey gönderiliyor, bundan dolayı onu beklerken daha uzun yaşıyoruz!*" cevabını vermiş. Hârûn bu ilginç cevabı beğenmiş ve yaşlı adama 10 bin dirhem bahşiş verip kendisini dost meclisine katmış. Ne var ki adam birkaç gün geçmeden vefat etmiş. Haberi alan Hârûn "*Eyvah*" demiş, "*adamın rızkını topluca verdik. Dediği gibi oldu, ölüverdi!*"[149]

[149] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 72.

### *4. Zühd*

*el-Ecvibetü'l-müskite*'deki en temel konulardan biri zühdtür. Nicelik açısından büyük bir yekûn tutan zühd temalı anekdotlar nitelik açısından da dikkat çekici bir mahiyet arz eder. Müellifimiz bu kapsamdaki anekdotların çoğunu kitabın ana bölümlerinden biri olan [مِنْ جَوَابَاتِ الزُّهَّادِ] "Bazı Zâhit Cevapları" başlığı altında sıralamış, birkaç rivayeti de diğer bölümlere serpiştirmiştir.

Zâhit cevaplarının bir kısmı anonim karaktere sahipken diğer bir kısmı da Hasan-ı Basrî, Mâlik b. Dînar, İbrahim b. Ethem, Fudayl b. 'İyâz ve Abdullah b. Mübârek gibi meşhur zâhitlere nispetle anlatılan rivayetlerdir. Zâhit Cevapları Bölümünde daha detaylı işleyeceğimiz bu merviyat, tematik açıdan geniş bir yelpazeye sahiptir. Zühd felsefesinin en temel ilkelerinden olan az konuşmak, az uyumak az yemek, dünyadan ve insanlardan istiğna, sabır, kanaat, şükür ve zühdün mahiyeti gibi konular öne çıkan başlıklardır.

Bilindiği gibi zühd hayatının temel ilkelerinden biri bedensel istek ve ihtiyaçları asgari seviyede tutmaktır. Bu konuda bazı zahitlerin sıradan insanlar tarafından "aşırı" olarak değerlendirilebilecek bazı tasarrufları olmuştur. İlk dönem zâhitlerinden Dâvûd-ı Tâî'ye (öl. 165/781) nispet edilen aşağıdaki anlatı bu nevidendir:

كَانَ مَاءُ دَاوُدَ فِـي دَنٍّ مُقَيَّرٍ فِـي الصَّيْفِ وَالشِّتَاءِ، فَقِيلَ لَهُ: لَوْ بَرَّدْتَ الْـمَاءَ. فقَالَ إِذَا أَصَبْتُ فِـي مِثْلِ هٰذَا الْحَرِّ مَاءً بَارِدًا فَمَتَى أَشْتَهِي الْـمَوْتَ؟

> Dâvud-ı Tâî'nin (içeceği) su yaz kış ziftle kaplı bir testi içerisinde bulunurdu. Bir gün kendisine "*Suyu niçin soğutarak içmiyorsun?"* diye sorulduğunda şu yanıtı verdi: *"Bu kavurucu sıcaklarda buz gibi su içeceksem ölüme ne zaman ve nasıl muhabbet besleyebilirim?"*[150]

*el-Ecvibetü'l-müskite*'de tevazu, kanaat, giyim kuşamda sadelik, evlilikten imtina gibi zühd erbabının tercih ettiği hayat tarzının temel prensiplerini yansıtan menakıb niteliğinde anlatılar da vardır. Keza zâhitlere din ve ibadet hayatı hakkında yöneltilen sorula-

[150] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 130. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/393.

rın da bu tema kapsamında öne çıktığı görülür. Bir örnek vermek gerekirse zâhidin biri, gece ibadeti hakkında muhatap olduğu bir soruya şöyle cevap vermektedir:

قِيلَ لِبَعْضِ الزُّهَّادِ ما تَقولُ في صَلاةِ اللَّيْلِ؟ قال: خَفِ اللهَ بِالنَّهَارِ وَنَمْ بِاللَّيْلِ.

> Zâhidin birine *"Gece namazı hususunda ne buyurursunuz efendim?"* demişler. *"Gündüz vakti Allah'tan hakkıyla kork da gece istersen keyfince uyu!"* deyivermiş.[151]

Zâhitlerin devlet ricali ile kurduğu diyaloglar da önem arz eden merviyat arasındadır. Bu tarz rivayetlerde idarecilerin sorularına cevap verirken onların hakikati hiç eğip bükmeden ve çarpıcı bir üslupla dile getirmeleri dikkat çeker. Bu konuda kitaba alınan güzel bir örnek Emevi halifesi Süleyman b. Abdülmelik (öl. 99/717) ile meşhur bir zâhit arasındaki şu diyalogtur:

قَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ لِأَبِي حَازِمٍ: مَا بَالُنَا نَكْرَهُ الْمَوْتَ؟ قَالَ: لِأَنَّكُمْ أَخْرَبْتُمْ آخِرَتَكُمْ وَعَمَّرْتُمْ دُنْيَاكُمْ، فَكَرِهْتُمْ أَنْ تَنْتَقِلُوا مِنَ الْعُمْرَانِ إِلَى الْخَرَابِ.

> Süleyman b. Abdülmelik, Ebû Hâzim'e "*Bizler niçin ölümden hoşlanmıyoruz?*" diye sormuş. Hazret "*Çünkü sizler*" demiş, "*dünyanızı imâr, ahiretinizi tahrip ettiniz. O nedenle de bu mâmûreyi terk edip o virâneye gitmek istemiyorsunuz.*"[152]

İbn Ebû 'Avn, herhangi bir temada anekdot seçimi yaparken zaman zaman farklı din, millet ve kültürlerin müktesebatından da yararlanmıştır. Mesela Zâhit Cevapları bölümünde Müslüman zahitlerin yanında râhip cevaplarına da -8 adet- yer vermiştir. Bu bağlamda dikkat çeken bir rahip anekdotu şöyledir:

أَرَادَ قَوْمٌ سَفَرًا فَحَادُوا عَنِ الطَّرِيقِ وَانْتَهَوْا إِلَى رَاهِبٍ مُنْفَرِدٍ فِي نَاحِيَةٍ فَقَالُوا لَهُ: قَدْ ضَلَلْنَا، فَكَيْفَ الطَّرِيقُ؟ قَالَ لَهُمْ: هٰهُنَا. وَأَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى السَّمَاءِ.

> Bir arkadaş grubu seyahate niyetlenmiş ancak seyahat esnasında yollarını kaybetmişler; nihayet köşesinde inzivaya çekilmiş bir rahibe rast gelip "*Kaybolduk,*

[151] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 135. Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 98.

[152] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 128. Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, 8/63-64; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhü Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 6/582.

*acaba (doğru) yol ne tarafta?*" diye sormuşlar. Bunun üzerine Rahip işaret parmağını gökyüzüne çevirip "*İşte şurada!*" cevabını vermiş.[153]

Eserdeki zühd temalı merviyatın önemli bir kısmı "Zühd nedir?" "Zahit kimdir?" gibi sorulardan oluşur. Zâhitler sorulan bu sorulara birbirinden farklı ve ilginç cevaplar vermişlerdir. Mesela "Zühd nedir?" sualine verilen cevaplardan biri şudur:

قِيلَ لِسُفْيَانَ: ما الزُّهْدُ؟ قَالَ: الزُّهْدُ فِي النَّاسِ.

Süfyân-ı Sevrî'ye "*Zühd nedir?*" diye sormuşlar. "*İnsanların elindekilere istiğna göstermek!*" demiş.[154]

Aşağıdaki örnekteyse "*Gerçek zahit kimdir?*" sorusu meşhur dil bilgini Halil b. Ahmed (öl. 175/791) tarafından cevaplandırılmaktadır:

قِيلَ للخَلِيلِ بْنِ أَحْمَدَ: مَنِ الزَّاهِدُ؟ قال: لا يَطْلُبُ المَفْقُودَ حَتَّى يَذْهَبَ المَوْجُودُ.

Halil b. Ahmed'e "*Zâhit kimdir?*" diye sorduklarında "*Olan bitmedikçe olmayanın peşine düşmeyen kişidir*" demiş.[155]

Müellifimiz ayrıca bazı servet ve devlet sahiplerinin bilhassa ahir ömürlerindeki pişmanlıkları ve zühd hayatına duydukları özlem gibi konularda birkaç rivayet aktarır. Sözgelimi Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın (öl. 68/705) nedametle karışık bir arzusunu ve meşhur zâhit Ebû Hâzim'in ona dair yorumunu içeren bir anekdot şöyledir:

سَمِعَ عَبْدُ المَلِكِ لَيْلَةَ قُبِضَ، صَوْتَ القَصَّارِ، فَقالَ: لَيْتَنِي كُنْتُ غَسَّالاً لِأَعِيشَ بِما أَكْسِبُ يَومًا بِيَوْمٍ. فَقِيلَ ذٰلِكَ لِأَبِي حَازِمٍ، فَقَالَ: الحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جعَلَهُمْ يَتَمَنَّوْنَ عِنْدَ المَوْتِ ما نَحْنُ فِيهِ، وَلا نَتَمَنَّى عِنْدَ الحَيَاةِ مَا هُمْ فِيهِ.

Abdülmelik ruhunu teslim ettiği gece seyyar bir çamaşırcının sesini duymuş ve "*Ah, ah! Keşke rızkını günlük temin eden şu çamaşırcı gibi olsaydım!*" demiş. Onun bu sözü Ebû Hâzim'e nakledildiğinde, "*Bizim hayatta sahip olduğumuz*

---

153 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 130. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/396.

154 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 51.Yine Süfyân-ı Sevrî'ye nispet edilen başka bir anekdotta, kenarda tuttuğu iki yüz dinarı hakkında "Niçin bu parayı saklıyorsun?" diye sordukları, onun da "Cahillerin eline bakmamak için!" cevabını verdiği aktarılır. Bkz. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 131.

155 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 87. Ebu Bekir el-Beyhakî, *Kitâbü'z-zühdi'l-kebîr*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1996), 77.

*şeyi onlara ölürken temenni ettiren; onların sahip olduğuna da bizi yaşarken meylettirmeyen Allah'a hamdolsun!*" demiş.[156]

### *5. Ahlak*

İncelediğimiz eserde belirli bir rivayet yoğunluğuna ulaşan temalardan biri de ahlaktır. Müellifin, bu konuda seçip aktardığı anekdotlar kitabın bütününde olduğu gibi sıra dışı, etkileyici, ibretamiz ve "susturucu" bir nitelik arz eder.

Bilindiği gibi "ahlak" ya da "ahlaksızlık" davranışlarda tezahür edebileceği gibi dilden de sadır olabilir. Hatta gerek Arap gerek Türk edebiyatında sıklıkla vurgulandığı gibi "dil yarası" çoğunlukla daha tesirli ve onulmaz olmaktadır. İslâm ahlakına göre kötü söz söylememek, diline sahip olmak, muhatap sözleriyle haddini aşsa dahi ona misliyle mukabelede bulunmamak önemli erdemler kabul edilmiştir. Bu hususta kitapta geçen kayda değer örneklerden birisi şudur:

شَتَمَ رَجُلٌ رَجُلاً، فَقالَ: المَشْتُومُ: أَنا لا أَدْخُلُ في حَرْبٍ الغَالِبُ فِيهَا شَرٌّ مِنَ المَغْلُوبِ.

Adamın biri bir diğerine küfretmiş. Küfre maruz kalan "*Ben gâlibin mağluptan beter olacağı bir savaşa girmem!*" demiş.[157]

Eserdeki ahlak temalı rivayetlerin birkaçı peygamberlere nispet edilir. Bu konuda Hz. Îsâ'nın adı öne çıkar. Mesela bu rivayetlerden birinde Hz. Îsâ'nın kendisine kötü davrananlara nasıl mukabelede bulunduğu anlatılır. Ahlak dersi niteliğindeki anekdot şöyledir:

قِيلَ لِلمَسِيحِ: إنّا نَرَى بَعْضَ النَّاسِ يَقُولُ فِيكَ سُوءًا ولا نَراكَ تَقُولُ فِيهِمْ إلاَّ خَيْرًا. فَقَال: إِنَّمَا أُعْطِيهِمْ مِمَّا عِنْدِي.

Mesih'e "*Bazı insanlar görüyoruz, hakkınızda ileri geri konuşuyorlar ama siz her defasında iyi sözlerle karşılık veriyorsunuz!*" dediklerinde şöyle cevap vermiş: "*Ben ancak onlara kendi heybemdekileri veriyorum!*"[158]

---

[156] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 27. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 1/218; Ebû'l-Fidâʾ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. ʿAbdullah b. ʿAbdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997), 12/393.

[157] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 16. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/465; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 6/30; Zemahşerî, *Rebîʿü'l-ebrâr*, 2/320.

Hz. Îsâ'ya nispet edilen aşağıdaki rivayette ise kâmil bir insan profili çizilmektedir. O, beşer bir tarafa diğer canlı varlıklara dahi müthiş bir şefkat ve merhametle yaklaşmak gerektiğini şöyle sıra dışı bir olay üzerinden öğütlemektedir:

وَنُظِرَ إِلَيْهِ يَقولُ لِخِنْزِيرٍ: مُرَّ بُنَيَّ. فَقِيلَ لَهُ: تَقُولُ لِخِنْزِيرٍ مُرَّ بُنَيَّ؟ فقالَ: لِسَانٌ عُوِّدَ عَلَى الخَيْرِ فَلَيْسَ يَعرِفُ غَيرَه.

Hz. Îsâ'yı bir domuza "*Hadi geç yavrucuğum*" derken duymuşlar. "*Hınzıra yavrum mu diyorsunuz?*" dediklerinde "*Hayra alıştırılan dil güzellikten başka bir şey bilmez*" demiş.[159]

Yüce erdemleriyle bilinen bu büyük peygamberin, güzel ahlakını kime borçlu olduğunu dile getirirken verdiği şu misal hiç eskimeyen kadim bir hikmettir:

قِيلَ لِعِيسَى: مَنْ أَدَّبَكَ؟ قالَ: ما أَدَّبَنِي أَحَدٌ. رَأَيتُ جَهلَ الجاهِلِ فَاجْتَنَبْتُهُ.

Hz. Îsâ'ya "*Sizi kim tedip etti?*" diye sormuşlar, "*Hiçkimse*" demiş, "*sadece nâdanların cehâletini görüp onlara benzememeye çalıştım!*"[160]

Eserde ahlaki bağlamda ele alınacak rivayetler içerisinde, sahabe arasında yaşanan Cemel, Sıffin ve Kerbela gibi trajik hâdiselere karşı sergilenen hassas tavırlar da dikkat çeker. Müslümanlar arasında asırlar boyunca sayısız kelâmi tartışmalar ve mezhepsel ayrışmaların sebeplerinden olan bu hâdiseler kimileri tarafından sert, yargılayıcı ve acımasız bir dille değerlendirilirken kimileri de bilhassa sahabeye hürmeten susmayı tercih etmiştir. Sözgelimi aşağıdaki anekdot, adaleti ve güzel ahlakıyla bilinen Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'in bu konudaki hassas tavrını yansıtır:

قِيلَ لِعُمَرَ بْنِ عَبْدِ العَزِيزِ: كَمْ كانَ قَتْلَى صِفِّينَ؟ قَالَ: مَا أَدْخَلْتُ يَدِي فِيهِمْ، فَكَيْفَ أُدْخِلُ لِسَانِي.

---

158 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 66.

159 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 67. Mâlik b. Enes, *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Abu Dabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân Âl Nehyân li'l-A'mâli'l-Hayriyye ve'l-İnsâniyye, 2004), 5/1434. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed 'Atâ - Muhammed Ali Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2000), 8/554.

160 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 68. Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 231; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 2/277; İbn Abdülber, *Edebü'l-mücâlese*, 106. Ebû İshâk Burhâneddin el-Vatvât, *Gurar-u'l-hâsâisi'l-vâzıha*, thk. İbrâhim Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2008), 15.

Ömer b. Abdülaziz'e "*Sıffin'de ölenlerin sayısı kaçtı?*" diye sorulunca "*Elimle müdahale edemediğim bir meseleye dilimle de müdâhil olmak istemem!*" demiş.[161]

Müellifimiz eserinde Hz. Peygamber'in yüce ahlakına dair de birkaç rivayete yer vermiştir. Bunların içerisinde gerek üslubu gerek sıra dışı bir bakış açısını yansıtması yönünden en çarpıcı olanı ehl-i beytine verdiği şu ahlak dersidir:

دَخَلَ رَجُلٌ مَكْفُوفٌ عَلَى رَسُولِ اللهِ، صَلَّى اللهُ عليه وسلَّم، وعِنْدَهُ بَعْضُ نِسَائِه، فَأقامَهُنَّ؛ قُلْنَ لَه: أَعْمَى. قال: فَعُمْيٌ أَنْتُنَّ؟

Âmâ bir adam Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna girmiş. O sırada yanında ehl-i beytinden hanımlar varmış. O içeri girince Hz. Peygamber hepsini ayağa kaldırmış. Adam gittikten sonra hanımları: "*Ya Resulallah o âmâ idi. (Bizi neden kaldırdınız ki?)*" deyince, "*Peki siz de mi âmâsınız?*" buyurmuş.[162]

Ahlak temalı anekdotlar arasında sahabenin Hz. Peygamber'e karşı edep ve tevazuunu gösteren rivayetlere de rastlanır. Hz. Peygamber'in kendisinden birkaç yaş büyük amcası Abbas'la aralarında geçen şu diyalog bunun güzel bir örneğidir:

قال النَّبِيُّ، صلى اللهُ عليهِ وآلِه، لِلعَبَّاس: أَنتَ أَكبَرُ مِنِّي، فَقال: أنَا أَسَنُّ وَرسولُ اللهِ أَكْبَرُ.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Abbas'a "*Sen benden büyüksün*" deyince Abbas şöyle cevap vermiş: "*Ben daha yaşlıyım, Resulullah daha büyük*."[163]

Kimi nakillerde de büyük İslâmi şahsiyetlere iyi ve kötü insanın vasıflarının sorulduğu, bu şahsiyetlerin de düşündürücü cevaplar verdiği görülür. Mesela önemli bir ahlaki kriter olarak değerlendirilebilecek aşağıdaki bakış açısı Hz. Aişe'ye aittir:

وَقالَ رجُلٌ لِعائشَة: يا أُمَّ المُؤْمِنِينَ، مَتَى أَعْلَمُ أَنّـي مُحْسِنٌ؟ قالتْ: إِذا عَلِمْتَ بِأَنَّك مُسِيءٌ. قال: فَمَتَى أَعْلَمُ أَنِّـي مُسِيءٌ؟ قالتْ: إِذا علِمتَ أَنَّك مُحْسِنٌ.

---

[161] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 25. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ* (Mısır: Matba'atü's-Sa'âdet, ts.), 9/114. Ebû Tâhir Sadrüddîn es-Silefî, *et-Tuyûriyyât*, thk. Desmân Yahyâ Me'âlî - Abbâs Sahr el-Hasen (Riyad: Mektebetü Advâi's-Selef, 2004), 4/1318.

[162] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 38.

[163] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 100. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 1/23. Celâlüddîn Süyûtî, *el-Muhâdarât ve'l-muhâverât* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 153. İbn 'Asâkir, *Târîhü Dımaşk*, 26/282.

Adamın biri Hz. Aişe'ye gelerek "*Müminlerin annesi! Ben ne zaman iyi biri olduğumu idrak edebilirim?*" diye sormuş, "*Kötü biri olduğunu düşündüğünde!*" cevabını vermiş. "*Kötü biri olduğumu nasıl anlayabilirim, peki?*" diye sorunca da "*İyi biri olduğuna hükmedince!*" demiş.[164]

Müslüman toplumda asırlardır değişmeyen ortak ahlaki davranışlardan biri de Kur'ân-ı Kerim'e ve hafızlara gösterilen hürmettir. Aşağıdaki nakil, sahabe neslinden büyük bir komutanın bu konudaki hassasiyetini göstermektedir:

قَدَّمَ الأَشْعَثُ غُلامًا يُصَلِّي بِهِ؛ فَقِيلَ له: أَتُقَدِّمُ غُلامًا وَأَنْتَ أَميرُ الجَيْشِ؟ قال: إِنّما قَدّمْتُ القُرآنَ.

Eş'as (b. Kays) namazı kıldırması için bir hizmetçiyi imamete geçirince "*Efendim siz koskoca ordu komutanıyken bir uşağı mı öne geçiriyorsunuz?*" demişler. "*Benim öne geçirdiğim Kur'ândır!*" cevabını vermiş.[165]

Eserdeki birkaç anekdotun konusu ise Müslümanların günlük hayatlarında uyması gereken âdâb-ı muâşeret hakkındadır. Bunlardan biri, ulemâdan bir zâtın hasta ziyaretini uzun tutan bir gruba verdiği şu derstir:

أَطَالَ قَومٌ العِيَادَةَ عِنْدَ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فَقال: اَلْمَرِيضُ يُعادُ، والصَّحِيحُ يُزارُ.

Birkaç kişi Bekr b. Abdullah'a yaptıkları hasta ziyaretini çok uzatmışlar. Bekr dayanamayıp şöyle demiş: "*Hastaya geçmiş olsun demeye gidilir, (uzun) ziyaretlerse sağlıklı kişilere yapılır.*"[166]

Müslüman toplumlarda Allah sevgisi ve korkusu ahlakın en temel unsurları olarak görülmüştür. Kişinin bu sevgi ve korkuyu kalbinde taşıdığı sürece hata ve yanlışlara düşmekten korunacağına inanılır. Müellifimiz bu konuda tebaasını zaman zaman sınayan Hz. Ömer'le Allah korkusuna sahip bir çobanın hikâyesini şöyle anlatır:

---

[164] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 90. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/35. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhü'l-evsat*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Halep - Kahire: Dâru'l-Va'y - Mektebetü Dâri't-Türâs, 1977), 1/12.

[165] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 85. İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 1/306. Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, thk. Ahmed b. Muhammed Hanîf (Riyad: Dâru Tayyibe, 1985), 4/148.

[166] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 92. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 3/52; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/227; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 3/182; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 4/334. Ebû Bekir Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, thk. Ebû 'Ubeyde Âl Selmân (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998), 3/230.

مَرَّ عُمَرُ بِرَاعِي غَنَمٍ مَمْلُوكٍ، فَقال: أَتَبِيعُنِي شاةً مِنْ هٰذِهِ الغَنَمِ؟ قال: لَيْسَتْ لِي. قال: فَأَيْنَ العِلَلُ؟ - لِيَمْتَحِنَهُ - قالَ: فَأَيْنَ اللهُ! فَاشْتَرَاهُ وَأَعْتَقَهُ. فقالَ: اَللّٰهُمَّ إِنَّكَ قَدْ رَزَقْتَنِي العِتْقَ الأَصْغَرَ فَارْزُقْنِي العِتْقَ الأَكْبَرَ.

Hz. Ömer köle statüsündeki bir çobanın yanına gitmiş ve "*Bu sürüden bana bir koyun satar mısın?*" diye onu yoklamış. Çoban "*Sürü bana ait değil*" cevabını vermiş. "*Olsun, ne engel var ki?*" diye ısrar edince, "*Allah var, yetmez mi?*" demiş. (Duygulanan) Hz. Ömer köleyi sahibinden satın alıp âzad etmiş. Özgürlüğüne kavuşan köle hemen ellerini açıp "*Ya rabbi*" demiş, "*beni küçük kölelikten âzâd ettin, büyük kölelikten (cehennemden) de âzâd eyle!*"[167]

İslâm'ın ahlak anlayışına göre suç ya da günah "kişinin içine dert olan ve başkalarının görmesini istemediği" şey olarak tarif edilmiştir.[168] Bu öğretiye göre fıtratını kaybetmemiş her insan suçu ya da günahı ifşa olduğunda bir utanma ve sıkılma hisseder. İbn Ebû 'Avn bu konuda Behlûl-i Dânâ'nın annesine ahlak dersi verdiği şu kayda değer hikâyeyi anlatır:

وَجَدَ بُهْلُولٌ دِينارًا، فَدَفَعَهُ إلى أُمِّهِ. فَجاءَ أَصْحابُ الدِّينَارِ فَأَخَذُوا بُهْلُولاً، فقَالُوا له: رُدَّ الدِّينَارَ. فقال: تَعَالَوْا حَتَّى أَرُدَّهُ عليكُمْ. فجاء إلى أمِّه، فقال: هَاتِ الدِّينارَ الذِي دفعْتُه إِلَيْك. فقالَتْ: مَا دَفَعتَ إِلَيَّ شَيئًا. وَلَيْسَ العَجَبُ إِلاَّ مِنْ هَؤلاَءِ الذِينَ يَقْبَلُونَ كلامَ مَجنُونٍ مِثْلَك. فَقال: فَإِنْ كُنْتُ لَمْ أَدْفَعْ إِلَيْكَ شَيئًا كما تَقُولِينَ، فَمَا لَكِ إِذَا قَالُوا هاتِ الدِّينارَ يَحْمَرُّ وَجْهُكِ؟

Bir defasında Behlûl bir dinar (altın para) bulmuş ve getirip annesine vermiş. Dinarı Behlûl'ün bulduğunu duyan sahipleri yanına gelerek "*Dinarımızı ver!*" demişler. Behlûl "*Gelin*" deyip evin yolunu tutmuş. Annesinin yanına varınca "*Sana verdiğim dinarı getir*" demiş. Kadın "*Sen bana bir şey vermedin ki! Esas şu zavallı adamlara şaşmalı! Senin gibi bir delinin sözüne kanıp taa buraya kadar gelmişler*" diye çıkışmış. Behlûl "*Eğer iddia ettiğin gibi sana bir şey vermediysem, dinarı geri istediklerinde neden yüzün kızardı peki?*" demiş.[169]

---

[167] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 101. Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 12/263; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/264.

[168] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matba'atü Dâri İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1955), 4/1980.

[169] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 222.

İyi-kötü ve ahlak-ahlaksızlık ikilemleri üzerine en çok kafa yoran zümrelerden biri de kuşkusuz filozofladır. Eserden bir örnek vermek gerekirse; bir şeyin doğruluğu ile ahlaki olması arasındaki ilintin mevzu bahis edildiği aşağıdaki anekdotta bilge bir şahsiyetin yaptığı kayda değer bir değerlendirme şöyledir:

سُئِلَ حَكِيمٌ: مَا الشَّيْءُ الَّذِي لاَ يَحْسُنُ أَنْ يُقَالَ وَإِنْ كَانَ حَقًّا؟ قَالَ: مَدْحُ الْإِنْسَانِ نَفْسَهُ.

> Bir bilgeye "*Doğru bile olsa dile getirilmesi hoş olmayan şey nedir?*" diye sorulunca, "*Kişinin kendini övmesidir*" yanıtını vermiş bilge.[170]

### *6. Mücûn*

Arap edebiyatında Câhiliye döneminden itibaren nazmedilen şiirlerde öne çıkan temalardan biri de mücûndur. Eylem ve söylemde edebe mugayir tutum ve davranışları ifade eden mücûn[171] asr-ı saadette oldukça nadir görülen bir olgu ise de özellikle Emevî döneminden itibaren yeniden güçlü bir eğilim hâline gelmeye başlamış, Abbâsîler döneminde ise Ebû Nüvvâs, Beşşâr b. Bürd, Müslim b. el-Velî gibi şöhretli şâirler eliyle en nitelikli ve nadide örneklerini vermiştir.[172]

Hafif müstehcen çağrışımlardan ince pornografik tasvirlere kadar her tür ahlak dışılığı ifade eden mücûn olgusuna, edebiyatın sadece şiir branşında değil nesirde de yaygın biçimde rastlanmaktadır. İlk nevadir derlemelerinden itibaren neredeyse tüm edebi eserlerde bu türden nükte ve latifelere yer vermek klasik çağ ulema ve üdebasının -deyim yerindeyse- ödün vermeden izledikleri bir usul olmuştur. Câhız'dan başlayarak hemen her dönemde, mücûn temalı nüktelere iltifat eden şöhretli müelliflere rastlanmaktadır.[173]

Mücûn olgusunun klasik edebiyat ve nevâdir kaynaklarındaki durumu hakkında en derli toplu bilgiye Şener Şâhin'in *Klasik Arap Mizahının Kaynakları* isimli eserinde rastlanır.

---

[170] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 117. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/126; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 4/176.

[171] Ebû Hilâl el-'Askerî, *el-Furûku'l-lügaviyye*, thk. Muhammed İbrâhim Selîm (Kahire: Dârü'l-'İlm ve's-Sekâfe, ts.), 255. Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Komisyon (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 2005), 1233.

[172] Mustafa Çınar, "Arap Edebiyatında Mücûn (Müstehcen) Şiirleri ve Şâirleri Üzerine Bir İnceleme", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2015), 28-29.

[173] Câhızın kaleme aldığı *Müfâharatü'l-cevârî ve'l-gılmân* isimli eser Abbâsîler döneminde yayılmaya başlamış ahlâki bir sapkınlık olan erkekler arasındaki eşcinsellik konusunun merkezde olduğu, ağır mücûn ihtiva eden anekdotlardan oluşur.

Başlangıcından 18. yüzyıla kadarki mizah kaynaklarının tanıtıldığı çalışmada müellif pek çok eserin tanıtımını yaparken bunlar içerisinde mücûn temalı rivayetlere ağırlık verenlere özellikle işaret etmektedir. Sözü edilen çalışmada içeriğinde müstehcen unsurlar barındıran temel bazı eserler müellifleriyle birlikte tanıtılmıştır ki, bunlardan birkaçını burada zikretmek yararlı olacaktır:

- *Müfâharatü'l-cevârî ve'l-ğılmân*, Câhız (öl. 255/869)
- *Belâğâtü'n-nisâ*, Ahmed b. Ebû Tâhir Tayfûr (öl. 280/894)
- *Tabakâtü'ş-şuarâ*, İbnü'l-Mu'tez (öl. 296/908)
- *Emâlî Yemût b. Müzerrî*, Yemût b. Müzerri' el-'Abdî (öl. 304/916)
- *et-Teşbîhât*, İbn Ebû 'Avn (öl. 322/934)
- *el-Ecvibetü'l-müskite*, İbn Ebû 'Avn
- *el-Emâlî*, Ebû Ali el-Kâlî (öl. 356/967)
- *Zehrü'l-âdâb*, Ebû İshak el-Husrî (öl. 413/1022)
- *el-Besâir ve'z-zehâir*, Ebû Hayyân et-Tevhîdî (öl. 414/ 1023)
- *el-Eğânî,* Ebü'l-Ferec el-İsfehânî (öl. 420/1029)
- *Hamâsetü'z-zurefâ*, Abdullah b. Muhammed ez-Zevzenî, (öl. 431/1040)
- *Nüzhetü'l-elbâb fîmâ lâ yûced fî kitâb,* Şihâbüddîn et-Tîfâşî (öl. 651/1253)
- *Hadâiku'l-ezâhir* İbn 'Âsım (öl. 829/1426)
- *Reşfü'z-zülâl mine's-sihri'l-helâl,* Suyûtî (öl. 911/1505)

Her ton ve türüyle mücûn olgusu *el-Ecvibetü'l-müskite*'ye de damgasını vurmuş mühim temalardan biridir. İlgili malzemeyi kitabının birkaç bölümüne serpiştiren müellifin özellikle Kadın Cevapları ve Hezlî Cevaplar başlıkları altında bu temaya daha ziyade yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Belirtmek gerekir ki, bazen söz konusu anekdotlarda küfürlü lafızlarla, uygunsuz tasvirlerden oluşan müstehcenlik olgusu o kadar ileri gitmektedir ki, eserin tahkikini yapan Mey Yusuf Ahmed bu gibi ağır ifadelere üç nokta ile telmihte bulunmaya mecbur kalmıştır. Bazı müstehcen tasvirler de teşbih, kinaye, telmih ve istiare üslupları sayesinde daha örtülü ve sanatsal bir düzeyde sunulmuştur.

Muhtevasında mücûn olgusu bulunan anekdotlar daha ziyade şu temalara dairdir: Cinsel münasebet, eşcinsellik, muhanneslik, istimna, yellenme, arsız cariye lafları, cinsel tasvirler, galiz küfürler, bel altı şakalaşmalar vs.

İbn Ebû ‘Avn’ın edebe mugayir edebiyat bağlamında anlattığı birkaç anekdotun başkahramanı cariyedir. Cariye anekdotlarının pek çoğunda müstehcenlik -bir kısmına burada yer veremeyeceğimiz ölçüde- rahatsız edici boyutlardadır.[174] Bunlar içerisinden bu satırlarda aktarılması nispeten mümkün olabilecek bir örnek aşağıdaki gibidir:

مَرَّتْ جَارِيَةٌ شَهِيَّةٌ طَرِيَّةٌ وَهِيَ تَرِيف، فَقالَ النَّظَّامُ لِآخَرَ: يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ مَوْلَى هٰذِهِ يَـ.....

فَقالَتْ: وكَمَا يَكُونُ. فقالَ النَّظَّامُ: لَوْ أَرادَ الفَرَزْدَقُ أنْ يَصِفَ جَوابَهَا بِقَصِيدَةٍ لَعَجَزَ عَنْهُ.

> Nazzâm bir cariyenin şehvet uyandıran diri vücuduyla salına salına yürüdüğünü görünce yanındakine “*Kesin efendisi bu cariyeyle birlikte oluyordur!*” demiş. Bunu duyan cariye “*Gereğini ifa ediyordur!*” demiş. Bunun üzerine Nazzâm “*Valla Ferezdak’ın nazmedeceği kaside bile, şu hatunun cevabındaki belagat karşısında âciz kalırdı!*” demek durumunda kalmış.[175]

Mücun kapsamında karşımıza çıkan bazı anekdotlar yellenme üzerinedir. Hemen hemen her toplumda mizahın temel unsurlarından birini teşkil eden bu tema Klasik Arap mizahının da popüler konuları arasındadır.[176] Bu konuda esere alınan anekdotlardan biri şudur:

قَدَّمَ رَجلٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ رَجُلاً مِنْ عَبْدِ القَيْسِ إِلَى قاضٍ في أَمْرٍ، فَضَرَطَ العَبْدِيُّ فَقالَ له القَاضِي: وَإِنْ جاءَ دَيْنٌ آخَرُ خَرِيْتُمْ.

> Benî Temîm kabilesinden bir adam, (yellenmeleriyle meşhur) Kays oğullarından birini (borcunu ödemediği gerekçesiyle) mahkemeye vermiş. Davalı adam sorgu sırasında yellenince, hâkim “*Demek ki bir alacaklı daha gelse şuracıkta altına edeceksin!*” demiş.[177]

İbn Ebû ‘Avn derlemesinde -bilhassa Hezlî Cevaplar içerisinde- çok sayıda livata konulu anekdota yer vermiştir. Bunların bir kısmı son derece ağır cinsel tasvirler içermekte-

[174] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 228.
[175] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 217.
[176] Bu konuyu ele alan bir makale de bulunmaktadır. Bkz. Şener Şahin, “Bir Mizah Unsuru Olarak Klasik Arap Kaynaklarında ‘Yellenme’ Teması”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (01 Ocak 2011), 59-116.
[177] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 198.

dir.[178] Burada aktaracağımız nispeten hafif bir örnek, baba-oğul her ikisi de bu rezalete bulaşmış iki şahsın başkahramanı olduğu aşağıdaki nüktedir:

وَقَالَ آخَرُ لَهُ: إِنَّ أَبَاكَ كَانَ يَـ..... وَأَنْتَ تُـ....: قَالَ: أَقْضِي دَيْنَهُ.

> Adamın biri (Bişr'in oğluna) "*Baban o işte etkendi sen ise edilgensin, ne iş?*" deyince "*Ne olacaktı*" demiş, "*pederin borcunu kapatıyorum!*"[179]

Kaba mizah kapsamındaki rivayetlerin bir kısmı da karı-koca arasında yaşanan bel altı diyaloglar ve şakalaşmalardır. Bu tarz anekdotlarda da ahlaki seviyesizlik aşağıdaki anekdotta da görülebileceği üzere had safhadadır:

قَالتْ عَبَّادِيَّةٌ لِزَوْجٍ لَها: لَعَنَكَ اللهُ مَا أَنْـتَـنَ خُصْيَتَكَ. قالَ: وَكَيْفَ لا يَكونُ ذٰلِكَ وهِيَ طَبَقُ اسْتِكِ مُنْذُ ثَلاثِينَ سَنَةً.

> Abbâdiye isimli bir kadın kocasına "*Lanet olsun sana! Husyelerin leş gibi kokuyor!*" deyince, adam "*Ne bekliyordun*" demiş, "*30 yıldır arkandan ayrılmıyor ki!*"[180]

Ayrıca eserde, cinsellik üzerinden para kazanan muhtelif kesimlerin anekdotlarına da yer verilmiştir. Bunlardan biri bir hayat kadınının ilginç bir yorumunu içeren aşağıdaki nüktedir:

أَدْخَلَ زَنادِقَةٌ قَحْبَةً، وَأَحْضَرُوا خِنْزِيرًا وَخَمْرًا، فَقالتْ: إِنْ وَلَدْتُ مِنكُمْ لَمْ أَلِدْ إِلاَّ شَيطَانًا.

> Yanlarında domuz eti ve şarap getiren bir zındık tayfası evlerine bir hayat kadını atmış, onların bu halini gören kadın "*Sizden gebe kalırsam kesin bir şeytan doğururum!*" demiş.[181]

Başka bir anekdottaysa para karşılığı cinsel münasebet kuran bir adamın, kendisine "*Ramazan ayı geldi, işler kesattır!*" diye takılan kişilere "*Yahudi ve Hristiyanlar sağ olsun!*" dediği nakledilir.[182] Yine böyle bir temaya sahip başka bir rivayette de Medine

---

[178] Cemmâz isimli ağzı ve ahlakı bozuk bir nüktedanın bu konudaki iki rivayeti bu türden örneklerdir. Bkz. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 213.

[179] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 211. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/204.

[180] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 208.

[181] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 173.

[182] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 229.

halkından bazılarının ahlakını bozan ve bu sebeple oradan sürülen bir kişinin uzunca bir hikâyesi anlatılır.[183]

Burada son olarak ifade etmek gerekir ki mücûn olgusuna dair materyal dikkatli bir şekilde incelendiğinde, bu metinlerin, ait oldukları dönemin idealize edilen güçlü dinsel öğretilerine rağmen, toplumsal ve kültürel düzeyde ne tür sapmaların meydana geldiğini tespite yarayan kayda değer veriler sunduğu görülecektir. Gerek İbn Ebû 'Avn'ın, gerekse paralel bir tavır sergileyen çağdaşı ve halefi durumundaki diğer pek çok müellifin bu tutumu toplumsal gerçekçilik noktasında belirgin bir objektifliğin altını çizmektedir.

### *7. Hiciv*

*el-Ecvibetü'l-müskite*'deki anekdotların önemli bir kısmı hiciv konuludur. Zahit Cevapları bölümü bir kenarda tutulacak olursa eserin hemen hemen her yerinde hicvin en hâkim tema olduğu görülür. Bu temanın en yoğun görüldüğü bölümse adından da tahmin edilebileceği üzere Hezli Cevaplar'dır. Kitabın bütünündeki hiciv örnekleri incelendiğinde bunların birkaç sosyal zümreyle sınırlı kalmayıp toplumun her kesimine şamil olması hicvin Arap edebiyatı ve mizah kültüründeki yeri ve önemi hakkında önemli bir ipucu sunmaktadır.

Bu temaya giren anekdotların kâhir ekseriyeti -kitabın genelinde olduğu- gibi nesir, son derece sınırlı bir bölümü de şiir formatındadır. Anekdotları aktarılan şâirler içerisinde en çok rivayetin hicivleriyle şöhret bulan Cerîr, Ferezdak ve Ahtal'a ait olması da mânidardır. Hiciv konusunda kitaba alınmış merviyatı, öne çıkan konularına göre tezimizin farklı bölümlerine serpiştirerek işledik. Burada da özet kabilinden birkaç örnek vermek uygun olacaktır.

Eserdeki hiciv örnekleri gerek konu gerek üslup açısından geniş bir yelpazeye sahiptir. Kinaye ve tariz gibi dolaylı anlatım üsluplarının kullanıldığı, nispeten yumuşak anekdotların yanı sıra galiz küfürler de dâhil her türlü hakaretamiz lafzı içeren sert ve acımasız hiciv örneklerine de rastlanır. İlk kısma giren güzel örneklerden biri kudretli Abbâsi

[183] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 226.

veziri İbn Zeyyat'a (öl. 233/847) aittir.[184] Müellifimizin naklettiğine göre kendisine Fazl b. Mervân'ın Dîvânü'l-Harâc'a atandığı haberi verilmiş, o da "*Divanı kapatsalar daha iyi olurdu!*" demiştir.[185] Diğer bir anekdotta ise hazırcevap bir şaire laf atan bir adam fena halde ilzam edilmektedir. Şöyle ki; Ebû Hiffân'ın (öl. 257/871) biriyle fısıldaştığını gören bu adam onlara "*Bugün hangi konuda palavralar uyduruyorsunuz?*" diye sataşmaya kalkınca, Ebû Hiffân "*Tam da senin meziyetlerinden bahsediyorduk!*" deyivermiş.[186]

Bu tarz rivayetlerin bazıları doğrudan hakaret içermese de en ağır küfürlerden bile daha yaralayıcı olabilmektedir. Mesela kadının biri, geçimini uzun saatler hayvan binerek sağlayan bir adama "*Ne kötü bir mesleğin var! Tüm paranı kıçınla kazanıyorsun!*" diye yermeye çalışınca, adam "*Neden garipsediniz hanımefendi" demiş, "benim para kazandığım yerle sizinkisi arasında sadece iki parmak var!*"[187]

İkinci grup örneklerdeyse hiciv yapan kişilerin hiçbir ahlaki sınır tanımayıp doğrudan küfür ve hakaret anlamı taşıyan lafızlar kullanmaları söz konusudur. Eserdeki bu tip örnekler incelendiğinde, tek taraflı ya da karşılıklı yapılan taşlamaların iki hasım arasında gerçekleşebildiği gibi samimi dostlar hatta eşler arasında dahi yaşanabildiği görülmektedir. Birer örnek vermek gerekirse aşağıdaki ilk anekdot *Ecvibe*'de yer alan karı-koca tartışmalarının hiciv boyutuna varmış dikkat çekici bir örneğini teşkil eder:

> قَالَت امْرَأَةٌ حُمصِيَّة لِزوْجِها: يَا مُفْلِسُ يَا قَرْنَان. فقال: إنْ كنتِ صادِقةً فواحِدَةٌ من اللهِ والأُخْرَى مِنْكِ.
>
> Humuslu bir kadın kocasına "*Seni müflis seni boynuzlu deyyus!*" diye hakaret edince, adam "*Eğer sözlerinde haklıysan"* demiş, *"birincisi Allah'tan ikincisi de senden!*"[188]

---

[184] Bu zatın aynı zamanda hicivleriyle öne çıkan bir şair olduğunu da eklemek gerekir. Aralarında derin bir husumet olan Başkadı İbn Ebû Düâd'ı hicvettiği 90 beyitlik manzumesi meşhurdur. Bkz. Mustafa Zeki Terzi, "İbnü'z-Zeyyât, Muhammed b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/245-246.

[185] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 224.

[186] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 200.

[187] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 206. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/148.

[188] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 207. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/148; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/190; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/238.

*Ecvibe*'nin yanı sıra pek çok klasik nevadir derlemesinde atışmalarına rastladığımız[189] iki dostun, Ebü'l-'Aynâ ile İbn Mükerrem'in aşağıdaki diyalogu ise hiciv konusunda ilk sıralara yerleşebilecek nadide bir örnektir:

قال أبو العَيْنَاءِ لابْنِ مُكَرَّمٍ، وَقَدْ حَبَسَهُ: أَتَوَضَّأُ وأَصِيرُ إِلَيكَ، قال: إِذًا لا يَرْجِعُ إلينَا مِنْك شَيْءٌ؛ لِأَنّك كُلّك خَرَا.

> Bir gün İbn Mükerrem Ebü'l-'Aynâ'yı konuşmaya tutmuş. Çok sıkışan Ebü'l-'Aynâ "*Müsaadenle abdest tazeleyip geleyim*" deyince İbn Mükerrem espriyi patlatmış: "*Dostum, sen tepeden tırnağa pislik olduğun için zannımca gittiğin yerden geri gelemeyeceksin!*"[190]

Söz konusu hiciv ise akla gelen ilk birkaç isimden biri Cerîr'dir. Onun, bilhassa Ferezdak ve Ahtal'la yaptığı şiir atışmaları (nakâiz) hicvin en güzel örnekleri sayılmıştır. Müellifimizin, Cerîr'e nispetle anlattıkları arasında onun kendi aile fertlerini dahi galiz ifadelerle yerebilen ağzı bozuk bir hicivkâr olduğunu gösteren bir anekdot vardır. Aşağıda yer verdiğimiz bu hiciv, müstehcen edebiyatın öne çıkan örneklerinden biridir:

قال نُوحُ بنُ جَرِيرٍ لِأَبِيهِ: أُحِبُّ أَنْ تُهاجِينِي وَأُهَاجِيكَ. فقال جَرِيرٌ:

وَكَيْفَ أُهَاجِي شَاعِرًا نِـ..... أُمَّهُ ثَلاثِينَ كَوْمًا فِي ثَلاَثِ لَيَالٍ

> Cerîr'in oğlu Nuh, bir gün "*Baba sen beni hicvet ben de seni!*" deyince Cerîr irticalen döşenmiş:
>
> *Ben bir şairi daha nasıl hicvedeyim*
> *Anasıyla üç gecede otuz kez yattığım*[191]

Gerek Kadın Cevapları gerek Hezlî Cevaplar bölümündeki birden fazla anekdot erkekler tarafından tahkir edilen kimi kadınların onlara misliyle ya da daha aşağılayıcı bir dille karşılık vermesini konu alır. Bu konuda aktaracağımız aşağıdaki anekdot hazırcevaplığın dikkat çeken örneklerinden de biridir:

قال ابْنُ الأَحْنَفِ لِجارِيةِ أَبِيهِ: يَا زَانِيَةُ! قالتْ: لَوْ كُنتُ فَاعِلَةً، أَتَيْتُ أَبَاك بِمِثْلِكَ.

---

[189] Bu ikilinin anekdotları için bkz. Muhammed Faruk Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebü'l-'Ayna (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 50-54.

[190] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 209. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 3/145.

[191] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 210.

Ahnef'in oğlu, babasının cariyesine "*Seni fahişe!*" diye hitap edince, kadın "*Eğer öyle olsaydım, babana tam da senin gibi bir evlat verirdim!*" demiş.[192]

Eserdeki hiciv muhtevalı malzemenin bir kısmındaysa, Klasik Arap mizahında sıkça başvurulmuş olan "ayetlere referans" tekniği dikkat çeker.[193] Bir sonraki başlıkta detaylıca işleyeceğimiz bu konuda seçkin bir misal şudur:

قَدِمَ كَذَّابٌ مِنْ سَفَرٍ، وَقَدْ أَفادَ مَالاً. فَدَعَا قَوْمًا إِلَى طَعامِه، وأَقبَلَ يُحَدِّثُهُمْ ويَكذِبُ. فَقالَ بَعضُهُمْ: نَحْنُ كمَا قَال تَعَالَى: سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ وَأَكَّالُونَ لِلسُحْتِ.

Palavracı adamın biri yanında çok parayla yolculuktan dönmüş. Arkadaşlarını yemeğe davet edip bir sürü palavra uydurmaya başlamış. Oradakilerden biri dayanamayıp "*Dostlar, şu ayet sanki bizden bahsediyor*" demiş: "*Onlar yalan ve iftirayı dinlemeye çok meraklı, haram yemeye de pek düşkündürler!*"[194] (Mâide:42)

### *8. Kur'ân Ayetlerine Referansla Nükte*

Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini güldürü maksadıyla kullanmak klasik Arap mizahının çok özel bir konusu ve tekniğini teşkil etmekte; nevâdir eserlerinin hepsinde Kur'ân ayetlerine referansla üretilmiş mizahi malzeme büyük bir yekûn tutmaktadır. Kur'ân'la nükte yapma tekniği klasik Arap edebiyatında mizahın -mücûn dâhil- her alanında gördüğümüz bir tekniktir. Anekdotlara bakıldığında sözgelimi bazen bir medih ya da hiciv yaparken, bazen bir şeyi betimlerken bazen şakalaşırken bazen de bir hücum ya da savunma enstrümanı olarak ayetlerden iktibas yapıldığı görülmektedir. Pratik bir zekâ, sağlam Kur'ân müktesabatı ve iyi bir espri kültürü gerektiren bu mizah türü, erken dönemlerden itibaren toplumun pek çok kesimi tarafından uygulanagelmiştir.

Ülkemizde bu özel mizah türünü ilk defa Hasan Taşdelen ve Şener Şahin ele almışlardır. Müellifler bu konuda öne çıkan anekdot malzemesini 14 kategori altında aktardıkla-

[192] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 175. Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, 12/315; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/233.
[193] Bu konuyu "Kur'ân Ayetlerine Referansla Nükte" isimli bir sonraki başlıkta daha detaylı işledik.
[194] Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/122; İbhîşî, *Müstetraf*, 258; İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 221.

rı *Kur'ân'la Nükte* isimli Türkiye'de ilk olma özelliği taşıyan bir derleme kaleme almışlardır.[195]

Bu konu üzerine bir de doktora tezi hazırlanmıştır.[196] Muhammed Efil tarafından yazılan tezde Kur'ân ayetleri kullanılarak üretilen mizahi anekdotlarda hangi tekniklerin uygulandığı, nükte üretmede hangi gayelerin güdüldüğü tüm yönleriyle ele alınmış; ayrıca bu tekniği kullanan sosyal zümreler ve meşhur nüktedanlar hakkında da detaylı bilgiler verilmiştir.

Ayetlerden iktibasla nükte yapma sanatında akla gelen ilk isimlerden Ebü'l-'Aynâ (öl. 282/895) üzerine hazırladığımız yüksek lisans tezinde biz de bu konuya özel bir başlık açıp bu nüktedan özelinde mesele üzerine değerlendirmelerde bulunduk.[197] Kur'ân'la nükte örneklerinin çokça yer aldığı Tevhîdî'nin *el-Besâir ve'z-zehâir* isimli eseri üzerine doktora tezi hazırlayan Tuncay Tan da benzer şekilde bu mizah türü üzerine bilgiler verdikten sonra eserdeki ilgili anekdotları müstakil bir başlık altında genişçe değerlendirmiştir.[198]

Abbâsîler döneminde oldukça yaygın olan ayetlerle nükte yapma kültürünün *el-Ecvibetü'l-müskite'*ye yansımaması elbette düşünülemezdi. İbn Ebû 'Avn kitabının farklı bölümlerinde bu türden hatırı sayılır bir anekdot malzemesine yer vermiştir. Bu anekdotların özellikle Ciddi Cevaplar (28 adet) ve Hezlî Cevaplar (12 adet) bölümlerinde yoğun biçimde bulunduğu ve konu çeşitliliği bakımından zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir.

Nevâdir kaynaklarında siyasi muhtevalı birçok anekdotta Kur'ân ayetlerinin politik bir sataşma, eleştiri ya da üstünlük iddiası için kullanıldığı görülür. Yapılan bu eleştiri ve ithamlar kutsalın gücünden yararlandığı için muhataplar ve dinleyiciler nezdinde daha

---

[195] Şener Şahin - Hasan Taşdelen, *Kur'an'la Nükte* (Bursa: Emin Yayınları, 2009).

[196] Muhammed Efil, *Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2018).

[197] Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebü'l-'Ayna (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)*, 75-83. Bu nüktedanın ayetlere referansla yaptığı nükteler bir de müstakil bir makaleye konu edilmiştir. Bkz. Muhammed Efil - Şener Şahin, "Hiciv Oklarını 'Kur'ân' Sadağından Çeken Âmâ: Basralı Nüktedan Ebü'l-'Aynâ", *Bilimname* 2018/35 (30 Nisan 2018), 73-95.

[198] Tuncay Tan, *Bir Mizah Kaynağı Olarak Ebû Hayyân Et-Tevhîdî'nin Besâirü'l-Hükemâ ve Zehâiru'l-Kudemâ (El-Besâir ve'z-Zehâir) Adlı Eseri* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2022), 190-204.

da etkili olmaktadır. Örneğin aşağıdaki anekdotta vahiy aldığını iddia eden yalancı bir peygamber, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah tarafından bir ayete referansla şöyle rezil edilmektedir:

قِيلَ لِابْنِ عُمَرَ: إِنَّ المُخْتَارَ يَزْعُمُ أَنَّهُ يُوحَى إِلَيهِ. قال: صَدَقَ،

﴿ إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ ﴾

> Adamın biri İbn Ömer'e gelip "*Muhtâr (es-Sekafî) vahiy aldığını iddia ediyor!*" deyince İbn Ömer "*Doğru söylüyor*" demiş, "*zira Kur'ân'da Şeytanlar dostlarına mutlaka vahyederler*' buyruluyor!"[199] (Enâm:121)

Klasik Arap mizahında öne çıkan temalardan biri de sakil eleştirisidir. Sakîl kişiler sevimsizlikleri ve kötü huyları sebebiyle kendilerinden sürekli kaçılan ve zemmedilen bir sosyal zümre olmuştur. Aşağıdaki anekdotta etrafından insan eksik olmayan sakil ve sert mizaçlı bir devlet adamı, bu paradoksu gören bir nüktedan tarafından bir ayetle ustaca yerilmektedir. Rivayet şöyledir:

قال رَجلٌ لأحمَدَ بنِ خالِدٍ: لَقَدْ أُعْطِيتَ مَا لَمْ يُعْطَ رَسُولَ اللهِ صلَّى اللهُ عليه وسلّم، فقال: لَئِنْ لمْ تَخْرُجْ مِمَّا قُلْتَ لَأُعَاقِبَنَّكَ. فَقالَ: قال اللهُ عَزَّ وجَلَّ لِنَبِيِّهِ: ﴿ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ القَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ ﴾ وأَنْتَ فَظٌّ غِلِيظُ القَلْبِ وَمَا يَبْرَحُونَ. فَضَحِكَ وَقَضَى حَاجَتَه.

> Adamın biri Abbâsi vezirlerinden Ahmed b. Hâlid'e "*Size, Hz. Peygamber'e bile bahşedilmeyen bir üstünlük verilmiş*" deyince, vezir "*Böyle bir şey nasıl olur bre hadsiz! Eğer bu söylediğine tövbe etmezsen seni cezalandırırım!*" demiş. Adam gayet sakin bir şekilde "*Efendim, Allah, Hz. Peygamber için*
>
> > "Eğer katı yürekli, kaba saba biri olsaydın, kesinlikle etrafından dağılıp gitmişlerdi." (Âl-i İmran:159) *buyuruyor ya... İşte siz tam da ayette belirtildiği gibi kaba ve sakîl bir herifin tekisiniz. Ama buna rağmen herkes etrafınızda pervane oluyor!*" demiş. Bu sözlere gülen vezir, adamın bazı ihtiyaçlarını karşılamış.[200]

[199] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 19. İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 6/189. Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, 6/446; Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin İbn Teymiyye, *el-Furkân beyne evliyâi'r-Rahmân ve evliyâi'ş-şeytân*, thk. Abdülkâdir el-Arnavût (Dımaşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1985), 110.

[200] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 190. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/338; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/255.

Ayetler bazen de ziyaret adabını bilmeyen, hane sahibinin canını sıkan sâkil tipli insanları nazikçe kovmak için işlevsel bir araç olarak kullanılmıştır. Bu konuda esere alınan güzel bir anekdot şöyledir:

شَرِبَ رَجلٌ بَغِيضٌ عِندَ رَجُلٍ. فَلَمْ يَأْتِهِ بِسِراجٍ. فقال: أينَ السِّرَاجُ؟ فقال: إنَّ اللهَ عَزَّ وجَلَّ يَقول: ﴿ وإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا ﴾ فَقَامَ.

Sevimsiz bir adam bir arkadaşının evine misafir olup bir şeyler içer. Akşam olunca hane sahibi, ziyareti uzatan bu sevimsiz misafir için kandil yakmaz. Misafir "*Kandil nerede dostum?*" deyince de şöyle cevap verir: "*Onlar üzerlerine karanlık çöktüğünde kalkıp giderler*" (Bakara:20) Adam nihayet çekip gider.[201]

Kur'ân ayetleri günlük diyaloglarda şahıs eleştirisinde bulunmak ya da durum tasviri yapmak için de mizahi bir araç olarak kullanılmıştır. Güldürü kalitesi açısından öne çıkan aşağıdaki anekdotta tamahkar bir adam, bir devlet memuru tarafından durumuna uygun bir ayet-i kerime ile eleştirmekte ama arzu ettiğini de vermektedir:

ذَكَرَ المُبَرِّدُ: أَنَّ رَجُلاً جاء إلى عامِلٍ للمَنصُور وَلاَّهُ الإِجْرَاءَ على القَواعِدِ مِنَ النِّساء، اللّواتِي لاَ أَزْواجَ لَهُنَّ، وعلى العُمْيَان والأَيْتَام، فقال له: أَعَزّكَ اللهُ، إِنْ رَأيتَ أَنْ تُثْبِتَنِي مع القَواعِد. قال: القواعِدُ نِساءٌ، كَيْفَ أُثْبِتُك فِيه؟ قَال: فَفِي العُمْيَان؟ قال: أَمّا هٰذِهِ فَنَعَمْ؛ فَإِنَّ اللهَ تَعالَى يقول: ﴿فَإِنَّهَا لا تَعْمَى الأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى القُلُوبُ الَّتِي في الصُّدُورِ﴾ قال له: وَتَتَفضَّلُ في إِثباتِ وَلدِي في الأَيْتَامِ. قال: نَعَمْ، لِأنّه مَنْ تَكونُ أَنتَ أَبَاه فَإِنَّه يَتِيمٌ.

Müberrid anlatıyor: Halife Mansûr eşleri olmayan kadınlar (kavâid), körler ve yetimlere tahsisat yapılması için birini görevlendirmişti. Adamın biri o görevlinin yanına giderek "*Allah aşkına, beni de şu kavâid kısmına eklesene!*" diye talepte bulununca, görevli "*Kavaid sınıfı sadece kadınlardan oluşuyor. Seni nasıl oraya ekleyeyim?!*" diye cevap vermiş. Kolay pes etmeyen adam bu defa "*O halde körlere dâhil et!*" diye ricada bulununca, memur "*Bak bu olur! Çünkü Cenab-ı Hak: 'Gözler kör olmaz göğüsteki kalpler kör olur buyuyor!*" (Hac:46) demiş. İstediğini koparan tamahkâr adam bununla da yetinmeyip "*Oğlumu da*

[201] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 205. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/300; Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 1/151. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/803.

*yetimlere kaydetme lütfunda bulunur musun?*" demiş. Memur "*O da olur!*" demiş, "*senin gibi birinin oğlu yetim değil de nedir!*"[202]

Bizim kültürümüz açısından son derece profan ve gayrı ahlaki karşılansa da klasik Arap mizahında bir ayet-i kerime pek âlâ mizahın özünü teşkil edecek şekilde ve müstehcen bağlamlarda kullanılmış ve bunların klasik eserlere kaydedilip aktarılmasında bir beis görülmemiştir. Konuyu detaylıca inceleyen Efil, bu konuda teşekkül eden fıkra veya hikâyelerin bir kısmının "muhafazakâr Müslüman bilincini ciddi mânada yaralayabilecek düzeyde bir ahlaki seviyesizlik içerdiğini" ifade etmektedir.[203]

Konu *el-Ecvibetü'l-müskite*'de bağlamında ele alındığında yukarıda verilen hükümlerin bu eser için de aynen geçerli olduğu ve eserde Kur'ân ayetlerinin yarı ve tam müstehcen bağlamda mizaha konu edildiği net biçimde söylenebilir. Birden fazla anekdotta ayet-i kerimelere nezih şakalaşmaların yanında mücûn içerikli mülatefeler için de referanslar yapılmaktadır.[204]

Bir küfür, hakaret ya da sataşmayı savuştururken de ayet-i kerimelerden yardım alındığı görülmektedir. Mesela oğluna küfreden bir baba bir ayet-i kerime ile şöyle susturulmaktadır:

قَالَ بَعْضُ الهَاشِمِيِّينَ لابْنِهِ: ما صَنَعْتَ في كَذَا يا ابْنَ الزّانِيَةِ؟ فقال: ﴿ اَلزَّانِيَةُ لا يَنْكِحُهَا إِلاَّ زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ ﴾

Haşimî soyundan biri öz oğluna "*Şu işi ne yaptın fahişenin evladı?*" diye hakaret edince, oğlu cevabı yapıştırmış: "*Zina eden bir kadınla sadece bir zinakâr ya da müşrik erkek evlenebilir!*"[205] (Nur: 3)

Kimi anekdotlarda da eleştiri yahut şikâyetlere karşı savunma yaparken ayetlerin tabiri caizse manevi bir zırh olarak kullanıldığı dikkat çeker. Mesela Halife Me'mûn'a şikâyet edilen bir vezir, üzerindeki yaftayı bir ayetten yardım alarak bertaraf etmektedir:

---

[202] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 15. Ebü'l-Fazl Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ahmed İbnü'l-Fuvatî, *Mecma'ü'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb*, thk. Muhammed el-Kâzım (İran: Müessesetü't-Tıbâ'a ve'n-Neşr, 1995), 4/174; İbn Fazlullah Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr* (Abu Dabi: el-Mecma'ü's-Sekâfî, 1905), 7/96.

[203] Efil, *Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma*, 93.

[204] Bir örnek için bkz. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 18. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/144.

[205] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 21. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/400.

قال المَأمُون لِأحمَدَ بْنِ يُوسُفَ: إنَّ أَصْحابَ الصَّدَقَاتِ قَدْ تَظَلَّمُوا مِنْكَ. فقال: واللهِ يَا أَمِيرَ المُؤْمِنِينَ، مَا رَضِيَ أَصحَابُ الصَّدُقَاتِ عَنْ رَسُولِ اللهِ، صلَّى اللهُ عليه وسلَّم حِينَ أُنْزِلَ فِيهِمْ: ﴿ وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَا إِذا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴾ فَكَيْفَ يَرْضَوْنَ ؟ فَضَحِكَ المَأْمُونُ.

Me'mûn, Ahmed b. Yûsuf'a "*Zekât verilecek kişiler senden şikâyetçiler*" deyince Ahmed "*Ey müminlerin emiri! Vallahi bu zekât verilecek kişiler Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bile razı olmadılar. Haklarında 'İçlerinden sadakalar konusunda sana dil uzatanlar da var. Kendilerine ondan bir pay verilirse, hoşnut olurlar; eğer kendilerine ondan bir pay verilmezse, hemen kızarlar'* (Tevbe:58) *ayeti indi. Bunlar benden nasıl razı olsunlar efendim?!*" deyince Me'mûn gülüvermiş.[206]

## B. ESERDEKİ TEMEL BAZI ŞAHSİYETLER

Toplamda 1394 anekdotun yer aldığı *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin en temel özelliklerinden biri hiç şüphesiz konu çeşitliğinin yanı sıra karakter kadrosundaki zenginliktir. Tespitimize göre anekdotlarda ismi geçen kişi sayısı 612'dir. Bu da hemen hemen kitabın anekdotlarının yarısına tekabül etmektedir. Bu hacimli nevâdir koleksiyonu, muhtevasında, kadim devirlerin dinsel, mezhepsel, siyasal, toplumsal, etnik, kültürel, mesleki, edebî, iktisadi vb. açılardan muazzam çeşitliliğini ve renkliliğini yansıtan, her kesim ve zümreden şahsiyetler barındırmaktadır. Peygamberler, halifeler, sahabîler, devlet adamları (valiler, vezirler, kâtipler, kadılar, kumandanlar), ulema sınıfı (kelâmcılar, fakihler, filozoflar, mezhep imamları), zâhit şahsiyetler, türlü meslek erbabı (tüccar, haccam, terzi, avcı, hekim, baytar, imam, müezzin, muallim, kıssacı, şarkıcı, ağıtçı), bedevîler, muhannesler, şairler, nüktedanlar vb.

Tezimizin bu bölümünde, işaret edilen kadro çeşitliliğine ışık tutacak şekilde, anekdot yoğunluğu öne çıkan bazı önemli şahsiyetler üzerinde durup onları klasik edebiyata ve mizah kültürüne sağladıkları katkı oranında temsili anekdotlarla tanıtacağız. Ayrıca burada sadece isimlere odaklanacak; anonim karakterleri ve onlara nispet edilen rivayetle-

[206] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 61. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/83; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/210; İbnü'l-Fuvatî, *Mecma'ü'l-âdâb*, 5/312.

riyse 3. Bölümde farklı bağlamlarda ele alacağız. Belirtilen şahsiyetlerin bir bölümüne dair bazı anekdotlar farklı başlıklar altında ele alınmış olduğundan burada tekrar edilmeyecektir. Sözgelimi, filozof sınıfına ait neredeyse tüm anekdotları Filozof Cevapları bölümünde; zühd erbabının anekdotlarını da Zâhit Cevapları kısmında özel başlıklar altında tek tek işlediğimizden burada onlara hiç yer verilmeyecek; keza anekdot yoğunluğu oldukça sınırlı olan kişilere, ait oldukları bölüm ya da başlık altında değinilecektir. Bu bölümdeki anekdotların önemli bir kısmı metin içerisinde sadece Türkçe çevirileriyle bir kısmı da ayrı satırda orijinal metinleriyle birlikte verilecektir.

### *1. Peygamberler*

Dönem teliflerinin genel karakterini yansıtacak şekilde, dinî muhtevası ve referansları öne çıkan bu eserde İbn Ebû ‘Avn, peygamberler zümresine ait kıssa ve anekdotları da ihmal etmemiştir. Elbette bu rivayetler mevsûkiyet açısından tartışmaya açıktır ve özellikle Hz. Muhammed (s.a.v.) dışındaki peygamberlere nispet edilen rivayetlerin sıhhat bakımından doğrulanması oldukça zor, hatta imkânsız gibidir. Dolayısıyla bu kadim rivayetlerin çoğuna, dinî ve ahlaki öğütler almak üzere nesilden nesle aktarılan popüler hikâyeler olarak bakmak gerekir. Zaten müellif de bu rivayetleri ilmî bir gaye güderek titiz bir seleksiyon ameliyesi ile değil de temsil ettiği anekdot değeri itibariyle kitabına almıştır.

Eserde Hz. Muhammed’e (s.a.v.) nispetle sadece 7 anekdot aktarılırken diğer peygamberlerde tablo şu şekildedir: Hz. Îsâ’ya 9, Hz. Yusuf’a 2 rivayet; 1’er rivayet de Hz. Musa, Hz. Yakup, Hz. Salih ve Hz. Süleyman’a nispet edilmektedir. Biz burada sadece sayıca daha çok rivayete sahip oldukları için Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed’in merviyatına yer vereceğiz.

#### *a. Hz. Îsâ*

*Ecvibe*’de peygamberler içerisinde en çok rivayet Hz. Îsâ’ya aittir. Ona nispetle anlatılan anekdotlarda ahlak ve hikmet temaları oldukça belirgindir. Sözgelimi kendisini ki-

min tedip ettiğini soranlara "*Beni kimse tedip etmedi! Cahilin cehaletini görüp ders çıkardım*"[207] demesi; niçin evlenmediğini soranlara, evliliği "ahirete sakladığını"[208] söylemesi; bir hayat kadınına nasihat ettiğini duyanların tepkisine "*Doktor hastalarını kendi haline bırakmaz*"[209] diye karşılık vermesi ahlaki muhtevalı merviyatına güzel örneklerdir. Keza, "*Kimileri senin hakkında sürekli kötü konuştuğu halde neden onlar hakkında hep iyi sözler söylüyorsun?*" diyenlere "*Herkes elinde olanı takdim eder!*"[210] cevabını vermesi; yolda karşısına çıkan bir domuza "*Hadi, çekil evlat!*" hitabını kınayanlara "*Hayra alışmış dil ondan başka bir şey konuşmaz!*"[211] demesi yine bu tema kapsamına giren anekdotlardır.

"Allah'a dua etsen de sana bir eşek bahşetse" diyenlere "*Ben bir eşeğin hizmetçisi olmayacak kadar Allah indinde değerliyim*"[212] demesi ve yaşlıların neden dünyaya gençlerden daha bağlı olduğu sorusunu "*Gençlerin tatmadığı dünya lezzetlerini onlar tattığı için*"[213] şeklinde cevaplaması da hikemi karaktere sahip anekdotları arasındadır. Bunlar dışında Hz. Îsâ'nın *Ecvibe*'de bir ölüyü diriltmesi konusunda havarileriyle arasında geçen hikmet temalı bir diyaloga;[214] bir de kendisini sınamaya çalışan İblis'e verdiği ilgi çekici bir cevabına[215] yer verilmiştir.

*b. Hz. Muhammed*

Hz. Peygamberin latife ve nükteye yatkın mizacı, başta sahabe olmak üzere her çağda Müslümanların ilgisini çekmiş, hatta Zübeyr b. Bekkâr (öl. 256/870) gibi önemli ahbâr ravileri, Hz. Peygambere nispet edilen bu tür rivayetleri özel olarak toplama gayretine girmişlerdir.[216] Ancak İbn Ebû 'Avn'ın eserinde bu rivayetlerden oldukça az bir kısmı

[207] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 68.
[208] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 20.
[209] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 57.
[210] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 66.
[211] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 67.
[212] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 59.
[213] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 35.
[214] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 76.
[215] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 14.
[216] Mesela İbn Bekkâr, *el-Fükâhe ve'l-müzâh*'ının ilk bölümünde Hz. Peygamber'in mütebessim ve nüktedan kişiliğinin örneklerini yansıtan hatırı sayılır miktarda bir malzemeyi burada toplamıştır. Konuy-

yer almakta olup, esasen mizah kalitesi daha yüksek hadis metinleri atlanmış görünmektedir. İbaresi gayet veciz mevcut rivayetlerde de nükte unsurundan ziyade genel Müslüman ahlakını öne çıkaran birtakım öğütler dikkat çekmektedir. Sözgelimi konu komşuya dağıtıldığı için "*hane-i saadete kala kala kürek kemiği kaldı*" diyen Hz. Aişe'ye "*Bilakis, o hariç hepsi bize kaldı*" diyerek ahirete yapılacak yatırımın önemine işaret etmesi;[217] sakalları arasına giren kum tanelerini alıp atan Ebû Eyyûb'a "*Allah da aynı şekilde her tür sıkıntıyı senin başından atsın*" diye latif bir duada bulunması;[218] ölümden korktuğunu itiraf eden bir sahabîsine reçete mahiyetinde "*o halde malından infak et!*" tavsiyesinde bulunması[219] bu neviden rivayetlerdir.

Hz. Peygamberin kimi sözleri ise bir tartışmayı sonlandıran veciz ibareler mahiyetinde olup, 'Amr b. el-Ehtem ve ez-Zibirrikân arasındaki söz düellosunu [إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا] meşhur sözüyle noktalaması bu türden bir rivayettir.[220]

İbn Ebû 'Avn'ın Hz. Peygamber'e nispetle naklettiği anekdotlar içerisinde, onun, dinî açıdan neyin önemli neyin önemsiz olduğuna dair yaptığı yorumlar da dikkat çeker. Bunlardan birinde nesep bilgisi çok iyi olan birinden bahsedildiğinde "*Bu, faydasız bir ilim, zararsız bir cehalettir!*" demiştir.[221]

### *2. Halifeler*

Ana temalarından biri siyaset olan *el-Ecvibetü'l-müskite*'de Hulefâ-i Raşidîn, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde hüküm sürmüş halifelere nispet edilen anekdot sayısı kitabın bü-

---

la ilgili bir de Türkçe bir eser bulunmaktadır. Bkz. Akif Köten, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Şaka ve Bazı Şakacı Sahabiler* (Bursa: Vefa, 1999).

217 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 59. İbn Hanbel, *Müsned*, 40/286.

218 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 84. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, thk. Abdül'alî Abdülhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 8/444; İbn 'Asâkir, *Târîhü Dımaşk*, 16/47.

219 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 90. Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 114. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/513.

220 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 76. Mâlik b. Enes, *Muvatta*, 5/1435; Ebû Dâvûd Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 4/302.

221 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 15. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/282; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 1/182.

yük bir yekûnunu teşkil etmektedir. Hulefâ-i Raşidîn döneminden Hz. Ömer ve Hz. Ali; Emevî döneminden Muaviye, Abülmelik b. Mervân, Ömer b. Abdülaziz ve Süleyman b. Abdülmelik; Abbâsî döneminden de Mansûr, Me'mûn ve Hârûnürreşîd anekdot yoğunluğu açısından öne çıkan isimlerdir. Bu başlık altında Hulefâ-i Râşidîn dönemiyle başlayıp[222] belirli bir anekdot yoğunluğuna sahip Emevî ve Abbâsî dönemi halifeleri için alt başlıklar açarak her birine nispet edilen rivayetler hakkında genel değerlendirmeler yapacağız.

*a. Hulefâ-i Râşidîn*

*1) Hz. Ebû Bekir*

Hz. Peygamberin vefatından sonra ilk halife olarak biat alan Hz. Ebû Bekir iki yıl gibi kısa bir süre hilafet görevini yürütmüştür. Irak ve Şam diyarında önemli fetihlere imza atan Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların yaşadığı iki önemli probleme tanıklık etmiştir. Bu hâdiselerden biri hilafet meselesi bir diğeri de halife seçildikten kısa bir süre sonra patlak veren Ridde olaylarıdır. Hz. Ebû Bekir bu sıkıntıları büyük bir kararlılıkla çözerek tesis edilen İslâm devletini ayakta tutmayı başarmıştır.[223]

İncelediğimiz eserde adı toplam 8 rivayette geçen Hz. Ebû Bekir'in sadece 5 rivayette kendi diyalogları vardır. Bunlardan ikisi onun üstün ahlaki değerlerine işaret eden rivayetlerdir. Mesela kendisini yüzüne karşı öven bir grup insana tevazu dersi niteliğinde şu ifadeleri söylemiştir: "*Allah beni benden daha iyi bilir. Ben de kendimi sizden daha iyi tanırım. Hakkımda bilip söylediklerinizden Allah'a sığınır, bu sebeple bana itap etmemesini murat ve bendenizi de sandığınızdan daha hayırlı biri kılmasını niyaz ederim.*"[224]

Yine hicret sırasında Hz. Peygamber'in terkisinde bulunduğu esnada kendisine "*Şu önünde seni yeden kim?*" diye soran birine "*O, bana yolu (hakikat yolunu) gösteren*

[222] Hz. Osman'a sadece 2 anekdot nispet edildiği için ona başlık açılmamıştır.
[223] Adem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi II-(Hulefâ-i Raşidîn Dönemi)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 64-75.
[224] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 67. İbn 'Asâkir, *Târîhü Dımaşk*, 30/332. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/9.

*rehberdir*"[225] demesi sadakat ve nezaketinin yanı sıra belagatine de ışık tutan bir ifadedir.

*el-Ecvibetü'l-müskite*'yi öne çıkaran hususlardan biri de önemli devlet adamlarının hayatlarına dair tarih kitaplarında az bulunabilecek detaylara sahip anekdotlar içermesidir. Bu anekdotlarda halife ve sultanların özel hayatları, dostlarıyla diyalogları, ikili ilişkileri, halkla münasebetleri, günlük yaşantıları, karakterleri ve alışkanlıkları gibi konular hakkında önemli detaylara ulaşmak mümkündür. Ölümü yaklaştığı sırada Hz. Ebû Bekir ile yakın dostları arasında gerçekleşen aşağıdaki diyalog bu türden bir örnektir:

قِيلَ لِأَبِي بَكْرٍ فِي مَرَضِهِ: لَوْ أَرْسَلْتَ إِلى الطَّبِيبِ. قال: قَدْ رَآنِي. قَالُوا: فَمَا قَالَ؟ قالَ: إِنِّي أَفْعَلُ مَا أَشَاءُ.

-Hekime görünseydin ya!
-Göründüm göründüm.
-Peki, ne dedi?
-"Sana yapacağımı yapacağım!"[226]

Kitapta Hz. Ebû Bekir'e nispet edilen rivayetlerden biri de kendisiyle Halid b. Şu'be'nin Hz. Peygamber'in huzurunda yaptıkları bir tartışma hakkındadır. Münafıklığından şüphelenilen bir kişinin kabrinin yakınında iki farklı kanaat belirttiklerinde Hz. Peygamber şu meşhur hadisini söylemiştir: "*Ölüler hakkında olumsuz konuşmayın; yoksa dirileri kızdırmış olursunuz!*"[227]

*2) Hz. Ömer*

Gerek yaptığı geniş çaplı fetihler ve kurduğu yeni medeniyet merkezleri gerek başlattığı müesseseleşme faaliyetleri ile 10 yıl boyunca yönetimini üstlendiği devleti ciddi anlamda kalkındıran Hz. Ömer, tarih kitapları kadar edebiyat ve nevâdir kaynaklarında da adından sıkça söz ettirmiş bir halifedir. Bu kaynaklarda ona nispet edilen anekdot mal-

[225] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 92. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/220; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/9.
[226] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 27. Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 119; Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, 10/86; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/9; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 1/119.
[227] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 109. İbn Hanbel, *Müsned*, 30/150.

zemesinde adaleti, sert mizacı, sözünü esirgemeyen bir hazırcevap oluşu, hakikate bağlılığı, hata ve kabahatlere tahammülsüzlüğü gibi konular öne çıkar.

*Ecvibe*'de Hulefâ-i Raşidîn adına kaydedilen rivayetlerin çoğu Hz. Ömer hakkındadır. Bu eserde 30 kadar anekdotta adı geçmekte ve bunların 21'inde de doğrudan onun diyalogları bulunmaktadır. Tezimizin farklı konu başlıkları altında bazı anekdotlarına yer verdiğimiz Hz. Ömer'in birkaç rivayetini de burada ele alalım.

Hz. Ömer denince akla ilk "adalet" kavramı gelir. Doğal olarak hem İbn Ebû 'Avn'ın derlemesi hem de diğer eserlerde onun hayatına dair birçok anekdot anlatısının bu temaya sahip olduğu görülür. Bu konuda *Ecvibe*'de geçen anekdotlardan biri onun adaleti tatbik konusundaki kararlılığı kadar ilahi adalete bakış açısını da yansıtmaktadır. Rivayet o ki, hırsızlık yapan biri Hz. Ömer'e getirilmiş, o da derhal elinin kesilmesini emretmiş. Hırsız cezadan kurtulmak için "*Bağışlayın, daha önce hırsızlık yapmadım!*" diye bir bahane ileri sürünce Hz. Ömer "*Yalan söylüyorsun!*" demiş, *"Allah azze ve celle kişiyi ilk suçu akabinde cezalandırmaz.*"[228]

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Ömer'in temel seciyelerinden biri de İslâmi hakikatlere bağlılığıdır. Bir yanlış gördüğünde muhakkak müdahale etmiş, kendisi de yaptığı bir yanlışı fark ettiğinde ya da birisi tarafından uyarıldığında hatasından süratle dönmüştür. Bu konudaki meşhur örneklerden biri mehir konulu bir Cuma hutbesinde gerçekleşmiştir. Kadınların mehir konusunda artan taleplerine kısıtlama getirmeye çalışınca hutbeyi dinleyen kadınlardan biri mehir konulu ayeti okuyarak kendisine itiraz etmiştir. Hatasını fark eden Hz. Ömer "*Şahit olun ey cemaat! Kadın isabet buyurdu, Ömer yanıldı!*"[229] diyerek hatadan dönme erdem ver iradesini kalabalık bir kitle önünde ortaya koymuştur.

Dinî konularda olduğu kadar dünyevi hususlarda da yanlışlara tahammül edemeyen Hz. Ömer söz ve davranışlarında hata yapanları yer yer şifahi, zaman zaman da cebr ile dü-

---

[228] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 49. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003), 8/479.

[229] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 168. Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed el-'Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve mezîlü'l-ilbâs*, thk. Abdülhamîd b. Ahmed Hindâvî (b.y.: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2000), 1/308. Ebû Ömer Yûsuf İbn Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fazluhu*, thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994), 1/530.

zeltmiştir. Dil konusundaki hassasiyetiyle de bilinen halife, dil ve gramer hatalarına (*lahin*) düşenleri görünce müdahale etmekten geri durmamıştır. Sözgelimi *Ecvibe*'de yer alan bir rivayette anlatıldığına göre, adamın biri atış talimi yapıyor ve attığı okların hiçbirini hedefe ulaştıramıyormuş. Bu isabetsizliği gören başka biri, içinde bir yığın dil hatası barındıran bir cümle kurarak okçuyu kınamış. Manzarayı seyreden Ömer "*Lisan bozukluğunu düzeltmek atışları düzeltmekten çok daha zordur!*" demiş.[230] Başka bir anekdotta da böbürlenerek yürüyen birine yaptığı sert müdahale dikkat çeker. Rivayete göre bu adama meşhur kırbacıyla okkalı bir şekilde vurup "*Düzelt şu yürüyüşünü!*" demiş. Adam "*Bu benim doğal yürüyüşüm*" diye karşılık verince de "*Eğer doğal yürüyüşün bu olsaydı, ben sana vurduktan sonra yürüyüşün değişmezdi!*"[231] demiş.

İbn Ebû 'Avn'ın seçtiği anekdotlardan bazıları ise Hz. Ömer'in çeşitli durumlarda söylediği ilginç sözlere ya da sergilediği tutumlara ilişkindir. Mesela son derece ahmak bir adamla karşılaştığında şaşkınlığını "*Şu adamı yaratanla Ömer'i yaratan tek bir Rab, Fesüphanallah!*"[232] şeklinde dile getirmiştir.

*Ecvibe*'de ayrıca Hz. Ömer'in öğüt almak maksadıyla büyük sahabîlere sorduğu sorular da vardır. Mesela Ka'b el-Ahbâr'a "*Dini düzelten ve bozan nedir?*" diye sormuş, "*Tamahkârlık ifsat, vera da ıslah eder!*"[233] cevabını almıştır. Keza eserde, çocuklarla arasında geçen dikkat çekici diyaloglara da rastlanır. Bunlardan biri Abdullah b. Zübeyir'in çocuk yaşta sahip olduğu zekâ, cesaret ve hazırcevaplık gibi özelliklerini gösteren meşhur bir rivayettir. Şöyle ki birlikte oynadığı çocuklar Hz. Ömer'i görüp de kaçışınca İbn Zübeyir yerini terk etmemiş, "*Sen neden arkadaşlarınla kaçmadın?*" diye soran halifeye de "*Suç işlemedim ki korkayım.; yol da dar değil ki çekileyim!*"[234] cevabını vermiştir.

Hz. Ömer'in kaderle ilgili meşhur sözü ise hazırcevaplık temasının belki de en güzel örneklerinden biridir. İbn Ebû 'Avn'ın da naklettiği bu rivayete göre Hz. Ömer Şam'da

---

[230] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 102. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/19; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 8/90.

[231] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 12.

[232] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 67. Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 2/209.

[233] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 72. Beyhakî, *Kitâbü'z-zühdi'l-kebîr*, 85. Ebü'l-Fazl el-Meydânî, *Mecma'ü'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Dârul-Ma'rife, ts.), 2/456.

[234] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 91. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/215; İbn 'Asâkir, *Târîhü Dımaşk*, 28/165; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/71.

veba yayıldığı için oraya gitmekten vazgeçmiş, "*Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun, Ömer?*" diye kendisini kınamaya kalkan birine de "*Evet, bir kaderinden başka bir kaderine kaçıyorum!*" yanıtını vermiş.[235]

*3) Hz. Ali*

Hz. Osman katledildikten sonra halife olan Hz. Ali, daha göreve gelir gelmez çok sayıda siyasi ve dinî problemi kucağında bulmuş ve hilafet yılları da genel olarak bu problemlerle mücadele ederek geçmiştir. Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve damadı olan Hz. Ali güçlü şahsiyeti ve kendisine atfedilen sayısız başarı ve kahramanlık hikâyesiyle hem Şiî hem de Sünnîler için hayati öneme sahip bir şahsiyettir. Bu sebeple adı sayısız anekdot ve menkıbelere konu edilmiş ve bunlar nesilden nesle aktarılmıştır. Anekdotlarına yer veren müelliflerden biri de İbn Ebû 'Avn'dır. Eserinde 20 kadar anekdotta ismi geçen Hz. Ali'nin toplamda 14 rivayette kendi diyalogları vardır. Burada özellikle belirtmek gerekir ki Hz. Ali ve ehli beytin büyüklerine derin saygı besleyen müellifimiz onların ismini andıktan sonra dua cümlelerine yer vermiştir.

*Ecvibe*'de Hz. Ali'ye nispetle anlatılan rivayetlerin önemli bir kısmı tahmin edileceği üzere siyasi muhtevalıdır. Bunlarda Cemel ve Sıffin savaşlarının yanı sıra hilafet tartışmaları gibi meseleler öne çıkmaktadır.[236] Bu bağlamda Hz. Ali'nin Muaviye ile olan mücadelesi ve tartışmaları hususunda kayda değer anekdotlar vardır. Mesela bu anekdotlardan birisi Sıffin savaşı sırasında Ammar'ın Muaviye askerleri tarafından öldürülmesi akabinde Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanan bir söz düellosunu konu alır. Rivayet şöyledir:

قِيلَ: لَمَّا قُتِلَ عَمَّار رَحِمَهُ اللهُ، أَمَرَ عَلِيٌّ عليه السَّلامُ بِأَنْ تَضَعَ الحَرْبُ أَوْزارَهَا وَنادَى مُنادِيهِ: مَنْ كَانَ فِي شَكٍّ فِيمَا بَيْنِي وَبَيْنَ مُعاوِيَة، فَلْيَعْلَمْ أَنَّ عَمَّارًا قَدْ قُتِلَ؛ لِاسْتِفَاضَةِ كَلام

[235] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 69. Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Buhalâ* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1998), 250; Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, 10/324; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/37.

[236] Hz. Ali, Hz. Peygamberin defniyle meşgulken Benî Sa'îde Çardağında Ensar ile Muhacir arasında yaşanan hilafet tartışmalarına dair yaptığı iki yorum *Ecvibe*'ye kaydedilmiştir. Bkz. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 37.

رَسُولِ اللهِ لِعَمَّار: تَقْتُلُكَ الفِئَةُ البَاغِيَةُ. فَقالَ مُعاوِيَةُ: إِنّمَا قَتَلَهُ مَنْ أَخْرَجَهُ. فَقالَ عَلِيٌّ عليه السّلامُ: فَرسُولُ اللهِ إِذًا قاتِلُ حَمْزَةَ وَجَمِيع مَنْ قُتِلَ في حُروبِه؟

Ammâr -Allah kendisine rahmet eylesin- öldürüldüğünde Hz. Ali (r.a.) savaşın bitirilmesini emretmiş ve "*Her kim Muaviye ile aramızdaki husumette kimin haklı kimin haksız olduğu konusunda bir şüphe içindeyse Resulullah'ın Ammar'a söylediği 'Seni isyancı bir topluluk öldürecek!'* sözünü hatırlasın. Bu sözü duyan Muaviye de "*Onu öldüren karşımıza çıkarandır!*" diye karşılık verince, Hz. Ali lafı gediğine koymuş: "*O halde başta Hamza olmak üzere Hz. Peygamberin savaşlarında ölenlerin katili de O mu oluyor?*"[237]

Eserde Hz. Ali ve oğulları Hasan, Hüseyin'in feraset ve hikmetini konu alan bazı rivayetlere de yer verilmiştir. Oğullarıyla arasında geçen bir diyalog da şöyledir:

قَالَ عَلِيٌّ لِلْحَسَنِ وَالحُسَيْنِ عليهِمُ السَّلامُ: كَمْ بَيْنَ الإِيمانِ وَاليَقِينِ؟ قالاَ: أَرْبَعُ أَصَابِعَ. قال: كَيْفَ؟ قالاَ: الإِيمانُ مَا سَمِعْنَاهُ بِآذانِنا وصدَّقْنَاهُ. واليَقِينُ ما رَأَيْناهُ بِأَعْيُنِنا وتَيَقَّنّاهُ. وبَيْنَ السَّمْعِ والبَصَر أَرْبَعُ أصابِعَ. قال: أَشْهَدُ أَنَّكُمَا مِمَّنْ أَنْتُمَا مِنْهُ.

-Evlatlarım, "iman" ile "yakîn" arasında ne kadar mesafe var?
-Dört parmak.
-Ne demek bu?
-İman iki kulağımızla duyup tasdik ettiğimiz; yakîn ise iki gözümüzle görüp emin olduğumuz şeydir. Kulağımızla gözümüz arasında dört parmaklık mesafe vardır.
-Maşallah. Vallahi siz ikiniz tam da atanız (Muhammed) gibisiniz.[238]

Başka bir anekdotta ise niyetinden kuşkulandığı ve yüzüne karşı kendisini çokça öven bir adama "*Ben kalbindeki adamın fevkinde, övdüğün adamın ise gerisindeyim!*"[239] dediği rivayet olunmuştur.

İncelediğimiz eserde, Hz. Ali'nin karakteri, insani yönleri ve emri altında çalışanlarla münasebetleri hakkında birtakım ipuçları veren rivayetler de göze çarpar. Mesela defalarca mektup gönderip yanına çağırdığı bir memurla bir yerde tesadüfen karşılaşınca "*Neden çağrılarıma cevap vermedin?*" diye sormuş. Memur "*Ceza vermeyeceğine gü-*

[237] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 20.
[238] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 71. İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 7/296; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Yakîn li-İbni Ebî'd-Dünyâ*, thk. Yâsin Muhammed es-Surs (b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.), 52.
[239] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 26.

*vendiğimden tembellik ettim!*" deyince, Hz. Ali "*Kullarını bana güvendiren Allah'a hamdolsun!*" demiş.[240]

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Ecvibe*'de Hz. Ali ile Hz. Peygamber arasında geçen tek bir diyalog vardır. O da şudur:

قال النّبِيّ صلَّى اللهُ عَلَيْهِ وسَلَّمَ، لِعلِيٍّ عَلَيْهِ السّلاَم: ما أَوّلُ نِعمَةِ اللهِ عَلَيْكَ؟ قال: أَنْ جَعَلَنِي ذَكَرًا. قالَ: ثُمَّ ماذا؟ قال: أنْ جَعلَنِي مُسْلِمًا.

-Allah'ın sana ilk nimeti nedir?
-Beni güçlü/adam kılmasıdır ya Resulallah.
-Ya sonraki?
-İslâm'la şereflendirmesidir.[241]

İncelediğimiz derlemeye kaydedilen rivayetler arasında "İlmin kapısı" olarak nitelenen Hz. Ali'nin çevresindekilere verdiği ilim ve hikmet dersleri de vardır. Aşağıdaki anekdot bunun güzel bir örneği sayılabilir:

قَالَ عَلِيّ، عَلَيْهِ السَّلَام، لِابْنِ الكَوَّاءِ: مَنْ رَبُّ النَّاسِ؟ قَالَ: اللهُ. قَالَ: فَمَنْ مَوْلاَهُمْ؟ قَالَ: اللهُ. قَالَ: ﴿ ذٰلِكَ بِأَنَّ اللهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ ﴾

Birgün Hz. Ali ile İbnü'l-Kevvâ arasında şöyle bir diyalog gelişmiş:

Hz. Ali: İnsanların Rabbi kimdir?
İbnü'l-Kevvâ: Allah.
Hz. Ali: Peki mevlası kimdir?
İbnü'l-Kevvâ: Yine Allah.
Hz. Ali: *Hayır*, "*Allah iman edenlerin mevlasıdır; kafirlerin ise mevlası yoktur* (Muhammed :11)."[242]

Hz. Ali adına kaydedilen rivayetlerden biri, onun Hz. Osman ile münasebetini ve ona karşı takındığı tavrı konu alır. Hz. Ali'nin kölesi Kanber'in aktardığı rivayet şöyledir:

> Ali, Osman'ın yanındayken onları uzaktan izliyordum. Osman bize baktı, meclisteki herkes yanlarından ayrıldı. Onları duyabileceğim bir yere çekildim. Osman Ali'ye uzun uzadıya sitem etti. Ali hiç sesini çıkarmayınca, "*Ne oldu ne-*

[240] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 51.
[241] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 89. Ahmed b. el-Kâsım el-Lükkî, *Nüshatü Nebît b. Şerît el-Eşca'î*, thk. Hilâf Mahmûd Abdüssemî' (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2002), 127.
[242] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 100. Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basît* (Suudi Arabistan: 'İmâdetü'l-Bahsi'l-'İlmî, 2009), 20/231.

*den hiçbir şey söylemiyorsun?*" dedi. Ali de "*Eğer bir şey söylersem bu hoşuna gitmez. Hoşuna gitmeyecek şeyi de ben sana söylemem!*" karşılığını verdi.[243]

*b. Emevî Halifeleri*

Hâkim teması siyaset olan *el-Ecvibetü'l-müskite*'de Emevî halifelerine nispet edilen anekdotlar çok ciddi bir yoğunluğa sahiptir. Dönemin genel siyasetinin yanı sıra hükümdarların idare biçimi, ikili ilişkileri ve özel hayatları gibi pek çok konuda detaylar sunan bu rivayetler edebî değerinin yanı sıra siyaset tarihi açısından da önem arz etmektedir. Eserde belirli bir anekdot yoğunluğuna sahip olan dört Emevî halifesine özel başlıklar açılmış ve kısa biyografilerine yer verildikten sonra *Ecvibe*'deki anekdotları yorumlanmıştır. Bu halifeler Muaviye Abdülmelik b. Mervân, Süleyman b. Abdülmelik ve Ömer b. Abdülaziz'dir. Bu isimler dışında sınırlı sayıda anekdotu aktarılan diğer Emevi halifelerinin birtakım anekdotları ise tezimizin ilgili diğer başlıkları altında aktarılmıştır.

*1) Muaviye*

Benî Ümeyye'ye mensup Muaviye b. Ebû Süfyân (öl. 60/680) Emevî devletinin kurucu halifesidir. Esasen Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olup müellefe-i kulûb zümresinden sayılan Muaviye Hz. Peygamberin vahiy kâtipleri arasındadır. Hz. Ömer tarafından Şam valisi ve Hz. Osman döneminde de Suriye genel valisi yapılan Muaviye Hz. Osman'la akrabalığının da etkisiyle geniş bir coğrafyaya hükmetmeye başlamıştır.[244]

Hz. Ali halife seçilince Muaviye Hz. Osman'ın kanını savunma iddiasıyla ona biat etmemiş ve aralarındaki mücadele şiddetlenerek Sıffin'de savaşmaya kadar varmıştır. Savaşın akabinde tahkim olayı yaşanmış ve Muaviye bir üstünlük kazanmıştır. Arzu ettiği halifelik payesini almak için daha da hırslanan Muaviye Hz. Ali bir Harici tarafından şehit edildikten sonra altın bir fırsat yakalamış ve Şam ahalisi tarafından "Emîrü'l-müminîn" sıfatıyla biat almıştır. Babasının yerine halife seçilen Hz. Hasan, Muavi-

[243] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 103.
[244] İrfan Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/330-331.

ye'nin baskıları karşısında çok dayanamamış ve bazı şartlar koşarak öne sürerek hilafeti Muaviye'ye devretmiştir.[245]

Eşine az rastlanan siyasi zekâsıyla dört Arap dâhisinden biri sayılan Muaviye; yürüttüğü iktidar mücadelesi, hilafeti saltanata dönüştürmesi, siyasi başarıları ve tartışmalı politikaları gibi sebeplerle hakkında olumlu-olumsuz pek çok rivayetin aktarıldığı bir halifedir. Tarih kitaplarının yanı sıra çok sayıda edebiyat ve nevâdir derlemesi onun hayatı, kişiliği, yönetim anlayışı, siyasi faaliyetleri, rakipleriyle mücadelesi vb. hususlarda zengin miktarda anekdot malzemesi ihtiva etmektedir.

Hz. Ali taraftarı olduğunu bildiğimiz İbn Ebû 'Avn'ın derlemesinde dahi 600'den fazla şahsiyet arasında anekdot sayısı açısından onun isminin ilk sırada yer alması kayda değerdir. *el-Ecvibetü'l-müskite*'de adı toplam 51 rivayette geçen Muaviye'nin 38 anekdotta kendi diyalogları karşımıza çıkmaktadır. Bir kısmını tezimizin farklı bölümlerinde aktardığımız anekdotları genel olarak siyasi içerikli rivayetler olup onun keskin zekâsı ve hazırcevaplığını gösteren anekdotlardır. Anekdotlarının önemli bir bölümünü ise Hz. Ali ve Haşimîlerle olan polemikleri ve fiili mücadelesi teşkil etmektedir. Hz. Ali'nin yanı sıra Hâşîmîlerden İbn 'Abbâs ve 'Akîl b. Ebû Tâlip gibi isimlerle yaptığı bazı tartışmalar *Ecvibe*'de öne çıkan rivayetler arasındadır. Kimi rivayetlerde ise Muaviye'nin bizzat soy üzerinden Haşîmîlere sataştığı dikkat çekmektedir. Sözgelimi bir keresinde 'Akîl'e "*Amcan Ebû Leheb'den ne haber?*" diye takılacak olmuş ki karşıdan susturucu bir cevap gelmiş: "*Ne olacak, o 'odun hammalı halanla cehennemde keyif çatıyor!*"[246]

Muaviye'nin şûra ve seçim gibi yöntemleri terk ederek kendisinden sonra hilafet için oğlu Yezid'i veliaht ilan etmesi büyük tepkilere yol açmış ve onun bu tasarrufu yüzyıllar boyunca tartışılagelmiştir.[247] İncelediğimiz eserde bu konuda da birkaç rivayet bulunmaktadır. Yezid için biat alırken çok zorluk yaşayan Muaviye her yolu denemiş ve gerektiğinde tehdit ve gözdağına başvurmaktan çekinmemiştir. *Ecvibe*'nin ilk sayfasında yer alan bir rivayette Ahnef b. Kays'a gidip istişare ettiği, onun da "*Gecesini de gün-*

[245] Emevîlerin iktidar mücadelesi konusunda geniş bir anlatım için bkz. Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi III (Emevîler Dönemi)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 17-32.

[246] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 72. İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/91; Ebü'l-Mehâsin Takıyyüddîn İbn Hicce, *Semerâtü'l-evrâk* (Mısır: Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-'Arabiyye, ts.), 1/134.

[247] Apak, *İslam Tarihi III*, 71-83.

*düzünü de en iyi sen bilirsin*"[248] dediği nakledilir. Başka bir rivayette Yezid'in veliahtlığını kabul etmeyenlere tehditler savuran bir adamı taltif ettiği görülür.[249] Bu konuyla alakalı ayrıca Yezid ile aralarında geçen özel bir diyalog göze çarpar.[250]

Muaviye'ye nispet edilen anekdotlar içerisinde, çevresindeki bilge şahsiyetlerle diyalogları ve onlara yönelttiği sorular da bulunur. Bir örnek vermek gerekirse; Ahnef b. Kays'a "zaman" kavramı hakkında bir soru sormuş, o da "*Zaman sensin! Sen düzgünsen o da düzgün, sen bozuksan o da bozuk işler!*" cevabını vermiştir.[251] Ayrıca kendisinin çevresindekilere verdiği öğütler de kayda değerdir. Mesela Yezid'i bir kölesini döverken görünce "*Onu tedip edeyim derken kendi edebinden olma evlat!*"[252] demiştir.

Eserde ayrıca, Muaviye'nin siyasi rakipleriyle ilişkisi, onlar hakkındaki düşünceleri, kimlerden çekindiği, kimlere komplo kurduğu gibi konularda da doğrudan kendisine nispet edilen anekdotlar yer alır.[253] Benzer şekilde mizahi muhtevalı diyaloglarına da rastlanır.[254] Mesela kendisiyle sofraya oturan bir arkadaşı onun önünden yemeye başlayınca, "*Fersah fersah uzaktan gelip otlağı buldun!*" diye takılmış, o da "*Kıtlık çeken mesafe tanımaz!*"[255] cevabını vermiştir.

Kelimenin tam anlamıyla bir hazırcevap olan Muaviye dost düşman seçmeden can yakıcı eleştirilerde bulunmuş, amansız hicivler yapmıştır. Sözgelimi, adamın biri meclisinde

---

[248] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 7. İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 5/119; Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, 12/324; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/46; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 4/342.

[249] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 98. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/247; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/229; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 20/354.

[250] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 27. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 3/18; Şerîf el-Murtezâ, *Emâli'l-Murteza (Gurerü'l-fevâid ve dürerü'l-kalâid)* (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1954), 1/286; Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *el-Müctenâ* (İstanbul: Dâiretü'l-Me'ârifi'l-'Usmâniyye, ts.), 28.

[251] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 7; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 2/8.

[252] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 73. İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, 25; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/227; Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed Hattâbî, *Garîbü'l-hadîs*, thk. Abdülkerim İbrâhim el-Garbâvî (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/529; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/398; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 1/219.

[253] Bu konuda bir örnek için bkz. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 83.

[254] Mesela bkz. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 89.

[255] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 49. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/125; Meydânî, *Mecma'ü'l-emsâl*, 2/321.

anlamsızca konuşup sonra da "*Halife hazretleri, susayım artık değil mi?*" deyince, "*Sen konuştun mu ki!*"[256] karşılığını vermiştir.

İbn Ebû 'Avn'ın Muaviye ile ilgili anlattığı anekdotlar çok fazla olduğu için tamamına burada yer vermek mümkün değildir. Kayda değer birkaçına daha işaret etmek gerekirse; tehdit içerikli bir mektup yazan Hz. Hüseyin'e cevabı,[257] sahabenin önde gelenlerinden Ebu Zerr'e karşı olumsuz tavrı ve ona savurduğu tehditler,[258] tahkim olayıyla alakalı Ebü'l-Esved'le aralarında yaşanan ilgi çekici bir diyalog,[259] kendisine yöneltilen bazı özel sorulara verdiği kaçamak ve siyasi cevaplar,[260] resmi vazife vereceği kişilere imtihan kabilinden yönelttiği sorular,[261] saraydaki özel hayatı ve cariyelerle münasebeti hakkında bazı detaylar[262] bunlardan bazılarıdır.

*2) Abdülmelik b. Mervân*

Babası Mervân vefat ettikten sonra (öl. 65/685) halife olan Abdülmelik b. Mervân (öl. 86/705) ilk başta sadece Mısır ve Suriye eyaletleri tarafından tanınmıştır. Gerek Hicaz ve Irak'a hâkim olan Abdullah b. Zübeyir (öl. 73/692) gerek gittikçe palazlanan Hariciler gerekse de İslâm coğrafyasındaki bu istikrarsızlıktan faydalanıp Suriye'ye saldırılar düzenleyen Bizans'a karşı mücadele etmiş; diğer taraftan da Kûfe'de patlak veren Muhtar es-Sekafî isyanı ile başa çıkmaya çalışmıştır.[263] Gücünü toparladıktan sonra Kûfe'yi kendine bağlamak için sefere çıksa da başkentte çıkan bir isyan sebebiyle geri dönmüş ve bu isyanı bastırdıktan sonra Kûfe seferini tamamlayarak halktan biat almıştır. Akabinde Basra halkından da biat alan Abdülmelik Hicaz'ın yönetimini de almak için Haccâc'ı güçlü bir orduyla Abdullah b. Zübeyir'in üzerine göndermiştir. 6 ay devam eden Mekke kuşatması 692 yılında Abdullah b. Zübeyir'in mağlubiyeti ve öldürülme-

[256] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 15. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/190.
[257] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 62.
[258] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 65.
[259] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 65. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/137.
[260] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 71.
[261] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 80.
[262] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 168-169. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 179.
[263] Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", 1/266-267.

siyle sonuçlanmış, böylece Abdülmelik Emevî devletinin toprak bütünlüğünü sağlayarak siyasi otoritesini tahkim etmiştir.[264]

Klasik derlemelerde çok sayıda anekdotuna rastladığımız Abdülmelik b. Mervân *Ecvibe*'de de öne çıkan birkaç isimden biridir. Bu eserde 24 anekdotta adı geçmekte olup bunların 18'i doğrudan kendi diyaloglarıdır. Önemli bir bölümünü tezimizin farklı yerlerinde işlediğimiz anekdotları tematik açıdan da zengin bir muhtevaya sahiptir.

Kuşkusuz, Abdülmelik b. Mervân'ı siyasi olarak en çok zorlayan gruplardan biri Hariciler olmuştur. *Ecvibe*'deki birden fazla anekdot onun Haricilerle olan mücadelesini konu alır. Mesela bunlardan birinde, Abdülmelik'in ceberut valisi Haccâc'ın, yakaladığı bir Hariciyi sorgularken Abdülmelik hakkındaki kanaatini sorduğu ve cesurca cevaplar veren bu Hariciyi idam ettirdiği anlatılmaktadır.[265]

*Ecvibe*'nin iki kapağı arasında Abdülmelik'in edipler ve şairler ile arasında geçen bazı özel diyaloglara da rastlanır. Bu diyaloglardan birinde Şâir Nusayb b. Rebâh'ın (öl. 108/726) adı öne çıkar. Devlet ricaline sunduğu methiyelerle büyük caizeler alan[266] siyahi Şâir Nusayb bir gün saraydayken Abdülmelik ona "*İçmeyi bilir misin?*" diye sorar. Nusayb da "*Halife hazretleri*" der, "*baksanıza saçlarım karman çorman, tenim de kapkara. Bendenizi zât-ı âlinize yaklaştıran tek şey şu aklım oldu. N'olur onu bana çok görmeyin!*"[267]

Eserde benzer şekilde Abdülmelik b. Mervân'ın sağlık durumu, özel hayatı ve çocuklarıyla münasebeti gibi hususlar hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Mesela onun ciddi bir ağız kokusu problemi yaşadığı ve bunun bazı nüktelere konu edildiği bilinmektedir. İbn Ebû 'Avn'ın naklettiği aşağıdaki anekdot, bunlardan biridir:

ضَرَطَ ابْنٌ لِعبدِ المَلِكِ في حجْرِهِ، فَقَالَ لَهُ: قُمْ إلى الكَنيفِ! فقال: أنا فِيه يا بَابَا!

[264] Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", 1/267.
[265] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 47.
[266] Ailesi köle olan Nusayb, Mısır Valisi Abdülaziz b. Mervân'a sunduğu methiyesi sayesinde 1000 dinarlık bir ödül aldığı gibi, Abdülaziz'in mevlası olmuş ve tüm ailesi âzât edilmiştir. Bkz. Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Nusayb b. Rebâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/268.
[267] Murtezâ, *Emâlî*, 1/283; İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 15.

> Abdülmelik, kucağında gazını salan oğluna "*Kalk git tuvalete!*" diye çıkışmış. O da (babasının nahoş ağız kokusuna gönderme yaparak) "*Zaten tuvaletteyim ya baba!*" deyivermiş.[268]

Abdülmelik'in tebaa ile yaşadığı bazı sıra dışı diyalog ve durumlar da anekdotik karakterdedir. Belirgin bir hazırcevaplığın bulunduğu bu türden bir anekdotta anlatıldığına göre; adamın biri Abdülmelik'in atının yularına yapışmış. Halife "*Allah cezanı versin, bu ne cüret böyle!*" diye çıkışınca, adam "*Aç adam cüretkâr olur!*" deyivermiş.[269]

Yukarıdaki anekdotlar dışında ona nispet edilen merviyat içerisinde şunlar da vardır: Tabiînin önde gelenlerinde muhaddis Heysem b. Esved gibi bazı meşhur âlim ve âriflere yönelttiği sorular[270] meşhur fakih Şa'bî (öl. 104/722) ile *lahn* konulu bir şakalaşması,[271] affettiği bir Hariciyle aralarında geçen bir diyalog,[272] Mısır Valisi olan kardeşi Abdülaziz b. Mervân (öl. 86/705) ile latifeleşmeleri,[273] hakîmâne cevapları ve hayat tarzıyla kendisini etkileyen bir bedeviyle sohbeti,[274] yakalanıp huzuruna çıkarılan bir hırsızı affediş hikâyesi[275] vb.

*3) Süleyman b. Abdülmelik*

Abdülmelik b. Mervan'ın oğlu olan Süleyman b. Abdülmelik (öl. 99/717), ağabeyi I. Velid'ten sonra hilafet tahtına oturmuştur. Halife olduktan sonra abisi Velid'in oğlunu veliaht ilan etmesine destek olan devlet adamlarını cezalandırmaya başlamıştır. Keza Yezid b. Mühelleb'i Irak valiliğine getirmek suretiyle Haccâc'a büyük bir darbe vurmuştur. Öte yandan fetihlere önem veren Süleyman b. Abdülmelik İstanbul'u kuşatan halifelerden biri olmuştur. İnşa ve imar faaliyetleriyle de adından söz ettiren Süleyman, Filistin'deki Remle şehrini inşa ettirmiş, çok sayıda kuyu açtırmış ve süslemeleriyle dikkat çeken Halep Ulucamii'nin inşasını tamamlatmıştır. Yaklaşık 3 yıl süren halifeliği

---

[268] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 32. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/144; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/239.
[269] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 44.
[270] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 47.
[271] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 534.
[272] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 91.
[273] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 96.
[274] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 158.
[275] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 170.

özellikle ileri gelen devlet adamlarını şahsi sebeplerle azledip cezalandırması dolayısıyla Emevîlerin duraklama devrinin başlangıcı sayılır.[276]

Klasik *edeb* kaynaklarında Süleyman b. Abdülmelik'in oburluğu üzerine dikkat çeken anlatılar vardır. Bu temaya rastlanmayan *Ecvibe*'de ise toplamda 9 anekdotu bulunmakta olup bunların çoğu ulema ve zahitlerle arasındaki diyaloglar şeklindedir. Süleyman b. Abdülmelik ve halefi Ömer b. Abdülaziz dönemlerinde ulema kesiminin halifeler üzerindeki etkisi artmaya başlamıştır.[277] *Ecvibe*'deki rivayetler de bunu doğrular niteliktedir. Zira bu eserdeki 3 rivayet onun meşhur âlim ve zahitlerle diyaloglarını ihtiva etmektedir.[278] Bunlardan biri, tâbiîn neslinin zâhit muhaddisi Kays b. Ebû Hâzım'dan nasihat istediği şu anekdottur:

> قال سُلَيْمَانُ لِأَبِـي حَازِمٍ: عِظْنِي وأَوْجِزْ. قال: إِنَّمَا أنتُمْ سُوقٌ مِنَ الأَسْواقِ، فَما نَفَقَ عندَكمْ حُمِلَ إِلَيْكم، فاخْتَرْ لِنَفْسِك ما أَحْبَبْتَ؛ فإِنْ أَرَدْتَ الحَقَّ أَتاكَ أَهْلُه، وإِنْ أَرَدْتَ البَاطِلَ أَتاكَ أَهْلُهُ...
>
> Süleyman, huzurunda bulunduğu bir sırada Ebû Hâzim'e "*Bana nasihatte bulun ama az ve öz olsun*" demiş. O da "*(Teşbihte hata olmasın) zat-ı âlileriniz bir çarşı mesabesinde. Tezgâhınızdan ne çıkarsa yerine benzeri getirilip konur. Dolayısıyla (tezgâhınıza konulmak üzere) ne istediğinize kendiniz karar verin. Hakka talip olursanız tezgâhınıza ehl-i hak; bâtıla talip olursanız da ehl-i bâtıl gelir!*"[279]

Bu konuda *Ecvibe*'deki bir diğer rivayet de Süleyman b. Abdülmelik'in henüz veliaht iken, İbn Abbas'ın seçkin talebelerinden fakih ve muhaddis Tâvûs b. Keysân'a (öl. 106/725) yaptığı bir ziyaret hakkındadır. Rivayete göre Süleyman, Tâvûs b. Keysân'ın yanına gitmiş, ancak o kafasını kaldırıp bakmamış bile. Süleyman yanından ayrılınca "*Emîrülmüminin'in oğlu ayağınıza kadar gelmişken neden iltifat buyurmadınız?*" diye

---

[276] İsmail Yiğit, "Süleyman b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/80-81.

[277] Yiğit, "Süleyman b. Abdülmelik", 38/81.

[278] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 128.

[279] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 139. İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 3/108.

sorduklarında Tâvûs'un yanıtı ibretlik olmuş: "*Allah'ın, iktidar sahiplerinin elindekilere tenezzül etmeyen kullarının var olduğunu öğretmek için!*"[280]

Süleyman b. Abdülmelik'in yayılmakta olan bir vebadan kaçtığını görenler kendisine "*Allah buyuruyor ki: Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir. Kaçsanız bile hayatın zevklerinden pek az yararlandırılırsınız*" (Ahzab:16) ayetini hatırlattıklarında, yanıtı "*Biz de o azın peşindeyiz zaten!*"[281] olmuş.

*Ecvibe*'de ayrıca Ömer b. Abdülaziz ile aralarında geçen iki diyalog,[282] tezimizin başka bir başlığı altında ele aldığımız hüsn-i tahallus temalı bir anekdot[283] ve Haccâc'a olan düşmanlığıyla alakalı uzunca bir rivayet[284] de yer almaktadır.

*4) Ömer b. Abdülaziz*

Hak ve adaleti tatbik etmedeki titizliği sebebiyle "İkinci Ömer" diye şöhret bulan Ömer b. Abdülaziz, yaşarken büyük kitlelerin muhabbetini kazanmış öldükten sonra da her zaman hayırla yâd edilmiş müstesna bir Emevî halifesidir. Önce Abdülmelik b. Mervân tarafından Hicaz valiliğine tayin edilmiş ve orada 7 yıl süren valiliği boyunca Mescid-i Nebevî'yi genişletmek ve Hz. Peygamber'in namaz kıldığı diğer camileri yeniletmek gibi hizmetlerde bulunmuş, kararlarını da istişare ile almıştır. Adaletsizliğe tahammülü olmayan Ömer b. Abdülaziz Haccâc'ın sert ve zâlimane tasarruflarını eleştirince azledilmiştir. Görevden el çektirilince Dımaşk'a yerleşmiş, zalim valileri tenkit etmeyi orada da sürdürmüştür. Halife Süleyman b. Abdülmelik onu önce danışmanı yapmış sonra da oğulları ve kardeşleri dururken veliahdı ilan etmiştir.[285]

---

[280] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 132. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 4/16; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 1/205.

[281] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 102. Murtezâ, *Emâlî*, 1/284; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 3/142.

[282] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 27-102.

[283] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 81.

[284] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 74.

[285] İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/53.

Klasik derlemelerde adaleti, ideal devlet adamlığı, zühd ve takvası gibi konularda onlarca anekdotuna rastladığımız Ömer b. Abdülaziz, rivayet sayısı açısından 23 anekdotla İbn Ebû ‘Avn’ın eserinde ilk sıralarda gelmektedir.

Rivayetlerden anlaşıldığına göre, Ömer b. Abdülaziz kendisine yapılan haklı itirazları kabullenmekte tereddüt etmediği gibi, doğrudan şahsına dönük eleştirilere hoşgörüyle yaklaşmayı bilmiş hakperest bir idarecidir. Bu konuda *Ecvibe*’de yer alan bir anekdot cidden kayda değerdir:

> دَخَلَ وُفُودٌ على عُمَرَ بْنِ عَبْدِ العَزيزِ، فَتَحَفَّزَ فَتًى مِنْهُمْ للكَلامِ، فقالَ عُمَرُ: لِيَتَكَلَّمْ أَكْبَرُكُمْ. فَقالَ الفَتَى: إِنَّ قُرَيْشًا لَتَرَى مَنْ هُوَ أَسَنُّ مِنْكَ. فَقالَ عُمَرُ: تَكَلَّمْ يا فَتَى.
>
> Birgün Ömer b. Abdülaziz’in huzuruna bir heyet çıkmış. Aralarından bir genç hemen söze girince, halife “*En büyüğünüz konuşsun!*” diye müdahale etmiş. Aynı genç “*Kureyş içinde de senden daha büyükleri var!*” deyince, “*Konuşmaya devam et genç adam*” deyivermiş.[286]

Cemel ve Sıffin gibi Müslüman toplumun şuurunda derin yaralar açmış birtakım hadiselere karşı son derece hassas olduğu anlaşılan halife, bu tarz meselelerin mevzu bahis edilmesini dahi uygun görmemiştir. Örneğin bir mecliste kendisine “*Sıffin’de kaç kişi can verdi?*” diye sorulduğunda “*Elimi sokmadığım bir mevzuya dilimi de sokmam!*”[287] cevabını vermiştir.

Ömer b. Abdülaziz, birtakım dinî unvanlar kullanarak siyasi erk elde eden yöneticilerden olmadığı gibi kendisine yakıştırılan abartılı unvanları da anında reddettiği bilinmektedir. *Ecvibe*’deki rivayetlerin birinde kendisine “*Ey Allah’ın halifesi!*” şeklinde hitap eden birini “*O ne demek! Süleyman’ın halifesi desene*!”[288] diye azarlaması bu hassasiyetini gösteren örneklerden yalnızca biridir. Yine bir defasında “*Allah İslâm’ı seninle aziz*

---

[286] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 16. Hattâbî, *Garîbü’l-hadîs*, 3/141; Âbî, *Nesrü’d-dürr*, 2/115; Murtezâ, *Emâlî*, 1/277; Ebû İshak İbrâhim b. Ali el-Husrî, *Zehrü’l-âdâb ve semerü’l-elbâb* (Beyrut: Dâru’l-Cîl, ts.), 1/40.

[287] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 25.

[288] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 103.

*kılsın!*" diye dua eden bir adama "*Bilakis*, *beni İslâm'la aziz kılsın!*"[289] karşılığını vermiştir.

Onun kanaatkârlığı ve dünyaya zahidane perspektiften bakışına dair de kayda değer rivayetler söz konusudur. Bir örneği şudur:

> قِيلَ لَعُمَرَ بْنِ عَبْدِ العَزِيز: أَوْصِ بِبَنِيكَ. فَقالَ: لَقَدْ أَوْصَيْتُ بِهِمْ إلى مَنْ نَزَّلَ الكِتابَ، هُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ.
>
> Bir gün Ömer b. Abdülaziz'e "*Evlatlarını birine emanet et!"* demişler. "*Onları Kur'ân'ı indirene emanet ettim. Salihleri gözetip kollayan O'dur!*" cevabını vermiş.[290]

Pek çok zâhit gibi Ömer b. Abdülaziz de zühd ve takva hakkında sorulara muhatap olmuş, kendisinden vaaz u nasihatler beklenmiştir. Bunlardan biri de *Ecvibe*'de karşımıza çıkan şu nasihatidir:

> قالَ رَجُلٌ لِعُمَرَ بْنِ عَبْدِ العَزِيزِ: عِظْنِي، فَقالَ: عَلَيْكَ بِمَا يَبْقَى لَكَ عِنْدَ اللهِ. فإنَّ الَّذِي عِنْدَ النَّاسِ لا يَبقَى لَكَ. فَخُبِّرَ بِذٰلِكَ الزُّهْرِيُّ، فَقالَ: لَقَدْ وَعَظَهُ بِالتَّوْرَاةِ والإِنْجِيلِ والفُرْقَانِ.
>
> Adamın biri Ömer b. Abdülaziz'e gelerek "*Bana bir nasihatte bulun!*" demiş. O da "*Allah katında sana kalacak şeylerle ilgilen! Zira insanların elindeki fânidir!*" öğüdünü vermiş. Daha sonra bu nasihat Zühri'ye haber verilmiş, o da "*Hazret, adama hem Tevrat hem İncil hem de Kur'ân'dan öğüt vermiş!*" demiş.[291]

Tebaaya kötü davranan devlet görevlileri bir tarafa, onlara yapılan gerekli uyarılarda dahi tebaadan yana tavır sergilediğine dair birden fazla anekdot söz konusudur. Mesela adamın biri Ömer b. Abdülaziz'den bir şeyi ısrarla isteyince, hâcibi "*Müminlerin emirini incittiniz!*" diye adamı uyarmak istemiş, Bunu duyan halife ise "*Esas sen beni incittin!*"[292] deyivermiştir.

---

[289] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 62. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/331; Meydânî, *Mecma'ü'l-emsâl*, 2/456; Ahmed İbn Hanbel, *ez-Zühd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999), 241.

[290] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 132. Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Müberrid, *et-Te'âzî*, thk. İbrâhim Muhammed Hasen el-Cemel (b.y.: Nahdatü Mısr, ts.), 235.

[291] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 132. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/415.

[292] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 10.

*Ecvibe*'de ayrıca şu konularda da anekdotları vardır: Kur'ân ayetlerine referansla yaptığı yorumlar,[293] oğlunun ölümü üzerine taziye dileklerine verdiği hakîmâne cevaplar,[294] mezâlim meclislerinde sergilediği âdilane tavırlar[295] ve zâhidâne tutum ve davranışlar.[296]

*c. Abbâsî Halifeleri*

*el-Ecvibetü'l-müskite*'ye kaydedilen anekdot malzemesinin önemli bir bölümü siyasete ve siyasilere dairdir. Bu malzeme içerisinde Abbâsî halifeleri ve devlet adamlarına dair merviyatın ayrı bir yeri vardır. Zira müellifimiz bir Abbâsî kâtibidir ve siyasetin merkezindedir. Keza dedesinin kâtip, babasının da hem kâtip hem komutan hem de Halife Mütevekkil'in nedimi olduğu hatırlanırsa siyasetin İbn Ebû 'Avn ve ailesi için ne kadar hayati olduğu idrak edilir. Üç kuşak boyunca saray çevrelerinde, büyük devlet adamlarının yakınında bulunan ve yaşanan hâdiseleri görüp kayda geçiren böyle bir ailenin mensubu olarak İbn Ebû 'Avn'ın Abbâsî dönemiyle ilgili eserine aldığı anekdotlar otantiklik ve mevsukiyet yönünden güçlü rivayetlerdir. Dolayısıyla *el-Ecvibetü'l-müskite* bu dönem anlamak isteyenler için birincil bir kaynak niteliğindedir. Müellifimizin temel gayesi siyaset ya da tarih anlatmak olmasa da aktardığı anekdotlar kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı olarak ilgili dönemlere ilişkin önemli detaylar sunmaktadır. Bu sebeple bir anekdot antolojisi olarak *Ecvibe* tarih, siyaset ve sosyolojinin yanı sıra folklor ve edebiyat disiplinleri çerçevesinde çalışacak olanlara da yardımcı önemli veriler sunmaktadır.

*Ecvibe*'de ismi geçen Abbasi Halifeleri çok olmakla birlikte rivayetleri belirli bir yoğunluğa sahip özellikle dört halife dikkati çekmektedir. Bunlar Ebû Ca'fer el-Mansûr, Mütevekkil-Alellah, Hârûnürreşîd ve Me'mûn'dur. Burada kendilerine nispet edilen anekdotların daha iyi anlaşılmasını mümkün kılma adına önce sözü edilen halifelerin kısa biyografilerine yer verilecek; ardından *Ecvibe*'deki rivayetlerden fragmanlar sunulacaktır.

[293] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 28.
[294] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 12.
[295] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 60.
[296] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 141.

*1) Ebû Ca'fer el-Mansûr*

Abbâsî devletinin gerçek kurucusu sayılan Ebû Ca'fer el-Mansûr (öl. 158/775) kardeşi Ebü'l-Abbâs es-Seffâh (öl. 136/754)'tan sonra hilafet tahtına oturmuş otoriter yönü ağır basan bir halifedir. İyi bir tahsil gören, ilim, şiir ve edebiyatta da behresi olan Mansûr hazırcevap karakteriyle de dikkat çekmektedir.

Mansûr, halife olduktan sonra, otoritesini tehdit eden birçok çevreyle mücadele etmiştir. Devletin kurulmasında büyük bir role sahip olduğu halde kendisine biat etmeyen amcası Abdullah b. Ali (öl. 147/764), halk nezdinde büyük bir itibara sahip olan Ebû Müslim el-Horasânî (öl. 137/755) ve otoritesini tanımayıp isyanlar çıkaran Ali evladı mücadele ettiği çevrelerin başında gelir.[297]

*Ecvibe*'de 15'i kendisine ait olmak üzere toplam 17 rivayette adı geçmektedir. *Ecvibe*'de Mansûr'a nispet edilen anekdot malzemesi incelendiğinde onun çok farklı mezhep ve meşrepten insanla kurduğu diyaloglar dikkat çeker. Bunların bir kısmı dönemin genel siyaseti ve Mansûr'un politik kişiliği hakkında önemli ipuçları verir. Sözgelimi aşağıdaki anekdot dönemin etkin siyasi-dinî gruplarından Haricilere yönelik uzlaşmasız tavrını yansıtmaktadır:

> قالَ المَنْصُورُ لِبَعْضِ الخَوارِجِ، وَقَدْ ظُفِرَ بِهِ: عَرِّفْنِي مَنْ أَشَدُّ أَصْحَابِي إِقْدَامًا كَانَ فِي مُبَارَزَتِك؟ قال: ما أَعرِفُهُمْ بِوُجوهِهِمْ، ولَكِنِّي أعرِفُ أَقْفِيَتَهُمْ لِسُرعَةِ انْهِزَامِهِمْ، فَقُلْ لَهُمْ يُدِيرُوا حَتَّى أَصِفَهُمْ. فَتَغَيَّظَ المَنْصُورُ عَلَيْهِ وَأَمَرَ بِقَتْلِهِ.
>
> Mansûr yakalanıp huzuruna getirilen bir Hârici'ye "*Söyle bakalım, seninle mübarezeye hangi gözükara adamım çıktı!*" diye sormuş. Harici "*Simalarını tanımak mümkün olmadı, lakin sırtlarını dönüp kaçıverdiklerinden enselerini gayet iyi bilirim. Sen adamlarına yüzlerini dönmelerini söyle, ben de hangisinin karşıma çıktığını söyleyeyim!*" demiş. Mansur bu lafa öyle bozulmuş ki derhal adamın boynunu vurdurtmuş.[298]

[297] Nahide Bozkurt, "Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/5.

[298] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 99. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/148; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/199; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/218; Vatvât, *Gurarü'l-hâsâisi'l-vâzıha*, 446.

Mansûr'a nispet edilen birkaç anekdot, onun Ebû Müslim el-Horasânî ile ilişkileri hakkındadır. Emevî yönetiminin son zamanlarında Abbâsî ihtilal hareketini yönetmek üzere Horasan'a gönderilen ve orada yürüttüğü gizli faaliyetlerle Abbâsî devletinin kurulmasına zemin hazırlayan Ebû Müslim, Mansûr'un halife olarak biat istediği Seffâh'a biat etmemiş ve Mansûr da Seffâh'a onu ortadan kaldırmasını önermiştir. Mansûr halife olunca ona biat eden ve Abdullah b. Ali isyanını bastırdıktan sonra iyice güç ve itibar kazanan Ebû Müslim, kendisini öteden beri siyasi bir rakip olarak gören Mansûr tarafından bir suikastla (öl. 137/755) öldürülmüştür.[299] *Ecvibe*'deki bir rivayette Mansûr'un bu suikastı planlarken İshâk b. Müslim el-'Akîlî ile istişare ettiği ve onun da "*Bir kında iki kılıç olmaz!*" dediği rivayet edilmektedir.[300] Başka bir rivayette de Mansûr Ebû Müslim'e bir mektup göndererek "*Abdülmelik b. Ali'nin hazinelerini bana sayıp teslim et!"* dediği onun da "*Biz mesele kan ise emin, mal ise hâinizdir!*" diye cevap yolladığı aktarılır.[301]

Mansûr'un Ecvibe'deki anekdotları siyaset temasıyla sınırlı değildir. Mesela birkaç rivayette cimriliği ve para biriktirme tutkusuyla bilinen[302] halifenin kendisinden câize koparmaya çalışan fırsatçıları zekice cevaplarla nasıl eli boş çevirdiği görülür. Sözgelimi belagatiyle meşhur biri, kendisinden daha çok tahsisat isteyince "*İnsan zenginlik ve belagate aynı anda sahip olursa bu onu fazlasıyla şımartır ki bendenizin de gönlü buna razı gelmez. İyisi mi belagatle iktifa et!*[303] cevabını vermiş. Keza fakir olduğu için hacca gidemediğini söyleyen bir kadını "*O hâlde hac sana farz değil ki!*"[304] diyerek geri çevirmiştir.

Hazırcevaplığıyla muhataplarını köşeye sıkıştıran Mansûr'un bazen sert kayalara denk geldiği ve fena halde susturulduğu da vâkidir. *Ecvibe*'de hazırcevaplığa dair en iyi örneklerinden sayılabilecek şu anekdotta olduğu gibi:

---

299 Bozkurt, "Mansûr", 28/5.

300 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 49.

301 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 25.

302 Bozkurt, "Mansûr", 28/6.

303 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 60. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Buhalâ*, thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000), 108; Ebû Hilâl el-'Askerî, *es-Sınâ'ateyn: el-Kitâbe ve'ş-şi'r*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1993), 16.

304 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 24.

قالَ المَنْصُورُ: مِنْ بَرَكَتِنا علَى المُسْلِمِينَ أنَّ الطَّاعُونَ رُفِعَ عَنْهُمْ فِي أَيَّامِنَا. فقالَ ابْنُ عَيَّاشٍ: لَمْ يَكُنِ اللهُ لِيَجْمَعَكُمْ عَلينَا وَالطَّاعُونَ.

Bir gün Mansûr "*Biz başa gelince vebanın kalkması, iktidarımızın Müslümanlara hayır getirdiğinin alâmetidir!*" deyince, mecliste bulunan İbn Ayyâş karşılık vermiş: "*Zaten Allah iki belayı bir arada göndermez!*"[305]

İncelediğimiz eserdeki bazı anekdotlar onun karakteri hakkında da birtakım detaylar sunmaktadır. Sözgelimi aşağıdaki anekdot Mansur'un gözlem yeteneği, feraseti ve iş tutma hususundaki yetkinliğine dair çarpıcı bir örnektir:

دَعَا المنصُورُ قوْمًا لِيُوَلِّيَهُمُ القَضاءَ، فَكانَ فِيهِمْ صاحِبُ مَسْجِدِ ابْنِ رَغْبَانَ، وكانَ في وَجْهِهِ سَجَّادَةٌ عَظِيمَةٌ، فلَمَّا رآهُ قَالَ لَه: واللهِ لَئِنْ كُنْتَ أَرَدْتَ اللهَ بِهٰذَا فَمَا يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَصُدَّك عَنْهُ. ولَئِنْ أَرَدْتَنَا بِهٰذَا فَيَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَحْذَرَكَ.

Mansûr bir defasında kadılık görevine atamak üzere birden fazla kişiyi huzuruna davet etmiş. Bu kişiler arasında İbn Rağban Mescidi'nin hocası da varmış. Mansûr, alnında büyük bir secde izi olan bu adamı görünce şöyle demiş: "*Vallahi, eğer şu alnındaki izle Allah'a yakınlaşmak istediysen seni bu görevden uzak tutmamamız gerekir. Yok eğer sırf bizi etkilemek için böyle bir şeye tevessül ettiysen o zaman da seni semtimizden uzak tutmak icap eder.*"[306]

Siyaset temalı rivayetlerin yoğun biçimde bulunduğu *Ecvibe*'deki anekdotların bazıları doğrudan ya da dolaylı bir biçimde Emevî ve Abbâsi dönemlerinin saray kültürü, devlet teamülleri ve halife meclislerinin bazı usul, adab ve erkânı gibi konularda özel bilgiler sunmaktadır. Bunlardan biri de Mansûr'un saray görevlileri hakkında çıkardığı kılık-kıyafet düzenlemesiyle ilgilidir. Meşhur şair ve nüktedan Ebû Dülâme'nin[307] (öl. 161/777) muzipçe bir eleştirisine de konu olan bu düzenlemeye dair anekdot[308] şöyledir:

---

[305] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 8. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/230; Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Simârü'l-Kulûb* (Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.), 68.

[306] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 30. Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, 4/200; Vatvât, *Gururu'l-hâsâisi'l-vâzıha*, 62.

[307] İlk 3 Abbâsî halifesiyle temaslar kurup meclislerine iştirak eden nüktedan şair Ebû Dülâme'ye dair kaynaklarda zikredilen yüz kadar anekdottan sadece üçü *Ecvibe*'de yer almıştır. Bu şair hakkında yakın zamanda tamamlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bkz. Seda Cantürü, *Abbâsî Sarayında Bir Oportünist Şâir: Ebû Dülâme (ö.161)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

[308] Anekdotun daha uzun ve detaylı bir varyantının çevirisi için bkz. Cantürü, *Abbâsî Sarayında Bir Oportünist Şâir: Ebû Dülâme (ö.161)*, 11.

> Ebû Ca‘fer saraya girip çıkanlara uzun bir başlık takmaları ve üzerinde [فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللهُ] "*Onlara karşı Allah sana yeter!* (Bakara:137)" ayetinin yazılı olduğu geniş kıyafetler giyerek kılıçlarını da bu kıyafetlerin önüne asmalarını emretmiş. Ebû Dülâme de birgün bu kılık-kıyafet içerisinde huzura girdiğinde halife ile arasında şu diyalog geçmiş:
>
> -Keyifler nasıl Ebû Dülâme?
> -Berbat vaziyetteyim efendim!
> -Hayırdır yahu, ne oldu?
> -Suratı belinde, kılıcı kıçında, Allah'ın ayetini de arkasına atmış bir adama daha ne olsun!
>
> Rivayet o ki, Halife bu hadiseden sonra o kılık-kıyafet uygulamasını yürürlükten kaldırmış.[309]

*Ecvibe*'de Mansûr'a nispet edilen başka anekdotlar da vardır. Bunlardan birkaçına atıf yapmak gerekirse; hakkında idam hükmü verdiği bir adamın kendisini nasıl affettirdiğini anlatan bir diyalog,[310] hangi görüşten olursa olsun mert insanlara olan müsamahasını gösteren bir anekdot[311] ve bir cariyenin ölümüne üzülen oğlu Mehdî ile arasında geçen ilginç bir konuşma[312] bulunmaktadır.

*2) Hârûnürreşîd*

Abbâsî döneminde adından en çok söz ettiren halifelerden biri Hârûnürreşîd (öl. 193/809)'tir. Çok iyi bir tahsil görerek yetişen Hârûn, ilim ve edebiyat tarihine damga vurmuş olan İmam Mâlik, Kisâî ve Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî gibi büyük ulema ve üdebadan dersler almıştır. Üzerinde en çok emeği olan kişi ise kuşkusuz Yahya b. Hâlid el-Bermekî'dir. Abbâsi devletine önemli hizmetler sunan İran asıllı Bermekî hanedanına mensup olan Yahya hem onun mürrebbisi hem de sonraki yıllarda kâtiplik ve vezirliğini yapan en büyük yardımcısıdır. [313]

---

309 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 194. İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 1/222; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 2/143.

310 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 81.

311 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 64.

312 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 34.

313 Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16/258.

Babası Mehdî-Billâh, henüz genç bir yaşta Bizanslıları vergiye bağlamak gibi başarılara imza atan Hârûn'a "Reşîd" lakabını vermiş ve ağabeyi Musa el-Hâdî'den sonra ikinci veliaht ilan etmiştir. Hâdî'nin çok uzun sürmeyen hilafetinden sonra başa geçen Hârûn, Yahya el-Bermekî'yi geniş yetkilerle donatarak vezirliğe getirmiştir. Keza Bizansa karşı donanmayı güçlendirip ağır darbeler vurmuş, diğer taraftan sürekli patlak veren iç isyanlarla uğraşmıştır. Hârûn bilhassa Ali evladına karşı sıkı tedbirler almış, kalkışma hazırlığı yapan bu grubun üzerine Fazl b. Yahya el-Bermekî komutasında büyük bir ordu sevk ederek isyan hareketini büyümeden söndürmüştür.[314]

Hârûn 180 (796) yılında yerine oğlu Emin'i vekil bırakarak Rakka'ya gitmiş, orada kendisine bir saray yaptırmıştır. Ecvibe'deki anlatılardan birinde bu olaya işaret vardır. Rivayete göre birisi kendisine "*Hilafet merkezini bırakıp da Rakka'ya mı gidiyorsun?*" dediğinde "*Hilafetin merkezi tüm cihan, sarayı da bütün bir kâinattır!*" demiştir.[315]

*Ecvibe*'de Hârûn'a toplam 10 rivayet nispet edilmektedir. Bunlardan birkaçı veziri Yahya ve süt kardeşi Ca'fer el-Bermekî ile olan diyaloglarıdır. Hârûn, bürokratik zekâları ve tecrübeleriyle öne çıkan Bermekî ailesinden çokça istifade etmiş, devleti bir süre onların büyük yardımları ve yönlendirmeleriyle idare etmiştir. Ancak gereğinden fazla yetkilerle donattığı bu hanedanın zamanla devlet içinde devlet olmaya başladığını görünce onları 187 (803) yılında kendilerini tasfiye yoluna gitmiş; baba diye hitap ettiği lâlâsı ve veziri Yahya ile komutanlık vazifeleri verdiği Fazl'ı hapse attırmış, süt kardeşi ve en yakın dostu Ca'fer'i ise huzurunda öldürtmüştür.[316]

Hârûn'un Bermekîlerin bu üç önemli ismiyle gerçekleştirdiği diyaloglar birçok kaynakta anekdot malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri Ca'fer'in feraseti ve zekâsını gösteren şu anekdottur:

> Yahûdînin biri Hârûnürreşîd'in kalan ömrü hakkında müneccimlik yapıp ölüm vaktinin yaklaştığını söylemiş. Haberi alan halife adamı sarayına getirtip sorgulamış. Yahûdî "*Bunu yıldızlardan çıkardım, Efendim!*" demiş. Huzurda bulunan Ca'fer b. Yahya, Reşîd'in gamlandığını görünce yanına gelip fısıldayarak "*Bu kederi gönlünden söküp atmak ister misin?*" demiş. Hârûn "*Evet*" deyince de

[314] Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16/259.
[315] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 96.
[316] Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16/260.

"*Şimdi ona kendi ömrünü sor. Kendi ömrünü senin ömründen çok daha iyi biliyordur*" demiş. Bunun üzerine Hârun "*Kendi ömrüne de baktın mı?*" diye sormuş. Yahûdî "*Evet, şu kadar ömrüm kaldı*" deyince, Ca'fer tekrar devreye girip "*Şunun boynunu vurun da ömür tahmini hususunda ne kadar yanıldığını öğreniversin Hünkarım!*" demiş. Dersini alan Yahûdî bir daha Reşîd'e görünmemiş.[317]

*Ecvibe*'ki Hârûnürreşîd anekdotlarının üçü ise meşhur komutan Yezîd b. Mezyed (öl. 185/801) ile aralarında geçen diyaloglardır. Yezîd'in mensubu olduğu Şeybânoğulları (Benî Şeybân) önceleri Hz. Ali'yi desteklemiş ardından da Hâricilerin safına geçmiştir. Emevîler döneminde Haccâc'ı bozguna uğratarak Kûfe'yi ele geçiren bu aşiret Abbâsi döneminde de çok sayıda isyan hareketine öncülük etmiştir.[318] İlginçtir ki bu aşirete mensup olan Yezîd, Hârûnürreşîd tarafından vali ve kumandan olarak atanmış ve Harici isyanlarını bastırmak üzere görevlendirilmiş sâdık bir devlet adamıdır. *Ecvibe*'deki anekdotlardan biri onun sadakatini konu almaktadır. Aşağıda yer verdiğimiz bu rivayet ayrıca Hârûnürreşîd'in hobilerinden birine[319] işaret etmesi açısından da kayda değerdir:

قالَ الرّشِيدُ لِيزيدِ بنِ مَزْيَد: هلْ لَكَ في لَعِبِ الصّوَالِجَة؟ قال: نَعَمْ. قال: كُنْ مَعَ عِيسَى بنِ جَعْفَرٍ. فَأَبَـى؛ فَغَضِبَ هَارُونُ، وقال: تَأْنَفُ أَنْ تَكُونَ مَعَهُ؟ فقال: قدْ حَلَفْتُ لِأَمِيرِ المُؤْمِنِينَ أَنْ لا أَكُونَ عَلَيْهِ في جِدٍّ ولا هَزْلٍ.

Reşîd bir gün Yezîd b. Mezyed'e "*Savlecân oynamayı bilir misin?*" diye sormuş, o da "*Evet, efendim*" demiş. Reşîd "*O halde İsâ b. Ca'fer'in takımında ol*" deyince Yezîd buna yanaşmamış. Hârûn öfkelenip "*Neden onunla olmak istemiyorsun?*" dediğindeyse "*Ben Halife hazretlerinin karşısında olmamaya and içtim"* demiş, *Oyunda bile olsa!*"[320]

Hârûn'un, Yezîd b. Mezyed ile bir başka diyalogu da Yezîd'in mensup olduğu aşiretin merkezi otoriteye karşı isyanlar ve başarısızlıkla sonuçlanmış devlet olma girişimlerini konu alır. Hârûn bir gün kendisine "*Benî Şeybân ne kadar da çok halife çıkardı, değil*

---

317 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 36.

318 Adnan Demircan, "Şeybân (Benî Şeybân)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/37.

319 Hârûnürreşîd'in oynamaktan hoşlandığı çevgân (Arapçası "savlecân") bugünkü polo oyununa benzeyen ve kadim Doğu toplumlarının birçoğunda oynanan bir oyundur. Detaylı bilgi için bkz. Feyzi Halıcı, "Çevgân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/295.

320 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 81. Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 6/337; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/120; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/239.

*mi Yezid?*" diye takılınca, Yezîd nüktesini yapmış*:* Evet hünkârım, lakin hepsinin tahtı darağacındandı."[321]

Hârûnürreşîd devri denilince akla gelen ilk isimlerden biri de Behlûl'dür. Ebû Vüheyb künyeli bu şahsiyet kültürümüzde Behlül-i Dânâ (Bilge Meczup) namıyla bilinmektedir.[322] 'Ukalâ-i mecânîn (deli görünüşlü akıllı) sınıfından olan Behlûl hakikati hiç çekinmeden haykıran samimi biri zât olduğu için Hârûn fırsat buldukça onunla görüşüp sohbet eder hatta yer yer kendisinden akıl danışırmış. Kaynaklarda aralarındaki sohbetten geriye kalan -çoğu menkıbe tarzında- hatırı sayılır bir anekdot malzemesi bulunmaktadır. İbn Ebû 'Avn bu çok popüler meczuba dair *Ecvibe*'sinde Hârûn Reşîd'le ilgili bir tek anekdota yer vermektedir:

دَعَا الرَّشِيدُ بِبُهْلُولٍ وَعَيْنَأَةَ لِيَضْحَكَ مِنْهُمَا، فَأَسْمَعَاه فَغَضِبَ، ودعَا بِالسَّيْفِ.

فقالَ بُهْلُول: كُنّا اثْنَيْنِ صِرْنَا ثَلاثَةً.

> Hârûnürreşîd biraz eğlenmek için Behlûl ve 'Ayne'yi huzuruna istemiş. İki meczup halifenin yanına girdiklerinde beklentisinin aksine laflar ederek onu hayli kızdırmışlar. Hârûn hiddetle "*Getirin şu kılıcımı!*" diyecek olmuş ki Behlûl hemen ortamı yumuşatmış: İşe bak, az evvel ikiydik, üç olduk![323]

Yukarıda birçoğunu aktardığımız anekdotların yanı sıra, ayrıca Hârûn'un bedenen zayıf gördüğü oğlu Me'mûn için bir temennisi[324] ve hapisten çıkardığı bir adamla arasında geçen diyalogu[325] gibi edebî değeri ve mizahi kalitesi nispeten zayıf birkaç rivayet daha bulunmaktadır.

---

[321] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 25. İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/121; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/438; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 12/469; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/329.

[322] Süleyman Uludağ, "Behlûl-i Dânâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/352.

[323] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 227. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/56.

[324] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 31.

[325] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 39.

*3) Me'mûn*

*Ecvibe*'de hakkında en fazla anekdotik rivayet bulunan Abbasi halifelerinden biri de Me'mun (ö.218/833)'dur. Babası Hârûnürreşîd'în tahta oturduğu gün (170/786) dünyaya gelen Me'mûn küçük yaşlardan itibaren sıkı bir eğitim almaya başlamış; Kisâî gibi devrin önde gelen âlimlerinin rahle-i tedrisinden geçmiş; bilhassa kendisini yetiştirmek üzere saraya alınan İran asıllı Fazl b. Sehl (öl. 202/818) ve babasının süt kardeşi Ca'fer b. Yahya el-Bermekî gibi seçkin siyasilerin talim ve terbiyesi altında yetişmiştir.[326]

Hârûn'dan sonra birinci veliaht Emîn (öl. 198/813) halife olmuş ve tahtı için büyük bir tehlike gördüğü doğu eyaletlerinin valisi pozisyonundaki kardeşi Me'mûn'u veliahtlıktan azletmiş; böylece Me'mûn'la aralarında yaklaşık 3 yıl sürecek olan bir savaşın da fitilini de ateşlemiştir. İki kardeş arasında yaşanan bu çetin mücadele Arap destekli Emin'e karşı Fars unsurunun desteğini arkasına alan Me'mûn'un üstün gelmesiyle sonuçlanmış ve Me'mûn H. 198 (813) yılında biat alarak hilafet tahtına oturmuştur.[327]

Hilafeti süresince çok sayıda isyan ve iç karışıklıkla mücadele eden Me'mûn İbn Ebû Düâd'ın da teşvikiyle akılcılıkla öne çıkan Mutezilî düşünceyi devletin resmi din yorumu olarak kabul etmiş bu tutumundaki ısrarları sonucu da Ahmed b. Hanbel gibi Sünnî doktrinin önemli temsilcilerine fiziki ve fikri baskılar yapılmıştır. Bununla birlikte Me'mûn'un iktidarı ilmî açıdan da İslâm tarihinin en parlak dönemlerinden biri sayılmaktadır. Ulema, üdeba ve mütercimlere büyük imkânlar sunan halife, Bizans imparatoruna bir mektup yazarak eski Yunanca yazmaların bir kısmını Bağdat'a göndermesini talep etmiştir. Bu iş için de başta Yuhannâ b. Mâseveyh olmak üzere hikmet ve felsefe erbabından bazı önemli zevatı görevlendirmiş, payitahta getirilen felsefe, matematik, tıp ve müzik kitaplarını Beytülhikme'de Arapçaya tercüme ettirmiştir.[328] Me'mûn bu türden faaliyetlere seleflerinden daha ziyade ağırlık vermesi sebebiyle bu ilim ve hikmet yuvasının esas kurucusu sayılmıştır.[329]

---

[326] Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/101.
[327] Bozkurt, "Me'mûn", 29/101.
[328] Bozkurt, "Me'mûn", 29/103.
[329] Mustafa Demirci, *Beytü'l-Hikme* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 65.

*Ecvibe*'de adının geçtiği 25 anekdotun 19'u kendi diyaloglarıdır. Şahsiyeti, siyaset anlayışı ve mizahi kişiliği hakkında kayda değer detaylar veren anekdotlarının bir kısmı tezimizin farklı bölümlerinde aktarılmış olup diğer bir kısmına da burada yer verilecektir.

Sağlam ilmi ve edebî müktesebatıyla dikkat çeken Me'mûn, sarayında farklı görüşlerden âlim ve edipleri bir araya getirmiş, çeşitli münazaralar düzenlemiştir. Zaman zaman bu münazaralara hakemlik eden hatta bizzat kendisi de katılan Me'mûn, hilafet makamına entelektüel bir boyut kazandırmış; kelâm ve felsefe ilimlerinin gelişip serpilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Halife olup Bağdat'a geldikten sonra yaptığı ilk iş ilim meclisleri için bir ekip teşkil etmek olmuş, bu maksatla farklı disiplinlerden 100 kadar âlim seçmiştir.[330] Huzurunda düzenlenen münazaralardaki bazı dikkat çekici diyaloglar ise kıymetli birer anekdot örneği olarak klasik kaynaklarda yerini almıştır.

İbn Ebû 'Avn'ın aktardığı bir rivayet, Halife Me'mûn'un irticali şiir söyleyecek kadar özel bir yetenekle donatıldığını ve zengin bir birikime sahip olduğunu gösterir. Şöyle ki: Bir gün bir münazara sırasında Abdussamed adındaki bir münazaracının sesini haddinden fazla yükselttiğine tanık olmuş. Bundan duyduğu rahatsızlığı şu spontane dizeyle dile getirmiş:

لَا تَرْفَعَنَّ صَوْتَكَ يَا عَبْدَ الصَّمَدِ  إِنَّ الصَّوَابَ فِي الْأَسَدِّ لَا الْأَشَدِّ

*Sesinin tonunu yükseltip durma, Abdussamet*
*Hakikat gür sesle değil hüccetle olur elbet!*[331]

Me'mûn'a dair aktarılan anekdot malzemesi içerisinde onun hekimlerle olan diyalogları da kayda değerdir. Sözgelimi, yaşadığı sağlık problemlerini konu alan aşağıdaki anekdot onun nüktedan kişiliğinden belirgin izler taşımaktadır:

شَكَا المَأْمُونُ إلى الطَّبِيبِ عِلَّةً، فقال له: اِجْتَنِبْ الرَّطَبَ والمَاءَ البَارِدَ.

فقال: لَوْلَاهُمَا مَا احْتَجْتُ إِلَيْكَ.

[330] Bozkurt, "Me'mûn", 29/103.

[331] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 24. 'Askerî, *Sınâ'ateyn*, 331; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/103; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkih*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Gurazî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 2000), 2/54.

> Me'mûn saray hekimine bir şikâyetini anlatınca, hekim "*Serinden ve soğuk sudan uzak durunuz, Efendim!*" tavsiyesinde bulunmuş. Me'mûn "*Hekim, hekim!*" demiş, *"Bu ikisi olmasa seninle ne işim olurdu?*"[332]

Me'mûn'a nispet edilen anekdotların bir bölümüyse, kimi devlet adamlarıyla arasında geçen kısa konuşmalar şeklindedir. Örneğin *Ecvibe*'de, küçüklüğünden beri hocalığını yapan, halife olduğunda da vezirlik payesi bahşettiği Fazl b. Sehl ile olan diyalogları dikkat çekmektedir. Sözgelimi bir rivayette, onu isyankâr bir grubun üzerine gönderdiği, bu esnada "*Seni can düşmanı belleyen bu âsilerin hışmına uğramandan korkuyorum. Sen sen ol ordugâhtan uzaklaşma!*" dediği, Fazl'ın da buna "*Sizden eman almışsam bilin ki başka hiçbir şey bana zarar veremez Sultanım!*" dediği kaydedilir.[333]

*Ecvibe*'de de yer verilen bazı detaylarsa, Me'mûn'un geçmişten ders alan basiretli bir siyasetçi olduğunun göstergesidir. Örneğin babası Hârûn'un sütannesi, Bermekî tasfiyesinden sonra hacca gitmek üzere kendisinden izin istediğinde müsaade etmemiş; Ümmü Ca'fer "*Neyden korkuyorsun evlat?*" dediğindeyse ona şu manidar cevabı vermiş: Neyden korkacağım, Aişe'nin Ali'ye ettiğinden![334]

Me'mûn dinî hassasiyetleri yüksek, açık sözlü kişilere gösterdiği hoşgörü ile de bilinen bir devlet adamıdır. *Ecvibe*'deki bir rivayeti esas alırsak mesela; bir gün fukaha ile istişare etmek üzere toplanmış. Öğle vakti girdiğinde meclistekilerden Bişr el-Merîsî (öl. 218/833) halifeden müsaade almadan namaz için kalkınca huzurdakilerden biri "*Müminlerin emiri otururken nasıl kalkarsın?!*" diye çıkışmış. Merîsî bir hadis-i şerife atıfta bulunarak "*Yaratılmışlara itaat edilmeyecek o vakte girdik!*" deyince Me'mûn "*Müsaade hazretin!*" demiş.[335]

İbn Ebû 'Avn'ın naklettiği anekdotlar arasında, Me'mûn'un siyasi rakiplerinin bertaraf edilme şekline dair bir takım tarizli yorumları da mevcuttur ki haddi zatında bunlar belagat sanatları açısından da kayda değer örneklerdir. Sözgelimi, Vehb b. Sa'îd'in bo-

---

[332] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 15. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/133; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 3/76.
[333] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite,* 26.
[334] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 40.
[335] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 37.

ğulma haberi kendisine ulaştırıldığında "*Zaten o çıbanbaşının hararetini ancak Dicle'nin serin suları alabilirdi!*" demiştir.[336]

*Ecvibe*'de ona nispet edilen anekdotlar arasında ayrıca; hikmet ehli bir rahiple yaptığı uzunca bir konuşma,[337] resmi yazışmalarda kayda geçen esprili cevaplar[338], huzuruna getirilen sahte bir nebiyle komik diyalogu[339], farklı mezhep müntesiplerine yönelttiği birtakım sorular[340] ve devlet adamlarıyla calib-i dikkat siyasi sohbetleri[341] de yer almaktadır.

*4) Mütevekkil-Alellah*

Vâsık bir veliaht bırakmadan vefat edince Abbâsî devleti tarihinde bir ilk yaşanmış; Kadı İbn Ebû Düâd, Vezir İbn Zeyyât ve Türk komutanlardan Vasîf ve İnâk'ın da aralarında bulunduğu ileri gelen devlet erkânı Mütevekkil-alellah'ı (öl. 247/861) halife ilan etmiştir. Onun hilafet tahtına oturmasında bilhassa Türk komutanlarının etkisi büyükse de kaderin garip bir cilvesi olarak öldürülerek tahttan indirilmesi de yine Türk komutanlar eliyle gerçekleşmiştir.[342]

Mütevekkil başa gelince önce devr-i sâbıkın kudretli veziri İbn Zeyyât'ı görevden azletmiş; ardından Memun'la başlayıp Mu'tasım ve Vâsık ile devam eden Mutezile etkisini kırmış; bu mezhebin temsilcilerinden Başkadı İbn Ebû Düâd'ın önayak olduğu "Mihne" hâdiselerini sona erdirerek "halku'l-Kur'ân" tezinin savunulmasını yasaklamış, bu mânada Sünnî ulemaya bir yerde hamilik de etmiştir.[343]

Lüks ve şatafata düşkünlüğüyle bilinen Mütevekkil devlet hazinesini ölçüsüzce kullanmış; hatta sarayında düzenlettiği işret ve eğlence meclisleri, verdiği mükellef ziyafetler

[336] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 34.
[337] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 143.
[338] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 193.
[339] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 109.
[340] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 64.
[341] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 61.
[342] Mahmut Kırkpınar, "Mütevekkil-Alellah, Ca'fer b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/213.
[343] Kırkpınar, "Mütevekkil-Alellah, Ca'fer b. Muhammed", 32/212.

ve şairlere dağıttığı cömert bahşişler neticesinde beytülmali iflasın eşiğine getirmiştir[344] Kaynaklarda onun içki ve eğlence meclisleriyle alakalı çokça rivayet yer almaktadır. Sözgelimi, *Ecvibe*'de geçen bir anekdotta Başkadı Yahya b. Eksem'in de bulunduğu bir saray sofrasına şarkıcıların ve içki sâkilerinin geldiği anlatılır. Rivayetin devamında Mütevekkil'in "*İşler karışmaya başladı Yahya. Burası artık sana göre değil!*" dediği; onun da "*Asıl şimdi, aranızda hüküm verecek bir kadıya çok ihtiyacınız olacak, Efendim!*" diye şaka yapıp halifeyi güldürdüğü anlatılır.[345]

İlim, edebiyat ve sanat erbabını himaye eden Mütevekkil'in bu kesimlere çok cömert davrandığı kaydedilir. Dönemin âlimlerinden Müberrid, Câhız, İbnü's-Sikkît gibi isimlerin yanısıra büyük musikişinâs İshak el-Mevsılî, ünlü şair Buhturî ve çok sayıda isim Mütevekkil'in büyük desteğini görmüş hatta bunlardan bazıları halifenin nedimi de olmuştur.[346] Kaynaklarda onun bir nediminin adı daha da öne çıkmaktadır. Bu isim şair ve âmâ nüktedan Ebü'l-'Aynâ (öl. 282/895)'dır.[347] Genellikle Ebü'l-'Aynâ'nın hoşsohbet ve nüktedan kişiliği sayesinde aralarında yaşanan diyalog ve mülatefeler ilgi görmüş ve çok sayıda klasik derlemeye girmiştir. *Ecvibe*'de 10 anekdotu bulunan Mütevekkil'in iki anekdotu doğrudan bu nüktedan ile kurduğu diyaloglardır. Ama bu ikilinin mizahi açıdan daha güçlü anekdotlarına başka bazı mizah kaynaklarında rastlanmaktadır. Eserdeki anekdotların birinde Mütevekkil'in, kendisiyle tanışmaya gelen Ebü'l-'Aynâ'ya "*Neyi iyi yaparsın?*" diye sorduğu, onun da [أَفْهَمُ وَأُفْهِمُ] "*İyi anlar, iyi anlatırım!*" şeklinde cevap verdiği;[348] diğer anekdottaysa nedimler kadrosuna girmek isteyen bu âmâ nüktedan hakkında Mütevekkil'in "*Eğer âmâ olmasaydı Ebü'l-'Aynâ'yı nedimlerim arasına alırdım*" dediği; Ebü'l-'Aynâ'nın da "*Eğer halife hazretleri beni Ramazan hilâlini gözle-*

[344] Kırkpınar, "Mütevekkil-Alellah, Ca'fer b. Muhammed", 32/213-214.
[345] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 194-195.
[346] Kırkpınar, "Mütevekkil-Alellah, Ca'fer b. Muhammed", 32/213.
[347] Hakkında yüksek lisans tezi hazırladığımız Ebü'l-'Aynâ'nın, Mütevekkil ile münasebetine dair detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Muhammed Faruk Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebü'l-'Aynâ (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018), 38-45.
[348] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 48. Husrî, *Zehrü'l-âdâb*, 1/193.

*mek ve yüzük kaşlarını okumaktan muaf tutarsa; bilsin ki bendeniz nedimlik için biçilmiş bir kaftanım!"* dediği rivayet olunur.[349]

*Ecvibe*'deki birkaç rivayetse Mütevekkil'in bazı kişisel zevkleri ve meşguliyetleri hakkında da bilgiler aktarmaktadır. Mesela bir rivayette onun tavla oynamaktan keyif aldığı[350]; aşağıdaki hikâyeye bakarsak da zaman zaman ava gittiği anlaşılmaktadır:

رَمَى المُتَوَكِّلُ عُصْفُورًا فَأَخْطَأَهُ؛ فقال ابْنُ حَمْدُونَ: أَحْسَنْتَ وَاللهِ يا سَيِّدِي. قال: هُوَ ذَا تَهْزَأُ بِي، كيفَ أَحْسَنْتُ؟ قال: إِلَى العُصْفُورِ.

> Mütevekkil bir gün ava gitmiş ve gözüne kestirdiği bir serçeye ok fırlatmış. Hedefi ıskalayınca, nedimi İbn Hamdûn "*Maşallah hünkârım, ne iyi ettiniz!*" demiş. Mütevekkil "*Benimle alay mı ediyorsun sen, neyi iyi ettim?*" deyince, "*İyiliği serçeye ettiniz Efendim!*" deyivermiş.[351]

Yukarıda aktarılanların yanı sıra evlenememekten şikâyet eden birine sunduğu çözüm önerisi,[352] aşırı cinsel arzularından muzdarip bir adama verdiği tıbbi bir tavsiye[353] ve kendisini çok arzuladığı halde ancak sahibi öldükten sonra alabildiği bir cariyeyle diyalogu[354] gibi *Ecvibe*'de yer verilen birkaç anekdotu daha dikkat çekmektedir.

### *3. Devlet Adamları*

İbn Ebû 'Avn, kitabında, halifelerin yanı sıra vezirler, valiler, komutanlar, kâtipler ve kadılar gibi farklı pozisyonlarda görev yapan devlet ricalinin anekdotlarına da yer vermiştir. Anekdotları aktarılan bu zevatın daha ziyade Emevî ve Abbâsî dönemlerinde yaşamış devlet adamları olduğu görülmektedir. Vezirlerden İbn Zeyyât ve Yahyâ b. Hâlid, vâlî ve komutanlardan Amr b. el-'Âs, Haccâc b. Yûsuf ve Ziyâd b. Ebîh, kadılardan ise İbn Ebû Düâd ve Yahya b. Eksem'in adı öne çıkmaktadır. Bu başlık altında önce

---

[349] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 201. Bu anekdotun daha uzun bir versiyonu için bkz. Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebü'l-'Aynâ (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)*, 42.

[350] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 195.

[351] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 206. Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Mûsa ed-Demîrî, *Hayâtü'l-Hayevân el-Kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003), 2/160; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/185; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/152; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 2/84; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/477; İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mutemâcinîn*, 137.

[352] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 211.

[353] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 212.

[354] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 177.

sözü edilen isimlere dair tanıtıcı kısa bilgiler verilecek, akabinde *Ecvibe*'de yer alan anekdotik fragmanlara değinilecektir.

*a. Amr b. Âs*

İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanlara karşı büyük mücadeleler veren Amr b. el-Âs (öl. 43/664), Mekke'nin fethinden hemen önce Müslüman olmuştur. Arapların meşhur dört dâhisinden biri olan Amr, askeri, politik ve diplomatik kabiliyetleriyle ile Hz. Peygamber'in dikkatini çekmiş ve onun tarafından Zâtüsselâsil seriyyesinde de kumandan olarak görevlendirilmiştir. Bu askeri pozisyonu Hz. Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde de devam etmiş; Filistin ve Mısır'ın fethi onun eliyle gerçekleşmiştir. Ardından Mısır valisi olarak tayin edilmişse de Hz. Osman döneminde bu görevinden azledilmiştir. Hz. Osman vefat ettikten sonra başa geçen Hz. Ali'ye karşı Muaviye'nin yanında yer almış, Sıffin'de Şam süvari birliklerinin komutanlığını üstlenmiştir. Savaş Hz. Ali'nin lehine sonlanırken zekice bir hamleyle Kur'ân sahifelerini mızrakların ucuna taktırmış, akabinde meşhur tahkim olayı yaşanmıştır. Bu şekilde dengeleri Muaviye lehine çevirmeyi başarmış, Muaviye ancak bu hamleden sonra Şam'da halifeliğini ilan etmiştir. Bu olaydan sonra ordusuyla Mısır'a giderek Hz. Ali'nin valisi Muhammed b. Ebû Bekir'i öldürüp Muaviye'nin Mısır valisi olarak yeniden bölgenin hâkimi olmuş, ölünceye kadar da orada kalmıştır.[355]

İbn Ebû 'Avn, eserinde Amr b. Âs'a atfen 8 anekdot aktarmaktadır. Bunların birkaçı onun hazırcevap kişilerce mahcup duruma düşürüldüğü anekdotlardır. Mesela bir defasında üstü kapalı bir tabakla yürüyen bir cariyeye "*Ne var tabakta?*" diye sorunca "*Bilmeni istesek kapatır mıydık hiç?*" cevabını almıştır.[356] Diğer anekdotsa hazırcevap bir askerin, ordusuna bahşiş vermeyi kesen Amr'ı kararından nasıl vazgeçirdiğini konu alır. Aşağıya aldığımız bu diyalog, zekice ve yerinde verilmiş cevapların tesir kabiliyetini gösteren nadide örneklerden de biridir:

[355] Ahmet Önkal, "Amr b. Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/80.
[356] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 167.

حَبَسَ عَمْرُو بْنُ العَاصِ عَنْ جُنْدِهِ العَطَاءَ، فَقامَ إليه رجُلٌ مِنْ حَمِيرٍ فقال: أَصْلَحَ اللهُ الأَمِيرَ، اِتَّخَذَ جُنْدًا مِنْ حِجارَةٍ لا يَأْكُلُونَ ولا يَشْرَبُونَ. فَقالَ عَمْرٌو: اِخْسَأْ يا كَلْبُ! فَقالَ الحَمِيرِيُّ: إنْ كُنْتُ كَذٰلِكَ، فَأَنْتَ أَمِيرٌ لِلْكِلابِ إِذًا؟ فقال عَمْرو: وَأَبِيكَ إِنَّهُ لَجَوابٌ، فَأَخْرَجَ أَرْزَاقَهُمْ.

Amr b. el-'Âs ordusuna tahsisatı kesmiş. Hamîr kabilesinden bir adam ayağa kalkıp "*Allah emirimizi ıslah etsin. Maşallah yiyip içmeyen, taştan askerler bulmuş kendisine!*" deyince Amr "*Sus, köpek!*" diyerek onu azarlamış. Cesur asker "*Eğer ben köpeksem siz de o halde köpeklerin emîri olmalısınız!*" deyince, Amr "*Vallahi iyi cevaptı, helal olsun!*" deyip tahsisatları ödemiş.[357]

Amr b. Âs'a nispet edilen rivayetlerin 3'ünde muhatabı Muaviye'dir. Bunlardan ilki tarafların farklı yönetim anlayışlarını yansıtırken[358], ikincisi Muaviye'nin, Mısır'a vali olarak atayıp geniş yetkilerle donattığı Amr'dan mutlak biat ve itaat isteyişini konu alır.[359] Aşağıda tercümesine yer verdiğimiz anekdotsa ikili arasında yaşanmış çok özel bir diyalogtur:

−Ey Amr! Bana akıl verirken hiç beni kandırdığın oldu mu?

− Tabii ki hayır.

− Bilakis; Ali'nin ne kadar cengâver olduğunu bildiğin halde mübareze için beni öne sürmek istediğin günü hatırla!

− Doğrudur. Ama son derece önemli ve kritik bir adam seni mübarezeye çağırmıştı. Eğer karşısına çıksaydın iki güzellikten birine nâil olacaktın: Ya onu kahramanlar gibi öldürüp şerefine şeref katacak ve yönetimde tek kalacaktın ya da bir an önce şehitler, salihler ve sıddıklar kervanına katılacaktın.

− İşte bu ikincisi bana çok zor geldi!

− Yani sen onunla mücadelende samimi olmayıp, öldürülmekten korktuğun için geri durdun, öyle mi?!

− Yıkıl karşımdan, gözüm görmesin seni Amr![360]

Amr b. Âs, zengin ve şöhretli babasıyla iftihar ederken hakkında zina ithamları bulunan annesinden dolayı büyük mahcubiyet yaşar, muarızları tarafından da annesinin adıyla

[357] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 82. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 2/66.

[358] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 11. Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, 5/40.

[359] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 87.

[360] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 52. Murtezâ, *Emâlî*, 1/291; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 2/86; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/166.

(İbn Nâbiğa) künyelenerek küçük düşürülürmüş.[361] *Ecvibe*'deki Amr anekdotlarından biri cariye sınıfına mensup annesi sebebiyle ayıplanmasını konu alır.[362] Eserde ayrıca İbn Abbâs'la bir diyalogu,[363] tartışma âdâbına dair bir sözü[364] ve devlet idaresine taalluk eden birtakım meselelerde (atama, görev verme, istihdam vs.) sergilediği ciddiyet ve çalışkanlığı yansıtan bir anekdot[365] bulunmaktadır.

*b. Haccâc*

Emevîler söz konusu olduğunda akla ilk gelen birkaç isimden biri olan Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfî (öl. 95/714) sert kişiliği, acımasızlığı ve zalimliği ile bilinen Irak valisidir.[366] Valilik yaptığı 20 yıl boyunca tüm gücünü ve imkânlarını Emevi saltanatının tahkimi için seferber eden Haccâc tarih ve nevadir kaynaklarında ismine en çok rastlanan şahsiyetlerden biridir. Emevî muhaliflerine çok sert davranan, meşhur âlimler dâhil binlerce insanı katleden Haccâc'ın diğer taraftan çok iyi bir hatip olduğu, Kur'ân'a çok hürmet ve hizmet ettiği ve ölürken ise arkasında kayda değer bir mal bırakmadığı gibi birtakım olumlu yönleri de zikredilir.[367]

Emevî halifelerine olan bağlılığı bu hanedanın üyelerini dahi şaşırtacak düzeydedir. İbn Ebû 'Avn'ın aktardığı anekdotlardan birinde geçtiğine göre, Hâlid b. Yezîd kendisine "*Bu despotluk ve kan dökme daha ne kadar sürecek, Haccâc?*" dediğinde "*Irak'ta, babanızın içki içtiğine dair ileri geri konuşan tek kişi kalmayana dek!*"[368] cevabını vermiştir.

---

[361] Annesi hakkında detaylı bilgi ve analizler için bkz. Adem Apak, *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 35-38.

[362] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 24. Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Müberrid, *el-Fâzıl* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2000), 50.

[363] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 52.

[364] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 11. Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 8/28.

[365] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 10. Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed et-Turtûşî, *Sirâcü'l-mülûk* (Mısır: y.y., 1876), 84.

[366] Ecvibe'de de onun çok kan döktüğüne dair rivayetler vardır. Mesela bkz. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 83.

[367] İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/427-428.

[368] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 83. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/120.

Haccâc'ın *el-Ecvibetü'l-müskite*'de 20'den fazla anekdotta ismi geçmekte, 16 anekdotta da bizzat kendi diyalogları bulunmaktadır. Tezimizin farklı bölümlerinde anekdotlarına yer verdiğimiz bu celalli valiye nispet edilen rivayetlerde onun farklı yönlerine dikkat çeken ipuçları vardır.[369]

Kaynaklarda Haccâc'a nispetle anlatılan birçok anekdot kendisiyle, onu tanımayanlar arasında geçen diyaloglar şeklindedir. Bu diyaloglarda muhatabına kendisi, temsil ettiği devlet ve halife hakkında sorular soran Haccâc genelde hakarete varan olumsuz cevaplar almış ve ardından da kim olduğunu ifşa etmiştir. Afallayan muhataplarından bazıları deli taklidi yapmış, bazıları geri adım atmış, gözü kara çok az kimse ise sözünün arkasında durabilmiştir. Ancak bu temaya sahip anekdotların genelinde -beklenenin aksine- Haccâc'ın bu tarz insanlara gayet müsamahakâr davrandığı görülmektedir.[370]

Haccâc anekdotlarının hatırı sayılır bir bölümünde da Haricilerle olan ilişkisi ve diyalogları öne çıkar. Bu taifeye karşı büyük mücadele eden Abdülmelik b. Mervan onları dizginlemek için ceberut valisi Haccâc'dan büyük destek görmüştür. Rivayetlerden anlaşıldığına göre bu fırkaya hiç toleransı olmayan Haccâc, yakalattığı haricileri sorguya çekip kendisi ve halife Abdülmelik hakkında birtakım sorular yöneltmiş; güzel bir lisanla merhamet dilenen bazılarının canını bağışlamış, cesurca cevap verip meydan okuyanlarınsa boynunu vurdurmakta tereddüt etmemiştir. Bu ikinci kısma giren anekdotlardan birisi şudur:

> Haricilerden biri yakalanıp huzuruna çıkarıldığında Haccâc "*Abdülmelik hakkında ne düşünüyorsun?*" diye sormuş, adam "*Bir hatası da senin gibi bir gaddarı idareci yapmak olan kişi hakkında ne düşünebilirim ki?*" cevabını vermiş. "*Benimle karşılaşmayı umdun mu hiç?*" diye sorduğundaysa "*Elbette, ama araya engeller girdi. Demek bugüne nasipmiş. Allah'a da ahdim vardı: Olur da bir gün karşılaşırsak her sorduğuna doğru yanıt verecek, salıverirsen çekip gidecek, işkence edersen de sabredecektim!*" Bunları dinleyen Haccâc adamın boynunu vurdurmuş.[371]

[369] Yakın zamanda Haccâc'ın hayatı, kişiliği, idareciliği, edebî ve ilmi yönü, hutbeleri ve ilmi yazışmaları gibi konuları içeren detaylı bir monografi çalışması yayınlanmıştır. Bkz. M. Faruk Toprak, *Sıradışı Bir Emevî Valisi Haccâc* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021).

[370] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 155.

[371] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 47. Murtezâ, *Emâlî*, 1/290.

*Ecvibe*'de Haccâc ile ilgili bazı mizahi anlatılar da yer almaktadır.[372] Mesela adamın biriyle sofraya oturan Haccâc-ı Zalim, sofradaki yumurtanın sarılarını kendi yiyor beyazlarını ise adamın önüne sürüyormuş. Dayanamayan adam "*Omleti ne âdilâne paylaştık değil mi Vali hazretleri?*"[373] deyivermiş.

*c. Ziyâd b. Ebîh*

Dört Arap dâhisinden biri olarak nitelenen Ziyâd, nesebi belli olmadığı için "*Babasının oğlu*" anlamına gelen "*İbnü ebîh*" adıyla meşhur olmuştur. Hz. Ali vefat edinceye kadar onun safında yer alan Ziyâd idari zekâsı ve sahip olduğu bir takım özel yetenekleriyle Muaviye'nin dikkatini çekmiştir. Muaviye, Hz. Ali yaşarken de vefatı sonrasında da teşvik veya tehdit yoluyla sürekli onu yanına çekmeye çalışmış; kendi saflarına tam olarak geçmesi ise hilafeti Hz. Hasan'dan devralmasının akabinde gerçekleşmiştir.[374]

Önce Basra sonra da Kûfe'ye vali olarak atanan Ziyâd kendisine tanınan büyük yetkilerle Hz. Ali taraftarlarına ve Haricilere çok sert davranmış, her iki merkezde de etkinliklerini ciddi ölçüde kırmıştır. Siyasetin yanı sıra, bu dirayetli vali yönetimi boyunca tarım, ticaret, mimari gibi konularda da devrim niteliğinde adımlar atmıştır.[375]

Emevî ve Abbâsî siyasetçilerine dair geniş bir anekdot malzemesi sunan *el-Ecvibetü'l-müskite*'de Ziyâd b. Ebîh'in adı 10 anekdotta geçmektedir. Bunlardan sadece 4'ü kendi diyaloglarıdır. Emevî saltanatını tahkim edip asayişi sağlamak için sıkı tedbirler alan Ziyâd, tebaa nezdinde sevilmeyen, bir an önce azledilmesi için dualar edilen otoriter bir yöneticiydi. İncelediğimiz eserde yer alan anekdotlardan biri, kendisini tanımayan bir kadının ona yaptığı beddua ve Ziyâd'ın tepkisini konu almaktadır. Rivayet şöyledir:

سَمِعَ زِيادٌ امْرَأَةً تَقُولُ: اَللّٰهُمَّ اعْزِلْ عَنَّا زِيادًا فقالَ لها: وَاجْعَلِي فِي دُعائِك: وَأَيِّدْ لَنَا بِهِ خَيْرًا.

[372] Bir örnek için bkz. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 88.
[373] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 35.
[374] İrfan Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/481.
[375] Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", 44/481-482.

> Ziyâd, bir kadının "*Allah'ım, şu Ziyâd'ı başımızdan bir an evvel defet!*" dediğini duyunca şöyle demiş: "*Duana şunu da ekle: Bize onun eliyle hayırlar ver!*"[376]

Hz. Ömer'in Ziyâd'ı bir süre vergi memuru olarak istihdam ettiği sonra da azlettiği kaydedilir. İbn Ebû 'Avn'ın da aktardığı meşhur bir anekdotta azledilme sebebi zikredilmektedir. Buna göre Hz. Ömer, görevden alınma gerekçesini Ziyâd'ın yüzüne şöyle açıklamıştır: Ahalinin, ateşin zekândan kaynaklanan ağır yükü taşımasını istemiyorum!"[377]

*Ecvibe*'de ayrıca hikmet sahibi bir adamla arasında geçen uzunca bir diyalog,[378] meşhur âlim Ebü'l-Esved ed-Düelî'yle yaptığı kısa bir konuşma,[379] farklı milletlere mensup kişilerin huzurunda yaptıkları müfahare ve atışmalar,[380] ailesiyle ilgili mizahi anlatılar[381] gibi birkaç anekdot daha vardır.

*d. İbn Zeyyât*

Abbâsî döneminin önemli devlet adamlarından Muhammed b. Abdülmelik İbnü'z-Zeyyât (ö.233/847) zengin ve kültürlü bir aileye mensuptur. Daha çocukken edebiyat ve şiire merak sarmış ve gençlik yıllarında çokça şiir nazmetmiş; hatta fesahat ve belagati Şair Buhturî'nin methine dahi konu olmuştur.[382] Bir tüccar olan babasının aksine o, devlet bürokrasisini tercih etmiş ve kâtiplikten başlayarak devletin farklı kademelerinde çeşitli görevler üstlenmiştir. İbn Zeyyât'ın biyografisinden bahseden kadim müelliflerden biri onu şöyle tanıtır:

> İbn Zeyyât şiir ve edebiyatta büyük bir behreye sahipti. Titzce okuyup maharetle yazar, akıl ve zekâsıyla da emsallerinden ayrılırdı. Devlet teamülleri ve işleyişi gibi konularda herkesten ziyade tecrübeye sahipti. Tüm bu yönleriyle çağının benzersiz devlet adamlarından biri olup Mu'tasım da kendisini bu meziyet-

[376] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 16. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/170; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/406; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/16.
[377] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 32. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/139; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/450.
[378] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 65.
[379] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 27.
[380] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 68.
[381] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 57. , 184.
[382] Bağdâdî, *Târîhü Bağdâd*, 3/593.

lerinden ötürü vezir tayin etmişti. Bu vazifeyi seleflerinden çok daha liyakatle deruhte eden İbn Zeyyât, mizaççça da sert, kibirli ve katı kalpli biriydi.[383]

Klasik derlemelerde adına sık rastladığımız bu dirayetli devlet adamı, anekdotlarda disiplini ve acımasızlığıyla öne çıkar. *Ecvibe*'deki rivayetlerden birinde[384] anlatıldığına göre bir akrabası kendisine olan yakınlığını ileri sürerek kendisinden yardım istemiş, o da "*Yakınlık duvarlar arasında olur. Merhamet ve şefkat ise çocuklarla kadınlara mahsustur!*"[385] diyerek onu geri çevirmiştir.

Devlet işlerini çok iyi bildiği ve elinden her iş geldiği için mağrur bir karaktere sahip olduğu anlaşılan İbn Zeyyât zaman zaman diğer devlet ricali hakkında tahrik ve tenkit edici ifadeler kullanmıştır. Mesela yine *Ecvibe*'de geçen bir rivayette Divânü'l-Harâc'ın başına Fazl b. Mervân'ın getirildiğini duyduğunda "*Divan kapatılsa daha iyi olurdu!*"[386] dediği aktarılır. Bir keresinde de Abbâsîlerin en nüfuzlu ailelerinden Bermekî'lere mensup birine laf atmış; ama karşıdan gelen şu cümleyle ağzının payını almıştır: Sen pederimi gayet iyi tanırsın; o ise ne seni ne ecdadını tanımadan göçüp gitti![387]

Yukarıda zikredilenlerin yanı sıra incelediğimiz eserde asayrıca yakın dostu Câhız'la arasında yaşanan bazı latifeleşmeler,[388] Câhız'ın dizdiği methiyeler,[389] giriştiği ilginç bir münazara[390] gibi birkaç anlatı daha yer almaktadır.

*e. İbn Ebû Düâd*

Abbâsi devletinin kudretli başkadısı Ahmed b. Ebû Düâd (ö.240/854) itikatta Mutezilî amelde Hanefî bir âlimdir. Yahya b. Eksem'in tavassutuyla Me'mûn ile tanışan Ahmed,

---

383 Muhammed b. Ali İbn Tabâtabâ, *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye* (Beyrut: Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî, 1997), 232.

384 *Ecvibe*'de İbn Zeyyât'ın adı 10 anekdotta geçmekte olup bunların 7'si doğrudan kendi diyaloglarıdır.

385 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 7. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/39; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 1/405; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 2/206.

386 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 224.

387 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 43. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/115; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/182; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/367.

388 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 207.

389 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 34.

390 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 29. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/206.

onu derin bilgisi, üstün zekâsı ve güzel hitabetiyle etkilemeyi başarmış ve sürekli görüşüne başvurduğu bir ilim ve siyaset adamı olmuştur.[391]

Mezhebinin radikal bir temsilcisi olan İbn Ebû Düâd, Mihne olaylarının baş aktörlerinden biridir. "Halku'l-Kur'ân" tezini Me'mûn'a kabul ettirerek aksi görüşte olanların kovuşturulup baskı altında sorgulanması, görüşlerinden vazgeçmeyenlerin de hapse atılmasına önayak olmuştur. Dayattığı "Kur'ân Mahlûktur" görüşünü benimsetemediği âlimlerden biri de Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'dir ki onun da bir süre hapiste çile çekmesinde etkili olmuştur.[392]

İbn Ebû Düâd'ı başkadı olarak atayan Mu'tasım, kayda değer tüm işlerini ona danışmıştır.[393]Ancak bu kudretli başkadı ile Mu'tasım'ın vezirliğe atadığı İbn Zeyyât arasında sürekli bir zıtlaşma ve çatışma hali mevcuttu. İbn Zeyyât, halifenin kendisine verdiği geniş yetkiler sayesinde İbn Zeyyât (ö.233/847) hem Mu'tasım hem de Vâsık dönemlerinde İbn Ebû Düâd'ın devlet nezdindeki etkisini zayıflatmaya çalışmış, bu hususta büyük oranda başarılı da olmuştur.[394]

Kelâmcı ve fakih olmasının yanı sıra edebiyat ve şiir sahasında da boy gösteren İbn Ebû Düâd hazırcevaplığı ve nüktedan kişiliğiyle de öne çıkmaktadır. Yakın dostlarından Ebü'l-'Aynâ'nın "*İbn Ebû Düâd'dan daha fasih konuşan, ilim-fikir yelpazesi daha geniş olan ve tartışma sırasında ondan daha hızlı delil getiren birini görmedim*"[395] ifadesi onun sahip olduğu bu özelliklere ışık tutan değerlendirmelerdir. Klasik *edeb* kaynaklarında nüktelerine rastladığımız İbn Ebû Düâd'ın *Ecvibe*'de 10 kadar anekdotu vardır.

---

[391] Me'mûn'un Mu'tasım'a yaptığı vasiyette: "*Her ne iş yaparsan yap muhakkak Ahmed b. Ebû Düâd'a danış. O istişareye ehil biridir. Benden sonra bir vezir edinme!*" demesi İbn Ebû Düâd'ın Me'mûn gibi tecrübeli ve münevver bir halife nezdindeki kıymetini göstermektedir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/84.

[392] Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Ebû Duâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/430.

[393] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/84.

[394] Bu ikili arasındaki siyasi çatışma hakkında daha detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebü'l-'Ayna (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)*, 35-37.

[395] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/286.

Kelâmcı ve fakih kimliğinden dolayı çokça soruya muhatap olan İbn Ebû Düâd bunların bazılarına dikkat çekici karşılıklar vermiştir. Mesela bir defasında kendisine "*Allah ne zaman vardı?*" sorusu sorulduğu, onun da "*Ne zaman yoktu ki?!*" dediği aktarılır.[396]

*Ecvibe*'nin iki kapağı arasında onun hazırcevaplığı, keskin dili ve edebî sanatları kullanmadaki maharetini gösteren birkaç anekdot vardır. Türk komutan İtah (İnak) (öl. 235/849) ile arasındaki şu mektuplaşma bunun güzel örneklerinden biri sayılabilir:

بَعَثَ إِيتَاخُ إلى ابْنِ أَبِي دُؤَاد: أَنْتَ تَغْشَانِي كَثِيرًا، وَقَدْ نابَذْتَ ابنَ الزَّيّاتِ، وَأَكرَهُ أنْ يَظُنَّ أَمِيرُ المُؤمِنينَ أنَّ ذٰلِكَ بِمَيْلِي إِلَيْك. فَبَعَثَ إلَيه: مَا أَتَيْتُك أَبْغِي فَضْلَك، ولا أَرْغَبُ فيما عِندَك، ولا لِأَتَكَثَّرَ بِكَ مِنْ قِلَّةٍ، ولاَ لِأَتَعَزَّزَ بِكَ مِنْ ذِلَّةٍ. غَيْرَ أَنَّكَ رَجُلٌ رَفَعَتْكَ هٰذِهِ الدّولَةُ فَإِنْ أَتَيْناكَ فَلَها، وَإِنْ هَجَرْناكَ فَلِنَفْسِك.

İtah, İbn Ebû Düâd'a bir mektup gönderip "*İbn Zeyyât'a düşmanlık ediyor, benim yanıma da sıkça gelip gidiyorsun! Korkarım halife bu durumu seni dikkate aldığım şeklinde yorumlayacak!*" deyince, İbn Ebû Düâd şu cevabı yazıp göndermiş: "*Ben senin sahip olduklarına tenezzül edecek adam değilim! Ne bendeki az seninle çoğalır ne de bir eksikliğim seninle giderilir. Bil ki sen bu devletin adam ettiği birisin. Eğer yanına gelmişsek bu devletin sayesindedir; seni terk edersek de bu, kendi yüzündendir!*"[397]

Mu'tasım'dan sonra Vâsık (öl. 232/847) döneminde de başkadılık yapan İbn Ebû Düâd'ın Halife Vâsık'la kurduğu bazı hoş diyaloglar kayıtlara geçmiştir. Bunlardan biri, Vâsık'ın aleyhinde verdiği sıradışı bir hükmü konu alan aşağıdaki anekdottur:

قَالَ الوَاثِقُ لِابْنِ أَبِـي دُؤَاد: إِنِّـي خَنثْتُ فِي شَيْءٍ فَعَلتُه، فَما كَفّارَتُه؟ قال مِايَةُ أَلْفِ دِرْهَمٍ. فقالَ ابنُ الزَّياتِ: ﴿ مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴾ فَقالَ: صَدَقَ، وهٰذِهِ كَفَّارَةٌ لاَ تَكُونُ عَنْ أَبِيهِ وإِنَّمَا تَكُونُ الكفَّارَةُ عَلَى قَدْرِ مَعْرِفَةِ اللهِ، ولاَ نَعلَمُ أَحَدًا أَعْرَفَ بِاللهِ مِنْ أَمِيرِ المُؤْمِنِينَ؛ فَأَخْرَجَهَا.

Vâsık, İbn Ebû Düâd'a "*Ben yalan yere yemin ettim. Kefareti nedir?*" diye sormuş. O da "*Yüz bin dirhem!*" demiş. Mecliste bulunan İbn Zeyyât "*Biz bunu evvelki atalarımızdan işitmedik*" (Müminûn:24) diye müdahale edince de

[396] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 146.
[397] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 17. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/127.

"*Doğrudur. Lakin bu, babasından işitebileceği bir kefaret değildir. Bu kefaret marifetullaha göredir. Allah'ı halife hazretlerinden daha iyi tanıyan birini tanımayız!*" Bunun üzerine halife kefaret olarak yüz bin dirhem vermiş"[398]

İncelediğimiz eserde İbn Ebû Düâd'ın bazı durumlarda verdiği sert tepkiler ve can yakıcı taşlamaları karşımıza çıkar. Mesela bulunduğu bir mecliste büyüklerine hürmetsizlik eden Haşimî bir genci "*Evlat! Edep eşraftan tevarüs edilir. Sende bu mirastan bir iz göremiyorum!*"[399] diyerek azarlamıştır. Bunlar dışında *Ecvibe*'de ayrıca onun keskin zekâsı ve idare kabiliyetini gösteren bir rivayet[400] keza cömertliğini konu alan bir de diyalog[401] bulunmaktadır.

*f. Yahyâ b. Eksem*

Hadis ve fıkıh disiplinlerinde derinleşen Yahyâ b. Eksem (öl. 242/857) Buhârî'nin de aralarında bulunduğu önemli isimlere hadis rivayet eden müçtehit bir âlimdir. Genç yaşlardan itibaren devlet bürokrasisinde yer alan Yahyâ, başkadılık, kumandanlık ve vezirlik gibi vazifeler icra etmiştir. Me'mûn nezdinde büyük bir itibar gören Yahyâ onun tarafından kâdılkudât (başkadı) tayin edilmiş ve ülkenin idaresindeki en etkili isimlerden biri olmuştur.

Klasik kaynaklarda nükteleriyle öne çıkan zümrelerden biri kadılardır. "Nevâdirü'l-kudât" başlığını taşıyan bu literatürde ismine sıklıkla kişilerden biri de Yahyâ b. Eksem'dir. Me'mûn döneminden başlayıp art arda birkaç halifenin kadılık ve başkadılık görevlerini ifa eden Yahyâ hoşsohbet kişiliği sayesinde pek çok nükte üretmiştir. *Ecvibe*'de ise onun adına kaydedilen nükte sayısı 6'dır.

Yahyâ b. Eksem'e nispet edilen rivayetlerin kâhir ekseriyeti nüktedan kişiliğinin belirgin çizgilerinden izler taşır. Mesela sarayda yemeğe davet edildiği bir gün, yemekten

[398] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 33.
[399] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 97. Vatvât, *Gururu'l-hâsâisi'l-vâzıha*, 13; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/448; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/115; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 345.
[400] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 62.
[401] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 95. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 3/184; Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 4/431; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/448.

sonra içki ve eğlence meclisi faslına geçilirken Halife Mütevekkil tarafından "*İşler karıştı!*" uyarısıyla nazikçe gönderilmek istendiğinde "*Efendim, işler karıştıysa onları düzeltecek bir kadıya her zamankinden çok ihtiyacınız olacaktır!*" diyerek esprisini yapmış, kahkahalara boğduğu Mütevekkil'den bu yolla bahşiş de kapmıştır.[402] Yine bir yer diğer diyalogda mizahçı karakterinin yanı sıra Mütevekkil'in özel zevklerinden birine de işaret vardır:

> Mütevekkil bir gün veziri Feth b. Hâkân ile tavla oynarken Yahyâ huzura girmek için izin istemiş. Tavlanın üzeri bir bezle örtüldükten sonra içeri girmesine müsaade edilmiş. Yahya içeri girer girmez "*Şu Feth ile tavla oynuyordum. Adam senden çekindiği için içeri girmene sıcak bakmadı!*" demiş Mütevekkil. Yahya "*Hayır efendim işin aslı öyle değil! Feth kesin tavlayı ona ben öğretirim diye çekinmiştir!*" deyince halife kahkahayı basmış, Yahyâ'ya da ikramda bulunmuş.[403]

Yahya'nın kendi ağzından hikâye olunan aşağıdaki tarihsel anekdot ise dönemin hararetli kelâm ve siyaset tartışmalarından hilafete dairdir. İlmi derinliği kadar politik ve bürokratik zekâsıyla da dikkat çeken Başkadının, kendisine yöneltilen tuzak bir soruyu ustaca savuşturduğu görülmektedir:

> Yahya b. Eksem anlatıyor: Basra'da bir ilim meclisindeydim. Adamın biri gelip "*Sana bir* soru *sorabilir miyim?*" deyince, "*Sor*" dedim. Bunun üzerine "*Hz. Peygamber (s.a.v.) Ali'nin elinden tutup da insanlar içerisinde ayağa kaldırarak 'Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır*' *dediğinde bunu Allah'ın emri üzere mi yoksa kendi reyiyle mi yapmıştır?*" sorusunu yöneltti. Ben hiçbir şey söylemeyince adam çıkıp gitti.
>
> Sonra bu olayı Hicaz fakihlerinden birine anlattığımda bana "*Neden cevap vermedin ki?*" dedi. "*Nasıl cevap verecektim?*" dedim. Eğer ona Hz. Peygamber bunu kendi reyiyle yaptı deseydim Allah'ın '*O hevasından konuşmaz, konuştuğu vahiyden başka bir şey değildir*' ayetine muhalefet etmiş olurdum; "*Evet, Allah'ın emriyle yapmıştır*" deseydim de "*O halde neden Allah'ın emrini çiğneyip Ali dışında başka bir veli edindiler?*" sorusuna cevap bulamazdım.[404]

---

[402] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 194-195. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/110.
[403] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 195. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/108.
[404] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 77.

Yahyâ'ya nispet edilen anekdotlar içerisinde; kendisine hakaret eden adama verdiği bir cevap,[405] fıkıhta kıyas delilini reddeden bir adamla yaptığı münazara[406] ve Abbâs b. Me'mûn'un, kendisi hakkında babasına okuduğu bir şiir[407] gibi birkaç rivayet daha bulunmaktadır.

*g. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî*

Abbâsî devletinin kuruluşundan itibaren yönetimde aktif bir rol üstlenen Bermekî ailesinin en önemli üyesi Yahyâ b. Hâlid (öl. 190/805)'dir. Yahyâ, Halife Mehdî'nin (öl. 169/785) emriyle önce Hârûnürreşîd'in hocası ve kâtibi olmuş, Hârûn başa geçince de veziri olarak atanmıştır. Karısı Zübeyde, Hârûn'un süt annesi olduğu için Hârûn'un Yahyâ'ya "baba" diye hitap ettiği bilinmektedir.

Hâdî (öl. 170/786) hilafete geçince Yahyâ'yı birinci veliaht olan kardeşi Hârûn'un hizmetinde bırakmış; ne var ki, Hârûn'u veliahtlıktan azledip yerine oğlunu veliaht tayin etmeyi düşününce Yahyâ'nın engellemeleriyle karşılaşmış bu yüzden de kendisini hapse attırmıştır. Hârûn'a yakınlığı dolayısıyla onun halife olması için çaba harcayan Yahyâ, Hâdî'nin ani ölümüyle hapisten çıkmış ve hilafet tahtına oturan Hârûn kendisini vezir yaparak geniş yetkilerle donatmıştır. Öyle ki bir ara tüm divanlar kendisine bağlanmış, devlet idaresinde neredeyse tek yetkili olmuştur.[408]

186 (802) yılında Yahyâ ve yönetimde bulunan oğulları Ca'fer ve Fazl hacdan dönüşleri sırasında Hârûn tarafından tasfiye edilmişlerdir. Bu tasfiye operasyonu büyük ihtimalle devlet idaresinde halifeyi gölgeleyecek ölçüde güçlü bir konuma gelmeleriyle ilgilidir.

Yahyâ'nın vezirlik yaptığı yıllar Abbâsîlerin en parlak dönemi olarak gösterilmektedir. İlim ve sanat ehlini himaye eden bu muktedir vezir geniş çaplı inşa ve imar faaliyetlerinin yanı sıra ilim ve kültür hayatına da büyük katkı sunmuştur.[409]

---

[405] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 198.
[406] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 147.
[407] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 48.
[408] Saim Yılmaz, "Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/252.
[409] Bazı faaliyetleri için bkz. Yılmaz, "Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî", 43/252.

Yahyâ el-Bermekî'nin *Ecvibe*'de toplam 7 anekdotu bulunmaktadır. Yahyâ'nın politik zekâsına ve devlet idaresindeki tecrübesine işaret eden şu diyalogtur:

> Hârûnürreşîd, Yahya b. Hâlid'i çağırarak ona Kisra sarayını yıkma emri vermiş. Yahyâ "*Sultanım, bu saray onu inşa edenlerin kadrini gösteren bir anıt yapı. Bence onu yıkmayın. Siz zaten onların mülkünü yok edip itibarlarını çiğnediniz. Bu yetmez mi?*" demiş. Hârûn bu teklife sinirlenip (İran asıllı olan Yahya'ya) "*Seni Mecûsî, seni!*" diye hakaret etmiş. Sonra da onun görüşüne uymayıp sarayı yıktırmaya başlamış. Lakin yıkım işinin büyük bir meblağa mâl olacağını görünce tümünü yıktırmaktan vazgeçerek "*Senin görüşüne döndük Yahya!*" demiş. Yahya bu defa "*Halife hazretleri! Ben şu an sarayı yerle bir etmenizin daha doğru olduğunu düşünüyorum*" demiş. Hârûn "*Neden?*" diye sorunca da "*İnsanlar bu yapının tamamını yıkamadığınızı vehmetmesinler diye!*"[410] cevabını vermiş.

Gerek *Ecvibe*'de gerek diğer edebi kaynaklarında ilim erbabını himaye eden ve sarayda kendisinin de katıldığı ilim meclisleri düzenleyen Yahyâ'nın[411] ulema sınıfıyla olan bazı diyalogları da karşımıza çıkar. Sözgelimi bir anekdotta, meşhur hadis hafızı ve kadı Şerîk b. Abdullah'a "*Allah'ın sana öğrettiklerinden bize öğret*" şeklinde bir talepte bulunduğu ve onun da cevaben "*Eğer size öğrettiklerimizle amel ederseniz bilmediklerinizi öğretiriz!*" dediği kaydedilir.[412]

Cömertliği ve vefasıyla da bilinen Yahyâ'nın *Ecvibe*'deki bir başka anekdotunda kendisine "*Değiştir artık şu hâcibini!*" dediklerinde, cevaben "*O takdirde kadim dostlarımı kim tanıyıp içeri alacak?*" dediği kaydedilir.[413] Bu anekdotlar dışında eserde, Halife Mehdî'nin oğlu İbrahim'e karşı olumsuz tavrını,[414] Sümâme aracılığıyla kendisinden talepte bulunan bir adama verdiği karşılığı,[415] keza güneşte bekleyen bir adama yaptığı şakayı içeren rivayetler bulunmaktadır.[416]

---

410 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 20. İbn Tabâtabâ, *el-Fahrî*, 154.
411 Yılmaz, "Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî", 43/252.
412 Murtezâ, *Emâlî*, 1/283; İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 19.
413 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 96. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/84; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 8/201.
414 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 22.
415 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 106.
416 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 31. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/346.

### *4. Ulema Sınıfı*

*el-Ecvibetü'l-Müskite*'deki hazırcevap muhtevalı merviyatın bir kısmı da ulema sınıfına aittir. Sahip oldukları ilmî müktesebatın, keskin zekâları ve güçlü retorikleriyle birleşmesi bu zümreyi karşı konulmaz söz ustalarına dönüştürmektedir. Klasik *edeb* kaynakları, ulema sınıfının kendilerini köşeye sıkıştırmaya kararlı insanlara verdikleri susturucu cevaplarla doludur. *Ecvibe*'de de bu türden çokça rivayete rastlanmaktadır. Farklı mezhep ya da meşrepten âlimlerin birbirleriyle yaptıkları söz düelloları ise hazırcevaplığın en güzel örnekleri arasında yer alır. Eserde adına rastladığımız âlimlerin sayısı çok olmakla birlikte içlerinden birkaçı özellikle öne çıkmaktadır. Aşağıda müstakil başlıklar altında yer vereceğimiz birkaç ismi istisna edersek, hemen her bir âlime birer ikişer anekdot nispet edildiği söylenebilir. Müberrid (ö. 286/900) ve Câhız durumundaki birkaç şahsiyetinse, isimleri eserde sıklıkla anılmasına rağmen büyük oranda nâkil pozisyonunda kaldığı görülmektedir.

#### *a. İbn Abbâs*

Hz. Peygamber'in "*Allah'ım onu dinde derin anlayış sahibi kıl!*"[417] duasına mazhar olan İbn Abbâs (öl.68/687), zekâsı ve ilmî derinliğinin yanı sıra hazırcevaplığıyla da öne çıkan seçkin bir sahâbîdir. Kaynaklarda İbn Abbas imzası taşıyan çok sayıdaki hazırcevap anekdot tâbiîn neslinden İbn Müleyke'nin (öl. 117/735) aşağıdaki ifadelerini doğrular niteliktedir:

> وَقالَ ابْنُ أَبِـي مُلَيْكَةَ: مَا رَأَيْتُ مِثْلَ ابْنِ عَبَّاسٍ، إِذَا رَأَيْتُه رَأيتُ أَفصَحَ النَّاسِ، وَإِذَا تَكَلَّمَ فَأَعْرَبُ النَّاسِ، وإِذَا أَفْتَى فَأَفْقَهُ النَّاسِ ما رَأَيْتُ أَكثَرَ صَوابًا ولا أَحْضَرَ جَوابًا مِن ابْنِ عَبَّاسٍ.

[417] Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sâhîhü'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr - Dâru'l-Yemâme, 1993), 1/62.

> İbn Abbas gibisine denk gelmedim. O, gördüğüm en fasih kişi, konuştuğunda en beliğ hatip, fetva verdiğinde en isabetli fakihti. Doğru düşünme ve hazırcevaplık hususunda ondan iyisini görmedim.[418]

*Ecvibe*'de tespit ettiğimiz 21 adet İbn Abbas anekdotunda daha ziyade siyaset teması öne çıkmaktadır. Özellikle Muaviye ile diyalogları kayda değerdir. Bu diyalogların bir kısmı soy ve kabile çatışması ekseninde dönmektedir. Buna dair aşağıdaki anekdot hazırcevaplığının yanında İbn Abbas'ın bir belagat ustası olduğunun da kanıtı niteliğindedir:

> قال مُعاوِية لابنِ عبَّاس، حَيْثُ كُفَّ: مَا بالُكُمْ يَا بَنِي هاشِمٍ تُصَابُونَ فِي أَبْصَارِكُمْ؟ قال: حَيْثُ تُصَابُونَ فِي بَصائِرِكُمْ.

> Muaviye görme sıkıntıları çekmeye başlayan İbn Abbas'a bir gün "*Neden siz Haşimoğullarının gözleri (ahir ömürlerinde) köreliyor?*" diye laf dokundurmaya kalkınca İbn Abbas taşı gediğine koymuş: (Bizim baş gözlerimiz kör olabilir) Sizinse kalp gözleriniz (basiretiniz) kör![419]

Bu ikilinin bir başka diyalogu Hz. Ali hakkındadır. Muaviye, Hz. Ali'de görüp eleştirdiği bazı tasarrufları gündeme getirince İbn Abbas amcazadesini güçlü bir şekilde savunmuştur. Muaviye'ye verdiği aşağıdaki yanıt onun söz ustalığı kadar hazırcevap karakteri hakkında da fikir veren iyi örneklerdendir:

> قالَ مُعاوِيةُ لابْنِ عبَّاسٍ: لِمَ لا تُشِيرُ علَى ابْنِ عَمِّكَ بِكَذا وكذَا؟ فَقالَ: ابْنُ عَمِّي مِمَّنْ يَرَى فَيَرَى مَا يَرَى وَلَيْسَ مِمَّنْ يُرَى لَهُ فَيَرَى مَا يُرَى.

> Birgün Muaviye, İbn Abbas'a "*Neden amcaoğluna 'şöyle şöyle yap' diye yol göstermiyorsun?*" demiş. O da "*Amcaoğlum gördüğünü adam gibi görüp anlayanlardandır; gösterilene bakıp aldananlardan değil!*" cevabını vermiş.[420]

Eserde yer alan bir anekdotsa Hz. Ömer'in, kendisine yaptığı resmi bir vazife teklifini konu alır. İbn Abbas'ın söz konusu teklife verdiği menfi cevap mânidar olduğu kadar edebîdir:

---

[418] İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/94. Şemsüddîn ez-Zehebî, *Tehzîbü tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Ganîm Abbâs Ganîm - Mecdî es-Seyyid Emîn (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr, 2004), 5/195; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/351.

[419] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 63. İbn Hicce, *Semerâtü'l-evrâk*, 1/134; 'Askerî, *Sınâ'ateyn*, 323; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/91; Vatvât, *Guraru'l-hâsâisi'l-vâzıha*, 260.

[420] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 95. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 3/184.

قالَ عُمَرُ لابْنِ عَبَّاسٍ: مَنْ ترَى لِوِلايَةِ حِمْص؟ فَقال: رَجلٌ صَحيحٌ مِنكَ صَحِيحٌ لَكَ. قال: فَكُنْ أَنْتَ ذٰلِكَ الرَّجُلَ. قال: لاَ يُنْتَفَعُ بِي مَعَ سُوءِ ظَنِّي بِكَ فِي سُوءِ ظَنِّكَ بِي.

Hz. Ömer, İbn Abbas'a "*Humus'a vali olarak kimi atamamı önerirsin?*" diye sormuş. İbn Abbas "*Senin açından buna layık ve hakkında da olumlu düşünen birini*" demiş. Hz. Ömer "*O halde bu kişi sen olsana*" demiş. "*Senin hakkında 'hakkımda olumlu düşünmüyordur' su-i zannında bulunurken, benden sana hayır gelmez ki!*" demiş.[421]

İncelediğimiz eserde bu âlim sahabînin ilmî derinliği ve siyasi tavırlarının yanı sıra cömertlik ve âlicenaplığını konu alan anekdotlar da yer almaktadır. Mesela kapısına gelen bir adamla aralarında geçen diyalog, hayırseverliğinin yanı sıra yine üstün ifade kabiliyetine de ışık tutmaktadır:

قال رجُلٌ لِعَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ: إِنِّـي أَتَيتُك في حاجَةٍ صَغيرَةٍ. فقال: هَاتِهَا، فَإِنَّ الحُرَّ لا يُصَغِّرُ عَنْ كَبِيرِ أَخِيهِ وَلا يُكَبِّرُ عَنْ صَغِيره.

Adamın biri Abdullah b. Abbas'a "*Basit bir ihtiyaç için kapına geldim*" deyince, "*Buyur*" demiş ve eklemiş: "*Mert adam ne kardeşinin küçük talebini büyütür ne de büyük talebini küçümser.*"[422]

*Ecvibe*'de hakkında en çok naklin yapıldığı birkaç kişiden biri olan İbn Abbas'ın burada yer veremediğimiz başka anekdotları da vardır. Bunlardan kayda değer birkaçına atıf yapmak gerekirse Hz. Ali tarafından görevlendirilip Haricileri güçlü argümanları ve retorik kabiliyetiyle ikna ettiği,[423] hatalı ve yersiz konuşan birine can yakıcı bir tenkit yönelttiği,[424] uğur ve uğursuzluk kavramlarına yüklenen yanlış anlamları düzelttiği[425] anekdotlarına bakılabilir.

*b. Ebû Hanîfe*

[421] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 21.

[422] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 68. İbnü'l-Fuvatî, *Mecma'ü'l-âdâb*, 5/286; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 3/153; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/645; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 3/180.

[423] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 29. Murtezâ, *Emâlî*, 1/286.

[424] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 67. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 1/288; Meydânî, *Mecma'ü'l-emsâl*, 2/455.

[425] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 52. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/233; Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 3/297; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 4/204.

*el-Ecvibetü'l-müskite*'de büyük müçtehit Ebû Hanîfe (öl. 150/765) hakkında 10 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin 3'ü "nebiz" konusundadır ki, bunlar tezimizin III. Bölümü'ndeki Ciddi Cevaplar'ın "Nebiz" isimli alt başlığında ele alınmıştır.[426] Ona nispeten edilen 3 anekdot ise Şiî âlim Şeytân et-Tâk[427] ile aralarında yaşanan tartışma ve şakalaşmalardır. Birbirlerine takılmaktan hoşlanan bu ikilinin özellikle Şia ve Ehl-i Sünnet arasındaki kimi ihtilaflı meselelerde sertleşen polemiklere girdiği görülmektedir. Muta nikâhını konu alan aşağıdaki münakaşa bu türden bir örnektir:

قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ لِشَيْطَانِ الطَّاق: تُحِلُّ المُتْعَةَ؟ قال: نَعَمْ. قال: فَزَوِّجْنِي أُمَّكَ مُتْعَةً. فَقال: يا أَحْمَقُ، إِنْ زَوَّجْنَاكَ فَلَيْسَتْ مُتْعَةً؛ والمتْعَةُ أنْ تُزَوِّجَكَ نَفْسَهَا.

> Ebû Hanîfe: Sen mutayı helal görüyor musun?
> Şeytan et-Tâk: Evet!
> Ebû Hanîfe: O halde muta nikâhıyla beni ananla evlendirsene!
> Şeytan et-Tâk: Bre yarım akıllı! Biz seni evlendirirsek bu muta olmaz ki, muta olması için onun seni (belli bir süreliğine) nikâhlaması gerekir![428]

Keza *Ecvibe*'deki, İmam Cafer'in vefatı sonrasında Ebû Hanîfe ile Şeytân et-Tâk arasında geçtiği söylenen bir diyalog da kelimenin tam anlamıyla hazırcevaplık örneğidir: Rivayete göre İmam Cafer hakka yürüdüğünde Ebû Hanîfe, Şeytân et-Tâk'a "*(Allah rahmet eylesin) İmamın ölmüş ya!*" demiş. "*Evet"* demiş o da "*Ne mutlu sana ki senin imamın (İblis) kıyamete dek yaşayacak!*"[429]

Bir beldeye dışarıdan gelen ilim adamlarının yöre ahalisine ihtisasları dâhilindeki ilimlerle meydan okuyup üstünlük taslaması o dönemler için zaman zaman görülen sahnelerdi ve bu meydan okuyuşlardan sonra cereyan eden birtakım münazaralarda belirgin bir hazırcevaplık göze çarpmaktadır. Ebû Hanîfe'nin bir anekdotunun konusu da budur. İbn Ebû 'Avn'ın naklettiği anekdota göre Basra'lı müfessir Katâde Kûfe'ye gelip "*Sorusu olan varsa sorsun, irticalen yanıtlayayım!*" diyerek yöre ulemasına meydan okumuş.

---

426 Bkz. s.183-186

427 Zehebi bu zâtı şöyle tanıtmaktadır: Muhammed b. Ali b. Nu'mân el-Kûfî el-Mütekellim el-Mu'tezilî eş-Şî'î. Bkz. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 11/182.

428 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 31. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/233; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Ravzatü'l-'ukalâ ve nüzhetü'l-fuzalâ'*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 213.

429 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 40. İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/129; Meydânî, *Mecma'ü'l-emsâl*, 4/370; İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mutemâcinîn*, 74; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/233; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-'ukalâ*, 213.

Orada bulunan Ebû Hanîfe sorusunu yöneltmiş: "*Domuz sütü emmiş ve koyunla çiftleşmiş bir keçiden olma hayvanın etine ne dersin, yenir mi yenmez mi?*" Soruyu cevaplayamayan Katâde "*Azığın ve yükün var mı?*" demiş. Ebû Hanîfe "*Cevabın bu mu yani?*" deyince "*Az ileride ahmaklar vadisi var ya hani, belki bu kafayla oraya yerleşmek istersin!*" demiş.[430]

Ebû Hanife'ye nispet edilen anekdotların birkaçı ise rakipleri durumundaki ilim adamlarına yönelik hakaretamiz yorumlar içerir. Bir örneği şudur: Rivayete göre bir keresinde Ebû Hanife'ye, Ahmed b. Yûsuf hakkında ne düşündüğü sorulmuş. "*Kayda değer konularda kara câhil; boş meselelerdeyse allâme-i cihan!*" deyivermiş.[431]

*c. Şa'bî*

Tabîîn neslinin ileri gelen âlimlerinden Şa'bî çok sayıda sahabî ile görüşmüş, 70 kadarından hadis almış önemli bir muhaddis ve fakihtir. Abdullah b. Mes'ud'un önde gelen talebesi Şa'bî çok sayıda meşhur âlime hadis rivayetinde bulunmuştur. Ayrıca bir dönem devlet bürokrasisinde kâtip olarak görev yapmış, ilmî derinliğine hayran kalan Haccâc'ın tavsiyesiyle Abdülmelik b. Mervân tarafından oğullarını yetiştirmek üzere sarayda görevlendirilmiştir. Şa'bî'nin hoşsohbet kişiliğinden etkilenen halife onu sık sık meclislerinde ağırlamıştır. Hatta halifenin, üstün konuşma ve temsil kabiliyetinden ötürü kendisini Bizans'a elçi olarak da gönderdiği ve bu görevi sırasında Şa'bî'nin güzel hitabıyla imparatoru etkilediği kaydedilir.[432]

Çok yönlü bir âlim, eğitimci ve bürokrat olan Şa'bî nüktedan karakteri ve hazırcevaplığıyla da öne çıkan mühim bir şahsiyettir. Hoşsohbet mizacı sayesinde çevresindekilerin ilgisini çekmiş, esprileriyle onları güldürüp eğlendirmiştir. *Ecvibe*'de ona nispet edilen rivayetlerin -12 adet- büyük bir kısmı nüktedan kişiliğini yansıtan anlatılardır. Kayda geçen meşhur esprilerinden birisini umumi bir tuvalette yapmıştır. Rivayete göre bir gün hamama giren Şa'bî adamın birini çıplak vaziyette görmüş, hemen gözlerini kapat-

[430] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 78.
[431] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 78.
[432] M. Yaşar Kandemir, "Şa'bî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/217.

mış. Onu bu vaziyette gören adam "*Emmi, sen ne zamandır körsün?*" diye sorunca Şa'bî yanıtlamış: Avret mahallini gördüğümden beri![433]

Bir süre Kûfe kadılığı da yapan Şa'bî meslek icabı zaman zaman ilginç ve absürd sorulara muhatap olmuş, bunlara komik ve alaycı cevaplar vermekten özel bir keyif almıştır. Sözgelimi bir gün adamın biri "*İblis karısına ne kadar mehir verdi, azizim?*" deyince Şa'bî "*Bilmem"* demiş *"ben o düğüne katılmadım ki!*"[434] Yine yolda bir kadınla yürüyorken "*Şa'bî hanginiz?*" diye soran bir münasebetsize kadını işaret ederek "*Şu!*" deyivermiş[435]

*Ecvibe*'deki Şa'bî anekdotları arasında onun tevazusuna dair bir anlatı,[436] Abdülmelik b. Mervân ile lahn konulu bir şakalaşması,[437] Mevâlî'den nahiv müzakeresinde bulunan bir topluluğa takılması,[438] Farklı mezhep müntesiplerine karşı hoşgörüsünü yansıtan bir anekdotu[439] gibi birtakım rivayetlere de rastlanır.

*d. Amr b. Ubeyd*

Basra'da doğduğu tahmin edilen 'Amr b. 'Ubeyd (ö. 144/761), kumaş ticaretiyle uğraşan babasının yanında çalışmış, aynı işle meşgul olan Vâsıl b. Atâ ile bu vesileyle tanışmıştır. Hasan-ı Basrî'nin ilim halkasında uzun süre bulunup seçkin öğrencilerinden biri olan Amr, büyük günah işleyenin dinî durumu (mürtekib-i kebire) hakkında Vâsıl b. Atâ ile yaptığı tartışmalar sonucu onun düşüncelerini benimsemiş, ardından Mutezilî fikirlerini yaymaya başlamıştır. Birkaç mesele dışında Vâsıl b. Atâ paralelinde düşünen

---

433 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 95. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/128; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/243; İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mutemâcinîn*, 62; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 3/184.

434 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 11.

435 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 25. Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnavût (b.y.: Dâru İbn Kesîr, 1986), 2/25; İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mutemâcinîn*, 62; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/311; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/131.

436 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 106.

437 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 90. Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 82; İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mutemâcinîn*, 62.

438 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 17. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/182; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/45; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 2/307.

439 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 39.

Amr b. ‘Ubeyd’in Ebû Hanife, Amr b. ‘Alâ ve Şiî kelâmcı Hişâm b. Hakem ile yaptığı münazaraları kaybettiği; dolayısıyla kudretli bir kelâmcı olmadığı kaynaklarda zikredilir.[440] *Ecvibe*’de Hişam b. Hakem ile yaptıkları ve Hişam’ın bariz üstünlüğüyle sonuçlanan bir anekdota daha önce yer vermiştik.[441]

*Ecvibe*’de 7 anekdotu bulunan Amr, müttaki ve zâhit biri olarak bilinir. Halife Mansur başta olmak üzere devlet adamları nezdinde itibar görmüştür. Hatta vefat ettiğinde, Halife Mansur’un kendisine bir mersiye kaleme alıp kabri başında okuduğu rivayet edilir.[442] *Ecvibe*’deki anekdotlarından birisi Mansur ile aralarında geçen bir diyalogtur. Hz. Ali evladından olup Mansur’a isyan eden İbrahim b. Abdullah (öl. 145/763) kendisine bir mektup gönderdiğinde, durumu öğrenen Mansur “*Sana İbrahim b. Abdullah’tan bir mektup gelmiş*” diye Amr’a itapta bulunmuş, Amr “*Haklarındaki görüşümü biliyorsun! Mektubun elime ulaştığı doğrudur; ancak okumadım*” cevabını vermiş. Mansur “*Sana inancımı bir yeminle pekiştir!*” deyince “*Sana takiyye ile yalan söylediysem yine takiyye ile yemin etmesini bilmez miyim?*” deyivermiştir.[443]

*Ecvibe*’de yer alan anekdotlardan birkaçı Amr’ın hazırcevaplığı ve edebî kişiliğine ışık tutar. Mesela bir gün kapısını çalan birine “*Kim o?*” demiş. “*Ben!*” diye cevap veren adama “*Tanıdıklarım arasında öyle biri yok!”* karşılığını vermiştir.[444]

Edebî kişiliği hakkında fikir veren bir başka anekdottaysa kendisine yöneltilen “*Belagat nedir?*” sorusunu cevaplarken “belagat” kelimesinin kök harflerinden hareketle şu hikemi yorumu yapmıştır: [مَا بَلَّغَكَ الجَنَّةَ وبَاعَدَ بِكَ عَنِ النَّار] “*Belagat seni cennete ulaştırıp cehennemden uzaklaştıran şeydir.*”[445]

---

[440] Avni İlhan, “Amr b. Ubeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/93.

[441] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 152. Bkz. s.247-248

[442] İlhan, “Amr b. Ubeyd”, 3/93.

[443] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 9.

[444] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 93. Dîneverî, *‘Uyûnü’l-ahbâr*, 1/165.

[445] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 136. Dîneverî, *‘Uyûnü’l-ahbâr*, 2/186; Husrî, *Zehrü’l-âdâb*, 1/143; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 7/7; Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü’l-‘ilm*, 2/210.

Eserde ayrıca hocası Hasan-ı Basrî'ye duyduğu muhabbeti konu alan ihvaniyat temalı bir anekdot[446] ile önceden Hristiyanken Müslüman olan meşhur zâhit Ferkad es-Sebahî ile yaşadıkları bir probleme dair bir rivayet bulunmaktadır.[447]

*e. Sümâme b. Eşres*

Bağdat Mutezile'sinin seçkin ismi Sümâme b. Eşres (öl. 213/828) Ebü'l-Hüzeyl el-'Allâf'ın talebesi ve Câhız'ın hocasıdır. Keskin zekâsı, hazırcevaplığı ve tartışmalardaki başarısıyla temayüz eden Sümâme, Hârûnürreşîd zamanında saray nezdinde itibar görmeye başlamış daha sonra da Me'mûn'un hocalığını ve müsteşarlığını yapmıştır. Hatta Me'mûn'un ona vezirlik teklif ettiği ama Sümâme'nin başka isimleri tavsiye ederek bu görevden kaçındığı aktarılır.[448]

Kelâmcı Cevapları Bölümü'nde 6 anekdotu bulunan Sümâme'nin eserin bütününde toplam 10 anekdotu yer almaktadır. Kelâmcı Cevapları Bölümü'nde işlediğimiz anekdotları onun hazırcevap bir münazara ustası olduğunu gösteren örneklerdi.[449] Amr'ın, bilhassa düz mantıkla sorulan bazı sorulara aynı üslupla verdiği cevaplar dikkat çekicidir. Sözgelimi, adamın biri "*Kâfir neden tekfir edilir?*" şeklinde bir sual tevcih edince "*Cevap sorunun içinde!*" demiştir.[450]

Ona nispet edilen anekdotlardan biri de ibadet hayatındaki tutumlarına dairdir. Bir gün uşağı "*Efendim, kalkıp namazınızı kılın. Sonra rahatça dinlenirsiniz!*" diye sabah namazına kaldırmak isteyince "*Ben zaten rahatım; defol başımdan!*" dediği aktarılır.[451] *Ecvibe*'de yer alan rivayetlerden biri de septik bir dinî yorumunu içermektedir. Klasik Arap

---

[446] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 138. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/359; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 344.

[447] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 16.

[448] Muhammed Aruçi, "Sümâme b. Eşres", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 38/130.

[449] Bkz. s.248

[450] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 148. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/149; Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (b.y.: Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 1981), 178.

[451] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 148. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/145; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/56.

şiirinin önde gelen simalarından Ebü'l-'Atâhiyye (öl. 210/825) ile aralarında geçen bir diyalog buna dairdir:

قالَ أَبُو العَتَاهِيَة لِثُمَامَةَ عِنْدَ المَأْمُون: تَرْضَى بِمَنْ خَلَقَ المَعَاصِيَ رَبًّا؟ قَالَ: لا، ولا عَبْدًا. فَانْقَطَعَ.

> Ebü'l-'Atâhiyye Me'mûn'un meclisinde Sümâme'ye "*Şunca kötülüğü halk eden zâttan Rab olarak razı olur musun?*" diye sormuş. Sümâme "*Kul olarak bile razı olmam!*" deyince Ebü'l-'Atâhiye lâl olmuş.[452]

Sümâme anekdotları içerisinde onun fiziksel bir kusuru hakkında yapılmış alaycı bir espri de bulunmaktadır. Şöyle ki adamın biri bir keresinde ipiri burna sahip Sümâme'nin sakalındaki bir çöpü alıp atmış, akabinde latifesini yapmış: "*Allah senden şerri defetsin*" diye bir de dua edecektim ama o kocaman burnunun düşüvermesinden korktum![453]

Bunun dışında *Ecvibe*'de akıl hocalığını yaptığı Me'mûn'un kendisiyle bir istişaresi,[454] keza bir kadı efendiyle şakalaşmaları[455] gibi birkaç anekdotu daha bulunmaktadır.

*f. A'meş*

Hadis, kıraat ve feraiz ilimlerinde devrinin otoritelerinden kabul edilen A'meş (ö. 148/765) tâbiîn neslinin önde gelen âlimlerindendir. Abdullah b. Mübarek, Ebû Hanîfe, Süfyân-ı Sevri ve Süfyân b. 'Uyeyne gibi şöhretli âlimlere hadis rivayet etmiştir. Klasik *edeb* kaynaklarında kendisine atfedilen pek çok anekdot, onun şakacı ve hazırcevap biri olduğunu gösterir. Benzer şekilde *Ecvibe*'deki A'meş anekdotları da -5 adet- yine onun nüktedan kişiliğine ışık tutan rivayetlerdir.

Klasik kaynaklardaki A'meş nüktelerinin önemli bir kısmı sakil (sevimsiz ve itici olan) insanlarla bizzat tecrübe ettiği komik diyaloglara dayanır. Hatta bu türden diyalogları o

[452] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 146. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/439.
[453] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 190.
[454] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 29.
[455] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 229.

denli çoktur ki, onun sakillerle olan imtihanı bir makalede özel olarak işlenmiştir.[456] *Ecvibe*'de bir örneğine rastladığımız aşağıdaki anekdotu, A'meş'in sakillere karşı tavrını özetler niteliktedir:

مَرِضَ الأَعْمَشُ، فَعادَهُ رَجُلٌ فَأَطَالَ عِنْدَه، ثُمّ قال له:

يا مُحَمَّدُ، مَا أَشَدُّ مَا مَرَّ بِكَ في عِلّتِكَ هٰذِهِ؟ قال: قُعُودُكَ عِنْدِي.

> A'meş hastalanınca (sakil karakterdeki) bir dostu kendisine geçmiş olsuna gelmiş. Ziyareti haddinden fazla uzatan adam "*Şu hastalık sırasında en büyük sıkıntın ne oldu, merak ettim?*" deyince A'meş lafını esirgememiş: Başımda dikilip durman![457]

Klasik Arap mizahının ilginç temalarından biri de latifelerin çeşitli meslek erbabına özgü terminoloji üzerinden icra ediliyor olmasıdır. Bu durum hazırcevap mizaçlı muhaddisimiz A'meş'in esprilerine de yansımış olup nüktelerinde belirgin bir dinî muhteva ve kavramlar dizgesi dikkat çekmektedir. Sözgelimi, bir defasında yaptığı bir hac ihlali yüzüne vurulunca kendisini ilginç şekilde müdafaa etmektedir:

حَجَّ الأَعْمَشُ، فَلَطَمَ الجَمَّالَ فَشَجَّهُ، فَقِيلَ له: أَلَسْتَ حَاجًّا؟

فَقالَ: مِنْ تَمامِ الحَجِّ ضَرْبُ الجَمّالِ.

> A'meş hac yapıyorken Cemmâl adında birine vurup kafasını yarmış. (Hacda yasak olan) bu hareketini görenler şaşkınlıkla "*Sen şu an hac yapmıyor musun?"* diye tepki gösterdiklerinde A'meş "*Bilmiyor musunuz"* demiş, *"haccın tamam şartlarından biri de Cemmâl'i darp etmektir!*"[458]

*Ecvibe*'deki A'meş anekdotlarından biri de [كَيْفَ بِتَّ؟] sorusuna verdiği komik bir cevaptır. Arapların hâl-hatır sormak için kullandıkları ve "*Gecen nasıl geçti?*" anlamına gelen bu klişe, bir gün bir adam tarafından kendisine sorulunca A'meş hemen gidip yastık ve yorganını getirerek uzanıvermiş, sonra da "*Tam olarak böyle!*" demiştir.[459] Yuka-

---

[456] Şener Şahin, "Nevâdir Kültüründe 'Sakîl' Motifi ve Bir Sakîl Düşmanı: el-A'meş", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (01 Haziran 2010), 121-152.

[457] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 106. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/515.

[458] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 42. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/53; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/370; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/204.

[459] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 48.

rıdaki anekdotlarına ek olarak *Ecvibe*'de biri nebiz[460] diğeri de dedikodu[461] temalı iki nüktesi daha yer almaktadır.

### *5. Şairler*

Genelde klasik *edeb* ve nevâdir kaynakları özelde de *el-Ecvibetü'l-müskite*'den çıkarılacak temel sonuçlardan biri hazırcevaplığın Arap edebiyatı ve mizahında çok hâkim bir renk olduğudur. Bu kültürde hazırcevaplık toplumun geniş kesimlerinin sahip olduğu müşterek bir sıfat olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte incelediğimiz eserde de görüleceği üzere hazırcevaplık bazı kesimlerde daha da güçlü ve belirgin bir hususiyettir. Bu kesimlerden biri de kuşkusuz şâirlerdir.

Hayal dünyaları kadar söz dağarcıkları ve ifade kabiliyetleri de zengin olan şâirler hem çok sevilen hem de fazlasıyla korkulan bir zümre olmuştur. Zira övdüklerini göklere çıkarabilen bu söz ustaları; hiciv söz konusu olduğunda kılıçtan keskin dilleriyle amansız bir düşmana dönüşebilmektedirler.

Hazırcevaplık temalı anekdotlarda hicvin özel bir yeri olduğu göz önüne alındığında şâirlerin bu konudaki önceliği daha da belirgin olmaktadır. Bu noktada İbn Ebû 'Avn'ın özellikle hicivkâr şairlere ağırlık vererek bilhassa Emevî devrinin en büyük hiciv ustalarından Cerîr ve Ferezdak'ın çok sayıda anekdotunu aktarmış olması bir tesadüf değildir.

Eserde Cerîr ve Ferezdak dışında yine hicviyeleriyle bilinen Ahtal; ayrıca Kümeyt el-Esedî ve Ebü'l-'Atahiyye'ye ait anekdotlar da vardır. Birazdan özel başlıklar altında ele alacağımız bu beş şair dışında; Beşşar b. Bürd, Di'bil el-Huzâ'î, Ebû Dülâme ve Nusayb gibi isimlerini bir iki anekdotta gördüğümüz birkaç şair daha vardır.

[460] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 105.
[461] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 48.

*a. Ferezdak*

Hicretin 20. yılında, zengin, entelektüel ve nüfuzlu bir yuvada gözlerini açan Ferezdak lakaplı Hemmâm b. Gâlib (öl. 114/732) klasik Arap şiirinin sayılı birkaç şairinden biridir. Küçük yaşta babası ve dedesinin özel ilgi ve desteğiyle şiirle ilgilenmeye başlayan Ferezdak'ın yazdığı bazı beyitleri Hz. Ali'ye gösterdiği rivayet edilir.[462]

Ömrü boyunca dinî değer ve ritüellerden uzak bir hayat süren içki ve eğlence düşkünü Ferezdak şiirin her türünde başarılı örnekler vermiş; onu esas öne çıkaransa hicivleri olmuştur. Ferezdak kelimenin tam anlamıyla amansız bir hiciv ustasıdır. Rakiplerini ve hasımlarını yererken hiçbir sınır tanımayan bu gözü kara şair yeri geldiğinde kendi kabile mensuplarını dahi acımasızca hicvetmiştir.[463]

Ferezdak'la birlikte akla gelen iki büyük şair vardır: Cerîr ve Ahtal. Özellikle Cerîr ile karşılıklı hicviyeleri meşhurdur. *Nakâizü Cerîr ve Ferezdak* olarak bilinen bu şiir düelloları nakîza türünün[464] en temel ve yetkin örneklerini teşkil eder. Cerîr'in Ahtal'la olan nakâizi de yine büyük bir edebî değere sahiptir.

*el-Ecvibetü'l-müskite*'de Ferezdak'ın adı 17 anekdotta geçer. Bunların biri hariç hepsi kendi diyaloglarıdır. Rivayetlerin sadece 3'ü şiir formatında olup hiciv teması öne çıkmaktadır. Cerîr ile olan birkaç sözlü atışması dikkat çekicidir.[465] İbn Ebû 'Avn'ın anlattığına göre Ferezdak bir gün Şam'a gelince, Cerîr ona "*Benim olduğum yere gelmezsin sanmıştım!*" demiş, Ferezdak da "*Zavallıların düşüncesini boşa çıkarmak gibi bir huyum vardır!*" cevabını vermiştir.[466]

Ferezdak hem kibirli hem de aşırı küfürbaz bir karaktere sahiptir. Bu iki özelliğini birlikte görebileceğimiz anekdotlardan biri de *Ecvibe*'de karşımıza çıkar. Bir defasında okuduğu şiirindeki bir kelimeyi neden "merfû" yaptığını soran bir adama küfretmiş ve

---

462 Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/373.

463 Ergin, "Ferezdak", 12/374.

464 "Aynı vezin ve kafiyeye sahip, övünme ve yerme temalı şiir atışmaları" olarak tanımlanabilecek bu tür hakkında tanıtıcı bir makale yazılmıştır. Bkz. Turgay Gökgöz, "Arap Şiirinde Nakîza Türü", *Nüsha* 51 (2020), 31-56.

465 Bunları çoğunda "susturucu" taraf Cerîr olduğu için o anekdotlar "Cerîr" başlığı altında ele alınmıştır.

466 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 70. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/213.

"*Yazmak benim, illeti ve hikmetini bulmak sizin!*" diyerek "dilde hüccet" olduğunu iddia etmiştir.[467]

Ferezdak'ın yergilerinde -döneminin yaygın bir mizah tekniği olan- ayetlerden iktibaslar görmek mümkündür. Mesela, belagatiyle ünlü hatip Hâlid b. Safvân (öl. 135/752) ile aralarındaki aşağıdaki diyalogda her iki söz ustasının birbirlerini ayet referanslarıyla hicvettikleri görülür:

لَقِيَ خَالِدُ بْنُ صَفْوانَ الفَرَزْدَقَ، فَقال: لا مَرْحَبًا بِهٰذَا الوَجْهِ الَّذِي لَوْ رَآهُ صَاحِبَاتُ يُوسُفَ لَمَا أَكْبَرْنَه ولا قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ. فقال له الفَرزْدَقُ: ولا مَرْحَبًا بِوَجْهِكَ الّذِي لَوْ رَأَتْهُ صَاحِبَةُ مُوسَى لَمْ تَقُلْ لِأَبِيهَا: يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ، إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ القَوِيُّ الأَمِينُ.

Hâlid b. Safvân bir gün Ferezdak'la karşılaşınca "*Şu meymenetsiz surata merhaba mı denir? Öyle bir surat ki Yusuf'u görünce ona hayran olup ellerini kesen kadınlar senin tipini görseler asla böyle yapmazlardı!*" diye hicvetmiş. Ferezdak da "*Senin nursuz sıfatına hiç mi hiç merhaba denmez! Bir surat ki Musa'nın yanındaki kız onu görse pederine kesinlikle 'Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır!' demezdi*" karşılığını vermiş.[468]

Müstehcen ifade ve tasvirlerle dolu şiirlerinin yanı sıra yaptığı bel altı şakalar da kaynaklarda ciddi bir yekûn tutar. Gerek ince kinayeler gerek kaba ifadelerle muhataplarını çok zor durumlara sokmuştur. Bununla birlikte bazen sert kayalara çarptığı ve kullandığı aşağılayıcı dilin bir bumerang gibi kendisine döndüğü de vakidir. Sözgelimi bir defasında cinsel bir ima ile mahcup duruma düşürmek istediği bir kadın tarafından adeta tarumar edilmiştir. Bu anekdot şöyledir:

نظَرَتْ امْرَأَةٌ إِلى الفَرَزْدَق علَى بَغْلَةٍ، فَضَرَطَتِ البَغْلَةُ فَقَالَتْ: ما هٰذَا الرَّعْدُ يا أَبَا فِرَاسٍ؟ فقال: ما حَمَلتْنِي أُنْثَى قَطُّ إِلاَّ ضَرَطَتْ. قَالتْ: فَالَّتِي حَمَلَتْكَ تِسْعَةَ أَشْهُرٍ، كَمْ بَيْدَرِ ضُرَاطٍ خَرَجَ مِنْها؟

[467] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 94. Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Nitâcî - vd. (Mısır: Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, ts.), 2/183; Ebü'l-Berekât Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ*, thk. İbrâhim es-Sâmirrâî (Zerkâ-Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985), 28.

[468] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 24. İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/130.

> Kadının biri Ferezdak'ı bir dişi eşek üzerinde görür. Eşek sesli biçimde yellenince "*Bu gök gürültüsü de neydi, Ferezdak?*" diye takılır. Ferezdak boş durur mu: "*Beni ne zaman bir dişi taşısa muhakkak yellenmiştir!*" diye espriyi patlatır. Kadınsa hiç beklemediği yerden vurur: "*O halde, seni 9 ay taşıyan dişi ne fırtınalar koparmıştır!*"[469]

Ferezdak ölüm döşeğindeyken söylediği bir beyte kızının verdiği karşılık hazırcevaplığın ailede ona mahsus olmadığını göstermektedir. Şöyle ki; "*Gösterin, size kim kol kanat gerecek ecel gelip çattığında? Kime sığınacaksınız söyleyin, beni toprağa verdiğinizde?*" diye yakınınca, kızı "*Kime olacak, Allah'a!*" deyivermiştir.[470]

Yukarıdaki örnekler dışında tezimizin farklı yerlerine serpiştirdiğimiz birkaç Ferezdak anekdotu daha bulunmaktadır. Onlarda da genel olarak sözlü sataşma ve hiciv temaları ön plandadır.

*b. Cerîr*

Fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelip çocukluk yıllarını bedeviler arasında geçiren Cerîr (öl. 110/728), Emevi döneminin üç büyük hiciv şâirinden biridir. Basra'ya yaptığı seyahatler sırasında onunla aynı soya (Temîm) mensup olan Ferezdak'la arkadaşlık kurmuş; sülaleleri kavgalı olan bu ikili arasında başlayan nazireler zamanla nekâize dönüşmüştür. Uzun yıllar birbirleriyle söz düellosu yapan bu büyük hicivkârlardan geriye devasa bir şiir mirası (Nekâizü Ferezdak ve Cerîr) kalmıştır. Hicivde Ferezdak'la benzer özelliklere sahip olan Cerîr, bu tema kapsamındaki şiirlerinde tekellüften uzak veciz ama bir o kadar da sert ve kaba bir üslup kullanmıştır. Buna mukabil o, Ferezdak'ın aksine dinî konularda hassasiyet sahibi ve dinî değerlere saygılı biri olarak bilinmektedir. Haccâc ve Abdülmelik b. Mervân'a düzdüğü parlak methiyeler onu saray nezdinde çok itibarlı bir konuma eriştirmiştir.[471]

---

[469] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 175. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/154; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/241; Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, 12/72.

[470] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 45. Müberrid, *et-Te'âzî*, 252. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/516.

[471] Zülfikar Tüccar, "Cerîr b. Atıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/412.

Cerîr'in *Ecvibe*'de 7 anekdotu bulunmaktadır. Bu anekdotların 3'ü Ferezdak'la yaptıkları söz düellolarıdır. Bu atışmalarda Cerîr'in bariz üstünlüğü dikkat çekmektedir. Mesela nesir formundaki anekdotlardan birinde anlatıldığına göre; Ferezdak bir keresinde Cerîr'i bir katır üzerinde görmüş ve "*Senin şu katır hep 5 ayak üzerinde gidiyor!*" diye bel altı bir şaka yapmış. Cerîr de bu lafa anında cevap vererek: "*Evet, hatta o beşincisini ananla ikiniz pek bir seversiniz!*" demiştir.[472]

İbn Ebû Avn'ın naklettiği diğer hicviyesi Haccâc'ın meclisinde Ferezdak'ı çok galiz ifadelerle yerdiği şiiridir. Rivayete göre Haccâc, bu iki rakip şâire "yarın babalarınızın kıyafetlerini giyerek yanıma gelin" demiş, ikisi de huzurdan ayrılıp ertesi gün için hazırlığa başlamışlar. Ferezdak'ın görkemli ipek bir atlas giyeceğini haber alan Cerîr zırh giyip kılıç kuşanmış, Haccâc'ın huzuruna girdiklerinde Ferezdak'a yüklenivermiş:

لَبِسْتُ ثِيَابِي وَالفَرَزْدَقُ لُعْبَةٌ عَليهِ وِشَاحا كُرَّج وخَلاَخِلَة

أَعِدُّوا مَعَ الحَلْيِ الملاَبَ فَإِنَّمَا جَرِيرٌ لَكُمْ بَعْلٌ وَأَنتُمْ حَلائِلُه

*Kuşandım elbiselerimi Ferezdak'sa bir maskara*
*Üzerinde entari, elinde oyuncak, bak taktığı halhala*
*Şu ziynetlerinin yanına hoş kokular da ekleyin*
*Cerîr sizlerin kocası siz de hep avrat ona*[473]

Yukarıdaki anekdotlarda da görüldüğü üzere, konu hicivse Cerîr hiçbir hudut tanımamaktadır. Yeri geldiğinde kendi aile efradını dahi hicvetmekten geri durmamıştır. *Ecvibe*'de yer alan diğer bir anekdotta anlatıldığına göre babasının hicivkârlığına heveslenen Nuh bir gün "*Baba, birbirimizi hicvedelim mi?*" diye bir teklifte bulunmuş. Cerîr bu meydan okuma karşısında eşini de hicve konu ederek öyle ağır ve müstehcen bir hiciv yapmış ki mahcup olan oğlu o günden sonra bir daha babasının yanında oturmamış.[474]

Kitaptaki başka bir rivayet, daha önce hicvettiği bir adamın kendisine mücamelesini konu alır. Müberrid'in anlattığı rivayete göre bu adam oğluyla seyahat ederken Cerîr'e

---

472 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 200. Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-müânese*, 391.

473 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 108. el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmirrâî (b.y.: Dâru ve Mektebetü Hilâl, ts.), 5/288; Ebû Nasr İsmâil b. Hammad el-Cevherî, *Tâcü'l-lüga ve sıhâhü'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr el-'Attâr (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/337; İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûli'l-şu'arâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 2/406.

474 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 210. Hattâbî, *Garîbü'l-hadîs*, 1/510.

tesadüf etmiş ve hemen kendisine yağcılık yapmaya başlamış. Babasının bu halini gören çocuk "*Bize bunca laf söyleyen adama bu kadar lütuf neden?*" diye sormuş. Adam da "*Oğlum*" demiş, "*bırakalım da yaramızı iyice deşsin mi!*"[475]

*c. Ahtal*

Hristiyan bir aileden gelip ömrü boyunca bu din üzere kalan Ahtal'ın (öl. 92/710) asıl adı Gıyas b. Gavs'tır. Hicivleri ve şarap temalı şiirleriyle (hamriyat) şöhret bulan bu büyük şâir, hicivleri sebebiyle başka bir şairin kendisine "sefih" ve "münasebetsiz" anlamına gelen "Ahtal" diye hitap etmesi sonucu bu lakapla meşhur olmuştur.[476]

Ahtal, Emevî halifelerinden Muaviye, Yezid, Abdülmelik b. Mervân'a ve kudretli valilerinden Haccâc ve Ziyâd b. Ebîh'e türlü methiyeler düzmüştür. Bu isimlerden himaye görüp cömert bahşişler alan Ahtal, Yezid'e nedimlik yapmış, Abdülmelik zamanında da resmi saray şairliği ile taltif edilmiştir.[477]

Dinî değerlerden uzak, keyfine düşkün bir hayat yaşayan Ahtal'ın şiirde en başarılı sayıldığı tema hamriyattır. Yaptığı içki güzellemeleri edebiyatçıların takdirini toplamıştır. Bunun yanı sıra kasidelerindeki tertip ve lirik üslup övülmüştür. Yapılan bir değerlendirmede "Cerîr'in hiciv ve mersiyede, Ferezdak'ın fahr ve gazelde, Ahtalın da mersiye ve içki tasvirinde daha başarılı olduğu" belirtilmiştir.[478]

İbn Ebû 'Avn, kitabına 5 adet Ahtal anekdotu almıştır. Bunlardan biri Cerîr diğeri de Ferezdak'la girdiği sözlü atışmalardır. Sözgelimi rivayete göre Ferezdak Ahtal'ın yaşadığı mahalleden geçiyormuş. Onu görenler "*Ferezdak kapında!*" demişler. Ahtal dışarı çıkıp Ferezdak'ı karşısında görünce "*Seni gidi gavur!*" diye laf atmış. Ferezdak da onu tekfir edince, "*Dur bakalım! Senin dininde bu tür aşağılık hitaplara müsaade yok!*" de-

[475] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 27. Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 3/481; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 3/28.
[476] Azmi Yüksel, "Ahtal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/183.
[477] Yüksel, "Ahtal", 2/183-184.
[478] Tüccar, "Cerîr b. Atıyye", 7/412.

miş. Ferezdak bir süre nasıl cevap vereceğini bilemeyip "*Yahu" demiş, "bir kere de beni mertçe mağlup etsen şaşardım zaten!*"[479]

Cerîr'e yaptığı hicivse Halife Abdülmelik'in huzurunda gerçekleşmiştir. Ahtal "*Senin baban neden 'Hatfî' namıyla anılıyor?*" diye bir soru yöneltince, Cerîr "*Savaşta süvarileri kapıp esir ettiği için!*" demiş. Ahtal, fakir bir aileden gelen Cerîr'e "*Palavra!*" demiş, "*zavallının bineği mi vardı ki bu dediğini yapsın?*"[480]

Başka bir anekdotta ise dönemin meşhur şairlerinden Küseyyir'le (öl. 105/723) bir polemiği söz konusudur. Abdülmelik b. Mervân'ın meclisinde gerçekleşen bu atışmanın galibi Cerîr'den yardım alan Küseyyir'dir:

> Ahtal bir keresinde Abdülmelik'in huzuruna girmiş. Mecliste Küseyyir de bulunuyormuş. Abdülmelik Küseyyir'e "*İbn Ebû Cum'a! Şunu tanıyor musun?*" demiş. Küseyyir daha cevap vermeden Ahtal laf atmış: "*Onu öyle bir iğneleyeceğim ki ebediyen iflah olmayacak!*" Küseyyir ise Cerîr'in Ahtal'ı hicvettiği beyitlerden birini okumuş:
>
> وَالتَّغْلِبِيُّ إِذَا تَنَحْنَحَ لِلْقِرَى  حَكَّ اسْتَهُ وَتَـمَثَّلَ الْأَمْثَالَ
>
> *Tağlip'li (Ahtal) misafire ikram etmemek için kem küm etti*
> *Kıçını kaşıyıp türlü türlü bahaneler uydurdu!*
>
> Sonra da "*Vallahi, (Cerîr) sizi öyle bir iğneledi ki engerek yılanları kıçınızdan soksa kaşımaya mecaliniz olmaz!*" demiş.[481]

*d. Kümeyt el-Esedî*

Ehl-i beyte yönelik methiyeleriyle (Haşimiyyât)[482] şöhret bulan Emevi dönemi şairlerinden Kümeyt el-Esedî (öl. 126/744) Şiî itikadına sahip Kûfeli bir şairdir. Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali'ye halifelik mücadelesinde destek olan Kümeyt, Emevî hane-

[479] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 107.
[480] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 82.
[481] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 49. Meydânî, *Mecma'ü'l-emsâl*, 2/33.
[482] Hâşimoğullarını ve Mudarlıları methettiği bu şiir mecmuası 536 beyitten oluşmaktadır.

danını hicvedip Haşimoğullarına methiyeler düzmüş, bu sebeple Hz. Hüseyin'in kızı tarafından "ehl-i beyt şairi" unvanıyla taltif edilmiştir. [483]

*Ecvibe*'de Kümeyt'in adı 5 rivayette geçmektedir. Bunlardan biri küçüklüğünde Ferezdak'la yaşadığı ilginç bir diyalogtur. Ferezdak bir defasında ona Arap örfüne göre büyük hakaret sayılabilecek bir laf etmiş, Kümeyt de onu hiç beklemediği yerden vurmuştur. Büyük şâir o kadar mahcubiyet duymuş olacak ki bu hâdiseyi kimseye anlatmaması için Kümeyt'i sıkı sıkıya tembihlemiştir. Lakin anekdot günümüze kadar ulaşmıştır:

أَنْشَدَ الفَرزدَقُ والكُمَّيْتُ حاضِرٌ، نَاصِعًا لِشِعْرِه، فقالَ: يَا بُنَيَّ، كَيْفَ ما سمِعْتَ؟ قال: حسَنٌ. قال: فَيَسُرُّكَ أَنِّـي أَبُوك؟ قال: أمَّا أبِـي فما أُريدُ به بَدِيلاً، ولَكِنْ وَدِدْتُ أَنَّكَ أُمِّي. فقالَ الفَرزدَقُ: يَا ابْنَ أَخِي اُكْتُمْهَا لِي.

Ferezdak, Kümeyt'in de bulunduğu bir ortamda seçkin şiirlerinden birini okumuş, ardından ona dönüp "*Evlat, dinlediklerin hoşuna gitti mi?*" diye sormuş. "*Güzeldi*" cevabını alınca kibirli bir edayla "*Söyle bakalım, baban olmamı ister miydin?*" diye takılmış. Kümeyt "*Babama alternatif istemem ama anam olmanı çok isterdim!*" deyince, Ferezdak "*Yeğenim*" demiş, "*Allah için bu aramızda kalsın!*"[484]

Kümeyt'e nispet edilen kayda değer bir anekdot da kendisiyle tamamen zıt özelliklere sahip olduğu Şair Tırımmah'la (öl. 125/743) kurduğu dostluk hakkındadır. Şairler, bu farklılıklara rağmen nasıl dostluk kurduklarını bir ağızdan şöyle ifade etmişlerdir:

كَانَ الكُمَّيْتُ يَتَشَيَّعُ وَالطِّرِمّاحُ يَرَى رَأْيَ الخَوَارِجِ. وَكَانَ أَحَدُهُما قَحْطَانِيًّا وَالآخَرُ نِزَارِيًّا. وكانَ الكُمَّيْتُ كُوفِيًّا وَالطِّرِمَّاحُ شَامِيًّا. وكانَا لا يَفْتَرِقَانِ، فَقِيلَ لَهُمَا: بِمَ اجْتَمَعْتُمَا علَى افْتِرَاقِ ما بَيْنَكُما؟ فَقالاَ: اِتَّفَقْنَا علَى بُغْضِ العَامَّةِ.

Kümeyt Şiî eğilimli, Tırımmah ise Harici düşüncesine yakındı. Biri Kahtanî diğeri Nizârî'ydi. Kümeyt Kûfeli, Tırımmah Şamlıydı. Ancak yedikleri içikleri ayrı gitmezdi. Bunu merak edenler "*Allah aşkına, aranızdaki bu kadar farklılı-*

[483] Rahmi Er, "Kümeyt el-Esedî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/551.

[484] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 102. İbn Kuteybe Dîneverî, *eş-Şi'r ve'ş-şu'arâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002), 2/567.

*ğa rağmen nedir sizi bir araya getiren ortak payda?*" diye sorduklarında "*Avama duyduğumuz nefret!*" demişlerdi.[485]

Hâşimoğullarına dizdiği methiyelerle şöhret bulup bu kabilenin eşrafından cömert bahşişler alan Kümeyt kimilerince samimiyetsiz bulunmuş ve bu kabileye yağcılık yapıp maddi çıkar sağlamakla yaftalanmıştır. Ona atılan bu eleştiri oklarından birinin faili de Ferezdak'tır:

لَمَّا سَمِعَ الفَرزدقُ شِعرَ الكُمَّيتِ فِي بَنِي هاشِمٍ، قالَ: وَجَدَ واللهِ آجُرًّا وَجِصًّا فَهُوَ يَبْنِي، لِمَ لا يَقولُ فِي غيرِهِمْ ما يَقولُ فِيهِمْ؟

Ferezdak Kümeyt'in Haşimoğullarını methettiği şiirlerini işitince "*Ne âlâ! Bulmuş bir kerpiç ve kireç, binasını dikiyor! (Bir velinimet bulmuş, sömürüyor!) Methiyelerinde samimiyse neden bir tek onları övüp duruyor?*" demiş.[486]

*e. Ebü'l-Atâhiye*

Asıl adı Ebû İshâk İsmail b. el-Kâsım b. Süveyd olan Abbâsî devrinin büyük şairi, "çılgın" mânasına gelen Ebü'l-'Atâhiye (öl. 210/825 [?]) lakabıyla meşhur olmuştur. Hayatının birbirine tamamen zıt iki evresi vardır: Birincisi, ehl-i keyf şâir dostlarıyla içki ve eğlence meclislerinde boy gösterdiği ve daha ziyade gazeller yazdığı sefahat dönemi; ikincisi ise zâhidane bir hayata meylettiği ve zühd şairi olarak bilinmesini sağlayan şiirlerini söylediği dindarlık dönemidir.[487] Zühd temalı şiirlere orijinal bir form ve zengin bir muhteva kazandıran Ebü'l-'Atâhiye'nin zühd şiirinin gerçek kurucusu olduğu söylenir.[488]

---

[485] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 52. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 1/368-369; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/15.

[486] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 64. Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, 186.

[487] Erol Ayyıldız, "Ebü'l-Atâhiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/294.

[488] Metin Parıldı, *Ebu'l-'Atahiye ve Şiiri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2007), 207.

*el-Ecvibetü'l-müskite'*deki 5 adet Ebü'l-'Atâhiye anekdotundan sadece biri şiir formundadır. Şairin, münkir ve âsilere serzenişte bulunduğu aşağıdaki dizesi aynı zamanda geçmişten günümüze sürekli tedavülde olan berceste beyitlerdendir:[489]

أَيَا عَجَبِي كَيْفَ يُعْصَى الإِلٰهُ  أَمْ كَيْفَ يَجْحَدُهُ الجَاحِدُ
وفِـي كُـلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَـةٌ  تَـدُلُّ عَلَى أَنَّـهُ واحِـدُ

*Nasıl isyan olur ilâha nasıl inkâr eder münkir*
*Her şeyde bir delil vardır haykırır hep: Allah birdir*[490]

Eserdeki rivayetlerden birisi de söylediği bir mısradaki teknik bir hatanın eleştirisi hakkındadır. Kendisine "*Aruz'un dışına çıktın!*" diye yüklenenlere kıvrak bir zekâ ve mağrur bir eda ile "*Ebü'l-'Atahiye aruza sığmayacak kadar büyüktür!*" cevabını vermiştir.[491]

Başka bir anekdotta ise, bir arkadaşından ödünç bir şey istediği arkadaşının da "*Yitmesinden korkuyorum!*" gerekçesiyle talebini reddettiği anlatılır. Ebü'l-'Atahiye'nin ona verdiği cevap ders niteliğindedir: "*Daha öğrenemedin mi azizim, her asil davranış bir zorlukla iç içedir!*"[492]

Yukarıdaki rivayetler dışında eserde, çocuklara hacamat yaptığını anlatan bir rivayet[493] ve kötülük problemi konusunda Kelâmcı Sümâme b. Eşres'le girdiği ilginç bir diyaloga rastlanmaktadır.[494]

### *6. Nüktedanlar*

Abbâsîler dönemi hiç kuşkusuz Arap edebiyatı ve mizahı için altın dönem kabul edilmektedir. Bu dönemde İslâm medeniyeti ilmî açıdan bir sıçrama yaşamıştır. Beytülhik-

[489] Müellifimiz bu anekdotu, Eflatun'un tanrının varlığı konusunda sorduğu bir soru üzerine Aristo'nun verdiği cevabı takiben aktarmaktadır.
[490] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 121. Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, 11; Husrî, *Zehrü'l-âdâb*, 2/387; İbhîşî, *Müstetraf*, 11.
[491] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 47. Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, 186; Murtezâ, *Emâlî*, 1/291; Husrî, *Zehrü'l-âdâb*, 3/775.
[492] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 21.
[493] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 26.
[494] Bkz. s. 183-185

me gibi yüz akı bir kurum bu dönemde tesis edilmiş ve başta Yunan medeniyeti olmak üzere diğer medeniyetlerin ilmî ve edebî tecrübeleri hummalı çalışmalarla İslâm medeniyetine kazandırılmıştır. Bu ilmî gelişmelere paralele olarak edebiyat ve mizah açısından da son derece zengin çalışmalar yapılmıştır. Birazdan bazılarını tanıtacağımız Arap mizah tarihine damga vurmuş nüktedanların bir kısmı da yine bu dönemde yetişmiştir. Biz, tezimizin genelinde özellikle mizah kültürü üzerinde durduğumuz için kitapta anekdotlarına yer verilen popüler nüktedanları özel bir başlık açmak suretiyle biraz daha detaylı tanıtma ihtiyacı hissettik. Aşağıda ele alacağımız dört isim nevâdir koleksiyonlarında adlarına sıkça rastlanan hazırcevap nüktedanlardır.[495]

*a. Ebü'l-'Aynâ*

Kadim Arap edebiyatında hazırcevaplık denince akla gelen ilk nüktedanlardan biri -hatta ilki- Ebü'l-'Aynâ'dır. (öl. 282/895) İnşa sanatına dair kaleme alınan en yetkin eserlerden sayılan *Subhu'l-a'şa*'da hangi meşhur şahsiyetin neyle öne çıktığına dair uzunca bir liste vardır. O listede susturucu cevaplar konusunda Ebü'l-'Aynâ'nın isminin zikredilmiş olması[496] nüktedanımızın Arap mizahındaki müstesna konumunun ve "hazırcevaplık" vasfıyla ne denli özdeşleştiğinin önemli bir kabulüdür. Nüktelerini okuyanlar bu değerlendirmenin doğruluğuna hak vereceklerdir.

Abbâsî döneminin bu müstesna nüktedanı güçlü mizahi kişiliğiyle sadece yaşadığı dönemi etkilemekle kalmamış; aynı zamanda müteakip dönemlerde yaşayan meşhur nüktedanların mizahi üretimleriyle yarışabilecek bir nükte külliyatı geriye bırakarak Arap mizah tarihinin önde gelen isimlerinden biri olmuştur.

*el-Ecvibetü'l-müskite*'de anekdotları aktarılan popüler nüktedanlar arasında en çok rivayetin (26 anekdot) Ebü'l-'Aynâ imzası taşıyor olması da yine kayda değer bir husustur. Bu nicelik, nüktelerindeki komiklikle olduğu kadar İbn Ebû 'Avn ile aynı zaman ve zeminde yaşamış olmasıyla da ilgilidir. Bu yönüyle Ebü'l- 'Aynâ nüktelerinin sonraki

[495] *Ecvibe*'de anekdotları aktarılan nüktedanlar elbette bu isimlerle sınırlı değildir. İbn Ebû 'Avn'ın birer ikişer adet nüktelerine yer verdiği nüktedanlar arasında İbn Mükerrem, Ebû Dülâme, Ebû 'Alî el-Basîr, Ebü'l-'Anbes es-Saymerî ve Ebû Hiffân gibi isimler de vardır.

[496] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhü'l-a'şâ fî sınâ'ati'l-inşâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 1/521.

nesillere aktarılması noktasında *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin birincil kaynak olduğu çok açıktır.

Mizahçılığı ve nükteleri üzerine yüksek lisans tezi[497] hazırlamış olduğumuz Ebü'l-'Aynâ ile ilgili bir de Türkçe bir makale bulunmaktadır.[498] Şair ve ahbâr ravisi olarak da dikkat çeken bu hazırcevap nüktedanı daha yakından tanımaya çalışıp kitaptaki anekdotlarından bazılarını yorumlar eşlinde sunalım:

Klasik Arap mizahında müstesna bir yere sahip olan âmâ[499] nüktedan Ebü'l-'Aynâ, H.191 (807) senesinde bugün İran sınırlarındaki Ahvaz'da dünyaya gelmiştir.[500] Henüz çocukken ailesiyle Basra'ya taşınmış ve orada Kur'an'ı sağlam bir şekilde hıfzetmiştir.[501] İleride kendisini devlet ricali nezdinde önemli pozisyonlara taşıyacak ilmî ve edebî müktesebatını da yine orada, Asma'î, Ebû Zeyd ve Ebû 'Ubeyde gibi dil, belagat ve ahbar otoritelerinden almıştır.

Ebü'l-'Aynâ, Me'mûn'un hilafetinin sonlarına doğru ilim, edebiyat ve sanat erbabına büyük imkânların sunulduğu Bağdat'a taşınmıştır.[502] Hoşsohbet kişiliği, ve parlak methiyeleriyle Başkadı İbn Ebû Düâd ve Vezir Hasan b. Sehl, gibi önde gelen din ve siyaset adamlarının dostluğunu kazanmıştır. Hatta birkaç defa huzuruna çıktığı Me'mun'un dikkatini çekmiş, yaptığı yerli yerinde konuşmalar ve düzdüğü methiyeler sayesinde onun nezdinde de itibar görmüş ve halifenin engin bahşişlerine mazhar olmuştur.[503] Velinimeti olan Me'mûn vefat ettiğinde çok ağlayıp kederlenmiş, üzüntüsünü mısralara dökmüştür:

شَيْئَانِ لَوْ بَكَتِ الدِّمَاءَ عَلَيْهِمَا عَيْنَايَ حَتّى يُـؤْذِنَا بِـذَهَابِ
لَمْ يَبْلُغَا الْمِعْشَارَ مِنْ حَقّيْهِمَـا فَقْدُ الشَّبَابِ وَفُرْقَةُ الْأَحْبَابِ

---

497 Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebü'l-'Ayna (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)*.
498 Efil - Şahin, "Hiciv Oklarını 'Kur'ân' Sadağından Çeken Âmâ".
499 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/347. Bağdâdî, *Târîhü Bağdâd*, 4/284.
500 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/347. Bağdâdî, *Târîhü Bağdâd*, 4/284. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir 'Atâ - Mustafa Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1992), 12/353.
501 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/343. Bağdâdî, *Târîhü Bağdâd*, 4/284. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 12/353.
502 Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2611.
503 İbhîşî, *Müstetraf*, 177.

*İki şey var ki, gözlerim kan ağlasa*
*Dûçar etse hatta ölüme beni*
*Olamam ödemiş bedellerini:*
*Gençliğe elveda, dostlara veda*[504]

Me'mûn'dan sonra yönetime gelen Vâsık ve Mu'tasım dönemlerindeyse İbn Ebû Düâd ile iltisağından dolayı bu iki dönemin zorba ve muktedir veziri İbn Zeyyât'ın hışmına uğramış, yaklaşık on iki yıl boyunca saray kapıları yüzüne kapatılmış, devletten tahsisat alamamıştır. Âmâlığının da getirdiği dezavantajla bu süre zarfında ciddi bir yoksulluk yaşamıştır.[505]

Mütevekkil, hilafete geçmesiyle birlikte köklü bir politika değişikliğine gitmiştir. Bu kapsamda Ebü'l-'Aynâ'nın önündeki en büyük engel olan İbn Zeyyât'ın da tasfiye edilince Ebü'l-'Aynâ'ya tekrar gün doğmuştur. Nitekim çok geçmeden üstün becerilerini sergileyerek Mütevekkil'in nedimleri arasında özel bir yere sahip olmayı başarmıştır. Artık yeni başkent Samarra'da yaşayan Ebü'l-'Aynâ, arzu ettiği hayata ulaşmış, saraydaki meclislerin ve edebiyat mahfillerinin baş köşelerinden birini kapmıştır.

Halife'ye parlak methiyeler düzen, onu komik şakaları ve nükteleriyle eğlendiren bir nedim olmakla kalmamış; isabetli görüş ve değerlendirmeleri sebebiyle Mütevekkil tarafından bir müsteşar hatta zaman zaman bir "jurnalci" olarak da istihdam edilmiştir.[506]

Ebü'l-'Aynâ'nın nüktelerindeki karakteristiği kısaca özetlemek gerekirse şu değerlendirme yapılabilir: O, kıvrak zekâsı ve sivri dili sayesinde susturucu cevaplarıyla temayüz etmiş, sağlam dil formasyonunun getirdiği avantajla kelime oyunlarına dayalı nükteler yapmıştır. Medih ve hicivdeki ustalığıyla övdüklerini göklere çıkarmış yerdiklerinin canını yakmıştır. Teşbih ve tasvire dayalı iğnelemeleri ile muhataplarının korkulu rüyası olmuştur. Sağlam Kur'an hıfzı ve dil inceliklerine vukûfiyeti sebebiyle -klasik dönemde mizahın çok özel bir türü olan- Kur'an ayetlerine referansla nükte üretme sanatında yaptığı latifelerle bu sahada kemiyet ve keyfiyet açısından önde gelen simalar-

---

504 İbhîşî, *Müstetraf*, 177. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 2/354.

505 Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebü'l-'Ayna (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)*, 36-37.

506 Mütevekkil ile münasebeti için bkz. Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebü'l-'Ayna (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)*, 40-45.

dan biri olmuştur.[507] İbn Ebû ‘Avn’ın kitabına aldığı Ebü’l-‘Aynâ nüktelerinin önemli bir kısmının bu türden rivayetler olması da dikkat çekidir.

Ebü’l-‘Aynâ’ya nüktelerin aslında onun diğer nüktelerine oldukça benzer bir nitelik taşıdığını söyleyebiliriz. Zira Kur’ân ayetlerinden iktibasla yaptığı nüktelere baktığımızda onları gerek övme ve yermelerine gerek hazır ve susturucu cevaplarına gerekse de teşbih ve tasvirlerine konu ettiğini açıkça görmekteyiz. *el-Ecvibetü’l-müskite*’den birkaç örnek vermek gerekirse şu rivayetler zikredilebilir:

> Bir gün İbnü'l-Mükerrem, Ebü’l-Aynâ'ya gönderdiği bir davetiyede “*Deliyi* akıllandıracak*, bir sekbâc (sirke ile pişirilen et) yemeği, bunun yanında hem kederlileri hem seni ve de o dinsiz kardeşlerini coşturacak bir muhabbet ortamı hazırlattım*” dedikten sonra davetini bir ayet ile tamamlamış:
>
> ﴿ أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي ﴾
>
> Büyüklük taslamayın da gelin bana. (Neml:31)
>
> (Bu hakaretamiz davet karşısında) Ebü’l-Ayna cevap olarak şu ayeti yazmış:
>
> ﴿ اِخْسَئُوا فِيهَا وَلاَ تُكَلِّمُونِ ﴾
>
> Aşağılık içinde kalın orada ve bir şey söylemeyin bana![508] (Müminun:108)

قِيلَ لِأَبِي العَيْنَاءِ: اِبْنُ حَمْدُونَ يَضحَكُ مِنْكَ. فقال: ﴿ إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴾

> Ebü’l-‘Aynâ’ya “*İbn Hamdûn seninle alay edip duruyor!*” dediklerinde, “*(Zaten) günahkârlar iman ehliyle alay ederler*” karşılığını vermiş.[509]

سَمِعَ أبو العَيْنَاءِ الجَمَّازَ وَهُوَ يُغَنِّي، فَقال: صَدَقَ اللهُ ﴿إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ﴾

> Ebü’l-‘Aynâ (dostu) Cemmâz’ı şarkı söylerken duyunca “Cenâb-ı Hak ne kadar da doğru söylüyor demiş: “*Hiç şüphesiz, seslerin en çirkini eşeklerin sesidir!*” (Lokman:19)[510]

---

[507] Detaylı bilgi için bkz. Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebü’l-‘Ayna (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)*, 75-83.

[508] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 229. İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, 1/740.

[509] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 229. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü’l-Hamdûniyye*, 7/191; Murtezâ, *Emâlî*, 1/301; Âbî, *Nesrü’d-dürr*, 3/131; Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, 6/2605.

Ebü'l-'Aynâ'ya nispet edilen hazırcevaplık temalı anekdotların büyük bir bölümünde onun günlük diyaloglarında bu özelliğini gayet doğal bir şekilde kullandığı görülmektedir. Aşağıdaki iki anekdot bunun güzel örneklerindendir:

قَالَ بَعْضُ العَلَوِيِّينَ لِأَبِي العَيْنَاءِ: أَتَتَنَقَّصُنِي وقدْ أُمِرْتَ بِالصَّلاَةِ عَلَيَّ في كُلِّ صَلاَةٍ، لِأَنَّكَ تَقولُ: اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ؟ فَقالَ: إِنِّي أَقولُ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ فَتَخْرُجُ مِنْهُمْ.

Ali evladından biri Ebü'l-'Aynâ'ya "*Namazının kabul olması için teşehhütte* [اللّٰهُمَّ صَلِّ علَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ] *demek suretiyle bana (ve sülaleme) salâvat getirmek zorunda olduğun halde kalkmış husumet mi ediyorsun?!*" deyince Ebü'l-'Aynâ cevabı yapıştırmış: "*Ben salâvatın sonuna* [الطَّيِّبِينَ] *(hayırlı olanları) sıfatını ekliyorum, sen dışarıda kalıyorsun!*"[511]

سُرِقَ حِمَارٌ لِأَبِي العَيْنَاء، فقالَ لهُ عُبَيدُ اللهِ بْنُ سُلَيْمَانَ: لِمَ تَخَلَّفْتَ عَنَّا؟ قالَ: سُرِقَ حِمَارِي. قال: وكَيْفَ سُرِقَ؟ قالَ: لَمْ أَكُنْ مَعَ اللِّصِّ.

Ebü'l-'Aynâ'nın eşeği çalınmış. (Bir süre sonra yanına uğradığı) Ubeydullah b. Süleymân "*Neden semtimize uğramaz oldun?*" diye sorunca, Ebü'l-'Aynâ "*Eşeğim çalındı da ondan*" demiş. Ubeydullah "*Nasıl çalındı?*" deyince de "*Bilmem, hırsızın yanında değildim!*" cevabını vermiş.[512]

Arap dili ve belagati alanında dönemin meşhur otoritelerinden aldığı sağlam eğitim, kıvrak zekâsı ve hazırcevap karakteri birleşince Ebü'l-'Aynâ'nın yaptığı mizah daha ziyade kelime oyunları ve ifade sanatları çerçevesinde teşekkül etmiştir. Bu bağlamda mizah üretirken ironi, tariz, kinaye ve teşbih gibi ifade tekniklerini yoğun biçimde ve ustaca kullandığı görülmektedir. İncelediğimiz eserde ona ait nüktelerden ikisi kelime oyununa dayalıdır. Bunlardan biri şöyledir:

قال أَبُو العَيْناءِ لِلحَجَّاجِ الكَاتِبِ: اِبْنُكَ في أيِّ بابٍ منَ النَّحْو؟ قال: في بابِ الفاعِلِ والمَفْعولِ. فَقالَ: هٰذَا إِذَنْ في بابِ والِدَيْه.

---

510 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 209.

511 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 191. İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mutemâcinîn*, 93; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/240; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/339; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/154.

512 İbrâhim b. Muhammed b. Ahmed İbn Ebû 'Avn, *Kitâbü'l-Ecvibeti'l-müskite*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed (Kahire: Metâbi'ü'n-Nâşiri'l-'Arabî, 1985), 195.

> Bir gün Ebü'l-Aynâ Kâtip Haccac'a "*Senin oğlan şu an nahivde hangi bapta?*" diye sormuş. Adam "*Fâil-mefûl babında*" deyince Ebü'l-'Aynâ espriyi patlatmış: "*Desene hâlâ anne ve babasının bâbında/kapısında!*"[513]

*b. Müzebbid*

Klasik Arap edebiyatında, insanları övüp yererken edepsiz lafızlara başvurmada dilini keskin bir kılıç gibi kullanan dört hiciv ustasından bahsedilir.[514] Bunlardan biri de Abbâsi dönemi nüktedanlarından Ebû İshâk Müzebbid el-Medînî'dir.[515] Hatta bu dört isim arasında ağzı en bozuk nüktedanın Müzebbid olduğu söylenir.[516]

Hayatıyla ilgili son derece kısıtlı bilgilere ulaşılabilen ve isminin farklı zabıtları olan[517] Müzebbid'in kişiliğine dair detay veren teracim kaynaklarının temelde belirttikleri hususlar şunlardır: Müzebbid'in "çok sayıda fıkrası vardır",[518] "cimrilikte zirve yapmış birisidir"[519] "edepsiz (mâcin) bir nüktedandır."[520]

Kaynaklarda çok sayıda nüktesi bulunduğu[521] halde hem klasik kaynaklarda hem de modern akademik araştırmalarda ilgi göremeyen Müzebbid hakkında biri Arapça ve yakın zamanda yayınlanmış ikisi Türkçe toplam üç akademik çalışma bulunmaktadır. Gâlib 'Anâbise tarafından kaleme alınan Arapça makalede Müzebbid'in popüler nükteleri ele alınmaktadır.[522] Şener Şahin imzası taşıyan makalede nevâdir malzemesinden hareketle Müzebbid'in biyografisi ve karakter özellikleri aydınlatılmakta ve nüktedan

---

513 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 200. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 3/132; 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/254.

514 Abdülazîm b. el-Vâhid b. Zâfir İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrü't-tahbîr fî sınâ'ati'ş-şi'r ve'n-nesr*, thk. Muhammed Şeref Hafnî (b.y.: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, ts.), 138.

515 Diğerleri Ebü'l-'Aynâ, Ebû Dülâme ve Eş'ab'dır.

516 Şener Şahin, "Nevâdir Malzemesinden Hareketle Bir Biyografi İnşası Denemesi: 'Müzebbid El-Medînî' Örneği: Hayatı-Kişiliği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (01 Kasım 2018), 116.

517 Şahin, "Nevâdir Malzemesinden Hareketle Bir Biyografi İnşası Denemesi", 104-105.

518 Muhammed b. Şâkir Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1973), 4/134.

519 Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 4/131.

520 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 4/23.

521 Şahin, "Nevâdir Malzemesinden Hareketle Bir Biyografi İnşası Denemesi", 103.

522 Gâlib el-'Anâbise, "Nevâdiru Müzebbid el-Medînî: beyne'l-müsteve'l-edebiyyi'ş-şa'biyyi'l-latîf ve'l-müsteve'l-bezî", *Mecelletü'l-Mecma'* 2 (Mart 2010).

kişiliğinin ana hatları ortaya konulmaktadır. Hüseyin Günday'ın makalesinde ise mizahçılığı ve mizahında öne çıkan temalar işlenmektedir.[523]

*el-Ecvibetü'l-müskite*'deki Müzebbid anekdotlarının tamamı "Muhannes ve Medînî Cevapları" bölümünde aktarılmıştır. O bölümde de işaret edildiği üzere "medînî" kavramı muhannes kadar olmasa da bazı erkeksi özelliklerini yitirmiş kişiler için kullanılır. Müzebbid de tam olarak böyle bir figürdür. Bu yüzden de gerek incelediğimiz eserde gerek anekdotlarına yer veren diğer kaynaklarda Müzebbid el-Medînî diye zikredilir.[524]

Nevâdir malzemesinden hareketle Müzebbid'in kişiliği ve karakter özelliklerini ortaya seren Şener Şahin'in makalesinde ulaştığı sonuçlar şöyle özetlenebilir: Müzebbid çok cimri, son derece edepsiz, ahlaksız ve içki düşkünü biriydi. Diğer taraftan, nükteleriyle yaşadığı döneme damga vuracak kadar güçlü bir nüktedandı. Ortaya koyduğu mizah hem nicelik hem de nitelik bakımından dikkat çekicidir. Mizahi kişiliğinin en bariz özelliği hazırcevaplık ve müstehcenliktir.

Müzebbid'in mizahında öne çıkan temaları belirleyip ilgili anekdotları işleyen Hüseyin Günday bu temaları şöyle sıralamaktadır:

- Çirkinlik ve Çirkin Eleştirisi
- Kadın Eleştirisi
- Yemin Nükteleri
- Talak Nükteleri
- Müstehcen İçerikli Tasvir ve Anekdotları
- Toplumsal Konulara Dair Eleştirileri
- Cezayı Mucip Muziplikleri
- Müzebbid'in Bir Şakaya Kurban Gittiği Nükteler
- Mizahi Yeteneği Sayesinde Cezalardan Kurtuluşu
- Eşek Nükteleri

---

[523] Hüseyin Günday, "Ebû İshâk Müzebbid el-Medînî'nin Mizahında Öne Çıkan Temalar ve Karakteristik Özellikler", *Dergiabant* 8/1 (31 Mayıs 2020), 170-201.

[524] Ebû Nasr Ali İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mu'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990), 7/181.

Klasik *edeb* kaynaklarında sayısı 100 kadar olan Müzebbid nüktelerinden 13'ü *el-Ecvibetü'l müskite*'de geçmektedir. Bu bakımdan Müzebbid anekdotlarına en çok yer veren derlemelerden birinin *el-Ecvibetü'l müskite* olduğu ve kronolojik açıdan da bu hususta temel bir kaynak niteliği taşıdığı görülmektedir. Biraz önce Müzebbid'in gerek karakteri gerek mizahının temel konuları üzerine atıflarda bulunduğumuz iki makaledeki tespit ve değerlendirmeler *el-Ecvibe'*deki anekdotlar için de geçerlidir. Şimdi bu eserdeki Müzebbid anekdotlarına yakından bakalım:

*el-Ecvibe*'deki Müzebbid anekdotlarının birkaçı[525] onun karısıyla geçimsizliğini ve karşılıklı sadakatsizliklerini konu alır. Örneğin Müzebbid ile karısı arasında geçen aşağıdaki diyalogda onun bazı menfi özelliklerini görmekteyiz:

> قَالتِ امْرَأَةُ مُزَبِّد لِمزبّد: ألاَ تَطْرَبُ؟ فحَرَّكَ رأْسَه وكتِفَه ويدَه. فقالتْ: ليسَ هٰذَا أَرَدْتُ. ألاَ تَسْعَى؟ فَقامَ ومَشَى عِدَّةَ خُطًى وَرَجَعَ. فقَالتْ: ألاَ تَطْلُبُ الرِّزقَ؟ فَقال: لَوْ كَانَ لَهُ سُوقٌ لَطَلبْتُه مِنهُ، ولكِنَّه بِيدِ اللهِ عَزّ وَجَلَّ.
>
> Müzebbid'in karısı bir gün ona "*Yahu sende hiç hareketlilik yok mu?*" demiş. Müzebbid başını, omuzlarını ve ellerini sallamış. Kadın "*Bunu kastetmemiştim!*" demiş ve ikinci sitemini etmiş: "*Sende gayret namına bir şey yok mu be adam?*!" Müzebbid bu defa ayağa kalkıp birkaç adım atmış ve yerine dönmüş. Kadın "*Sen neden rızkının peşinde değilsin?*" diye yüklenince de "*Rızkın bir pazarı olsa bir koşu alırdım; ama o Allah'ın (c.c.) elinde!*" cevabını vermiş.[526]

Kişiliğindeki ahlaki zaafların yanı sıra bu kronik tembelliği onu fakir ve sefil bir hayat sürmeye ve yer yer Medine gibi bir yerde gayrı ahlaki işler yapmaya sevk etmiştir. Nitekim kitaptaki bir anekdotta Müzebbid'in, evini gayrimeşru ilişkiler için kiraladığı, bu işlerin idaresi için bir uşak istihdam ettiği ve onunla şifreli birtakım lafızlar üzerinden iletişim kurduğu anlatılmaktadır.[527]

---

[525] Şener Şahin kaynaklarda Müzebbid'in karısıyla geçimsizliği ve sadakatsizliklerine dair 10 anekdot olduğundan bahseder. Bunlardan birkaçı da *el-Ecvibetü'l-müskite*'de yer alır. Bkz. Şahin, "Nevâdir Malzemesinden Hareketle Bir Biyografi İnşası Denemesi", 118.

[526] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 185.

[527] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 187. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 3/163.

Kaynaklarda Müzebbid ve karısının birbirlerine sadakatsizleriyle ilgili çok sayıda anekdot vardır. *Ecvibe*'de yer alan şu komik diyalog bu sadakatsizliğin boyutları hakkında fikir vermektedir:

قَالَت امْرَأَةُ مُزَبِّد لِمزبِّد وكانتْ حُبْلَى ونظرَتْ إلى قُبْحِ وَجهِه: الوَيْلُ لِي إِنْ كانَ الَّذِي في بَطْنِي يُشْبِهُكَ. فَقال لها: الوَيْلُ لِي إِنْ كانَ الَّذِي في بَطْنِكِ لاَ يُشْبِهُنِي.

Müzebbid'in karısı hamileymiş. Onun çirkin suratına bakıp: "*Şu karnımdaki sana benzerse yandım ben yandım!*" demiş. Müzebbid "*Esas karnındaki bana benzemezse ben yandım ben!*" demiş.[528]

Müzebbid nüktelerinde görülen en temel karakteristik, kuşkusuz müstehcenliktir. Bu durum onun biyografisi hakkında bilgi veren kadim eserlerin neredeyse tamamının ittifakla kabul ettiği bir hususdur. Klasik derlemelerde sansürsüz biçimde aktarılan onlarca Müzebbid anekdotu, içerdiği ağır müstehcen ifadeler sebebiyle günümüz araştırmacılarının işini zorlaştırmaktadır. Şimdi Müzebbid'in kaba mizahına kitaptan bir iki örnek verelim. Aşağıdaki rivayet sürekli problemler yaşadığı karısıyla ilişki biçimini ve kadına bakışını yansıtmaktadır:

قَالَت امْرَأَةُ مُزَبِّد: وَاللهِ لاَ أَجْتَمِعُ رَأسِي وَرأْسَك أَبدًا. فَقال: مَا أُبَالِي إِذَا اجْتَمعَ فَرجَانَا ألاَّ يَجتمِعَ رأْسَانا.

Müzebbid'in karısı "*Yemin olsun Allah'a, şu başlarımız asla bir araya gelmeyecek!*" deyince Müzebbid "*Malum yerlerimiz bir araya gelsin de gerisi umrumda değil!*" deyivermiş.[529]

Müzebbid muhatabının statüsüne bakmaksızın herkese muzipçe ve bel altı şakalar yapabilen, bu konuda sınır tanımayan bir nüktedandır. Bir valinin huzurunda yaptığı şu edep dışı espri bu konudaki örneklerden sadece biridir:

وَقالَ له بَعضُ الوُلاَةِ: مَا كانَ خَبرُكَ البَارِحَةَ؟ فَقال لُطْتُ، فَغضِبَ وقال: تُقِرّ بِهٰذَا بَينَ يَدَيَّ! واللهِ لآخُذَنَّكَ. قالَ فَاسْمَعْ تَمامَ الكَلامِ. فَلمَّا أَصْبَحْتُ بَكّرْتُ إِلى المُعَبِّرِ لِأُعَبِّرَ رُؤْيَايَ فَلَمْ أَجِدْهُ. قال: قبَّحَكَ اللهُ يا خَبِيثُ!

[528] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 180. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 3/159; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/240; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 4/24.

[529] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 184.

> Bir vali Müzebbid'e "*Dün ne yaptın?*" diye sorunca Müzebbid hemen "*Livata yaptım!*" demiş. Hiddetlenen vali "*Benim huzurumda nasıl böyle bir şeyi itiraf edersin! Vallahi cezanı vereceğim!*" diye çıkışmış. Müzebbid "*Sözün devamını dinleyin Vali Hazretleri! Sabah olunca rüyamı yorumlasın diye rüya tabircisine gittim ama maalesef bulamadım kendisini...*" deyince, Vali: "*Allah cezanı versin, ne pis herifsin sen!*" demiş.[530]

*el-Ecvibe*'de müstehcen içerikli nüktelerinin yanında Müzebbid'e ait bir iki nezih mizah örneği de vardır. Bunlardan birinde Müzebbid'i Türk kültüründe de sıkça anlatılan anonim bir popüler hikâyenin kahramanı olarak görürüz. Rivayet şöyledir:

> تَغَدَّى مُزَبِّد معَ أَعْرَابِـيٍّ، فَقال له مُزبّد: كَيْفَ ماتَ أَبُوكَ؟ فَأَقْبَلَ البَدَوِيُّ يُحَدِّثُهُ وَمُزَبِّدٌ يَمْضِي فِي الأَكْلِ. فَلمَّا فَطِنَ له الأَعرَابِـيُّ، قَطَعَ الحَدِيثَ، وَقال له: أَنْتَ، كيفَ مَات أَبوكَ؟ قال له مُزبِّد: فَجْأَةً.

> Müzebbid bir bedeviyle aynı sofraya oturur. Müzebbid "*Baban nasıl vefat etmişti?*" diye bir soru sorar. (Suali ciddi sanan) bedevi uzun uzun anlatmaya başlar; ancak bu arada Müzebbid yemeye devam eder. Sonunda uyanan bedevi, sözünü apar topar bitirir ve "*Peki senin baban nasıl vefât etmişti?*" diye sorar. Müzebbid'in cevabı nettir: "*Hiç beklenmedik bir anda!*"[531]

*c. Cemmâz*

Abbasi döneminin meşhur nüktedanlarından biri de el-Cemmâz'dır. Devlet adamlarıyla sıkı dostluklar kuran Cemmâz bizzat Mütevekkil'in davetiyle Bağdat'a çağrılmış, sarayda hoşsohbetiyle halifeyi güldürüp eğlendirmiş, üst düzey yetkililerin sohbetlerinde bulunmuştur.[532] Cemmâz'ın nüktelerine bakıldığında daha ziyade gayri ahlaki temaların öne çıktığı görülür. Kendisine nispet edilen anekdotların kâhir ekseriyeti ve terâcim kaynaklarında hakkında kullanılan ifadeler bu nüktedanın tıpkı Ebü'l-'Aynâ, Müzebbid ve Ebû Nüvâs (öl. 198/813) gibi Abbâsîler dönemi müstehcen edebiyatında dikkat çeken isimlerden biri olduğunu göstermektedir.

---

[530] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 187.
[531] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 187. İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mutemâcinîn*, 103.
[532] Bağdâdî, *Târîhü Bağdâd*, 4/212.

İbn Ebû Avn'ın doğumuyla (h. 240-245) Cemmâz'ın ölümü (h. 242) hemen hemen aynı zaman dilimine denk gelmektedir. Ayrıca İbn Ebû Avn'ın babası Muhammed'in önemli bir kâtip ve devlet adamı; Cemmâz'ın da saray nedimi olduğu düşünüldüğünde bu ikisinin aynı ortamlarda bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu itibarla Cemmâz nüktelerinin ilk ve temel kaynaklarından birisini *el-Ecvibetü'l-müskite* teşkil etmektedir. Takip eden asırlarda kaleme alınan eserlerde de Cemmâz nüktelerine sıkça rastlanır ve bunların bazıları büyük ihtimalle incelediğimiz eserden alınmıştır.

Cemmâz'ın biyografisine dair teracim kitaplarında doyurucu bilgilere rastlanmamaktadır. Günümüzde yapılan iki çalışma bu alandaki eksikliği giderecek mahiyettedir. Cemmâz'ın kişiliği ve mizahının temel hususları üzerine Hüseyin Günday'ın kaleme aldığı söz konusu makalelerde[533] Cemmâz'ın hayatındaki mat noktalar, ona nispet edilen anekdot malzemesiyle aydınlatılmaya çalışılmıştır.[534] Hem bu iki makaleden hem de *Ecvibe*'deki anekdotlardan çıkarılacak ortak sonuç şudur: Cemmâz Arap edebiyatında kaba mizahla (mücûn) meşhur bir nüktedandır. Üslubundaki en belirgin özellikler eleştiri, tahkir, laf sokma ve müstehcenliktir. Hazzetmediği kişileri amansızca yeren ağzı bozuk bir hicivkârdır.

Espri kabiliyeti çok küçük yaşta mahalle mektebinde okurken hocası tarafından keşfedilmiştir. Annesiyle ilgili ileri geri konuşan arkadaşlarına verdiği okkalı cevabı duyan hocası, "*Eğer bu çocuk yaşarsa nükte ve espri yapmada üstat olur*"[535] demiştir.

Klasik kaynaklar arasında Cemmâz nüktesine en çok yer veren kaynak ise Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin *el-Besâir ve'z-zehâir* adlı eseridir. Söz konusu ansiklopedik kaynak üzerine doktora tezi hazırlayan Tuncay Tan, eserde 40 adet Cemmâz nüktesi tespit ettiğini ifade etmektedir.[536] Bu rakam Günday'ın makalesindeki 117 rakamıyla -tüm anekdotları- kıyaslandığında *el-Besâir ve'z-zehâir'*in Cemmâz nükteleri için taşıdığı önem anla-

---

[533] Hüseyin Günday, "Abbasi Sarayının Sivri Dilli Nedimi: el-Cemmâz (1)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2010), 23-54. Hüseyin Günday, "Abbasi Sarayının Sivri Dilli Nedimi: el-Cemmâz (2)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2010), 69-98.

[534] Hüseyin Günday makalesinde edebiyat kaynaklarını ve terâcim eserlerini tarayarak Cemmâz' a ait 117 anekdot tespit ettiğini söylemektedir. Bkz. Günday, "Abbasi Sarayının Sivri Dilli Nedimi: el-Cemmâz (1)", 28.

[535] Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *el-İ'câz ve'l-îcâz* (Beyrut: Dâru'l-Gusûn, 1985), 132.

[536] Tan, *Bir Mizah Kaynağı Olarak Ebû Hayyân Et-Tevhîdî'nin Besâirü'l-Hükemâ ve Zehâiru'l-Kudemâ (El-Besâir ve'z-Zehâir) Adlı Eseri*, 173.

şılmaktadır. *el-Ecvibetü'l-müskite'*de ise gelecek olursak burada Cemmâz'a nispet edilen 10 adet nükte bulunmaktadır. Bu nükteler onun diğer kaynaklardaki anekdotlarıyla benzer bir içeriğe sahip olmakla birlikte daha nezih şakalardır. Bunlardan önemli bir kısmı durum komedisi ve Cemmâz'ın istihzai cevapları ve esprileridir. Örneğin aşağıdaki anekdotta kendisini kandırmaya çalışan bir esnafla aralarında geçen komik diyalogu ve ironik esprisini görmekteyiz:

قال المُبَرِّدُ: دَفَعَ الجَمَّازُ قَمِيصًا إلى غَسَّالٍ يَغسِلُه. فَضيَّعَه وأَعْطاهُ قَميصًا أَصغَرَ منه. وسَأَلَ الغَسّالُ عَنْ ذٰلِكَ، فَقال له: قَمِيصُك تُوزِيّ، وهو فِي كُلِّ غَسْلَةٍ يَتَقلَّصُ. فقال الجماز: فَفِي كَمْ غَسْلَةٍ يَصيرُ القَمِيصُ زيرًا؟

Müberrid anlatıyor: Bir defasında Cemmâz yıkayıp temizlemesi için gömleğini bir çamaşırcıya vermiş. Gömleği kaybeden çamaşırcı ona daha küçük bir gömlek vermiş. Durumu anlamaya çalışan Cemmâz işin aslını sorunca, çamaşırcı "*Sizin gömlek Tûz*[537] *imalatı olduğu için yıkayınca çekiverdi. Bunlar her yıkamada bir miktar çeker zaten!*" diyerek yalanını sürdürmüş. Cemmâz ise espriyi patlatmış: "*Peki, merak ediyorum. Acaba kaç yıkama sonra gömlekten geriye sadece ipleri kalır?*"[538]

Bir konuda aşırı tedirginlik yaşayan bir adama verdiği şu cevapta ise hazırcevaplığının boyutu ve her şartta göstermiş olduğu müstehzi tavrı müşahede edilmektedir:

قالَ رَجلٌ للجَمَّازِ: أُريدُ أَحْمِلُ أُمِّـي إلى البَصْرَة، فَأخافُ عليها في البَحْرِ لِغَرَقٍ وَفي البَـرِّ السَّرَق. قال: فَخُذْ بِهَا سُفْتَجَةً.

Adam'ın biri Cemmâz'a derdini açarak "*Annemi Basra'ya getirtmek istiyorum ama deniz yoluyla getirtsem boğulur; karayoluyla getirtsem yoldaki eşkıyalar musallat olur diye korkuyorum*" deyince, Cemmâz tavsiyesini vermiş: "*O halde valideni havale* (سُفْتَجَة)[539] *yoluyla gönder.*"[540]

Daha önce de ifade edildiği gibi Cemmâz insanlarla alay etmekten zevk alan sivri dilli bir hicivkârdır. Sevmediği insanlara karşı yaptığı amansız hicivlerinin yanı sıra onu

[537] İran'da bir bölge. Muhtemelen bahse konu gömlek orada bulunan bir keten türünden yapılmıştır.
[538] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 197. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 3/174; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/414.
[539] Günümüzdeki havaleye benzeyen süftece hakkında detaylı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Süftece", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).
[540] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 189. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/56.

günlük diyaloglarında da birilerini eleştirip yererken ve hazırcevaplığıyla mahcup duruma düşürürken görürüz. İşte bir örnek:

قال رَجلٌ للجَمَّاز: خَرَجَ بِـي دُمَّل في أَقْبَحِ مَوضِعٍ مِنّي.

قال: كَذَبْتَ، ها هُوَ وَجْهُكَ لَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ!

(Arkasında çıban çıkan bir) adam Cemmâz'la konuşurken "*Vücudumun en pis yerinde bir çıban çıktı*" deyince Cemmâz adamı fena bozmuş: "*Yalan söylüyorsun. Meymenetsiz suratında hiçbir şey göremiyorum.*"[541]

Ona nispet edilen birçok anekdotun konusunu kendisine yöneltilen sorulara vermiş olduğu ilgi çekici ve komik cevaplar teşkil eder. Bunlardan birisi şöyledir:

قِيلَ لِلجَمَّاز: مَا تَقولُ في شَاةٍ ضَرَطَتْ فَخَرَجَ مِن اسْتِهَا بَعْرَةٌ فَفَقَأَتْ عَيْنَ رَجُلٍ: عَلَى مَنِ الدِّيَةُ؟ قالَ: عَلَى البَايِعِ. قِيلَ: ولِمَ؟ قال: لأَنَّه باعَ شاةً في اسْتِهَا مَنْجِنِيقٌ، وَلَمْ يَتَبَرَّأْ.

Cemmâz'a sormuşlar: "*Bir koyun düşün. Bu koyun yelleniyor, kıçından da bir kığı çıkıyor ve bu da gidip bir adamın gözüne isabet edip gözünü çıkarıyor. Ne dersin, bu durumda diyet kime düşer?*" Cemmaz cevap vermiş: "*Elbette satıcıya!*" "*Neden?*" diye sormuşar. "*Çünkü o, kıçında mancınık olan bir koyun satmış ve bunu da satarken açıklamamış*!" demiş.[542]

*d. Ebü'l-Hâris Cümmeyn*

Abbâsîler dönemi Arap mizahının önde gelen simalarından biri de Ebü'l-Hâris Cümmeyn'dir. Hârûnürreşîd ve Memûn döneminde adından söz ettirmiş hatta bu halifelerin meclisleri ve soflarında bulunmuş bir nüktedandır. Terâcim ve tabakât eserlerinde hayatına dair doyurucu bilgiler bulunmayan Cümmeyn'in adına daha çok edep ve nevâdir kaynaklarında rastlanmaktadır. Dolayısıyla hayatına dair biyografik detaylar elde etmek için bu kaynaklardaki anekdot malzemesine müracaat etmek gerekmektedir. Biyografi

[541] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 208. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/416; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 2/191.

[542] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 207. Bu diyalog kaynakların çoğunda Me'mûn ile Ebû Yûnus arasında geçmektedir. Bkz. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/203; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/247; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/74; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 2/57.

kaynaklarında daha ziyade onun komik anekdotlara sahip renkli bir nüktedan olduğunu ifade eden kısa bilgilendirmelerle yetinilmiştir.[543]

Ebü'l-'Aynâ, Cemmâz ve Müzebbid ile birlikte Cümmeyn'in de müstehcen edebiyatta başı çeken Abbâsi nüktedanları arasında olduğu söylenebilir. İncelediğimiz eserde bu türden sadece bir anekdotu olsa da nevâdir koleksiyonlarında bol miktarda bulunduğuna işaret etmek gerekir.

*Edeb* kaynakları içerisinde Cümmeyn'e nispet edilen rivayetler az sayıda ve dağınık biçimde yer almaktadır. Onun nispeten daha çok -25 adet- anekdotunu bir arada sunan eser el-Âbî'nin (öl. 422/1030) *Nesrü'd-dürr*'üdür. Onun kişiliğini ve mizahını tanımak için bu eser temel başvuru kaynağıdır.

Kronolojik olarak ise Cümmeyn'in anekdotlarına yer veren ilk kaynaklardan biri *el-Ecvibetü'l-müskite*'dir. Bu eserde ona nispetle anlatılan 8 anekdot vardır. Bu anekdotların tamamının "Hezlî Cevaplar" başlığı altında zikredilmesi nüktedanın karakteri ve mizah biçimi hakkında fikir vermektedir.

Cümmeyn, hoşsohbet kişiliği ve latif esprileriyle halifelerin meclislerinde kendisine yer bulmuş bir nüktedandır. Nükteleriyle devlet ricalini eğlendiren Cümmeyn'e nispet edilen müstehcen bir rivayet onun hem Halife Me'mûn'la samimiyeti hem de nüktedan kişiliği hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.[544]

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Cümmeyn Me'mûn'dan önce, babası Halife Hârûnürreşîd ile de sıkı bir dostluğa sahipti. Sofrasında ve bazı seyahatlerinde ona eşlik ediyor, yaptığı esprilerle onu keyiflendiriyor ve zaman zaman bahşişlerine mazhar oluyordu. Onların bu sıkı münasebetini gösteren anekdotlardan biri şöyledir:

> Bir keresinde Cümmeyn, Hârûnürreşîd ve İsâ b. Ca'fer ile oturmuş yemek yiyormuş. Sofrada sadece üç ekmek varmış. Cümmeyn önündeki ekmeği yiyip bitirince "*Uşak, atımı getir!*" diye seslenmiş. Olaya anlam veremeyen Hârûnüreşîd "*Hayırdır, Cümmeyn?*" deyince bizim nüktedan "*Yok bir şey efendim. Atıma atla-*

[543] Örnek bir tanımlama için bkz. Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*, thk. Muvaffak b. Abdullah Abdülkâdir (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986), 2/576.

[544] Bkz. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 203.

*yıp ikinizin önündeki ekmeklere ulaşmaya çalışıyordum*" demiş. Halife kahkaha atıp ona bahşiş vermiş.[545]

Nevâdir kaynaklarındaki pek çok rivayet, bize Ebü'l-Hâris el-Cümmeyn'in bir obur ve gurme olduğunu söylemektedir. *Ecvibe*'de ona nispet edilen sofra edebiyatı temalı anekdotlar az olsa da diğer kaynaklarda bu türden mebzul miktarda anekdot ve nüktelerine rastlanır. Birkaç rivayette özellikle onun bir patlıcan düşmanı olduğu ve bu sebzeye yaptığı yergiler söz konusudur. Örneğin bir anekdotta patlıcan yemek zorunda kalan Cümmeyn "*Gayet iyi biliyorum ki şu yediğim, tam bir leş! Ancak fıkıhta zorda kalan kişinin her şeyi yemesi mübah değil mi?!*"[546] demektedir. Onun patlıcan nefretiyle ilgili bir rivayeti İbn Ebû 'Avn şöyle anlatmaktadır:

كَانَ أَبُو الحارِثِ جُمَّيْنٌ يَبْغَضُ البَاذِنْجَانَ، ويَقولَ: قِشْرُهُ يُشْبِهُ بَطْنَ العَقْرَبِ، وأَقْمَاعُهُ تُشْبِهُ أَذْنابَ المَحَاجِمِ وحَبُّهُ يُشْبِهُ حَبَّ القَمْلِ، فدَعاهُ قَوْمٌ وحَبَسُوا عَنْهُ الطَّعامَ حَتَّى جَاعَ، ثُمَّ أَتَوْهُ بِباذِنجَانٍ، فَأَقْبَلَ يَأْكُلُهُ بِشَهْوَةٍ ونَهَمٍ، فَقِيلَ له: إِنَّهُ باذِنجَانٌ. فَقالَ: عَلِمْتُ، ولَكِنْ أَيُّهمَا خَيْرٌ، هٰذَا أَوِ المَوْتُ؟

Ebü'l-Hâris Cümmeyn patlıcandan nefret ediyor, "*Şunun kabuğu akrep karnına, kalın saplı çanak yaprakları hacamat şişesine, çekirdekleri de bite benziyor!*" diyormuş. Bir gün dostları Ebü'l-Hâris'i yemeğe davet etmişler. Yemeği ise kasten bekletmişler. Artık iyice acıkınca da patlıcan yemeğini getirip önüne koymuşlar. Tabi, hemen iştahla hapur hupur yemeye başlamış. Bu halini görenler "*Şu yediğin şeyin patlıcan olduğunun farkında mısın?*" diye takılmışlar. "*Biliyorum bilmesine*" demiş Cümmeyn ve eklemiş: "*Lakin söyleyin bana hangisi daha iyi: Şu meret mi yoksa ölmek mi?!*"[547]

Cümmeyn'in bazı anekdotları Nasrettin Hoca'nın tavır ve fıkralarını anımsatan cinstendir. Sözgelimi aşağıdaki rivayette sunduğu bir çözüm önerisi, eşeğine ters binmeyi âdet edinen hocayı akla getirmektedir:

كانَتْ عِنْدَ أَبِي الحَارِث جُمَّيْن كَرَّاعَة. فَأَرادَتِ الاِنْصِرَافَ، فَقال: أَسْرجُوا لهَا الأَشْهَبَ.

فقالتْ: لا أُريدُه، ذاكَ يَمشِي إلى خَلْفٍ. قال: فَحَوِّلِي ذَنَبَه إلى ناحِيَةِ بَيتِكُمْ.

[545] Kayrevânî, *Cem'ül-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, 82.
[546] Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 3/310.
[547] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 220.

Bir keresinde Cümmeyn, evinde ağırladığı bir kadın şarkıcıyı geçirirken "*Hanımefendi için boz eşeği hazırlayın!*" demiş. Kadın hemen "*Onu istemem, hep ters tarafa gidiyor*" deyince, Cümmeyn teklifini sunmuş: "*O halde sen de eşeğin kuyruğunu, kendi evine doğru çevir!*"[548]

Ebü'l-Hâris'in nüktedan kişiliğinin temel hususiyetlerinden biri de kayda değer eleştiri ve hicivleridir. Yaşadığı toplumda gördüğü yanlışlık ve aşırılıkları yumuşak ama etkileyici bir üslupla tiye almıştır. Mesela bir esnafın basit bir iş için kendisinden talep ettiği fahiş fiyatı ilginç bir teşbih üzerinden şöyle eleştirmektedir:

أُلْقِيَ إِلَى أَبِـي الحَارِث جُمّين حِسَابٌ فِيهِ جلاَ مِرْآة مِايَة دِرْهَمٍ. فقال: واللهِ لَوْ صَدِيَتْ عَيْنُ الشَّمْسِ ما جُلِيَتْ بِمِايَةِ دِرْهَمٍ.

Ebü'l-Hâris Cümmeyn bir aynasını cilalatmış. Kendisine yüz dirhemlik bir hesap çıkarılınca "*Vallahi, güneşin yüzeyi paslanmış olsaydı cilalanması yüz dirhem etmezdi*" demiş.[549]

Cümmeyn'in yaptığı bazı nüktelerde dinî kavramların mizah maksadıyla kullanıldığı da dikkat çekmektedir. Aslında bu, o dönemin pek çok nüktedanında görülen bir vâkıadır. Mesela aşağıdaki anekdotta zemmedilen kör bıçağını "talâkü'l-bâin"e teşbih ederek esprisini yapmaktadır:

قِيلَ لِأَبِـي الحَارِث جُـمّين: سِكِّينُكَ هٰذِهِ لا تَقْطَعُ. قَال: هِيَ واللهِ أَقْطَعُ مِنَ البَيْنِ!

Bir keresinde Ebü'l-Hâris Cümmeyn'e "*Senin bu bıçak kesmiyor*" demişler. "*Vallahi*" demiş, "*bu bıçak, talâkül-bâinin ilişkiyi kesip attığından çok daha iş bitirici!*"[550]

---

[548] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 196. Alâuddîn el-Behâî el-Gazûlî, *Metâli'u'l-büdûr ve menâzilü's-sürûr* (Matba'atü İdâreti'l-Vatan, 1883), 179.

[549] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 223.

[550] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 230. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, ts.), 1/257; Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *Edebü'l-imlâ ve'l-istimlâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1981), 10/106.

# ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

# EL-ECVİBETÜ'L-MÜSKİTE'DE ANA BÖLÜMLER VE ANALİTİK DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezimizin ana gövdesini oluşturan bu bölümünde *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin detaylı içerik analizini yapacağız. Müellifin eserdeki planını koruyarak, açtığı 9 ana bölümü kendi içerisinde ayrı ayrı ele alacağız. Eserin her bir bölümünün öne çıkan tema ve figürlerini saptamaya çalışacak; buna göre başlık ve alt başlıklar oluşturacağız. Ardından Ciddi Cevaplar'dan başlayarak sırasıyla her bir bölüm için müstakil başlıklar açacak; muhteva hakkında genel bilgiler verecek, temalar yahut karakterler hakkında oluşmuş bir literatür varsa bunu tanıtacağız. Sonra da seçilen rivayet malzemesini belirlenen başlıklar altında gerekli yorum ve değerlendirmeler eşliğinde sunacağız. II. Bölümde "Eserin Ana Temaları" başlığı kapsamında detaylı biçimde ele alınan "din", "siyaset", "ahlak" ve "mücûn" gibi ana temalara burada tekrar müstakil başlıklar açmayacağız.

## A. CİDDİ CEVAPLAR

*el-Ecvibetü'l-müskite*'nin dokuz ana bölümünden ilki "Ciddi Cevaplar"dır. Mey Ahmed Yusuf'un tahkikinde [مِنَ الجَوَابَاتِ الجِدِّيَّة] "Ciddi Cevaplar" başlığı altında 663 rivayet bulunmaktadır. Bu tahkikte toplamda 1394 rivayetin olduğu göz önüne alındığında Ciddi Cevaplar bölümünün hemen hemen kitabın yarısını teşkil ettiği görülmektedir. Muhammed Abdülkâdir Ahmed'in tahkikinde Ciddi Cevaplar başlığını taşıyan bölüm hiç bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu bölümün incelenmesinde, Mey Ahmed Yusuf'un tahkikindeki ilgili kısım esas alınacaktır.

"Ciddi Cevaplar" hacimce kitabın en kapsamlı bölümünü teşkil ettiği gibi, karakter çeşitliliği ve muhteva itibariyle de oldukça zengin sayılabilir. Bölümdeki rivayetlerin ana karakteristiği "ciddiyet" olsa da yer yer anlatılarda belirgin bir mizahi tonun öne çıktığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Ciddi Cevaplar bölümünde Emevi ve Abbâsi döneminin şöhretli halife, vezir ve komutanlarına ait çok sayıda anekdot yer almaktadır. Bu anekdotların bir kısmı bahse konu devirlerin genel siyaset etme geleneğini, kurumlarının işleyiş tarzını ve devlet adamlarının tutum ve davranışlarını yansıtacak tarzda aydınlatıcı detaylar sunmaktadır. Ayrıca diğer medeniyetlerin siyasi müktesebatına ve bu çerçevedeki rivayet malzemesine özel önem atfeden müellifin, Yunan ve İran krallarına nispetle aktarılan tarihsel ve edebî anlatılara da yer verdiği görülmektedir.

Kâtiplik mesleğinin yanı sıra, belirli bir süre ordu komutanlığı görevinde de bulunması İbn Ebû 'Avn'ı büyük ölçüde siyasetin merkezinde tutmuş, hâliyle bu durum, telif ettiği eserin konu ve içeriğine de bariz biçimde yansımıştır. Eserinin Ciddi Cevaplar bölümünü yoğun bir biçimde siyasi ve tarihi anekdotlara ayırmış olsa da ilgili bölümde siyaset dışında değerlendirilebilecek tematik bir zenginlikten de sözedilebilir. Bu zenginliği oluşturan temel bazı temaları şöylece sıralamak mümkündür:

- Çeşitli grup ve zümreler arasında yaşanan sözlü çatışma örnekleri
- Maddi beklenti içinde olan kişilerin devlet ricaline arz-ı hâceti
- Gramer ve *lahn* çerçevesinde teşekkül eden nükteler
- Zühd, ahlak ve genel olarak dinî muhtevalı anekdotlar
- Nebizin haramlığı-helalliği etrafında oluşan tartışmalar
- Cezayı hak etmiş kişilerin zekice cevapları sayesinde affını konu alan rivayetler
- Haksızlığa uğrayanların pratik cevaplarıyla haklarını geri alışını işleyen anekdotlar
- Kur'ân ayetlerine referansla yapılan nükteler

Bundan sonraki kısımda, yukarıda belirtilen temalar örnek anekdotlar eşliğinde tanıtılacak; ancak "Eserin Ana Temaları" bölümü kapsamında detaylı biçimde ele alınan "din", "siyaset", "ahlak" ve "mücûn" gibi bazı temalara burada müstakil başlıklar açılmayacaktır.

### *1. Sözlü Atışma ve Laf Sokma*

Arap kültüründe söz düelloları savaş meydanındaki mübarezeler kadar hayati olup, lafı gediğine koyarak muhatabı susturma da savaşta muzaffer olmak kadar ehemmiyet arz

etmektedir. Bu sebeple Arap toplumlarında farklı kesimler arasında gerçekleşen sözlü atışmalar geniş bir ilgiyle karşılanmış; öne çıkan hazırcevaplık örnekleri şifahen tedavülde olduğu gibi müellifler tarafından bolca kayda da geçirilmiştir. Bu müelliflerin öncülerinden İbn Ebû ‘Avn eserinin Ciddi Cevaplar bölümünde bu türden çokça rivayete yer vermiştir. Müellifimizin bu bapta aktardığı rivayet malzemesi hazırcevaplığın en iyi örneklerini ihtiva etmekte olup siyaset, ilim, din, edebiyat, kavmiyetçilik gibi geniş bir konu yelpazesine sahiptir.

Siyasi içerikli sataşmalarla başlayacak olursak; her zaman ve zeminde ayrışmaların ve tartışmaların konusu olan siyaset doğal olarak yoğun bir edebî ve mizahi külliyatın da ana temasını teşkil etmiştir. *Ecvibe*’deki hazırcevaplık örneklerinin hatırı sayılır bir bölümü politik sebeplerle yapılan sözlü atışmalar, tartışmalar ve laf sokma girişimleridir. Mesela öne çıkan bir anekdot örneğinde ulemâ sınıfından bir zât, yönettiği devletin fazilet ve bereketinden söz eden Abbâsî halifesi Mansûr’a kelimenin tam anlamıyla susturucu bir cevap vermektedir:

قالَ المَنْصُورُ: مِنْ بَرَكَتِنا على المُسْلِمينَ أنَّ الطاعونَ رُفِعَ عَنهُمْ في أيَّامِنا، فقال ابْنُ عَيَّاشٍ: لَمْ يَكُنِ اللهُ لِيَجْمَعَكُمْ علينا والطّاعُونَ.

> Halife Mansûr: “*İktidara gelmemizle vebanın defolup gitmesi Müslümanlara uğur ve bereket getirdiğimiz anlamına gelir*” deyince, İbn ‘Ayyâş karşılık vermiş: “*Sünnetullah hep böyledir: Bir bela hâsıl olursa diğeri zâil olur!*”[551]

Kabile yahut sülale çekişmeleri Arap toplumlarında öteden beri var olan sosyal bir fenomendir. Asabiye temeline dayanan rekabet ve buna bağlı atışmalar kimi zaman fiili kimi zaman da şifahen gerçekleşmiştir. *Ecvibe*’deki anekdotlardan birinde, amansız bir rekabet halindeki Ümeyyeoğullarıyla Haşimoğullarının iki simge ismi arasında yaşanan teo-politik bir hesaplaşma şifahi düellonun çarpıcı bir örneği sayılır:

قالَ معاوِيةُ لِعَقِيلِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ: ما حَالُ عَمِّكَ اَبِي لَهَبٍ؟
قال: في النّارِ مُفتَرِشًا عَمَّتَك حَمَّالَةَ الحَطَبِ.

[551] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 8. İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, 1/230; Se‘âlibî, *Simârü’l-Kulûb*, 68.

Muaviye, Ebû Tâlib'in oğlu 'Akîl'e "*Amcan Ebû Leheb'ten ne haber?*" diye laf atınca, 'Akîl "*N'olsun*" demiş "*odun taşıyıcısı halanla Cehennemde sefa yapıyorlar!*"[552]

Ciddi Cevaplar bölümünde yer alan bazı anekdotların konusu ulema mabeyninde cereyan eden ilmî münakaşaları konu alır. Bunlardan biri Mutezilenin tesisinde fikri etkisi büyük olan Ca'd b. Dirhem (öl. 124/742 [?]) ile Cafer-i Sâdık (öl. 138/755-56 [?]) arasında yaşanan şu gıyabi tartışmadır:

جَعَل الجَعْدُ بنُ دِرْهَمٍ تُرابًا في قارُورَةٍ وماءٍ؛ فَصارَ ذٰلِكَ التُّرَابُ دُودًا وهوامَّ فَقالَ لأصحابِه: أنَا خَلَقْتُ ذٰلِكَ؛ لِأَنِّي كُنْتُ سَبَبَ كَوْنِه. فبَلَغَ ذٰلِكَ جَعفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ عليهما السّلام، فقال: فَلْيَقُلْ كَمْ هُوَ، وَكَمِ الذُّكْرَانُ فِيهِ وَالإِنَاثُ إنْ كانَ خَلَقَهُ، وكَمْ وَزْنُ كُلِّ واحِدَةٍ مِنْهُنَّ، ولْيَأْمُرِ الَّتِي تَسْعَى إِلَى هٰذَا الوَجْهِ أنْ تَسْعَى إلى غَيْرِه، فَانْقَطَعَ فَهَرَبَ.

Ca'd b. Dirhem bir şişeye toprak ve su koymuş. Sonra o topraktan kurt ve haşere çıkınca, arkadaşlarına dönüp "*Bunların varlık sebebi ben olduğum için yaratıcıları da benim!*" demiş. Bu hâdise Ca'fer b. Muhammed'in (rh.a) kulağına gidince şöyle demiş: "*Eğer kendisi yaratmışsa söylesin bakalım o şişenin içindeki canlıların kaçı erkek kaçı dişi? Her birinin ağırlığı ne kadar? Şu tarafa hareket edenlere emretsin bakalım yön değiştiriyorlar mı?*" Ca'd bunları duyunca bir şey söyleyemeyip kaçmış.[553]

İlim çevrelerinde görülen müfahare temalı anekdotların bazısı, teknik bir meselenin tartışılmasından ziyade, tipik bir böbürlenme tavrı ve laf sokma girişimi mahiyetindedir. Nitekim yaşadığı şehri ilmin menbaı olarak görerek gurura kapılan bir adamın üstünlük iddiası, muhatabından afallatıcı bir karşılık görmektedir:

قَالَ رجُلٌ مِنْ أَهْلِ الحِجازِ لِابْنِ شُبْرُمَة: مِنْ عِنْدِنا خَرَجَ العِلْمُ.

قال: نَعَمْ، ثُمَّ لَمْ يَعُدْ إِلَيْكُمْ.

[552] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 18. İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/91; İbn Hicce, *Semerâtü'l-evrâk*, 1/134.

[553] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 23. Murtezâ, *Emâlî*, 1/284; İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 2/437.

Hicaz ehlinden bir adam, Kûfe kadısı İbn Şübrüme'ye (öl. 144/761) "*İlim bizim içimizden çıktı, bizim!*" diye üstünlük taslamaya kalkınca İbn Şübrüme lafı sokmuş: "*Eyvallah, sonra bir daha da semtinize uğramadı!*"[554]

Sözlü mücadele sırasında kişilerin karşı tarafa galebe çalmak için dinî referanslara başvurması da oldukça yaygın tekniklerden biridir. Miras kavgasına tutuşan iki akraba arasında gerçekleşen aşağıdaki polemik böyle bir referans içerir:

تَنازَعَ هَاشِمِيَّانِ فِي مِيرَاثٍ، فَقالَ أَحَدُهُما: يَا زِنْدِيقُ . فقَال: إنْ كُنْتَ صادِقًا فَقَدْ حرَّمَ اللهُ عَلَيْك مُطالَبَتِي لِأَنَّ رَسُولَ اللهِ، صَلَّى اللهُ عَلَيْه وسلَّم قالَ: لا يَتَوارَثُ أَهْلُ مِلَّتَيْنِ.

Haşimoğullarından iki adam bir miras konusunda anlaşmazlığa düşmüş, tartışma sırasında biri, diğerine "*Seni zındık!*" diye hitap edince, beriki bu fırsatı değerlendirmiş: "*Gerçekten zındık olduğumu düşünüyorsan, Allah senin benden bir hak talebinde bulunmanı haram kılmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) 'İki farklı din sahibi birbirine mirasçı olamaz' buyurmuşlardır!*"[555]

Eserdeki birden fazla anekdotun konusu ise şuara zümresine sataşmaya yeltenen kimilerinin aldıkları cevaplar karşısında lâl kesilmelerine dairdir. Hiciv sanatının en nitelikli örneklerini sergileyen bu hazırcevap söz ustalarının alt edilemeyeceğini gösteren bir örnek şöyledir:

قَالَ رَجُلٌ لِشَاعِرٍ: بِأيِّ وَجْهٍ تَلْقَانِي وَقَدْ هَجَوْتَنِي؟

قَالَ: بِالوَجْهِ الذِي أَلْقَى بِهِ ربِّي يَوْمَ القِيامَةِ مع كَثْرَةِ ذُنُوبِي.

Adamın biri bir şâire "*Beni bu kadar hicvetmişken hangi yüzle karşıma çıkıyorsun?*" deyince, şair "*Bunca günahıma rağmen kıyamette Rabbimin karşısına çıkacağım yüzle!*" cevabını vermiş.[556]

Sözlü atışmalarda genelde sert, alaycı ve alt edici bir dil kullanılmış olsa da bazen sükûnetle verilen bir cevabın muhatap üzerinde daha etkili olabildiğini gösteren örnekler de bulunmaktadır. İşte bunlardan biri:

قالَ رَجُلٌ لِشَيْخٍ أَحْدَبَ: وَاللهِ لَئِنْ رَفَسْتُ حَدَبَتَكَ هٰذِهِ لَأُسَوِّيَنَّها بِظَهْرِك.

[554] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 8.
[555] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 48.
[556] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 63. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 5/311; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/126; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 2/22.

قَالَ: إِنَّك لَتُعَظِّمُ البَرَكَةَ عَلَيَّ إِذَنْ.

Adamın biri yaşı ilerlemiş bir kambura "*Şu kamburuna bir tepik atarsam sırtını dümdüz ederim!*" deyince, piri fâni "*Gerçekten bana bu iyiliği yapar mısın?!*" deyivermiş.[557]

### *2. Arz-ı Hâcet*

Klasik nevâdir koleksiyonlarında öne çıkan temalardan biri de arz-ı hâcet temasıdır. Eski dönemlerde bir ihtiyacı ya da isteği olan kişi genellikle devlet ricaline çeşitli yollarla başvurarak ricasını bildirir, kendisine olumlu olumsuz dönüş yapılırdı. İsteğini yerinde, zekice ve güzel bir dil ve üslupla yapanlar arzu ettiklerini elde eder; hâcetini düzgün arz edemeyen ya da tamahkârlık ettiği fark edilen kişilerse eli boş çevrilirlerdi. Klasik eserlerde mizah kalitesi açısından öne çıkan bu temaya *el-Ecvibetü'l-müskite*'deki anlatılarda da sıkça rastlanır. Lisan-ı münasiple yapılan arz-ı hâl yahut arz-ı hâcetin devlet ve servet sahipleri tarafından müspet karşılandığını, usulüne uygun isteyebilenlere cömertçe bahşişlerde bulunulduğunu gösteren bir örnek şöyledir:

قَالَ عَبْدُ المَلِكِ بنُ مَرْوانَ لِرَجُلٍ: مَا مَالُكَ؟ قال: مَا أَكُفُّ بِهِ وَجْهِي ولاَ أَعُودُ مِنْه على صَدِيقٍ. قال: لَطَفْتَ فِي المَسْأَلَةِ، وأمَرَ له بِمَالٍ.

Abdülmelik b. Mervân bir adama "*Ne kadar malın var?*" diye sorunca adam "*Yüz suyu döktürmeyecek, dosta el açtırmayacak kadar!*" demiş. Cevabı pek beğenen Abdülmelik "*Halini ne güzel arz ettin öyle*" diyerek bir şeyler verilmesini emretmiş.[558]

Klasik çağlarda yaygın uygulaması görülen bir gelenek de bir hâcetin, bir nevi dilekçe olarak görülebilecek bir kâğıt (رُقْعَةٌ) üzerine yazılarak ilgili makama iletilmesi şeklindeydi.[559] Teamüle göre dilekçeyi alan makam aynı kâğıt üzerine olumlu-olumsuz bir

---

[557] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 53. Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbü'l-bursân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûvlân* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1989), 408.

[558] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 7. Bu anekdot birçok kaynakta Halife Mansûr'a nispetle anlatılır. Bkz. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 2/123; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 3/173; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 1/135.

[559] Hüseyin Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 217.

cevap yazıp dilekçeyi sahibine geri ulaştırırdı.[560] *Ecvibe*'deki birkaç anekdot hazırcevaplık bağlamında bu tarz bir arz-ı hâceti konu alır. Bermekî hanedânının önde gelen isimlerinden Ca'fer el-Bermekî'nin, kendisine defaatle sunulan bir dilekçeye yanıtı ilginçtir:

وَرَفَعَ إِلَيْهِ آخَرُ قِصَّةً فَلَمْ يُجِبْهُ عَنْهَا، فَأعادَ أُخْرَى؛ فَوقَّعَ عَلَيْهَا: تَرْكُ الجَوَابِ جَوَابٌ

Adamın biri ona (Cafer el-Bermekî'ye) bir dilekçe gönderir, lakin cevap vermez. Israrla bir dilekçe daha gönderince, yazmak zorunda kalır:

Cevap vermemek de bir cevaptır.[561]

Arz-ı hâcet temalı merviyatın bir bölümünde ise taleplere verilen menfi cevapların her zaman kibarca olmadığı; bilakis isteklerin -özellikle de usturuplu değilse- sert bir dille reddedildiği görülür. Acımasızlığıyla bilinen kudretli Abbasî veziri İbn Zeyyât bir akrabasının talebine böyle karşılık vermiştir:

اِسْتَأْذَنَ رجُلٌ على ابْنِ الزَّيّاتِ فقالَ له: أنَا أَمُتُّ إِلَيْكَ بِجِوَارِي إِيَّاك وَأَرْغَبُ فِي عَطْفِكَ فقال: أَمَّا الجِوَارُ فَنَسَبٌ بينَ الحِيطَانِ وأَمَّا العَطْفُ وَالرِّقَّةُ فَهُمَا لِلنِّسَاءِ والصِّبْيَانِ.

Adamın biri izin isteyip İbn Zeyyât'ın huzuruna girmiş "*Efendim malum, sizinle komşuluğumuz var; bu vesileyle şefkat ve merhametinize talibim*" demiş. Bunun üzerine vezir "*Komşuluk duvarlar arasında olur. Merhamet ve şefkatse çocuklarla kadınlara mahsustur!"* diyerek adamı eli boş çevirmiş.[562]

Talepte ısrar temasını işleyen aşağıdaki anekdotta ise el açanın eli boş gönderilme hikâyesi çok daha basit bir mantığa oturmaktadır. Dün ile bugün arasında fark olmadığı ana fikrini merkeze alan arz-ı hâcet anlatısı şöyledir:

قَالَ رَجُلٌ لابنِ هُبَيْرَةَ: أَنَا المَرِيُّ الَّذِي سَأَلَكَ أَمْسِ. قال: وأنَا الفَزارِيُّ الذِي حَرَمَكَ أَمْسِ.

---

[560] Bu kısa yazışmalar "tevkîât" adıyla bilinir. Aynı zamanda edebî bir tür olarak değerlendirilen tevkîât üzerine yazdığımız bir makâle için bkz. Çakır, "Abbasi Devlet Ricâline Ait Örnekler Bağlamında Klasik Arap Edebiyatının İlk Yazılı Edebi Türlerinden 'Tevkîât'".

[561] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 7; Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Hâssü'l-hâss*, thk. Hasan el-Emîn (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.), 89.

[562] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 7. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/89; Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 1/405; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 2/206.

İbn Hübeyre'ye gelen bir adam "*Efendim, bendeniz dün de size el açan kişiyim*" deyince, beriki "*Bendeniz de sizi dün eli boş gönderen Fezâreliyim!*" demiş.[563]

Bazen de rütbesi ve makamı yüksek devlet ricaline yönelik basite kaçan talepler "makamın yüceliğine yakıştırılmadığı için" reddedilmiştir. Sarf ilmine özgü bir kalıbın (ism-i tasgir/küçültme ismi) incelikli ve ironik kullanımını örnekleyen aşağıdaki nüktede, muhataptan daha esaslı taleplerle gelmesi salık verilmektedir:

وقال آخَرُ لِسَعيدِ بنِ العَاصِ: عَرَضَتْ لِي حُوَيْجَةٌ. قالَ: اطْلُبْ لَهَا رُجَيْلاً.

Birisi Sa'îd b. el-'Âs'a "*Efendim, sizden minnacık bir ricam olacak*" deyince, Sa'îd "*O halde git onu ufacık bir adamdan isteyiver!*" demiş.[564]

Müellifimiz, zekice bazı kurgu ve oyunlarla devlet adamlarından caize koparmaya çalışan her sınıftan uyanık tiplerin hikâyelerine yer vermeyi de ihmal etmez. Bunlardan biri, bahşiş koparmak için Muaviye'nin huzuruna ilginç bir iddiayla girmeyi başaran bir açıkgözün hikâyesidir. Modern Türk fıkra kültürüne de ilham kaynağı olmuş anlatı şöyledir:

جاءَ رجُلٌ إلى حاجِبِ مُعاوِيَةَ، فقالَ: أَخُو أَمِيرِ المؤمِنِينَ لِأَبيهِ وأُمِّه. فَأَعْلَمَهُ الحاجِبُ بِذٰلِكَ، فَقالَ: لا أَعْلَمُ لِأَبِي سُفْيَانَ ابْنًا غَيْرِي، فَأَذِنَ لَه، فقال: أيُّ إِخْوَتِـي أَنْتَ؟ قال: ابْنُ آدَمَ وَحَوَّاء. قال: يا غُلاَمُ، أَعْطِ أَخِي دِرْهَمًا وَاحِدًا. قالَ: يا أَميرَ المؤمِنِينَ، تُعْطِي أخَاكَ دِرْهَمًا واحِدًا؟ فَقالَ: لَوْ أَعْطَيْتُ كُلَّ أَخٍ لِي مِنْ آدَمَ دِرْهَمًا واحِدًا مَا وَصَلَ إليكَ أبَدًا.

Adamın biri Muaviye'nin hâcibinin yanına gelerek "*Ben Müminlerin emirinin ana baba bir kardeşiyim*" demiş. Hâcip gidip durumu halifeye bildirince, Muaviye "*Ebû Süfyân'ın benden başka oğlu olduğunu bilmiyordum*" diyerek adamın huzura girmesine izin vermiş. Adam gelince de "*Sen hangi kardeşimsin?*" diye sormuş. Uyanık adam "*Âdem ve Havva'dan kardeşinizim*" deyince, Muaviye "*Uşak! Şu kardeşime bir dirhem ver*" demiş. Umduğunu bulamayan adam "*Koskoca halife, öz biraderine bir dirhemcik mi verebiliyor?*" deyince, Muaviye cevabı yapıştırmış: "*Âdem babamızdan olma tüm kardeşlerime bir dirhem verecek olsaydım sana bu bile düşmezdi!*"[565]

---

563 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 63. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 3/158; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/126.

564 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 101. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/131; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/645.

565 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 89. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Ezkiyâ*, 28-29.

### *3. Gramer Nükteleri*

Klasik anekdot derlemelerinde azımsanamayacak miktardaki bir mizahi malzemenin konusunu gramere dayalı nükteler oluşturur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla müellifimiz bu temada 10'u aşkın nükte aktarmaktadır. Ciddi Cevaplar ve Hezlî Cevaplar bölümlerinde karşımıza çıkan bu türden anekdotlar daha ziyade dil ve irap yanlışlarıyla[566] ilgili nüktelerdir.

İslâmi ilimler hiyerarşisinde "âlet ilmi" olarak tanımlanan Nahiv, birçok temel disiplinin öncesinde kat edilmesi gereken zorunlu bir yol olarak, ulema nezdinde prestijli bir konuma sahipti. Ancak uzun tarihi boyunca bu ilme yönelen, önemli eserleriyle ona hizmet eden ve en parlak temsilcilerini var eden de Mevâli sınıfı olmuştur. Nahivle ilgilenen Mevâliler, kendilerini bu dilin gerçek sahipleri olarak gören Araplar tarafından çeşitli vesilelerle eleştirilmiş, yer yer de de tiye alınmıştır. Mesela aşağıdaki anekdot, ilim mahfillerinde zaman zaman gün yüzüne çıkan Arap-Mevâli sürtüşmesine zarif bir işarette bulunmaktadır:

مَرَّ الشَّعْبِيُّ بِنَاسٍ مِنَ المَوَالِي يَتَذاكَرونَ النَّحْوَ، فقال: أَصلَحتُمُوه؟ إِنَّكُمْ لَأَوَّلُ مَنْ أَفْسَدَهُ.

> Şa'bî, Mevâlî sınıfından nahiv konularını müzâkere etmekte olan bir topluluğa rast gelmiş. Dayanamayıp takılmış: "*Ne yaptınız, çözebildiniz mi nahiv meselelerini? Gerçi kime diyorum, onu ilk düğümleyen/bozan sizler değil misiniz!*"[567]

Yapılan gramer hataları kimi zaman sert ve hakaretâmiz bir şekilde kimi zaman da tariz gibi kırıcı olmayan, dolaylı üsluplarla düzeltilmiştir. Nüktemeşrep dil otoritelerinin tercih ettiği her iki yol da nitelikli anekdotların üretilmesini sağlamıştır. Aşağıdaki anlatı, bu hususta latif bir dokundurmayı ima eden ikinci tarz uyarının bir örneğidir:

قال المُبَرِّدُ: قَرَأَ رَجُلٌ على الأَخْفَشِ كِتَابَ سِيبَوَيْهِ فَلَحَنَ فِيه، فقالَ له الأَخْفَشُ: إِنَّمَا وُضِعَ هٰذَا الكتَابُ لِيُصْلِحَ أَلْسِنَةَ العَالَمِ، فَكيفَ لا يُصْلِحُ نَفْسَه؟

---

566 "Lahn" kavramıyla karşılanan bu yanlışların daha ziyade Arapların diğer unsurlarla birlikte yaşamaya başladığında ortaya çıktığı söylenir. Ayrıca bu olgu gerek dili gerek Kur'ân kıraatini korumak refleksiyle ilk dönemlerde Arap dili çalışmalarını hızlandıran faktörlerden birisi kabul edilmiştir. Detaylı bilgi için şu makaleye bkz. Turan Bahşi, "Arapçada 'Lahn'ın İlk Dönem Dil Çalışmalarına Etkisi", *Turkish Academic Research Review* 5/4 (30 Aralık 2020), 595-606.

567 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 17. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/45.

> Müberrid anlatıyor: Adamın biri Ahfeş'in huzurunda Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını okuyorken bir gramer hatası (lahn) yapmış. (Yapılan hatayı ironiyle göstermek isteyen) Ahfeş demiş ki: "*Bu kitap milletin lisanını düzeltmek için telif olunmuştu. Ama baksana kendisi hata kaynıyor?!*"[568]

Arap dilini öğrenmeye niyetlenenlerin en fazla zorlandıkları konuların başında, kuşkusuz, irap meselesi gelmektedir. Zengin gramatikal nevâdir malzemesi içerisinde, irap hataları sebebiyle oluşan mizahi anlatılar birçok başlık altında kategorilendirilmeye müsait görünmektedir. Bunlardan biri de harf-i cerlerin fonksiyonlarının iptalidir. Müellifimiz bu konuda şu latif nükteyi aktarmaktadır:

قال رَجلٌ لسَعِيدِ بنِ عَبْدِ المَلِكِ: تَأْمُرُ بِشَيْئًا؟ قال: بِتَقْوَى اللهِ وَإِسْقَاطِ الأَلِفِ.

> Adamın biri Sa'îd b. Abdülmelik'e "*Bana bir nasihatte bulunur musun?*" diye sormuş. (Soru sorarken شيئا kelimesini mecrûr yerine mansûp yapıp sonuna elif ekleyince) Sa'îd şöyle cevap vermiş: "*Sana iki şey tavsiye ediyorum. Allah'tan sakın ve lüzumsuz elifleri at!*"[569]

Nekira mef'ûl öğesinin hakkı olan "Elif" harfinin ihmal edilmesiyle ortaya çıkan bir irap hatası ve buna dair bir şakalaşma şöyledir:

وقالَ لِرَجُلٍ: مِنْ أَينَ أَقْبَلْتَ؟ قال: مِن السُّوقِ. قال: ما اشْتَرَيْتَ؟ قال: عَسَل. قالَ: أَلاَ زِدْتَ في عَسَلِكَ أَلِف؟ فَقال له: وأنتَ، ألاَ زِدْتَ فَي أَلِفِكَ أَلِفًا؟

> Yine bir keresinde Sa'îd b. Abdülmelik bir adama "*Hayırdır nereden?*" diye sormuş, "*Çarşıdan geldim*" cevabını almış. "*Ne satın aldın?*" diye tekrar sorunca da "*Bal aldım*" demiş. (Ancak adamın kelime sonuna Elif koymadığını gören) Sa'id "*Şu bala bir elif ekleseydin ya!*" demiş. (Ama bunu derken kendisi de kelimeye Elif eklemeyi unutmuş). Adam da lafı çakmış: "*Sen niye Elif'inin sonuna Elif eklemedin?!*"[570]

Özel bir irap kategorisine dâhil edilen esmâ-i hamse, geçmişte olduğu gibi günümüzde de en sık hataya düşülen gramer konularındandır. Aşağıya aldığımız kadim bir nüktede, hakkını almak üzere mahkemeye giden ancak konuşması sırasında esmâ-i hamsenin

---

[568] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 28.

[569] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 38. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/180; Vatvât, *Gururu'l-hâsâisi'l-vâzıha*, 223.

[570] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 38. Bu anekdot farklı kişilere nispetle de aktarılmışır. Bkz. Vatvât, *Gururu'l-hâsâisi'l-vâzıha*, 223; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/91.

irabında müteaddit hatalar yapan bir müştekinin dil zevkine sahip bir kadı efendi tarafından fena halde yerildiği görülüyor:

تَقَدَّمَ رجُلٌ مِنْ آلِ زِيادٍ إلى قاضٍ، فَقالَ له: إنَّ أبَانَا ماتَ، وإنَّ أخِينَا وَثَبَ على مالِ أَبَانَا فَأكَلَهُ. فقال: الَّذِي ضَيَّعْتَهُ منْ لِسانِكَ أضَرُّ مِمّا ضَيّعْتَ مِمَّا ذهَبَ منْ مَالِكَ.

Ziyâd sülalesinden bir adam kadıya şikâyette bulunmuş. (Konuşurken esmâ-i hamsenin irabında çok hatalar yaparak) şöyle demiş: "*Babamız öldü, kardeşimiz babamızın malına çöküp malını yedi*." (Gramer hatalarından rahatsız olan) kadı "*Kaybettiğin lisanın, giden malından daha acınası!*" demiş.[571]

Kitaptaki bazı anekdotlar, konuşmalarında çokça lahn bulunan ya da yersiz ve anlamsız laflar eden kişilere getirilen can yakıcı eleştirilerdir. Mesela söz konusu lafların esasında "konuşma" bile sayılmadığı, boş konuşmaktansa sükûtun evlâ olduğu temasını işleyen bir anekdot şöyledir:

تَكَلَّمَ رجُلٌ بِحَضْرَةِ مَعاوِيَةَ فَهَذَرَ، ثُمَّ قالَ: أَسْكُتُ يا أَميرَ المؤمِنِينَ؟ قالَ: وهلْ تَكلَّمْتَ؟

Adamın biri Muaviye'nin huzurunda konuşurken bir sürü hatalar edip saçmalamış. Muaviye'ye "*Susayım mı artık Müminlerin emiri?*" deyince Muaviye cevabı yapıştırmış: "*Sen konuştun mu ki?*"[572]

Bu bapta aktarılan nüktelerin bazıları da yapılan gramer hataları yahut kıraat yanlışlıklarının ilginç şekillerde savunulması hakkındadır. İbn Ebû 'Avn'ın bu konuda aktardığı iki sağlam müdafaa şöyledir:

قال عَبْدُ المَلِكِ لِلشَّعْبِيّ: كَمْ عَطَاك؟ قال: أَلْفَيْنِ. قالَ: لَحَنْتَ. قال: لَمَّا ترَكَ أَمِيرُ المؤمنينَ الإِعْرَابَ، فَكرِهْتُ أنْ أُعْرِبَ كَلامِي عَليْهِ.

Abdülmelik, Şa'bi'ye "*Tahsisatın ne kadar?*" diye sormuş. Şabî iki bin (ألفان yerine ألفين) deyince "*Lahn yaptın*" demiş. Şa'bî lafı gediğine koymuş: "*Müminlerin emiri irabı terk ettiği için sözümü onun sözünün üzerine geçirmek istemedim!*"[573]

---

[571] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 57. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/152; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/91.

[572] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 15. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/190.

[573] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 90.

قرَأ قارِئٌ عنْدَ عُمَرَ بْنِ عبدِ العَزيزِ فَلَحَنَ؛ فقالَ له مَسْلَمَةُ: لحَنْتَ. فقال له: أمَا شَغَلَكَ مَعْناهَا عَنْ لحْنِه فِيهَا؟

> Bir kâri, Ömer b. Abdülaziz'in huzurunda Kur'ân okurken hata etmiş. Huzurda bulunan Mesleme "*Hatalı okudun!*" deyince, kâri "*Ayetlerin anlamına baksaydın o hataları görmezdin!*" cevabını vermiş.[574]

### *4. İhkâk-ı Hak*

Gerek *el-Ecvibetü'l-müskite* gerek diğer nevâdir koleksiyonlarında dikkat çeken konulardan biri de ihkâk-ı hak temasıdır. Bu konuda kaynaklara kaydedilen anekdotların temel karakteristiği genellikle şöyledir: Bir şekilde haksızlığa uğramış, malı gasp edilmiş kişiler ikna edici bir dil, sağlam bir delil ya da hazırcevap bir üslup kullanarak kendilerini savunup haklarını talep etmekte, çoğunlukla da geri almaktadır.

Kadim Arap kültüründen günümüze ulaşan anlatılar; sağlam hüccetin, hele de akıl ve mantıkla destekli, belagatle süslü ibareye sahip hazırcevaplık örneklerinin her zaman bir şekilde ödüllendirildiğini göstermektedir. Bu mükâfat bazen bir kese altın, bazen bir cezadan sıyrılma şeklinde gerçekleşebileceği gibi bazen de bu tema kapsamındaki örneklerde görüleceği üzere gasp edilmiş bir hakkın iadesi şeklinde olabilmektedir. Dikkat çekici bir örnekle başlamak gerekirse; anekdotlardan biri zeki ve hazırcevap bir köylünün, sağlam argümanları ve veciz üslubu sayesinde arazisine el koyan Emevî halifesinden malını fazlasıyla geri aldığını anlatır:

> Hişâm b. Abdülmelik daha önce görmediği bir arazisine girmiş. Arazi çok hoşuna gitmiş. Tam yanında da başka birine ait bir arazi daha varmış. Hişâm oraya da göz koyarak "*Burayı da benim arazime katın, sahibi de sakın yanıma gelmesin!*" demiş. Haksızlığa uğrayan arazi sahibi bir yolunu bularak, Hişâm yalnız başına bir gezintideyken yanına varmış. Halife "*Neden karşıma çıktın?*" diye sormuş. Adam "*Müminlerin emirinden bir ricam var!*" demiş. "*Nedir o?*" diye sorunca "*Benim arazim de sizin olsun. Zaten kimse bu konuda hak iddia edemez!*" demiş. Halife gurur yapıp "*İstemez, istemez!*" deyince, adam "*Sizin sınırlarınıza komşu olan tüm arazileri alacaksanız, şunu bilin ki bu dünyanın*

[574] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 84.

*sınırında bir de âhiret var!*" demiş. Halife adamlarına talimat vermiş: "*Bu adama arazisini iade edin. Hatta benimkini de kendisine hibe edin!*[575]

Rivayetlerden anlaşıldığına göre hazırcevaplık kişinin sahip olduklarını koruması; keza gasp edilen hakkının iadesi bakımından oldukça işlevsel ve tesirli bir araçtır. Pek çok tarihsel anekdotta haksızlığa uğrayan kişilerin yerinde ve etkili bir cümleyle haklarını anında geri alabildiklerinden söz edilir. Bu konuda öne çıkan rivayetlerden biri de şudur:

جَلَسَ كِسْرَى للمَظالِمِ، فَتقدَّمَ إليه رجُلٌ قَصيرٌ، فَأَقْبَلَ يَصِيحُ: أنا مَظْلُومٌ، وهوَ لا يَلْتَفِتُ إليه، فقال المُوبِذ: أَنْصِفِ القَصِيرَ، فَقالَ: قَصِيرٌ لاَ يَظْلِمُهُ أَحَدٌ. فقال: أَصْلَحَ اللهُ المَلِكَ، إنَّ الذِي ظلَمَنِي أَقْصَرُ مِنِّي، فَضحِكَ وأمَرَ بِإنْصافِه.

Kisra şikayetleri dinlemek üzere bir meclis kurmuş. Meclise kısa boylu bir adam girip Kisra'nın orada olduğunu fark etmeden "*Bana zulmettiler, mazlumum ben!*" diye bağırmaya başlamış. Vezir "*Şu kısa adamın hakkını verin efendim!*" deyince Kisra "*Boyu kısalara kimse haksızlık edemez!*" demiş. Adam "*Allah hünkârımızın iyiliğini versin. Bana zulmeden benden de kısa biri!*" deyince Kisra kahkaha atarak adama derhal hakkının iade edilmesini emretmiş.[576]

*Ecvibe*'deki ihkâk-ı hak temalı anekdotların bir kısmının konusu da şahitliğin kabulü ve reddi üzerinedir. Bu anekdotlardaki senaryo genellikle şöyledir: Kadı efendiler bazı sebeplerle mahkemeye gelenlerin şahitliklerini reddeder; ama bu kişilerin verdiği zekice ve yerinde cevaplar sayesinde geri adım atarlar. Bu hususta esere alınmış iki seçkin nükte şöyledir:

شَهِدَ رجلٌ عندَ سَوَّار، فقال: ما صِناعَتُك؟ قال: مُؤَدِّبٌ. قال: فَإنَّا لا نُجِيزُ شَهَادَتَكَ. قال: ولِمَ؟ قال: لأنَّكَ تَأخُذُ على تَعلِيمِ القُرْآنِ أَجْرًا. قال: وأَنْتَ تَأخُذُ على القَضاءِ أَجْرًا. قال: إنِّي أُكْرِهْتُ علَى القَضاءِ. قال: فَهَلْ أُكْرِهْتَ على أَخْذِ الرِّزْقِ؟ قال: هَلُمَّ شَهادَتَكَ، فَأجازَهَا.

Adamın biri Kadı Sevvâr'ın huzurunda şahitlik yapmış. Sevvâr adama "*Ne iş yaparsın?*" diye sormuş. Adam "*Kur'ân hocasıyım*" deyince "*Senin şâhitliğini kabul etmeyiz. Zira Kur'ân öğrettiğin için para alıyorsun!*" demiş. Adam "*Kadı Efendi, siz de kadılık yaptığınız için para alıyorsunuz!*" diye karşı hamle yap-

[575] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 88.

[576] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 34. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/37; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/426; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/311.

mış. Kadı "*Ben bu göreve zorla getirildim!*" diye kendini savununca, hoca "*Peki, maaş almaya da mı zorlandınız?*" demiş. Bunun üzerine kadı "*Dinliyorum, buyur yap şahitliğini!*" demiş.[577]

شَهِدَ قَوْمٌ عندَ ابْنِ شُبْرُمَةَ عَلى قَراحٍ فيه نَخْلٌ، فَسَأَلَهُمْ: كَمْ في القَرَاحِ نَخْلَةً؟ فَقالُوا: لا نَعلَمُ. فرَدَّ شَهادَتَهُمْ. فقالَ رجلٌ مِنهُمْ: أنتَ تَقضِي في هٰذَا المَسْجِدِ منذُ ثلاثِينَ سنةً، فَأَعْلِمْنَا كَمْ فيهِ اسْطُوَانَةً؟ فَأجَازَهُمْ.

Bir grup insan, (Kûfe kadısı) İbn Şübrüme'nin huzuruna varıp içerisinde hurma ağaçları bulunan bir tarım arazisi hakkında tanıklıkta bulunmuşlar. Kadı "*Arazide kaç hurma ağacı var?*" diye bir soru sormuş. Adamlar "*Bilmiyoruz!*" dediklerinde şahitliklerini reddetmiş. Bu defa içlerinden biri "*Kadı Efendi! Siz de bu mescitte otuz yıldır kadılık yapıyorsunuz. Söyler misiniz, içeride kaç sütun var?*" deyince, kadı adamların şâhitliğini onaylamış.[578]

### *5. Nebiz*

İncelediğimiz nevâdir derlemesinde dönemin tartışmalı popüler fıkhî meselelerinden "nebiz" konusunda hatırı sayılı miktarda anekdot malzemesi bulunmaktadır. Bu konudaki rivayetlerde daha çok Ebû Hanife'nin isminin geçtiği görülmektedir. Zira Ebû Hanife'nin nebiz ile "hamr"ı farklı değerlendirdiği ve sarhoş etmeyecek kadar içilmesini mübah saydığı aktarılır.[579]

Kuru üzüm, kuru hurma, arpa ve darı gibi maddelerden elde edilen bir içki türü olan nebizin fıkhi hükmü ulema arasında tartışma konusudur. Hanefiler bu konuda diğer mezheplerden farklı bir görüş ileri sürmüştür. İnceleyeceğimiz anekdotların anlaşılmasına zemin hazırlaması için TDV İslâm Ansiklopedisi'nde geçen şu paragrafı alıntılamakta fayda görüyoruz:

---

[577] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 92. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/137; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 3/183; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 4/315.

[578] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 93. Tennûhî, *Nişvârü'l-muhâdara*, 7/34; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/137; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 4/315; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/253; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 3/183.

[579] Ebû Hanîfe'nin içki konusundaki görüşlerini ele alan bir yüksek lisans tezi vardır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Büşra Önder Yüzügüldü, *Ebû Hanîfe'ye Göre Alkollü İçeceklerin Mahiyeti ve Hükümleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020).

> Özellikle Hanefîler'in şarapla diğer içkiler arasında usul ve kaynak yönünden gözettikleri ayırımı, içkiyle ilgili diğer fıkhî meselelerde de büyük ölçüde korudukları ve şarap hakkında benimsedikleri birçok hükmü diğer içkilere kısmen yumuşatarak uyguladıkları görülür. Şarap dışında kalan ve kuru üzüm, kuru hurma, arpa, darı, bal gibi maddelerden elde edilen ve nebîz, fadîh, tılâ, bit', nakī', seker, halîtân, mizr, cia gibi isimlerle anılan içeceklere suda bekleme süresine, pişirilip pişirilmediğine, kaynama miktarına, köpürme ve keskinleşme safhalarına, sade veya karışık olmasına, hatta üretiminde kullanılan kap ve alete ve üretim usulüne göre farklı dinî hükümler verilmekle birlikte fakihlerin bu tür içeceklerin normalde sarhoş edicilik vasfı taşımasını haram sayılmaları için yeterli gördüğü, Hanefîlerin, özellikle de Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un ise bu gruptaki bazı içeceklerin sarhoşluk vermeyen miktarının içilmesini haram saymadığı veya had ile cezalandırmadığı bilinmektedir.[580]

İbn Ebû 'Avn'ın derlemesine aldığı nebiz konulu anekdotlar daha ziyade onun fıkhi hükmü üzerine yapılan ve bir tarafını Ebû Hanîfe'nin temsil ettiği tartışmalardır. Bu çerçevede yaşanan cedelleşmeler aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere genelde sert ve hakaretamiz bir üslup taşır:

> قالَ ابْنُ أَبِي لَيْلَى لِأَبِي حَنِيفَةَ: تُحِلُّ النَّبِيذَ وَبَيْعَهُ وَشِراءَه؟ قال: نعَمْ. قالَ: فَيَسُرُّكَ أَنَّ أُمَّكَ نَبَّاذَةٌ؟ قالَ أَبُو حَنِيفَةَ: تُحِلُّ الغِناء وسَماعَهُ؟ قالَ: نَعَمْ. قالَ: فَيَسُرُّكَ أَنَّ أُمَّك مُغنِّيَةٌ.
>
> İbn Ebû Leylâ ile Ebû Hanîfe tartışmışlar:
> -Sen, nebizin alınıp satılmasını helal mi kılıyorsun?
> -Evet.
> -Ananın nebizci olması hoşuna gider miydi?
> -Sen şarkıyı ve şarkı dinlemeyi helal sayıyor musun?
> -Evet.
> -Ananın şarkıcı olması hoşuna gider miydi?![581]

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Ebû Hanîfe'nin nebiz konusundaki olumlu fetvası sadece fıkhi tartışmalar yaratmakla kalmamış, bazen de suiistimale konu olmuştur. Müellifimiz, bu fetvayı istismar eden bir satıcıyla Ebû Hanife arasında yaşanan şöyle ilginç bir diyalog aktarır:

---

[580] Mustafa Baktır, "İçki (İslâm'da)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/460.

[581] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 31. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/233; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-'ukalâ*, 213.

وَضَعَ رَجُلٌ بينَ يدَيْهِ بالكُوفَة عُسًّا فيهِ نَبِيذٌ على بابِ المَسْجِدِ وجعَلَ يُنادِي عَلَيْه: مَنْ يَشتَرِي كَذا وكَذَا رِطْلاً بِدِرْهَمٍ بِتَحْلِيلِ أَبِي حَنِيفَةَ. فقالَ له أَبُو حَنِيفَة: يَا هٰذَا، إِنَّكَ فعَلْتَ قَبيحًا. قالَ: أنتَ حلَّلْتَه. قال: صَدَقْتَ، وَمِنَ الحَلَالِ أنْ يُجامِعَ أَبُوكَ أُمَّكَ في هٰذَا المسجِدِ بِحَضْرَتِي فَيكونُ حَلالاً قَبيحًا.

Adamın biri Kûfe'de içinde nebiz dolu olan bir fıçıyı bir caminin kapısına getirip namaz çıkışı "*Kim bu enfes içkiden alır. Hem de Ebû Hanife'nin helal fetvasıyla! Bir rıtl bir dirhem. Gel vatandaş gel!*" diye bağırmaya başlayınca orada bulunan Ebû Hanîfe "*Sen ne çirkin bir iş yapıyorsun be adam!*" diye adama çıkışmış. Adam "*İyi de sen bunu helâl kıldın*" deyince Ebû Hanife lafı gediğine koymuş: "*Ananla babanın şu camide benim yakınımda cimâ etmesi de helâldir! Ama nâhoş bir helal…*"[582]

Bu konuda aktarılan başka bir rivayet nebizin fıkhi hükmünü sorup aldığı cevapla tatmin olmayan bir adamın tepkisi ve tenkidi hakkındadır. Bu defa muhatap Ebu Hanife değil Kadı Şerîk b. Abdullah (öl. 177/794)'tır:

سَأَلَ رَجُلٌ شَرِيكًا عَنِ النَّبِيذِ، فَقالَ: حَلالٌ. شُرْبُهُ خَيْرٌ أَمْ تَرْكُهُ؟ قالَ: قَليلُه.

قالَ الرَّجُلُ: مَا رَأَيْتُ خَيْرًا إِلاَّ وَكَثِيرُهُ خَيْرٌ منْ قَليلِه مَا خَلاَ خَيْرَكَ هٰذَا.

Adamın biri Şerîk'e nebizin hükmünü sormuş, o da "*Helaldir*" demiş. "*Peki içmesi mi daha hayırlıdır terk etmesi mi?*" diye sormuş. Şerîk "*Az içmesi!*" demiş. Adam da dayanamayıp şöyle demiş: "*Ben hiçbir hayır görmedim ki çoğu azından iyi olmasın! Senin şu 'hayırlı' şeyin müstesna!*"[583]

Nebiz konusunda aktaracağımız son anekdot ise edebî bir dille yapılmış şu güzellemedir:

قِيلَ لِآخَرَ: تَرَكَ فُلاَنٌ النَّبِيذَ. قَالَ: طَلَّقَ الدُّنْيَا.

Adamın birine "*Filanca nebizi terk etti*" demişler. "*O adam dünyayı 3 talakla boşamış*" cevabını vermiş.[584]

---

582 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 48. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/768-769.
583 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 64.
584 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 105. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/785.

### *6. Cezadan Sıyrılma*

Arap zekâsı öteden beri ustaca ve bilgece verilen bir cevabı türlü şekillerde ödüllendirmiştir. Klasik anekdot mecmuaları verilen mükâfatın bazen muhataba lütfedilen bir kese altın bazen yapılan bir hakaret ya da eleştiriye göz yumma bazen bir sorumluluktan muaf tutma bazen de canın bağışlanması şeklinde olabileceğine dair sayısız yaşantı örneklerini hikâye etmektedir. Bu başlık altında kişiyi cezadan kurtaran yahut canını bağışlatan cevaplar üzerinde durulacaktır.

İncelediğimiz eserdeki birçok anekdotta, ölüm cezasını hak ettiği halde beliğ bir üslupla yaptığı istirhamlar sayesinde canını kurtarmayı başaran kişilerin hikâyeleri anlatılır. Aşağıdaki üç anekdotta idam hükmünün infazından hemen önce söylenmiş ipten alan sözleri görmekteyiz:

أُتِـيَ المَنْصُورُ بِرَجُلٍ قَدِ اسْتَحَقَّ القَتْلَ، فَأَمَرَ بِضَرْبِ عُنُقِهِ فقالَ: يَا أَمِيرَ المُؤْمِنِينَ، إِنَّ اللهَ أَعْظَمُ سُلْطَانًا مِنْكَ وَهُوَ لا يُعَاقِبُ بِالفَناءِ، إِنَّمَا يُعاقِبُ بِالخُلُود. فَخَلَّى سَبِيلَهُ.

Halife Mansur'un huzuruna öldürülmeyi hak eden bir adam getirilmiş, o da derhal boynunun vurulmasını emretmiş. Adam "*Ey Müminlerin emiri! Allah'ın güç ve saltanatı sizinkinden daha büyük. O dahi öldürüp yok ederek değil ebedi yaşatarak cezalandırıyor!*" deyince, halife adamı affetmiş.[585]

وَأُتِـيَ بِمُخالِفٍ، فَأَمَرَ بِقتْلِه، فقال: أنتَ ربُّ المُلْكِ وَقَدْ قَدَرْتَ فَاعْفُ فقالَ: هٰذِهِ كَلِمَةٌ مَورُوثَةٌ. قالَ: وَإِليكَ تُرَدُّ مَوارِيثُ الحِكْمَةِ، فَأَمَرَ بِإِطْلاَقِهِ.

(Yine Mansur'a) muhalifin biri getirilmiş, halife de adamın katledilmesini ferman buyurmuş. Muhalif adam "*İktidar sahibi sizsiniz. Güç, yetki sizdeyken ne olur affedin!*" diye bağışlanma dileyince, Mansur "*Bunlar sürekli karşımıza çıkan laflar*" demiş. Adam "*Hünkârım, bilgeliğin vârisi siz olduğunuz için sürekli karşınıza çıkıyor olmasın!*" deyince, halife adamın salıverilmesini emretmiş.[586]

[585] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 81. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/282.
[586] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 81.

أُتِـيَ سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ المَلِكِ بِرَجُلٍ قَدْ خَرَجَ عَلَيْهِ مِرارًا وعَفَا عَنْهُ. فَأَمَرَ بِضَرْبِ عُنُقِهِ فقال: اللهَ اللهَ فِي التَّوْبَةِ. قالَ: أَوَلَيْسَ قَدْ عَفَوْتُ عَنْكَ مِرارًا؟ قَالَ: أَوَلَيْسَ قَدْ أَدالَكَ اللهُ مِنِّي؟ فَخَلَّى سَبيلَهُ.

Kendisine daha önce defalarca başkaldırmasına rağmen her defasında affettiği bir adam yine aynı suçtan Halife Süleyman b. Abdülmelik'in huzuruna çıkarılmış. Halife bu defa adamın boynunun vurulmasını emretmiş. Adam can havliyle "*Tövbe ettim. Allah aşkına, ne olur bağışlayın!*" diye yalvarmış. Süleyman "*Ben seni defalarca bağışlamadım mı?!*" demiş. Adam "*Defalarca affedesiniz diye beni karşınıza çıkaran Allah değil mi?*" diye cevap verince, halife adamı yine bağışlamış.[587]

Kaynaklarda cezadan sıyrılma temalı rivayetlerin birçoğunda Haccâc'ın ismi karşımıza çıkar.[588] Müellifimiz, Haccâc'dan köşe bucak kaçan bir adamın yakayı ele verdiğinde canını nasıl bağışlattığını şöyle anlatır:

أُتِـيَ الحَجَّاجُ بِرَجُلٍ مِنْ أَصْحابِ ابْنِ الأَشْعَث، قَدْ كانَ هَرَبَ مِنْه، فَقالَ: أَصْلَحَكَ اللهُ، اِضْرِبْ عُنُقِي. قالَ: وَلِمَ؟ قالَ: إِنِّي أَرَى في كُلِّ لَيلَةٍ أَنَّكَ تَقْتُلنِي فَتَكونُ قَتْلةً واحِدَةً أَسْهَلَ. فَقال: خَلُّوا سَبِيلَهُ.

İbnü'l-Eş'as'ın dostlarından biri yakalanarak Haccâc'ın yanına getirilmiş. Haccâc'dan köşe bucak kaçan bu adam "*Allah işlerinizde kolaylıklar versin, vurun şu boynumu da ölüp gideyim!*" demiş. Haccâc "*Hayırdır, neden öyle yapalım?*" diye sorunca, adam "*Efendim, her gece rüyama girip canımı alıyorsunuz! Şimdi bir kere öldürün de artık rahat edeyim!*" demiş. Cevaptan hoşlanan Haccâc "*Salın şu adamı!*" diye talimat vermiş.[589]

Sanıkların yerinde ve akıllıca savunmalarla beraat alması bu tema kapsamında öne çıkan rivayet malzemesi arasındadır. Mesela zeki bir sanık üzerindeki ithamı daha ilk cevabıyla şöyle bertaraf etmektedir:

---

587 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 81.

588 Bu hikâyelerin önemli bir kısmında format şu şekildedir: Haccâc tebdil-i kıyafetle halkın arasına karışır, insanlara Haccâc hakkındaki kanaatlerini sorar ve aldığı olumsuz cevaplardan sonra kendini ifşa edip muhatabını şaşırtır. Muhataplar da genelde ani manevralar yapıp akıllıca cevaplar vererek canlarını bağışlatır.

589 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 81. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/206; 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/257.

أُتِيَ أَبُو دُلَف بِرَجُلٍ مَتَّهَمٍ، فَقال أبو دُلَف: إنَّ عَفارِتَكَ لَتَدُلُّ على الرَّيْبَةِ. قالَ: قَدْ تَكونُ العَفَارِةُ في أَهْلِ الطَّهَارَة، فَأَطْلَقَهُ.

Bir keresinde Ebû Dülef'in (öl.225/839) huzuruna bir sanık getirilmiş. Adamı süzen Ebû Dülef "*Kılığındaki toz toprak şüphe oklarını sana çeviriyor*" deyince, sanık "*Toz toprak beraatin (teyemmümün) de bir işareti değil mi, Efendim?*" deyivermiş. Cevaptan hoşlanan Ebû Dülef adamı salıvermiş.[590]

Kaynaklarda farklı varyantları[591] olan aşağıdaki hikâyede ise dişi bir kuşa kur yapan erkek kuşun Hz. Süleyman hakkında ileri geri konuşup yakayı ele verdikten sonra cezadan kurtulmak için yaptığı savunmayı görmekteyiz:

رُوِيَ أَنَّ سُليمَانَ، عَليهِ السَّلامُ، بَيْنَمَا هُوَ فِي قُبَّةٍ إِذْ دَخَلَ خُطَّافٌ وَمعَه زَوجَتُه، فَجَعَلَ زَوْجُهَا يُزَيِّفُ بَينَ يَدَيْهَا، وَيَقولُ: إِنِّي لَـخَلِيقٌ أَنْ أُلْقِيَ هٰذِهِ القُبَّةَ على سُلَيْمَان فَأَمَرَ بِهِ سُلَيْمَانُ فَصِيدَ، وَقال: أَتُلْقِي القُبَّةَ عَلَيَّ؟ قَالَ: يَا نَبِيَّ اللهِ، تَبَارَيْتُ علَيْهَا، فَلاَ تُؤَاخِذِ العُشّاقَ.

Rivayet o ki Süleyman Peygamber sarayının kubbesi altındayken kubbenin içine bir kırlangıç ve dişisi birlikte girmiş. Kırlangıç, dişisinin yanında "*Ant olsun ki ben şu kubbeyi Süleyman'ın başına geçirmeye muktedirim*" şeklinde palavralar atmaya başlamış. Bunu duyan Hz. Süleyman derhal kırlangıcı yakalatıp "*Kubbeyi başıma geçirecek olan sen misin?*" diye sormuş. Zeki kırlangıç hemen kılıfını örmüş: "*Ey Allah'ın nebisi! Sırf şu dişimi tavlamak için bu kadar atıp tutuyordum. Âşıklara dokunma n'olur!*"[592]

## B. FİLOZOF VE BİLGE CEVAPLARI

Klasik *edeb* eserlerinin genelinde, özellikle de İslâm ahlakiyatına dair kaleme alınan çalışmalarda bir konuyu işlerken Grek filozoflarına ait merviyata yer vermek neredeyse müelliflerin tümünde ortak bir davranış biçimi gibi görünmektedir. Bu türden eserlerin telifinde bir konunun ele alınma tarzında geçerli sistematik genellikle şöyledir: Önce

590 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 49.

591 Demîrî, *Hayâtü'l-Hayevân*, 2/161.

592 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 55. Silefî, *et-Tuyûriyyât*, 1/111; Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd İbnü'ş-Şerîf (Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.), 2/495; Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*, thk. Komisyon (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2013), 2/239.

konuya dair bir ayet-i kerime varsa o zikredilir, akabinde hadis-i şerifler aktarılır, ardından da nispeten en eski olandan daha yakın örneklere doğru diğer rivayetlere geçilir. İlginçtir ki Grek kültürüne ait filozof merviyatının da bu sistem içerisinde önemli bir yeri vardır. Şöyle ki; klasik dönem ulema ve üdebası Yunan filozoflarının eserlerine, fikirlerine, hikemiyatına son derece saygı ve ilgi göstermişlerdir. Bu hususta mesela Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Besâir vez-Zehâir*'inde aynen şunları söyler:

> Bunlar Yunanlıların anekdotlarıdır. Bu kitapta daha önce naklettiğimiz bu türden merviyata ilerleyen kısımlarda da yer vereceğiz. Eğer bunları bütünüyle ya da tek tek bulup okuyacak olursan, sana güzel bir katkı sunup müthiş faydalar sağlayacaktır. Bu sebeple gerek bunlar gerek bunlara benzer tüm güzel ve latif anekdotlara önem ver. Allah seni ilim sahibi kılsın ve sana hidayet yolunu göstersin.[593]

Müslüman ilim geleneğinde "felsefe" ve "filozof" kavramlarına duyulan yakın ilgi Halife Hârûnürreşîd'in emriyle tesis edilen Beytülhikme'de Grek filozoflarına ait eserlerin ve her türlü hikemi-felsefi merviyatın tercümesiyle başlamıştır. Bu filozoflara ait felsefi ve edebî miras devletin güçlü desteğiyle, hararetli ve maharetli bir mütercim kadrosunun hummalı mesaileri sayesinde programlı bir şekilde Arapçaya kazandırılmış, böylece devrin âlim, edip ve kâtip sınıfı, önlerinde keşfedilmeyi bekleyen bakir ve otantik bir malzeme bulmuştur. Müellifler Arap kültürü açısından oldukça yeni ve özgün olan bu birikimi hızlı bir şekilde anlayıp hazmetmeye çalışmış ve bu kıymetli müktesebatı eserlerine alıp değerlendirmeye başlamışlardır.

Grekçeden yapılan bu ilk edebî ve kültürel transfere ait birçok örneğe Beytülhikme'nin gözde mütercimlerinden Huneyn b. İshâk'ın (öl. 260/873) *Âdâbü'l-felâsife*[594] isimli eserinde rastlanır. Kadim Yunan filozoflarından Diyojen, Aristo, Sokrat, Eflâtun ve Ptogoras gibi isimlerin daha ziyade hikemi ve ahlaki temalı anekdotlarını toplayan bu eser söz konusu merviyatın Arapçaya aktarıldığı ilk derli toplu mecmua olma özelliğine sahiptir.

Yunan filozoflarına ait merviyatla ilgilenen ilk müelliflerden biri de İbn Ebû 'Avn'dır. Eserinde açtığı [جُزْءٌ مِنْ جَوَاباتِ الفَلَاسِفَةِ وَالحُكَمَاءِ] "Bazı Filozof ve Bilge Cevapları" isimli

[593] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 3/188.

[594] Bu eser *Nevâdirü'l-felâsife ve'l- hükemâ* ismiyle de bilinir. Bkz. Hasan Katipoğlu - İlhan Kutluer, "Huneyn b. İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/379.

başlık altında ilgili rivayet malzemesini bir arada aktararak bu sahada öncü derlemeciler arasına girmiştir. Toplamda 96 rivayetin bulunduğu bu bölümün yarısından fazlasını Yunan filozoflarına nispet edilen nükteler oluşturmaktadır.

Klasik *edeb* kaynaklarındaki Sokrat anekdotları üzerine yapılmış bir yüksek lisans tezinde "Sokrat nüktelerinin en eski rivayetleri bu eserde yer almakta olup müteakip kaynaklar büyük ölçüde ondan esinlenmiş görünmektedir. Ayrıca bazı Sokrat nüktelerinin yegâne kaynağı da yine bu eserdir"[595] şeklinde yapılan tespit *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin antik Yunan filozoflarına ait merviyat noktasındaki kritik önemi ve önceliğine işaret etmektedir.

Keza Mey Yusuf Filozof ve Bilge Cevapları bölümüyle alakalı yaptığı değerlendirmede *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin bu hususta *el-Müctenâ*, *el-Kelimü'rûhâniyye* ve *el-Besâir ve'z-zehâir* dâhil ilk derlemelerin tamamından daha önemli olduğunu söylemekte ve *el-Kelimü'r-rûhâniyye*'deki birçok rivayetin noktası virgülüne *el-Ecvibetü'l-müskite*'den alındığını ifade etmektedir.[596]

Bu iki eser başta olmak üzere takip eden dönemlerde kaleme alınan çok sayıdaki anekdot mecmuasında Yunan filozoflarına nispet edilen nüktelere yer verilmiştir. Bu nüktelerin yoğun biçimde aktarıldığı diğer birkaç temel eser şunlardır:

- *el-Müctenâ* İbn Düreyd el-Ezdî (öl. 323/933)
- *Sıvânü'l-hikme* Ebû Süleyman es-Sicistânî (öl. 391/1001)
- *el-Besâʾir ve'z-zehâʾir* Ebû Hayyân et-Tevhîdî (öl. 414/1023)
- *Nesrü'd-dürr* Ebû Sa'd el-Âbî (422/1030)
- *el-Kelimü'r-rûhâniyye fi'l-hikemi'l-Yûnâniyye* Ebü'l-Ferec İbn Hindû (öl. 423/1032)
- *et-Temsîl ve'l-muhâdara* Ebû Mansûr es-Seâlibî (öl. 429/1038)
- *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis* İbn Abdülber en-Nemerî (öl. 463/1071)
- *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ* İbn Ebû 'Useybi'a (öl. 668/1269)

[595] Alioğlu, *Klasik Edeb Kaynaklarında Sokrat'a Nispet Edilen Anekdotik ve Hikemi Merviyyat*, 4.
[596] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 64.

- *Muhtârü'l-hikem* İbn Fâtik (öl. V./XI. yüzyıl)

Filozof ve Bilge Cevapları, İbn Ebû 'Avn'ın derlemesindeki en özgün bölümdür, diyebiliriz. Müelifimizin bu sahaya özel bir ilgi duyması her şeyden önce ilim ve kültür hayatıyla iç içe olan okur-yazar bir aileye mensup oluşuyla alakalıdır. Kelâm ve itikat üzerine telifler veren dedesi Ahmed'in *Akvâlü'l-felâsife* isimli bir derleme yapmış olması[597] torun İbn Ebû 'Avn'ın bu konuya merakına ve yararlandığı temel kaynağa işaret etmektedir. Elbette dedesi ve kendisinin bu merviyata yönelmelerinde kadim Yunan hikmetine ait çok sayıda klasiğin Beytülhikme marifetiyle sistemli bir şekilde Arap diline kazandırılmaya çalışıldığı entelektüel atmosferin payı büyüktür.

İbn Ebû 'Avn *Ecvibe*'sine Ciddi Cevaplar bölümüyle başlayıp hemen ardından Filozof ve Bilge Cevapları ile devam etmiştir. Bu malzemeye kitabının başlarında yer vermesi, müteakip yüzyıllarda kaleme alınmış edebiyat muhtevalı eserlerde karşımıza çıkan ve müelliflerin zaman içerisinde bir gelenek haline getirdiği tutuma uygun düşmektedir. Yaygın kabul gören bu telif usulünde ilim, hikmet, akıl, bilgi, bilgelik gibi temalar kitapların içerik sıralamasında her zaman ön planda yer almış, diğer konular bunlardan sonra zikredilmiştir. Dolayısıyla İbn Ebû 'Avn'ın bu tercihinin, ileride şekillenecek olan söz konusu telif usulünün ilk nüvelerini oluşturduğunu söylemek de mümkündür.

İbn Ebû 'Avn, "Filozof ve Bilge Cevapları" başlığı altında hem anonim karakterdeki filozof nüktelerine yer vermiş hem de Sokrat, Diyojen, Eflatun, Aristo gibi meşhur Grek filozoflarına nispet edilen rivayetleri kitabına almıştır. Bunlar içerisinde sayısal bakımdan önceliği 43 anekdotla anonim mahiyetteki nevadir malzemesi almakta; ardından sırasıyla: Diyojen (20 anekdot), Sokrat (14), Eflâtun (9), İskender (5) ve Aristo (4) gelmektedir.

Yukarıdaki isimlerin yanı sıra Tales ve Hipokrat gibi birkaç bilge ve filozof adına da birer anekdotun kayda geçirildiği görülür. Müellifimiz bu bölümde ayrıca Enûşirvân, Büzürcmihr gibi kadim Pers kültürünün bilge hükümdarlarına nispetle oldukça sınırlı sayıda (toplamda 4 adet) rivayet aktarmıştır. Burada belirli bir anekdot yoğunluğuna

[597] Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 8/136.

sahip olan Diyojen, Sokrat, Eflâtun, Büyük İskender ve Aristo'ya nispet edilen merviyat ele alıp hemen ardından anonim filozof rivayetlerini aktaracağız.

### *1. Diyojen*

*el-Ecvibetü'l-müskite*'de yer alan filozof nükteleri içerisinde anonim rivayetlerden sonra sayıca en çok rivayet 20 nükte ile Diyojen'e aittir. Diyojen'e nispet edilen nüktelerin bir kısmı, onun, diğer birçok Grek filozofunda gördüğümüz toplumun örf ve âdetlerine sırt çeviren, gündelik yaşamın ritüellerini dikkate almayan tipik "filozofça" tavır ve tepkiye uygun düşen anlatılardan oluşmaktadır. Sözgelimi Diyojen, genel bir yeme-içme âdabı olan "ayakta ya da yolda yememe" ilkesine yönelik umursamazlığını basit bir aklileştirme yoluyla aşmak ister:

نُظِرَ إِلَى دِيُوجَانسَ وَهُوَ يَأْكُلُ فِي الطُّرُق فَقِيلَ لَهُ: تَأْكُلُ فِي الطَّرِيقِ؟ فقَالَ: جُعْتُ فِي الطَّرِيقِ فَأَكَلْتُ فِي الطَّرِيقِ.

> Diyojen'i yolda bir şey yerken görenler "*Nasıl olur da senin gibi birisi sokak ortasında yemek yer?!*" diye kınamaya kalkınca, Diyojen "*Bunda şaşılacak ne var?*" demiş, "*karnım yolda acıktı, ben de yolda yedim!*"[598]

Yine sofra adabı üzerine kendisine yöneltilen bir diğer soruya da aynı doğallık ve rahatlık içerisinde cevap vermektedir. Yorumundaki mizahi, lakin bir o kadar da hikemi yaklaşım gerçekten dikkat çekicidir:

قِيلَ لِإِيدجَانسَ: أَيُّ أَوْقَاتِ الطَّعَامِ أَحْمَدُ؟ قَالَ: أَمَّا مَنْ قَدَرَ فَإِذَا اشْتَهَى، وَأَمَّا مَنْ لَمْ يَقْدِرْ فَإِذَا وَجَدَهُ.

> Diyojen'e "*Günün hangi vakitlerinde sofraya oturmak daha münasiptir?*" diye sorulunca şu hikmetli cevabı vermiş: "*Hâli vakti yerinde olan dilediği zaman, gariban kimse ise yiyeceği bulduğu an!*"[599]

---

[598] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 111. Câhiz bu anekdotu Decimus'a nispetle rivayet etmiştir. Bkz. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/156.

[599] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 112. Diğer birçok klasik derlemede bu anekdot Diyojen'e değil anonim bir bilgeye nispet edilerek aktarılmaktadır. Bkz. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 3/211; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/88; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 3/340; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 3/246.

Diyojen'e nispet edilen hikâyelerin bir kısmında ise başlıca temalar fakirlik-zenginlik, mal mülk sahibi olma, gerçek servetin anlamı, israf yergisi gibi hususlardır. Diyojen bilhassa maddiyat-maneviyat düalitesi üzerine de çokça kafa yormuş, bir takım hikemi sözler sarf etmiş, hatta nitelikli espriler üretmiş bir bilgedir. Mesela aşağıdaki anekdotun satır aralarında net bir biçimde "*kişinin sahip olabileceği hakiki servet para değil, bilgidir*" tezi işlenir:

خَرَجَ دِيوجَانسُ مَعَ رَجُلٍ مُوسِرٍ فِي سَفَرٍ، فَعَرَضَ لَهُمَا فِي ذٰلِكَ السَّفَرِ اللُّصُوصُ، فَقَالَ الْغَنِيُّ: اَلْوَيْلُ لِي إِنْ عَرَفُونِي، فَقَالَ دِيوجَانسُ: اَلْوَيْلُ لِي إِنْ لَمْ يَعْرِفُونِي.

> Diyojen zengin bir adamla seyahate çıkar. Seyahat sırasında bir grup eşkıya yollarını keser. Paniğe kapılan zengin "*Eğer beni tanıyacak olurlarsa vay halime!*" der. Diyojen ise "*Asıl beni tanımazlarsa o zaman vay benim halime!*" deyiverir.[600]

Diyojen, paraya ve dünya malına kıymet vermemesi dolayısıyla tasarrufta bulunan, servet yığan bir insan değildi. Bununla birlikte yine de başkalarına israfta bulunmamalarını tavsiye eder, onları tasarrufa yönlendirirdi. Son derece savurgan bir dostundan ödünç para isterken ona söyledikleri, muhtevasındaki mizahi vurgu kadar israf ahlakının kişiyi hangi noktaya götüreceğine dair bir ihtar anlamı da taşımaktadır:

سَأَلَ إِيدِجَانُسُ رَجُلاً مِتْلاَفًا أَنْ يَهَبَ لَهُ مَنًّا مِنْ ذَهَبٍ فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: لِمَ صِرْتَ تَسْأَلُ مِنْ غَيْرِي حُفْنَةَ فُلُوسٍ، وَتَسْأَلُنِي مَنًّا مِنْ ذَهَبٍ، فَقَالَ: لِأَنِّي أَرْجُو أَنْ أَجِدَ مِنْ غَيْرِكَ مَرَّةً أُخْرَى، وَأَمَّا مِنْكَ فَلَسْتُ أَرْجُو لِأَنَّ مَالَكَ لَا يَبْقَى عَلَيْكَ.

> Diyojen savurgan bir adamdan kendisine birkaç altın sikke hibe etmesini istemiş. Adam "*Başkalarından kuruş talebinde bulunurken benden niçin altın para istiyorsun?*" diye bir soru yöneltince, Diyojen şu anlamlı cevabı vermiş: "*Diğer insanlardan tekrar para bulmam pekâlâ mümkün. Ama senden bir kez daha para koparabileceğimi hiç sanmıyorum. Çünkü bu müsriflikle servetinin yerinde yeller esecek!*"[601]

---

[600] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 111. Bu anekdot kaynaklarda Sokrat'a nispetle de aktarılmaktadır. Bkz. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/24; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 8/86.

[601] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 113. İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, 51; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/234.

Maddiyata gereğinden fazla önem vermeyi ahlaki bir kusur olarak gören Diyojen insanların paraya olan tamahkârlıklarını her vesileyle eleştirir. Bazen bunu doğrudan insanların ahlakını eleştirerek bazen de aşağıdaki örnekte olduğu gibi edebî bir sanatla yapar:

قِيلَ لِإِيدِجَانُسَ: لِمَ صَارَ لَوْنُ الذَّهَبِ أَصْفَرَ؟ قَالَ: لِأَنَّ أَعْدَاءَهُ كَثِيرٌ، فَاصْفَرَّ لَوْنُهُ مِنَ الْفَرَقِ!

Diyojen'e altının renginin neden sarı olduğu sorulunca "*Çünkü*" demiş "*sayısız düşmanı vardır! Bu yüzden zavallıcağız korkudan sapsarı kesilmiştir!*"[602]

Para, statü ve maddi refah imkânlarına iltifat etmeyen Diyojen, en temel insani ihtiyaçları dahi karşılama gereksinimi duymaz. Kendisine iyi kötü bir mesken edinmek yerine bir fıçı içerisinde barınmayı tercih eder. Kral yakınlarının ve bazı asilzadelerin bu konuda yardımcı olmaya çalışmalarını ise hayretle karşılar:

قِيلَ لَهُ: أَلَكَ بَيْتٌ تَسْتَرِيحُ فِيهِ؟ قَالَ: حَيْثُ اسْتَرَحْتُ فَهُوَ بَيْتِي.

Diyojen'e "*İstirahat edebileceğin bir evin yok mu senin?*" diye sorulmuş. "*Nerede dinleniyorsam evim oradır!*" demiş.[603]

Diyojen nüktelerinin bir kısmı ise aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere zaman zaman mâruz kaldığı aşağılamalara misliyle mukabele ilkesince verdiği hakaretamiz cevaplardan oluşur:

شَتَمَ رَجُلٌ إِيدجَانسَ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ فَقِيلَ لَهُ فِي ذٰلِكَ، فَقَالَ: إِنْ نَبَحَكَ كَلْبٌ تَنْبَحُهُ؟ أَوْ رَمَحَكَ رِمْحٌ\حِمَارٌ[604] تَرْمَحُهُ؟

Adamın biri Diyojen'e sövüp saymış, o ise hiç karşılık vermemiş. Bunun sebebini soranlara cevabı şöyle olmuş: "*Siz hiç size havlayan bir köpeğe havlar ya da çifte atan bir eşeğe tekme atar mısınız?!*"[605]

Diyojen'in kayda geçen beliğ sözleri belagat kitaplarının çeşitli bahislerine örnek teşkil edecek mahiyettedir. Tecrübe ettiği özel bir hâdise, karşılaştığı bir manzara ya da spontane bir gelişme filozofumuzun dilinde, nüktedan kişiliğini de yansıtacak şekilde edebî

---

602 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 113.

603 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 121. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/20; 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/60.

604 Mey Yusuf'un tahkikinde رُمْح, Abdülkâdir Ahmed'in tahkikindeyse حِمَار kelimesi geçmektedir. Bkz. İbn Ebû 'Avn, *Kitâbü'l-Ecvibeti'l-müskite*, 28.

605 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 112. Bu rivayeti Câhiz, Decimus'a nispet etmiştir. Bkz. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/156.

ve sanatsal bir hüviyete kavuşur. İşte Diyojen'in hassas gözlem yeteneğini ve üstün teşbih kabiliyetini sergileyen güzel bir örnek:

نَظَرَ إِيدِجَانُس إِلَى رَجُلٍ أَحْمَقَ جَالِسٍ عَلَى حَجَرٍ فَقَالَ: حَجَرٌ عَلَى حَجَرٍ.

> Diyojen bir kaya parçası üzerinde oturmakta olan yarım akıllı bir adam görünce şöyle bir tasvirde bulunmuş: "*Taş üstünde taş!*"[606]

Gözlem yeteneğinin mizahçı yönüyle buluştuğu aşağıdaki anekdotta ise Diyojen, temel ahlaki kusurlardan tembelliği yine kendine özgü bir espritüellikle sunmaktadır:

نَظَرَ إِيدِجَانُس إِلَى رَجُلٍ غَنِيٍّ فِي الْحَمَّامِ وَإِلَى قَوْمٍ كَثِيرٍ يَخْدِمُونَهُ وَلَمْ يَكُنْ هُوَ يَفْعَلُ شَيْئًا وَلَا يَخْدِمُ نَفْسَهُ فَقَالَ: إِنِّي لَأَعْجَبُ كَيْفَ لَمْ يَتَّخِذْ مَنْ يَقْعُدُ بَدَلَهُ فِي الْأَتُونِ.

> Diyojen bir gün hamamda zengin bir adama tesadüf etmiş. Uşakları bu adamın etrafında pervane olup hizmet ediyor, kendisi ise kılını dahi kıpırdatmıyormuş. Bu durumu garipseyen Diyojen "*Hayret!*" demiş, "*bu tembel herif nasıl olmuş da hamamın sıcağında kendi yerine durup bekleyecek birini bulmamış!*"[607]

Zahir-batın tutarsızlığı hem dinî hem ahlaki sahada sıkça ele alınan meselelerden biridir. Felsefe ve tasavvufta özel olarak ilgilenilen bu bahis üzerine Diyojen'in de bazı tasvirler yapıp görüşler serdettiği görülür. Bunlardan biri yine onun gündelik yaşama ait gözlemlerinden birine dayanır. İç-dış uyumsuzluğunu ahlaki zeminde kritik eden, aynı zamanda istiare sanatına örnek de teşkil edebilecek olan hoş bir nüktesi şöyledir:

نَظَرَ دِيُوجَانُس إِلَى رَجُلٍ حَسَنِ الْوَجْهِ يَكْذِبُ فَقَالَ: أَمَّا الْبَيْتُ فَحَسَنٌ، وَأَمَّا السَّاكِنُ فِيهِ فَشَيْطَانٌ.

> Diyojen yalanı kendine huy edinmiş güzel çehreli bir adam görünce onu şöyle tasvir edivermiş: "*Hane şahane; lakin içinde oturan bir şeytan!*"[608]

Ona nispet edilen anekdotların bir bölümü; Aristo, Sokrat, Eflatun gibi kadim Grek filozoflarının kadına olan genel olumsuz bakışını yansıtacak tarzda mizojinik bir karakter

---

606 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 114. İbn Düreyd bu anekdotu İskender'e atfen aktarmıştır. Bkz. İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, 52.

607 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 113. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 2/94.

608 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 124. Bu anekdot el-Besâir'de de Diyojen'e atfen aktarılmıştır. Çok sayıda edeb kaynağında ise anonim bir hüviyete sahiptir. Bkz. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 2/94; Se'âlibî, *el-İ'câz ve'l-îcâz*, 121; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 166; Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, 176.

arz eder. Bir diğer ifadeyle, Diyojen, kadının erkek karşısındaki ontolojik pozisyonu, evlilik müessesesindeki yeri, akli üretimlerinin kıymeti vb. hususlarda çağdaşı diğer Grek filozoflarıyla paralel düşüncelere sahiptir. Sözgelimi, Arap kaynaklarında yaygın şekilde tedavül eden bir nüktesine göre Diyojen, kadını zatı itibarıyla "kötü" olarak tanımlar:

كَتَبَ فَيْلَسُوفٌ عَلَى بَابِهِ لَا يَدْخُلُ هٰذَا الْمَنْزِلَ شَـرٌّ،
فَقَالَ دِيُوجَانسُ: فَمِنْ أَيِّ بَابٍ تَدْخُلُ امْرَأَتُكَ إِذَنْ؟

> Diyojen, evinin kapısına "*Kötülük bu hâneye adımını atamaz*" şeklinde bir ibare yazan bir filozofa "*Doğrusu merak ettim*" demiş, "*acaba senin karın eve hangi kapıdan giriyor?!*"[609]

Kadını mutlak kötülüğün kaynağı telakki eden biri olarak Diyojen, kadına yapılacak öğüt ve tavsiyelerin yararına kesinlikle inanmamaktadır. Bir hayat kadınına nasihat etmeye çalışan şahısla arasında geçen kısa bir diyalogun satır aralarından, Diyojen'in, kadının ıslah edilmesi imkânsız bir varlık olduğu noktasındaki görüşünün dönemin genel yaklaşımıyla örtüştüğü sonucu çıkmaktadır:

نَظَرَ إِيدِجَانُسُ إِلَى شَابٍّ يَعِظُ قَحْبَةً، فَقَالَ لَهُ: أَيَّ شَيْءٍ تَصْنَعُ؟
قَالَ: أَغْسِلُ حَبَشِيًّا لَعَلَّهُ يَبْيَضُّ.

> Diyojen bir hayat kadınına nasihatte bulunmaya çalışan bir genç görür ve "*Ne yapıyorsun sen?*" diye sorar. Genç "*belki ağarır ümidiyle bir zenciyi yıkamaya çalışıyorum*" der.[610]

Aşağıdaki Diyojen nüktesi ise ihvaniyat bahisleri çerçevesinde klasik Arap kaynaklarında sıkça zikredilen bir rivayettir. Buna göre Diyojen, gerçek dostlar arasında maddi imkânlar bakımından bir farklılık olmasını normal kabul etmez. Samimiyeti vefa ile tescillenmiş dostlukların tarafları arasında maddi bir uçurum olamaz:

رَأَى دِيُوجَانُسُ رَجُلَيْنِ لاَيفْتَرِقَانِ، فَسَأَلَ عَنْهُمَا، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّهُمَا صَدِيقَانِ.

---

609 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 114. Bu rivayet diğer kaynaklarda çoğunlukla anonim bir filozofa nispet edilir. Bkz. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/24; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 2/93; 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/1/145.

610 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 113. Bu anekdotun başka bir varyantında "bir hayat kadınına nasihatte bulunan" yerine "câhil bir yaşlıya nasihatte bulunan" ibaresi yer almaktadır. Bkz. İsfahânî, *Zerî'a*, 166; Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Dürerü'l-hikem* (Tanta: Dâru's-Sahâbe, 1995), 54.

فَقَالَ: فَمَا بَالُ أَحَدِهِمَا فَقِيرٌ وَالْآخَرُ غَنِيٌّ؟

Diyojen birbiriyle sıkı fıkı iki adam görüp kim olduklarını sormuş. O kişilerin iki samimi dost oldukları söylenmiş. Bunun üzerine Diyojen "*Madem samimi dostlar da neden biri zenginken diğeri yoksul?!*" yorumunu yapmış.[611]

Bir bilge olarak Diyojen, içinde bulunduğu toplumun farklı kesimlerinden kendisine yöneltilen türlü sorulara muhatap olmaktaydı. Bu soruların bir kısmı hakikaten aydınlanma ihtiyacıyla sorulmuş, cevabı muhataba fayda temin eden, aklın sınırları içerisinde kalan mantıklı sorular iken diğer bir kısmı mâlâyâniyât olarak değerlendirilebilecek türdendi. O, cevap verilmesi abesle iştigal anlamına gelecek soruları tamamen yanıtsız bırakmak yerine, sualin lüzumsuzluğunu hissettirecek ve muhatabı uyandıracak tarzda bir cevap vermeyi yeğlemektedir. Aşağıdaki anekdot onun bu stratejisinin ilgi çekici bir örneğidir:

وَقِيلَ لَهُ: لِمَ جَعَلْتَ خَاتَمَكَ فِي يَدِكَ الشِّمَال؟ قَالَ: لِأَعْرِفَ الْمُتَكَلِّفِينَ وَمَنْ لاَ يَعْنِيهِ شَأْنُهُ.

Adamın biri Diyojen'e gelerek "*Yüzüğünü neden sol el parmağına taktın?*" diye sormuş. Diyojen "*(Senin gibi) görünüşe çok önem verenlerle, bunları umursamayanları birbirinden ayırt edebilmek için*" cevabını vermiş.[612]

Diyojen toplumda gördüğü sakatlıkları, bireylerde tanık olduğu fiili ve ahlaki kusurları tamire çalışırken çarpıcı bir üslup kullanır. Muhataplarını derhal suçlamaktan kaçınan filozofumuz, onlara yaptıklarının yanlış olduğunu düşündürecek cümlelerle öğüt verir. Bu özelliğini gösteren anekdotlardan biri şöyledir:

وَجَدَ دِيُوجَانُسُ رَجُلاً قَدْ تَسَوَّرَ عَلَى بِنَاءٍ لَهُ، فَقَالَ لَهُ: أَيُّ شَيْءٍ هٰذَا؟ قَالَ: إِنِّـي لَمْ أَتَسَوَّرْ لِأَسْرِقَ شَيْئًا، قَالَ: فَلَيْسَ يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَتَشَبَّهَ بِاللُّصُوصِ.

Evinin duvarına bir adamın tırmandığını gören Diyojen "*Ne yapıyorsun sen?*" diye bağırmış. Adam "*Yemin ederim hırsızlık yapmak için çıkmadım*" diye kendini savunmaya kalkınca Diyojen "*O halde bir hırsız gibi davranmaman gerekirdi!*" demiş.[613]

---

[611] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 116. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/24; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/16; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 336.

[612] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 121. Râgıb el-İsfehânî bu anekdotu Eflâtun'a nispetle aktarmıştır. Bkz. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/36.

[613] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 123.

Diyojen'in en temel insani erdemlerden saygı ve sevginin toplum ve aile açısından önemine dair de eğitici telkinleri olmuştur. Eleştirilerinde genellikle karşı bir soruyla muhatabı itidalli düşünmeye sevk eden filozof, aşağıdaki rivayete bakılırsa ebeveyne hürmetsizlik konusunda müsamahakâr değildir:

نَظَرَ دِيُوجَانُسُ إِلَى إِنْسَانٍ يَتَهَاوَنُ بِأَبِيهِ، فَقَالَ لَهُ: مَا تَسْتَحِي، تُحَقِّرُ الَّذِي بِهِ أَعْجَبَتْكَ نَفْسُكَ؟

Diyojen, babasını hakir gören bir delikanlı görünce "*Sahip olduğun güzelliklere ancak onun sayesinde kavuştuğun birini küçümsemeye utanmıyor musun?!*" diye çıkışmış.[614]

### *2. Sokrat*

Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında onlarca anekdotta adı geçen bir başka Yunan filozofu da Sokrat'tır.[615] "*Hiç kimse bile bile kötülük yapmaz!*" ve "*Erdem bilgidir!*" gibi aforizmaların sahibi Sokrat aynı zamanda önemli bir ahlakçıdır.

Sokrat nüktelerinde genel olarak bilgi, bilginin değeri, cehaletin yerilmesi, ölüm, mizojini, dünyalığa istiğna, ahlaki erdemlerin yüceltilmesi gibi temalar ele alınmıştır. Bunların bir bölümü *el-Ecvibetü'l-müskite*'de yer alan anekdotların da konusudur.

Bilge Sokrat ile öğrencileri arasında cereyan ettiği anlaşılan kimi diyaloglardan, Sokrat'ın talebelerine adeta bir pedagog edasıyla yaklaştığına, onları hangi ahlaki ilkelerle eğitmeye çalıştığına dair bazı ipuçlarına rastlayabilmekteyiz. Bunun bir örneğini aşağıdaki anekdotta görmek mümkündür:

نَالَ بَعْضُ السُّفَهَاءِ مِنْ سُقْرَاطَ؛ فَقَالَ لَهُ تَلَامِذَتُهُ: لَوْ أَذِنْتَ فِي جَوَابِهِ.

قَالَ: لَيْسَ حَكِيمٌ مَنْ أَذِنَ فِي الشَّرِّ.

Cahil ve küstah bir adam Sokrat'la dalga geçince, öğrencileri "*İzin verin de ağzının payını verelim şu densizin!*" demişler. (Öfkeli öğrencilerinin adamı linç

614 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 124.

615 Daha önce de işaret edildiği üzere Sokrat'ın klasik Arap edebiyatı kaynaklarındaki anekdotları üzerine hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bkz. Alioğlu, *Klasik Edeb Kaynaklarında Sokrat'a Nispet Edilen Anekdotik ve Hikemi Merviyyat*.

edeceğinden endişe eden) Sokrat ise "*Kötü bir şeye müsaade eden bilge olamaz!*" demiş.[616]

Sokrat'ın ahlaki değerlere bağlılığı o derece güçlüdür ki işin ucunda ölüm dahi olsa inandığı ve öğütlediği bu değerlerden asla vazgeçmemiştir. Söz ve davranışlarda ilkeli ve tutarlı olmayı her şeyin önünde tutan filozofun bu konulardaki hassasiyetini gösteren en çarpıcı anekdotlardan biri şöyledir:

لَمَّا مُضِيَ بِسُقْرَاطَ لِيُقْتَلَ، قَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ النَّظَّارَةِ: لَقَدْ ظَلَمَكَ مَنْ حَكَمَ عَلَيْكَ بِالْقَتْلِ. فَقَالَ: مَا كَانَ أَحْوَجَنَا إِلَى شَهَادَةِ مِثْلِكَ بِالتَّزْكِيَةِ! ثُمَّ نَظَرَ فَإِذَا رَأْسُهُ مَخْضُوبٌ، فَقَالَ: لاَ يَجُوزُ فِي الْحُكْمِ أَنْ تُقْبَلَ شَهَادَةُ مَنْ كَانَ الْكِذْبُ مَوْضُوعًا عَلَى رَأْسِهِ.

Sokrat idam edilmek üzere götürülürken kendisine nezaret eden cellâtlardan biri "*Kim* senin *katline ferman verdiyse kesinlikle haksızlık etmiş*" der. Sokrat buna "*Aklanmak için senin gibi birinin tanıklığına öyle ihtiyacımız vardı ki!*" sözüyle karşılık verir. Ancak bir an için adamın saçlarının kına ile boyalı olduğunu fark eder. Hemen kanaatini değiştirip "*Yanılmışım*" der, *"senin gibi sahtekârlığı baş tacı etmiş birinin tanıklığına itibar olunmaz!*"[617]

Adalet, erdem ve dürüstlük gibi inanıp savunduğu ilkelerin bedelini ödemekten asla imtina etmeyen Sokrat'ın, karısıyla arasında geçen aşağıdaki meşhur diyalog da büyük filozofun telkin ettiği önemli ahlak derslerinden biridir:

لَمَّا أُخْرِجَ سُقْرَاطُ لِيُقْتَلَ بَكَتِ امْرَأَتُهُ، فَقَالَ لَهَا: مَا يُبْكِيكِ؟ قَالَتْ: لِأَنَّكَ تُقْتَلُ مَظْلُومًا. قَالَ: أَفَكُنْتِ تُحِبِّينَ أَنْ أُقْتَلَ ظَالِمًا؟

Sokrat, idam sehpasına götürülürken karısı gözyaşlarına boğulmuş. Neden ağladığını sorunca da "*Senin mazlum olarak idam edilecek olmana ağlıyorum*" demiş. Bunun üzerine Sokrat bilgeliğini konuşturmuş: "*Zâlim olarak idam edilmemi mi isterdin?*"[618]

Dünya malına tamah etmeyen Sokrat, son derece mütevazı bir hayat sürmüştür. Onun bu haline acıyanlar olduğu gibi yaşadığı yoksulluğu yüzüne vurup kendisini kınayanlar

---

[616] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 110. Diğer nüshada ilk cümle şöyledir: قال بعض السفهاء من سقراط؟ Sefihin biri "Sokrat da kim oluyor?" demiş. Bkz. İbn Ebû 'Avn, *Kitâbü'l-Ecvibeti'l-müskite*, 25.

[617] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 110.

[618] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 117. 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/257; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/14; Câhiz, *el-Mehâsin ve'l-ezdâd*, 42.

da çıkmıştır. Zenginlik ve fakirlik kavramlarına farklı anlamlar yükleyen, esas zenginliği bilgi ve erdem sahibi olmakla özdeşleştiren Sokrat, fakirliği sebebiyle kendisini kınayanlara unutamayacakları cevaplar vermiştir: İşte bir örnek:

كَانَ سُقْرَاطُ مُقِلاًّ، فَقَالَ لَهُ بَعْضُ الْمُلُوكِ: مَا أَشَدَّ فَقْرَكَ يَا سُقْرَاطُ! فَقَالَ: لَوْ عَرَفْتَ الْفَقْرَ لَشَغَلَكَ التَّوَجُّعُ لِنَفْسِكَ عَنِ التَّوَجُّعِ لِسُقْرَاطَ!

> Sokrat yoksul bir filozoftu. Bir gün bir kral kendisine "*Ne kadar da fakirsin!*" deyince, "*Eğer sen gerçek fakirliğin ne olduğunu bilseydin Sokrat'a değil kendine acırdın!*" karşılığını vermiş.[619]

Sokrat kendisine bir mesken edinmemiş, barınma ihtiyacını eski ve köhne bir fıçı ile gidermeyi âdet edinmişti. Onun bu mütevazı meskeni, yörede Sokrat'ın adıyla dahi anılır olmuştu. Kaynaklarda antik Yunan krallarından bazılarının ve çocuklarının, Sokrat'a sahip çıkma gayesiyle onu kendi debdebeli konaklarında ikamete davet ettiği ancak onun bu teklifleri her defasında reddettiği kaydedilmektedir.[620] İşte, *el-Ecvibetü'l-müskite*'de Sokrat'a nispet edilen rivayetler arasında onun bu mütevazı meskeniyle ilgili bir anekdot da yer almaktadır. Şöyle ki:

كَانَ لِسُقْرَاطَ جُبٌّ يَجْلِسُ فِيهِ، فَقِيلَ لَهُ: إِذَا انْكَسَرَ الْجُبُّ أَيْنَ تَجْلِسُ؟ قَالَ: إِذَا انْكَسَرَ الْجُبُّ لَمْ يَنْكَسِرِ الْمَكَانُ.

> Sokrat'ın, içinde oturduğu bir fıçısı varmış. Bir gün kendisine "*Eğer bu fıçı kırılıp dağılacak olsa nerede barınacaksın?*" diye sormuşlar. "*Fıçı kırılınca, mekân da onunla yok olup gitmeyecek ya!*" diye cevap vermiş.[621]

Bilgi ve erdemin değerini gerçekten bilen az sayıda insan onun etrafında toplanıp ışığından faydalanmışlardır. Her büyük filozof gibi çağının insanları tarafından anlaşılmamak ve itibar görmemek onun da kaderi olmuştur. Kendi öz kıymetinin idrakinde olan Sokrat, bu durumu şahsına ait bir nakisa olarak görmemiş, bilakis bilgeliğe ve bilginin kaynağına bigâne kalanların nasipsiz olduğunu ifade etmiştir. *el-Ecvibetü'l-müskite*'de yer alan aşağıdaki rivayet bu durumu özetler mahiyettedir:

---

[619] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 110. 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/268; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/600; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 8/84.

[620] Mübeşşir İbn Fâtik, *Muhtâru'l-Hikem* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 162-164.

[621] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 121.

قَالَ رَجُلٌ لِسُقْرَاطَ: ذَكَرْتُكَ لِفُلاَنٍ فَلَمْ يَعْرِفْكَ، فَقَالَ: يَضُرُّهُ أَنْ لَا يَعْرِفَنِي لِأَنِّي نِـيّ عَنْ مَعْرِفَةِ خَسِيسٍ وَلَا يَجْهَلُ معرفتي إِلَّا خَسِيسٌ.

Bir adam Sokrat'a gelerek *"Filanca kişiye senden bahsettim ama seni tanımadı"* deyince şunu söylemiş*: "O zatın beni tanımaması kendisine zarar verir. Zira benim, seviyesiz bir insanı tanımakla kaybedecek vaktim olmadığı gibi, zaten böyle insanlar da beni tanıma bahtiyarlığına eremezler!*"[622]

Her vesileyle bilmenin değerini vurgulayan, ilimden yoksun insanın camit varlıklardan farksız olduğunu düşünen Sokrat, bilginin niteliği üzerine de kafa yormuştur. Ona göre peşine düşülen her bilgi kaçınılmaz biçimde kıymetli ve aydınlatıcı olmayıp lüzumlu da değildir. *Ecvibe*'deki rivayetlerden birinde malayani bir soruyla karşısına gelen bir kişiyi, karşı bir soruyla uyarmaya çalışması bu hususta hassasiyetini göstermektedir:

سَأَلَ رَجُلٌ سُقْرَاطَ[623] عَنْ مَاءِ الْبَحْرِ: لِمَ صَارَ مِلْحًا؟ فَقَالَ لَهُ: إِنْ أَخْبَرْتَنِيَ الَّتِي تَنْتَفِعُ بِهَا إِذَا عَلِمْتَ ذٰلِكَ أَخْبَـرْتُكَ السَّبَبَ فِـي مُلُوحَتِهِ.

Adamın biri Sokrat'a gelip "*Sence deniz suyu niçin tuzludur?*" diye sormuş. (Adamın lüzumsuz bir bilginin peşine düştüğünü gören) Sokrat "*Sen bana bu bilginin ne fayda sağlayacağını söyle, ben de sana onun neden tuzlu olduğunu söyleyeyim*" cevabını vermiş.[624]

Dünya tarihinde hemen hemen hiç değişmeyen ve tüm toplumlarda kendini gösteren sosyal fenomenlerden biri de ırka dayalı üstünlük iddiasıdır. Klasik Arap kaynaklarında rastladığımız bazı rivayetlerde mensup olduğu soy sebebiyle Sokrat'ın kimi asiller tarafından aşağılandığı kaydedilir. Sokrat'ın bu tür sataşmalara ve hakaretlere verdiği cevaplar ise can yakıcıdır. Bu konuda İbn Ebû 'Avn'ın derlemesinde yer alan bir rivayet şöyledir:

عَيَّرَ رَجُلٌ شَرِيفٌ وَضِيعُ النَّفْسِ سُقْرَاطَ بِحَسَبِهِ فَقَالَ لَهُ سُقْرَاطُ: إِنْ قُلْتُ إِنَّ حَسَبِي عَارٌ عَلَيَّ فَأَنْتَ عَارٌ عَلَى حَسَبِكَ!

---

[622] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 111.

[623] Mey Yusuf'un tahkikinde بقراط (Hipokrat) Abdülkâdir Ahmed'in tahkikinde ise سقراط (Sokrat) olarak kaydedilmiştir. Bu rivayeti Abdülkâdir Ahmed'in tahkikinden aldık.

[624] İbn Ebû 'Avn, *Kitâbü'l-Ecvibeti'l-müskite*, 42. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 123. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/172.

> Soylu ama ahlâksız bir adam, nesebi dolayısıyla Sokrat'ı kınamaya kalkınca Sokrat şöyle karşılık vermiş: "*Tut ki sülalem benim için bir utanç vesilesi. Ya sen? Sen bizzat kendi soyun için bir utanç kaynağısın!*"[625]

Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında Sokrat'a nispet edilen anekdotların önemli bir kısmını ise mizojini temalı rivayetler oluşturur. Çağındaki diğer filozoflar gibi Sokrat'ın da kadına bakışı temelde olumsuzdur. Ona nispet edilen bir dizi anekdot, kadın hakkındaki menfi düşüncelerini yansıtır niteliktedir. Bir örneği, rast geldiği bir manzara karşısında yaptığı şu trajikomik yorumda görülebilir:

رَأَى سُقْرَاطُ امْرَأَةً تَحْمِلُ نَارًا فَقَالَ: نَارٌ تَحْمِلُ نَارًا وَالْحَامِلُ شَـرٌّ مِنَ الْمَحْمُولِ!

> Sokrat bir keresinde, ateş koru taşımakta olan bir kadın görünce hemen şöyle bir tasvirde bulunmuş: "*Hayret, ateşi ateş taşıyor. Doğrusu taşıyan taşınandan beter!*"[626]

Sokrat'ın kadına karşı menfi bir bakış açısına sahip olmasının arka planında öncelikle yaşadığı toplum ve çağın genel kabulleri akla gelmektedir. Bununla birlikte, bazı rivayetlerden, filozofumuzun mizojinik söylem ve tavırlarının şekillenmesinde kendisiyle bir türlü geçinemediği karısının da rolü olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda kadın yergisi bağlamında Sokrat'a nispet edilen çok sayıdaki anekdottan sadece 2'si İbn Ebû 'Avn'ın derlemesinde yer almaktadır. Yine karısıyla olan geçimsizliği hakkında da *el-Ecvibetü'l-müskite*'de tek bir rivayete rastlanır.[627] O da kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevap bağlamındadır:

قِيلَ لِسُقْرَاطِيسَ: لِأَيِّ شَـيْءٍ تَزَوَّجْتَ بِامْرَأَةٍ دَمِيمَةٍ وَأَنْتَ جَسِيمٌ: فَقَالَ: لِأَنِّـي اخْتَـرْتُ مِنَ الشَّـرِّ أَقَلَّهُ.

---

[625] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 111. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/409; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 2/163; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 4/260; 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/82.

[626] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/239. Bu anekdot Diyojen'e nispetle de aktarılmıştır. Bkz. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/202.

[627] Karısıyla yaşadığı polemikleri konu alan rivayetler için bkz. Bayan Alioğlu, *Klasik Edeb Kaynaklarında Sokrat'a Nispet Edilen Anekdotik ve Hikemi Merviyyat* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 21-23.

Sokrat'a "*Kendin boylu poslu bir delikanlı olduğun halde neden gidip çirkin bir kadınla evlendin ki?*" diye sormuşlar. "*Şerrin boyutlarını olabildiğince küçültmek istedim de ondan*" cevabını vermiş.[628]

Sokrat'a göre erkekler açısından beğenilen özelliklere sahip olsa bile bunlar asla kadını masumlaştırmaz. Kadının albenili ve zarif oluşunun Sokrat tarafından nasıl görüldüğü, aşağıdaki anekdotta cevabını bulmaktadır:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: أَيُّ السِّبَاعِ أَحْسَنُ؟ قَالَ: اَلْمِرْأَة.

قِيلَ لَهُ: أَيُّ شَـيْءٍ أَحَدُّ مِنَ الْمِنْشَارِ؟ فَقَالَ: اَلسِّعَايَةُ.

Sokrat'a "*Yırtıcıların en sevimlisi hangisidir?*" diye bir soru sorulunca "*Kadınlar!*" demiş; "*Peki hangi şey testereden daha tahripkârdır?*" denilince de "*İspiyon*" cevabını vermiş.[629]

İbn Ebû Avn'ın derlemesindeki diğer Sokrat nükteleri, filozofumuzun muhtelif sorulara verdiği ilgi çekici cevaplar şeklinde karşımıza çıkar. Derin bir hikemi ve felsefi bakış açısına sahip bu nüktelerden birkaçıyla bu başlığı kapatalım:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: مَنْ أَخْطَبُ النَّاسِ؟ قَالَ: مَنْ حُبِسَ عَلَيْهِ النَّاسُ حُسْنَ خُطْبَتِه.

Sokrat'a "*En iyi hatip kimdir?*" diye sorulmuş. "*Hitabetinin güzelliğine insanların kapıldığı kişidir*" demiş.[630]

وَقِيلَ لَهُ: هَلْ مِنْ إِنْسَانٍ لاَ عَيْبَ فِيهِ؟ فَقَالَ: لَوْ كَانَ إِنْسَانٌ لاَ عَيْبَ فِيهِ كَانَ لاَ يَمُوتُ.

Sokrat'a "*Acaba şu dünyada kusursuz insan var mı?*" diye sormuşlar. "*Eğer öyle biri olsaydı*, *ölümsüz olurdu*" cevabını vermiş.[631]

سُئِلَ سُقْرَاطُ: أَيُّ شَـيْءٍ أَشَدُّ تَعَبًا: اَلنَّفْسُ أَوِ الْجَسَدُ؟ فَقَال: اَلنَّفْسُ؛

لِأَنَّ الْجَسَدَ إِنَّمَا يَتْعَبُ إِذَا كَانَ فِيهِ النَّفْسُ.

Sokrat'a "*Yorgunluğa hangisi daha çok maruzdur: Ruh mu, beden mi?*" diye sorulunca, "*Tabi ki ruh*" demiş, "*çünkü o olmadan beden, yorgunluğun ne olduğunu dahi bilmez.*"[632]

---

628 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 114. Bu nükte birçok kaynakta anonim olarak aktarılır. Bkz. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/223; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/23.

629 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 123. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/20.

630 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 122.

631 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 118. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 2/244; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 2/319.

### *3. Eflâtun*

Sokrat'ın öğrencisi Eflâtun, erken dönemlerden itibaren Müslüman coğrafyalarda da izi sürülen Grek asıllı bir filozoftur. Felsefi mirası ve kendisine nispet edilen anekdotik merviyat mütercimlerin ilgisini çekmiş ve diğer Yunan filozofları gibi ondan geriye kalan bu müktesebat da özel bir çabayla Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu kıymetli çevirilerden *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin payına 9 anekdot düşmüştür.

Müellifimizin Eflâtun'a nispetle anlattığı kayda değer anekdotlardan biri filozofların temel insani duygularda diğer insanlardan farklı oluşunu konu alır. Filozof sınıfının bu farklılığını anlamlandırmakta zorlanan birinin meseleyi doğrudan Eflâtun'a sorduğu onun da şu hakîmâne cevabı verdiği aktarılır:

قِيلَ لِأَفْلاَطُونَ: مَا بَالُكُمْ إِذَا أَصَابَكُمُ الشَّيْءُ الَّذِي يَسُرُّ لَمْ تُسَرُّوا؟ وَإِذَا أَصَابَكُمُ الشَّيْءُ الَّذِي يَغُمُّ لَمْ يَغُمَّكُمْ؟ قَالَ: لِأَنَّ الشَّيْئَيْنِ جَمِيعًا إِمَّا أَنْ يَتْرُكَانَا أَوْ نَتْرُكَهُمَا.

> Eflâtun'a "*Siz filozoflar neden sevinilecek şeye sevinmez ve üzülecek şeye üzülmezsiniz?*" diye sorulunca "*Çünkü*" demiş, "*ya sevinç ve keder (bizden ümidini keserek) çekip gider ya da bizler onlara (iltifat etmeyip) sırtımızı döneriz!*"[633]

Merak duygusuna ket vurulamayan insanın tabiatında bilge biriyle karşılaştığında ona her türlü suali tevcih etmek gibi bir özellik vardır. Diyojen ve Sokrat anekdotlarında örneklerini gördüğümüz bu durum ayniyle Eflâtun nüktelerinde de kendisini göstermektedir. Zaman zaman yerinde sorulara muhatap olan filozofun abes suallerle meşgul edildiği de vâkidir. Bununla birlikte sorunun mahiyeti ne olursa olsun, Eflâtun, muhataplarına sıra dışı, yer yer şaşırtan ve ibretamiz cevaplar vermeyi yeğlemiştir. Mesela yaşlı bir adamın saçını kınayla siyaha boyamasının hikmetini soran birine verdiği cevap bu türdendir:

قِيلَ لِأَفْلاَطُونَ: لِمَ يَخْضِبُ فُلاَنٌ بِالسَّوَادِ؟ قَالَ: يَكْرَهُ أَنْ يُؤْخَذَ بِحِنْكَةِ الشَّيْخِ.

---

632 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 118.

633 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 117. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/19; Ebü'l-Muzaffer Müeyyidüddevle Necmüddîn Üsâme İbn Münkız, *Lübâbü'l-âdâb*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetü's-Sene, 1987), 1/429.

Eflâtun'a "*Filan kişi niçin saçlarını siyah kına ile boyuyor?*" diye sorulmuş. "*Hayat tecrübesine sahip güngörmüş biri zannedilip de mesuliyet alır korkusuyla*" cevabını vermiş.[634]

Eflâtun'un en önemli öğrencisi dünya felsefe tarihine damgasını vuran, İslâm felsefesi üzerinde de büyük tesiri olan Aristoteles'tir. Müellifimizin aktardığı aşağıdaki rivayet Aristo'nun Eflâtun nezdindeki değerini gösterdiği gibi gerçek bir üstadın niceliği değil, niteliği önemsemesi gerektiğini öğütleyen temel bir eğitim felsefesini de yansıtır:

جَلَسَ أَفْلاَطُونُ يَوْمًا وَتَلاَمِذَتُهُ حَوْلَهُ سِوَى أَرِسْطَاطَالِيسَ، فَقَالَ: لَوْ وَجَدْتُ مُسْتَمِعًا وَاحِدًا لَتَكَلَّمْتُ، فَقِيلَ لَهُ: حَوْلَكَ أَيُّهَا الْحَكِيمُ أَلْفُ تِلْمِيذٍ، فَقَالَ: أُرِيدُ وَاحِدًا كَأَلْفٍ.

Bir gün Eflâtun ders verme amacıyla talebeleriyle bir araya gelmiş. Mecliste bir tek Aristo yokmuş. Eflâtun "*Dinleyecek bir kişi bulduğumda hemen derse başlayacağım*" deyince, talebeleri "*Efendim, şu an itibariyle etrafınızda dersinizi dinlemeye hazır tam bin kişi var!*" diyerek sitemde bulunmuşlar. Bunun üzerine büyük filozof "*Bana bin kişiye bedel bir kişi lâzım!*" demiş.[635]

Eflâtun'a nispet edilen anekdotların bir kısmı da insanoğlunun temel zaaf, tutku ve saplantılarını anlama çabasına dair soru-cevap formatındaki diyaloglardan oluşur. Yöneltilen bu tarz sorular, dikkatli bir gözlem yeteneği ve derin bir tefekkür dünyasına sahip büyük filozof tarafından hakimâne biçimde cevaplanmıştır. Bu mealdeki örneklerden biri şöyledir:

سُئِلَ أَفْلاَطُونُ عَنْ رَجُلٍ كَانَ يُحِبُّ قَيْنَةً حُبًّا شَدِيدًا. لِمَ يُحِبُّهَا؟

قَالَ لِأَنَّهُ لَيْسَ يَعْرِفُ شَيْئًا خَيْـرًا مِنَ الْقَيْنَةِ.

Eflâtun'a "*Bir adam bir şarkıcı kadına âşık olup tutuldu, onun bu kadına olan tutkusunun sebebi nedir acaba?*" diye sorulunca, Eflâtun "*Çünkü*" demiş, "*henüz bu adam, o kadından daha üstün bir değerle karşılaşmış değil!*"[636]

Kimi filozoflar bilgili ve basiretli insanların kibirli olmasını muhal görür. Zira insan, fani ve eksik bir varlık olduğu için büyüklenmek ona yaraşır bir sıfat değildir. Aşağıda-

[634] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 119. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/19; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/364.
[635] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 121.
[636] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 117.

ki diyaloga bakılacak olursa Eflâtun'un nazarında tekebbür, bir süreliğine sahip olunan meziyetleri "baki zannetmek" gafletinden kaynaklanır:

وَقِيلَ لَهُ: مَا لِلْمُحِبِّيـنَ لِبُعْدِ الصَّوْتِ يَصْغُرُ عِنْدَهُمْ كُلُّ شَـيْءٍ؟ قَالَ: لِأَنَّهُمْ بِجَهْلِهِمْ يَظُنُّونَ أَنَّ بُعْدَ أَصْوَاتِهِمْ بَاقٍ عَلَيْهِمْ.

Eflatun'a "*Niçin şöhret delilerine etraflarındaki her şey (ve herkes) cüce görünür?*" diye sorulmuş. "*Çünkü onlar*" demiş, "*cahillikleri sebebiyle şöhretlerinin daimî olduğunu sanırlar.*"[637]

Büyük filozofların ve hakikat yolcularının ortak özelliklerinden birisi de para kazanma hırsı, mal biriktirme tutkusu ve dünyalık sevdası gibi "mânevi hastalıklardan" arınmış olmalarıdır. Eflâtun bu hakikatin sebebini veciz bir şekilde şöyle açıklar:

قِيلَ لِأَفْلاَطُونَ: لِمَ لاَ تَجْتَمِعُ الْحِكْمَةُ وَالْمَالُ؟ قَالَ: لِعِزَّةِ الْكَمَالِ.

Eflâtûn'a "*Bilgelik ve para neden bir araya gelmez*" diye sorulmuş. "*Olgunluğun verdiği izzet buna müsaade etmez de ondan*" cevabını vermiş.[638]

Eflâtun, sahip olduğu devasa müktesebat ve ortaya koyduğu felsefi nazariyelerle henüz hayattayken büyük bir şöhrete kavuşmuş, felsefi muhitlerde daima hayranlık uyandırmış bir filozoftur. Bu başarısının sırrını soran haylaz bir gence şöyle bir hayat dersi vermiştir:

قَالَ بَعْضُ الْأَحْدَاثِ لِأَفْلاَطُونَ: كَيْفَ قَوِيتَ عَلَى أَنْ عَرَفْتَ هٰذَا الْعِلْمَ كُلَّهُ؟ قَالَ: لِأَنِّي أَفْنَيْتُ دُهْنًا فِي السِّرَاجِ أَكْثَرَ مِنَ الشَّرَابِ الَّذِي شَرِبْتَهُ فِي عُمْرِكَ كُلِّهِ.

Yeni yetme gençlerden biri Eflâtun'a (hayret ve gıpta içerisinde) "*Bu kadar ilim irfanı öğrenme kudretini nasıl elde ettin?*" diye sorunca Eflâtun şöyle demiş: "*Senin ömrün boyunca içtiğin şaraptan daha fazla gaz yağını geceleri dersek çürüterek harcamak suretiyle!*"[639]

---

637 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 117.

638 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 122. Se'âlibî, *el-İ'câz ve'l-îcâz*, 120; Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, 174; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/170; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 1/433; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/22.

639 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 124. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 4/23.

### *4. Büyük İskender*

Makedonya kralı Büyük İskender, Aristo'nun öğrencisi olup kendisinden dil, edebiyat, siyaset ve felsefe üzerine 3 yıl ders almıştır.[640] Oldukça kısa bir zaman diliminde büyük devletlere diz çöktürüp devasa bir imparatorluk kuran İskender hem doğuda hem de batıda efsaneleşmiş, adı destanlara konu olmuş bir şahsiyettir. Öyle ki; "İskendernâme" isimli bir edebî tür ortaya çıkmış; Pers, Arap ve Türk edebiyatında onun efsanevi hikâyelerini anlatan çok sayıda manzum ve mensur eserler kaleme alınmıştır.[641]

*el-Ecvibetü'l-müskite*'de beş anekdotuna yer verilen Büyük İskender'in bu derlemedeki iki anekdotu Pers imparatoru III. Dârâ ile mücadelesini konu alır. Kral olduktan sonra III. Dârâ'ya savaş açma planları yapan İskender düşmanın kalabalık ve güçlü olduğuna dair uyarılar almıştır. Bu uyarı karşısında sarf ettiği sözler onun cesareti ve gözükaralığı kadar edebiyat sahasındaki kudretini de gösterir:

قِيلَ لِلْإِسْكَنْدَرِ: إِنَّ فِي عَسَاكِرِ دَارَا ثَلاَثَمائَةِ أَلْفِ رَجُلٍ. فَقَالَ: إِنَّ الطَّبَّاخَ الْحَاذِقَ لاَ يَخَافُ مِنْ كَثْرَةِ الْغَنَمِ.

> Büyük İskender'e "*Dârâ'nın ordusunda tam üç yüz bin savaşçı varmış, bu rakam seni ürkütmüyor mu?*" denildiğinde "*İşinin ehli bir aşçı koyunların çokluğundan korkmaz!*" cevabını vermiş.[642]

Aşağıdaki anekdotta ise III. Dârâ'yı cenk meydanında mağlup eden Büyük İskender'e, bu hükümdarın karısıyla ilgili sunulan bir teklif söz konusudur. İskender'in bu teklife verdiği cevap hakimânedir:

قِيلَ لِلْإِسْكَنْدَرِ: لَوْ تَزَوَّجْتَ امْرَأَةَ دَارَا، قَالَ: قَبِيحٌ أَنْ تَغْلِبَ النِّسَاءُ مَنْ غلَبَ الرِّجَالَ.

> İskender'e "*Dârâ'ın karısını alsana*" denilmiş. "*Bunca cengâveri mağlup eden bir yiğidin kadınlara yenilmesi yakışık alır mı?*" demiş.[643]

---

640 Mahmut Kaya, "İskender", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/555.

641 Detaylı bilgi için bkz. İsmail Avcı, *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed Rıdvân'ın İskendernâmesi* (Balıkesir Üniversitesi, 2013).

642 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 115. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/151; Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, 133; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 2/93; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 6/7; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 1/83; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/17.

Bilindiği üzere tarih boyunca hükümdarların etrafından dalkavuklar ve ispiyoncular eksik olmamıştır. Rivayetlere bakılırsa İskender de bunun istisnası değildir. Bir gammazcıyla arasında geçen aşağıdaki diyalog bu ferasetli liderin ispiyon ve ispiyonculara karşı hassas tavrını göstermektedir:

وَشَى وَاشٍ إِلَى الْإِسْكَنْدَرِ بِرَجُلٍ فَقَالَ: أَتُحِبُّ أَنْ نَقْبَلَ مِنْكَ مَا قُلْتَ فِيهِ عَلَى أَنْ نَقْبَلَ مِنْهُ مَا قَالَ فِيكَ؟ قَالَ: لاَ. قَالَ: فَكُفَّ عَنِ الشَّرِّ يَكُفَّ عَنْكَ.

İskender bir adamı kendisine ispiyonlayan birine "*Bu zat hakkında verdiğin her bilgiyi doğru sayacağız, tabii ki onun da senin hakkında söyleyeceği her şeyi doğru kabul etmek şartıyla, ne dersin?*" demiş. Adamın "*Asla olmaz!*" cevabı üzerine İskender tavsiyesini yapmış: "*Kötülükten uzak dur ki ucu sana dokunmasın!*"[644]

Büyük İskender merviyatı içerisinden aktaracağımız şu son anekdot ise bu büyük komutanın, kendisine verilen hediyelere karşı takındığı sıra dışı bir tavrını konu alır. Bu tavrının izahı da yine bir o kadar ilginçtir:

أُهْدِيَ إِلَى الْإِسْكَنْدَرِ آنِيَةٌ مِنْ فَخَّارٍ فَاسْتَحْسَنَهَا ثُمَّ أَمَرَ بِكَسْرِهَا فَسُئِلَ عَنْ ذٰلِكَ فَقَالَ: كَسَرْتُ الْأَشْيَاءَ الَّتِي كَانَتْ تَنْكَسِرُ عَلَى يَدِ الْخَدَمِ وَاحِدًا وَاحِدًا فَتَهَيَّجَ لِيَ الْغَضَبُ، فَأَرَحْتُ نَفْسِي مِنْهَا فِي مَرَّةٍ وَاحِدَةٍ.

İskender'e kilden yapılma bir dizi kap hediye edilince, bunları çok beğendiği halde hepsinin kırılması talimatını vermiş. Sebebi sorulunca da "*(Sakar) hizmetçilerin elinde teker teker kırılıp her defasında moralim bozulacağına, hepsini bir defada kırdırıp kendimi bu dertten tümüyle kurtarırım daha iyi!*" demiş.[645]

---

643 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 115. Başka bir rivayete göre Dârâ'nın karısıyla değil kızıyla evlenmesi tavsiye ediliyor. Bkz. Husrî, *Zehrü'l-âdâb*, 1/256.

644 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 118. Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 4/150; Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 3/514; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/30; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 3/292; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 268.

645 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 114. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/22.

### *5. Aristo*

Eflâtun'un akademisinde 20 yıl kadar tedrisat gören en gözde öğrencisi Aristo dünya felsefi mirasında adından en çok söz ettiren İlkçağ Yunan filozofudur.[646] İslâm felsefe geleneği üzerinde de derin etkileri olan bu büyük filozof Arap edebiyatı sahasında kalem oynatan erken dönem Arap müelliflerinin de ilgisini çekmiştir. O nedenle klasik edebi literatürde Aristo'ya nispet edilen anekdotların sayısı hiç de az değildir.

İbn Ebû 'Avn derlemesinin "Filozof Cevapları" bölümünde Aristo'ya nispetle dört anekdot aktarır. Bu anekdotların tamamı soru cevap formatında karşımıza çıkar. Bunların belki de en dikkat çekici olanı, tanrının varlığına dair delil isteyen hocasına verdiği şu derinlikli cevabıdır:

قَالَ أَفْلاَطُونُ لِأَرِسْطَاطَالِيسَ: مَا الدَّلِيلُ عَلَى الْبَارِئِ؟

قَالَ: لَيْسَ شَيْءٌ مِنْ خَلْقِهِ بِأَدَلَّ عَلَيْهِ مِنْ شَيْءٍ.

> Bir gün hocası Eflâtûn, Aristo'ya "*Tanrının var oluşunun en kuvvetli delili nedir?*" diye sormuş. Aristo şöyle bir cevap vermiş: "*Delil olmak cihetiyle yaratılmışlardan hiçbiri diğerinden daha üstün değil ki! (Her şey onun varlığına delildir!)*"[647]

İnsanın tabiatı ve zaafları üzerine de kafa yoran büyük filozof, insanın özü, özellikleri ve kırılgan taraflarına dair farklı sorulara da muhatap olmuştur. Bu konuda kendisine atfedilen aşağıdaki cevabı aynı zamanda bir bilgelik dersidir:

قِيلَ لِأَرِسْطَاطَالِيسَ: مَا أَعْسَرُ الْأَشْيَاءِ عَلَى الْإِنْسَانِ؟ قَالَ: اَلسُّكُوتُ.

> Aristotales'e "*İnsan için tahammül edilmesi en zor şey nedir?*" diye sorulmuş. "*Susmaktır*" cevabını vermiş.[648]

Gerçek bir belagat ustası olan filozofumuz, "*akıllı insanın sahip olması, her dem yanında bulundurması gereken şey*"in ne olduğunu ilginç bir metafor üzerinden açıklar:

---

[646] Mahmut Kaya, "Aristo", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/375.

[647] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 121. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/410.

[648] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 114. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/410. İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, 52.

قِيلَ لِأَرِسْطَاطَالِيسَ: أَيُّ الْأَشْيَاءِ الَّتِي يَنْبَغِي لِلْإِنْسَانِ أَنْ يَقْتَنِيَهَا؟

فَقَالَ: اَلْأَشْيَاءُ الَّتِي إِنْ غَرِقَتْ بِهِ سَفِينَةٌ سَبَحَتْ مَعَهُ.

Bir gün Aristotales'e "*Aklı başında bir insanın yanında tutması gereken şeyler nelerdir?*" diye sormuşlar. "*Gemisi battığında yüzerek yanında götürebileceği şeyler!*" yanıtını vermiş.[649]

Esasen Aristo'nun bu sözündeki yaklaşım, hocasının hocası Sokrat'ın eğitim anlayışına denk düşmektedir. Şöyle ki; Sokrat hakiki öğrenmeyi, tıpkı çağdaşı diğer filozoflar gibi bilginin sadece yazı materyallerine kaydedilmesinden ibaret görmemekteydi.[650] Ona göre gerçek ve sağlam öğrenme, ancak bilginin akıl ve hafızaya nakşedilmesiyle mümkün olabilirdi. Bu mânada kendisine atfedilen aşağıdaki birkaç söz, farklı ifade formları içerisinde Müslüman ilim adamları tarafından da sıkça tekrarlanmıştır:

مَالُ الْعَالِمِ مَعَهُ حَيْثُ سَلَكَ.

Âlim nereye giderse, sahip olduğu şey de (ilim de) onunla gider.[651]

اِقْتَنُوا مَا إِذَا كَسَرَ بِكُمْ فِي الْبَحْرِ سَبَحَ مَعَكُمْ.

Öyle bir şey (mal ya da servet) edinin ki, deniz ortasında geminiz batacak olsa, sizinle birlikte sahile yüzebilsin.[652]

لِتَكُنْ عِنَايَتُكَ بِتَدْوِينِ الْحِكْمَةِ فِي نَفْسِكَ أَبْلَغَ مِنْ عِنَايَتِكَ بِتَدْوِينِهَا فِي جُلُودِ الْبَهَائِمِ.

Hikmeti (bilgiyi) hayvan derilerine kaydetme titizliğinden daha fazlasını zihnine kaydetme noktasında sergile.[653]

Aristo'ya göre insan, kötü şeylere bulaşsa dahi "insan" olmak itibariyle özünde iyidir. Dolayısıyla o, kötü eylemlerde bulunan insanlarla ilişkilerin büsbütün koparılması taraftarı değildir. Onun, sosyal ilişkilere de uyarlanabilecek aşağıdaki hümanist bakış açısı, ifade edildiği dönem göz önüne alındığında oldukça modern bir yaklaşım da sayılabilir:

---

649 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 115. İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, 53; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 1/193.

650 Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, thk. Abdurrahman Bedevî (Kuveyt: Menşûrâtü Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyye, 1985), 42.

651 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye fi*, 80.

652 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye fi*, 80.

653 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye fi*, 83.

قِيلَ لِأَرِسْطَاطَالِيسَ وَنُظِرَ إِلَيْهِ يُمَرِّضُ رَجُلاً شِرِّيرًا: أَتَصْنَعُ الْخَيْرَ إِلَى صَاحِبِ الشَّرِّ؟ فَقَالَ: لَمْ أَصْنَعْ ذٰلِكَ لِلشَّرِّ، إِنَّمَا صنَعْتُهُ للْإِنْسَانِ.

Aristotales'i şirret bir adamı tedavi ederken görenler sormuşlar: "*Sen kötü kalpli bir insana iyilikte mi bulunuyorsun?*" Şöyle cevap vermiş: "*Ben bu iyiliği kötüye yahut kötülüğe değil, bir insana yapıyorum!*"[654]

### *6. Anonim Filozoflar*

İbn Ebû 'Avn, yukarıdaki filozoflar dışında, adları kaynaklarda sarahaten zikredilmeyen bazı bilge, hakîm ve filozoflara ait rivayetlere de yer vermiştir. Filozof nükteleri içerisinde sayıca büyük bir yekûn tutan (43 adet) bu rivayetler kitabın telif metoduna uygun biçimde daha ziyade soru-cevap formatında karşımıza çıkmaktadır. Müellifimiz bu rivayetleri aktarırken [فَيْلَسُوف] ve [حَكِيم] gibi birtakım standart terimler kullanmış ve çoğu anekdota [قِيلَ لِحَكِيمٍ] , [قِيلَ لِفَيْلَسُوفٍ] , [قِيلَ لِبَعْضِ الفَلَاسِفَةِ] ve [قِيلَ لِبَعْضِ الحُكَمَاءِ] şeklinde birkaç şablonik ifadeyle giriş yapmıştır. Bu başlık altında anonim tarzdaki bazı filozof ve bilge nükteleri sunulacaktır:

Filozoflar maddi ve bedensel ihtiyaçların yeri geldiğinde geri plana atılabilmesine rağmen insanı insan yapan akli ve düşünsel özelliklerin, öğrenme merakının, hikmet arayışının hiçbir zaman devre dışı bırakılamayacağını değişik vesilelerle vurgularlar. Aşağıdaki anekdotta bu geleneksel temanın başarılı bir sunumunu görmekteyiz:

قِيلَ لِفَيْلَسُوفٍ: لَا تَنْظُرْ فَغَمَضَ عَيْنَيْهِ، وَقِيلَ لَهُ لَا تَسْمَعْ فَسَدَّ أُذُنَيْهِ، وَقِيلَ لَهُ لَا تَتَكَلَّمْ فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى فَمِهِ، وَقِيلَ لَهُ لَا تَعْلَمْ قَالَ: لَا أَقْدِرُ.

Filozofun birine "*Görme!*" denilmiş, gözlerini yummuş. "*Duyma!*" denilmiş, kulaklarını tıkamış. "*Konuşma!*" denilmiş, eliyle ağzını kapatmış. Nihayet "*Bilme!*" denilmiş, "*İşte bu elimde değil!*" demiş.[655]

Zihin dünyaları sürekli olarak yaratılma, var oluş, hayat-ölüm düalitesi, evrenin başlangıç ve sonu, insanoğlunun varlık hiyerarşisindeki ontolojik pozisyonu, madde-mâna

[654] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 120.

[655] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 110. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/33; Ebü'l-Feth Tâcüddîn eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Abdülazîz Muhammed el-Vekîl (Kahire: Müessetü'l-Halebî, 1968), 2/172.

ilişkisi, ahlaki erdemler vs. gibi varoluşsal ve etik meselelerle çalkalanan filozoflar dış dünyanın gözüyle genellikle sefil, karamsar, kaygı dolu ve mutsuz olarak görülmektedir. Ancak onlar bu durumu zaten insan olmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak kabul etmektedir. Bütün bu meseleler kısa bir diyalogda veciz bir üslupla ifade edilmiştir:

قِيلَ لِبَعْضِ الْفَلَاسِفَةِ: أَخْرِجْ هٰذَا الْغَمَّ مِنْ قَلْبِكَ، قَالَ: لَيْسَ بِـإِذْنِي دَخَلَ.

Filozofun birine "*Çıkar at şu gönlündeki derdi tasayı*" denildiğinde "*Bana sorarak girmedi ki!*" demiş.[656]

Anonim filozof nüktelerinin bir bölümü bilgelik konusunda insanlara yapılmış özlü tavsiyeler mahiyetindedir. Sözgelimi aşağıdaki rivayette hikmetin insana kazandırdığı temel hasletlerden biri söz konusu edilmektedir:

قِيلَ لِفَيْلَسُوفٍ: بِأَيِّ شَيْءٍ حَظِيتَ مِنَ الْحِكْمَةِ؟ فقَالَ: بِأَنِّي أَفْعَلُ مَا يَجِبُ عَلَيَّ اخْتِيَارًا.

Bir filozofa *"Bilgelikten ne öğrendin?"* diye sorulunca*, "Sorumlulukları özgür irademle yerine getirmeyi"* cevabını vermiş.[657]

Bilgi ve hikmete âşık insanlar olarak filozof tayfası, bekleneceği üzere bilginin kaynağına değil, bizatihi onun kendisine itibar eder. Dolayısıyla onlar, değer atfettikleri bir bilgiyi kimliğine ve statüsüne bakmadan ve herhangi bir komplekse kapılmadan herkesten tahsil etmeyi bilmişlerdir. Nitekim filozofun biri bu minvalde yöneltilen eleştirel bir soruya bilgelerin ittifakla benimsediği temel bir prensiple cevap vermektedir:

قِيلَ لِبَعْضِ الْحُكَمَاءِ: مَا بَالُكُمْ لَا تَأْنَفُونَ؟ قَالَ: لِأَنَّا عَلِمْنَا أَنَّ الْعِلْمَ نَافِعٌ مِنْ حَيْثُ أُصِيبَ.

Bir bilgeye "*Siz filozoflar neden (önünüze gelen herkesten) bilgi alıyor ve bunda bir beis görmüyorsunuz?*" denildiğinde "*Çünkü*" demiş, "*bizler, nereden ve kimden gelirse gelsin bilginin faydalı olduğuna inanan insanlarız.*"[658]

Bilgelere göre bir meseleyi anlamış olmak, bir anlamda cehaletten kurtulmak anlamına geleceğinden başlı başına bir mutluluk sebebidir. Dolayısıyla "öğrenme ameliyesi" ilim talibine muhakkak bir haz ve saadet verir. Eğer bu söz konusu olmuyorsa talib-i ilim

---

656 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 110. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/107; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/526; Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 5/295.

657 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 111.

658 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 112. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/19; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 4/42.

hem niyeti hem samimiyeti bakımından sorgulanmayı hak eder. İyi bir eğitimci ve gözlemci olduğu anlaşılan bir filozofla öğrencisi arasında gerçekleşen aşağıdaki diyalog bahsi geçen meseleye dair güzel bir örnektir:

قَالَ فَيْلَسُوفٌ لِتِلْمِيذٍ لَهُ فَهَّمَهُ شَيْئًا: أَفَهِمْتَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: كَذَبْتَ، قَالَ: كَيْفَ؟ قَالَ: لِأَنَّ دَلِيلَ الْفَهْمِ السُّرُورُ، وَلَمْ أَرَكَ سُرِرْتَ.

Bir filozof, rahle-i tedrisindeki bir öğrencisine "*Konuyu anladın mı evladım?*" diye sormuş. Öğrencisi "*Evet*" cevabını verince filozof "*Yalan söyledin!*" demiş. Afallayan öğrenci "*Bunu nasıl fark ettiniz ki?*" deyince üstadı izah etmiş: "*Anlamış olmanın belirtisi yüze sevincin yansımasıdır, hâlbuki ben senin yüzünde böyle bir mutluluk emâresi göremiyorum!*"[659]

Filozoflar sadece soyut meselelere dair imal-i fikirde bulunan, sosyal hayattan büsbütün kopuk münzeviler değildir. Sayısız klasik anekdot, düşünceye herkesten fazla değer veren bu asil zümrenin tecrübe edilen pratik hayata dair de önermelerde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle bir ahlakçı olarak çevrelerindeki insanlara ders vermek istediklerinde, bunu, sıradan insanların beylik üsluplarıyla değil, yer yer dolaylı anlatımlara kayan, çoğu defa da muhataplarını ironi, mecaz, istifham-ı inkarî vb. yollarla etkileyen sarsıcı üsluplarla gerçekleştirirler. Aşağıdaki örnekte, bir hırsızlık girişimini masum kılma adına örülen bir kılıfın, bir filozof tarafından ustaca nasıl bertaraf edildiğini görebiliriz:

رَأَى بَعْضُ الْفَلَاسِفَةِ رَجُلاً يَحْمِلُ حِجَارَةً لَهُ قَدْ أَعَدَّهَا لِبِنَاءِ بَيْتِهِ، فَاسْتَحْيَا مِنْهُ، وَقَالَ: لَمْ أَعْلَمْ أَنَّهَا لَكَ، فَقَالَ: فَحَيْثُ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّهَا لِي، لَمْ تَعْلَمْ أَنَّهَا لَيْسَتْ لَكَ"

Bir filozof, kendi evinin inşaatında kullanılmak üzere kesip hazırladığı taşları bir adamın sırtlanıp götürmekte olduğunu fark eder. Adam biraz utanıp sıkılarak "*O taşların size ait olduğunu bilmiyordum*" der. Filozofsa şu karşılığı verir: "*Hadi onların bana ait olduğunu fark edemedin, sana ait olmadığını da mı bilmiyordun?!*"[660]

[659] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 120. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/20; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/96.

[660] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 112. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/246.

Takip eden anekdotta ise gelen geçene küfürler savuran nesebi gayri sahih bir adamın durumuna ilişkin ancak bir filozof perspektifinden yapılabilecek trajikomik bir yorum göze çarpar:

نَظَرَ بَعْضُ الْفَلاَسِفَةِ إِلَى رَجُلٍ مَدْخُولِ النَّسَبِ يَسُبُّ رَجُلاً فَقَالَ: لَعَلَّهُ يَعْنِي أَبَاهُ وَهُوَ لاَ يَعْلَمُ.

Bir filozof nesebi şüpheli bir adamın bir başka adama sövüp saydığını görünce "*Kim bilir*" *demiş,* "*belki de farkında olmadan kendi babasına küfrediyordur.*"[661]

Bazı nevadir örneklerinde ise filozof karakterini, muhatabını ağır şekilde aşağılarken buluruz. Bu tip anlatılar genelde bir filozofa yöneltilen hakarete, filozofun karşı bir atağını içerir. Muhtevasında edebî sanatlardan hüsnü talilin de yer aldığı çarpıcı bir örnek şöyledir:

قَالَ رَجُلٌ لِفَيْلَسُوفٍ: يَا أَبْخَرُ، فَقَالَ: لاَ تَعْجَبْ مِنْ هٰذَا، فَقَدْ عَفِنَتْ فِي فَمِي أَقَاوِيلُ كَثِيرَةٌ لاَ يَنْبَغِي أَنْ أَلْفِظَهَا بها، لَوْ شَمَمْتَهَا لَكَانَتْ أَنْتَنَ.

Adamın biri bir bilgeye "*Ağzın leş gibi kokuyor!*" diye açıktan açığa hakaret edince, bilge şöyle karşılık vermiş: "*Bu son derece normal. Zira söylemem gerektiği halde ağzımı kapalı tutarak içime attığım o kadar nahoş söz var ki, eğer onların iğrenç kokusunu duysaydın daha da iğrenirdin!*"[662]

Hakikat peşinde koşan, doğruya ulaşmak için sıradan insana nispetle olağanüstü çaba sarf eden filozof, yine de kendisini hakikatin mutlak bilgisine sahip kişi olarak kabul etmez. Doğru sanılan her bilgi, her halükârda tashih edilmeye muhtaç olmaktan kurtulamaz. Bir filozofun, kendisine yöneltilen bir soruya verdiği aşağıdaki cevapta, bir tevazu dersinin yanı sıra, bilginin ifade ettiği hakikat değerinin değişebileceğine dair bilgece bir saptama da vardır:

قِيلَ لِبَعْضِ الْحُكَمَاءِ: أَلاَ تَتَدَارَكُ كُتُبَكَ؟ قَالَ: فَمَنْ يَتَدَارَكُنِي أَنَا.

[661] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 122.
[662] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 116. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/170.

Bir bilgeye "*Kitaplarında düzeltme yapsana*" denilmiş. "*Peki ama beni (bendeki bilgileri) kim düzeltecek?!*" cevabını vermiş.[663]

Müslümanıyla, gayrimüslimiyle öteden beri hayat, varoluş, hayatın anlamı gibi konuların yanı sıra ölüm ve ölüm sonrası için de kafa yoran filozoflar, bilhassa dünya hayatı, ölüm ve ebedi hayat arasındaki ilintileri yorumlamada bazen birbirine yaklaşan bazen de birbirinden çok uzak düşen yorumlarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda, kökleri Antik Çağ'ın Grek filozoflarına kadar uzanan konuya dair kimi rivayetlerin, Müslüman bilgelere ilham kaynağı olacak ölçüde birbirine yaklaşması ise hakikaten şaşırtıcıdır. Müslüman ilim adamlarının sahiplendiği aşağıdaki pek meşhur rivayet, farklı yüzyıllarda, farklı coğrafyalarda ve farklı inanç sahiplerince ölüm olgusuna ortak bir perspektiften nasıl bakılabildiğini göstermesi yönünden oldukça dikkat çekicidir:

كَتَبَ حَكِيمٌ إِلَى حَكِيمٍ: صِفْ لِيَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ: اَلدُّنْيَا حُلْمٌ، وَالْآخِرَةُ يَقَظَةٌ، وَالْمُتَوَسِّطُ بَيْنَهُمَا الْمَوْتُ، وَنَحْنُ فِي أَضْغَاثٍ.

Bir bilge, kendisinden dünya ve ahiret hayatını tanımlamasını isteyen bir başka bilgeye şunları yazmış: "*Şu dünya hayatı bir rüya evresidir, Ahiret hayatı ise gerçek bir uyanıştır. İkisinin arasında geçişi sağlayan bir köprü vardır: Ölüm. Bizlerin ölüm gerçeğiyle uyanıncaya kadar tecrübe ettiklerimiz ise ne olduğu anlaşılamayan karışık rüyalardır.*"[664]

Ölüm hakikatini künhüyle kavrayabilen insanlar için Azrail ile nerede ve ne zaman randevulaşıldığının bir ehemmiyeti yoktur. Pek çok insan ata diyarında, baba ocağında ve dostlar mabeyninde hayata göz yummayı önemsese de olaylara ve olgulara nispeten daha gerçekçi bir perspektifle yaklaşan filozoflar için bu böyle değildir. Mesela o yüzden, Azraille yolu gurbet diyarında kesişen bir filozofun, ahbabının bir sorusuna verdiği yanıtta bu kaygısızlığı görebiliriz:

وقِيلَ لِآخَر: أَتَمُوتُ فِي أَرْضِ غُرْبَةٍ؟ فَقَالَ: لَيْسَ بَيْنَ الْمَوْتِ فِي الْوَطَنِ والْغُرْبَةِ فَضْلٌ، لِأَنَّ المَوْتَ فِي جَمِيعِ الْمَوَاضِعِ وَاحِدٌ.

---

663 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 117. Bu Arapça cümle şöyle anlaşılmaya da müsaittir: (Yaşı oldukça ilerlemiş, bu yüzden de sağlığını kaybetmek üzere olan) bir bilgeye "*Şu kitap telifi işiyle ilgilenmeye devam etsene*" denilmiş. "*O zaman bu hali harapla kim ilgilenecek?*" yanıtını vermiş.

664 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 118. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1993), 119.

Bir filozofa "*Öle öle bir gurbet diyarında mı öleceksin?*" denildiğinde "*Vatanda ölmekle gurbette ölmek arasında bir farklılık yoktur. Ölüm her yerde ölümdür!*" demiş.[665]

Antik Roma medeniyetinde hatipler, sosyal hiyerarşide son derece imtiyazlı bir mevkie sahip olmuş, saray ile reaya arasındaki ilişkilerde dengeleyici bir rol üstlenmişlerdir. Pek çok filozof açısından ise hatipler, olguları olduğundan farklı gösterme noktasında sanat icra eden son derece yetenekli bir zümredir. Anonim bir filozof nüktesinde, bu zümrenin icra ettiği sanatın hem inceliğine dair bir tespit hem de eleştirisine dair latif bir ima yer almaktadır:

قِيلَ لِفَيْلَسُوفٍ: أَيُّ شَيْءٍ عَمَلُ الْخَطِيبِ؟ قَالَ: أَنْ يُصَيِّرَ الشَّيْءَ الصَّغِيرَ عَظِيمًا بِالْكَلَامِ، وَالشَّيْءَ الْعَظِيمَ صَغِيرًا بِالْكَلَامِ.

Bir filozofa "*Hatip ne yapar?*" diye sorulmuş. Şu cevabı vermiş: "*Sarf ettiği sözlerle değersiz bir şeye kıymet kazandırır; kıymetli bir şeyi de değersiz hale getirir?!*"[666]

Anonim filozof nüktelerinin hatırı sayılır bir bölümü, çok farklı konulara dair soru-cevap formatında tasarlanmış kısa diyaloglardan oluşur. Konular zenginlik-fakirlik, hayat-ölüm, ahlaki değerler ve zaafla ya da karşılaşılan herhangi bir duruma ilişkin ilginç yorum ve değerlendirmeler içeren geniş bir repertuvara sahiptir. Aşağıda, konu tasnifine gidilmeksizin, bu türden kısa diyalogların en çarpıcı olanlarına ait bir seçki yer almaktadır:

قِيلَ لِفَيْلَسُوفٍ أَعْمَى حَضَرَتْهُ الْوَفَاةُ: كَمْ أَتَى عَلَيْكَ مِنَ الْعُمْرِ؟ قَالَ: لَيْلَةٌ وَاحِدَةٌ.

Ölüm döşeğinde yatmakta olan ve gözleri anadan doğma kör bir filozofa sormuşlar: "*Ne kadar ömür sürdün?*" Cevap vermiş: "*Uzun tek bir gece.*"[667]

قِيلَ لِفَيْلَسُوفٍ: أَيُّ شَيْءٍ أَحْسَنُ فِي الْعَالَمِ؟ قَالَ: حُسْنُ الذِّكْرِ.

Filozofun birine "*Bu dünyada en güzel şey nedir?*" şeklinde bir soru yöneltilmiş. "*Hayırla yâd edilmek*" cevabını vermiş.[668]

---

[665] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 116. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/510; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 69; İbn Düreyd, *el-Mücтenâ*, 53; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/23.

[666] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 116. Bu anekdot Sokrat'a nispetle de aktarılır. Bkz. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 1/100.

[667] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 122.

قِيلَ لِبَعْضِ الْحُكَمَاءِ: مَا أَعَمُّ شَيْءٍ نَفْعًا؟ قَالَ: فَقْدُ الْأَشْرَارِ.

Bir bilgeye "*Faydası bütün herkese dokunacak şey nedir?*" diye sorulmuş. "*Kötülerin ortadan kaybolması!*" cevabını vermiş.[669]

قَالَ رَجُلٌ لِفَيْلَسُوفٍ: فُلَانٌ عَابَكَ بِكَذَا وَكَذَا، قَالَ: لَقَدْ لَقِيتَنِي بِقِحَتِكَ بِمَا اسْتَحْيَا الرَّجُلُ مِنْ اِسْتِقْبَالِي بِهِ.

Adamın biri bir filozofa gelerek "*Filanca kişi şu şu özelliklerinden dolayı arkandan verip veriştiriyor*" deyince, filozof "*bakıyorum da*" demiş, "*o herifin hicap duyup yüzüme söylemeye cesaret edemediği hususları maşallah arsızlığın sayesinde karşıma dikilip bir bir saydırıyorsun!*"[670]

سُبِيَ بَعْضُ الْفَلَاسِفَةِ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ أَرَادَ شِرَاءَهُ: لِأَيِّ شَيْءٍ تَصْلُحُ؟ قَالَ: لِلْحُرِّيَّةِ.

Filozofun biri esir düşmüş. (Köle pazarında) onu satın almak isteyen bir müşteri "*Neye elverişlisin?*" diye sorunca "*Özgürlüğe*" deyivermiş.[671]

نَظَرَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ إِلَى سَائِلٍ يَشْكُو مَعَ الْغَدَاةِ، فَقَالَ: تَشْكُو وَأَنْتَ بَعْدُ فِي أَوَّلِ النَّهَارِ.

Bilgenin biri sabah saatlerinde yiyecek bir şey bulamadığı için sızlanıp durmakta olan bir dilenciye tesadüf edince "*Üzüntünü bu kadar hoyratça kullanma!*" demiş, *"zira henüz günün başındasın!*"[672]

قِيلَ لِفَيْلَسُوفٍ: مَتَى يُحْمَدُ الْكَذِبُ؟ قَالَ: إِذْ قَرَّبَ بَيْنَ الْمُتَقَاطِعَيْنِ، قَالَ: فَمَتَى يُذَمُّ الصِّدْقُ؟ قَالَ: إِذَا كَانَ غِيبَةً.

Bir filozofa "*Yalan ne zaman hoş görülür?*" diye sormuşlar. "*İki dargını barıştırdığında!*" demiş. "*Doğru sözlülük ne zaman hoş görülmez?*" dediklerindeyse "*Birisinin gıybetini yaparken!*" cevabını vermiş.[673]

---

668 İbn Ebû ʻAvn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 124.

669 İbn Ebû ʻAvn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 119. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 9/80.

670 İbn Ebû ʻAvn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 119. Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 4/150; ʻÂmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/251; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/475.

671 İbn Ebû ʻAvn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 119. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/264.

672 İbn Ebû ʻAvn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 120.

673 İbn Ebû ʻAvn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 120. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/157; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/20; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 3/52; İbhîşî, *Müstetraf*, 258.

نَظَرَ فَيْلَسُوفٌ إِلَى رَجُلٍ يَرْمِي وَسِهَامُهُ تَمْضِي يَمِينًا وَشِمَالاً، فَقَعَدَ فِي مَوْضِعِ الْهَدَفِ، فَقِيلَ لَهُ فِي ذٰلِكَ؛ فقَالَ: لَمْ أَرَ مَوْضِعًا أَسْلَمَ مِنْهُ.

Filozofun biri, attığı oklar sağından solundan hedefi durmadan ıskalayan bir okçu görünce gidip hedef tahtasının önünde dikilmiş. Onu bu vaziyette görenler buna bir anlam veremeyerek neden böyle davrandığını sormuşlar. Filozof "*(Bu okçunun beceriksizliğine tanık olunca) kendim için hedef tahtasından daha güvenli bir yer bulamadım da ondan!*" cevabını vermiş.[674]

قِيلَ لِفَيْلَسُوفٍ: فُلاَنٌ يُحْسِنُ الْقَوْلَ فِيكَ. قَالَ: لاَ جَرَمَ لَأُحَقِّقَنَّ قَوْلَهُ.

Bir filozofa "*Filanca kişi senin hakkında methiyeler düzüyor*" denilince "*O kişiyi kesinlikle haklı çıkaracağım*" demiş.[675]

أَصَابَ بَعْضُ مُلُوكِ الْيُونَانِيِّينَ فِي عَسْكَرِهِ رَجُلَيْنِ مِنَ الْحَرَسِ قَدْ نَامَا فَقَتَلَهُمَا، فَقِيلَ لَهُ: لِمَ فَعَلْتَ ذٰلِكَ؟ قَالَ: تَرَكْتُهُمَا عَلَى مَا وَجَدْتُهُمَا عَلَيْهِ.

Yunan krallarından biri nöbetteki iki askerini uyur vaziyette yakalayınca derhal idam ettirmiş. (Devlet ricalinden bazısı) "*(Majesteleri!) Neden nöbetçileri öldürdünüz?*" diye sormuş. Kral ise "*Ben onları nasıl bulduysam öylece bıraktım!*" *karşılığını* vermiş.[676]

## C. BAZI YUNAN MESELLERİ

Kitabın diğer bölümlerle kıyaslanamayacak kadar kısa olan (مِنْ أَمْثَالِ اليُونانِيِّينَ) "Bazı Yunan Meselleri Bölümü" sadece 11 rivayetten oluşmaktadır. Filozof cevaplarından hemen sonra açılan bu başlıktaki ilk 5 anekdot Yunan kültürüne ait fabl örnekleri; kalan 6 rivayetse filozoflarla yapılan genel soru-cevaplardan ibarettir.

Hem rivayetlerin diğer bölümlere kıyasla son derece az olması hem de fabl anekdotlarından sonra yine filozof cevaplarıyla devam edilmesi bu bölümün esasında bir önceki bölümün bir parçası olabileceğini düşündürtmektedir. Eğer bu, müstensih tasarrufu değilse müellif fabllardan dolayı böyle bir küçük başlık açmış olabilir. Ancak bu durumda

674 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 122. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/24.
675 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 122. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/176; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 4/59.
676 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 123. İbn Düreyd, *el-Mücteną*, 54.

da fabl konulu temaları en sona alması daha tutarlı olurdu. Eğer bu 11 rivayet için müstakil bir başlık atma fikri müstensihe değil müellife aitse, bu bir tasnif kusuru olarak değerlendirebilir. Şimdi bu bölümde yer alan anekdotları iki başlık altında yorumlayalım:

### *1. Fabllar*

Daha ziyade ders vermek amacıyla kaleme alınan kısa anlatılar şeklinde karşımıza çıkan fablların kahramanları hayvanlar ve cansız varlıklardır. Akdeniz ve Hint medeniyetlerinde ortaya çıktığı tahmin edilen Fabl türünün ilk örneklerinin M.Ö. 6. yüzyılda Frigya'da yaşamış olan Ezop (Aisipos) tarafından verildiği düşünülmektedir. Hint medeniyeti denince de akla ilk gelen fabl eseri Hint Hükümdarı Debşelim'in emri üzerine veziri Beydebâ tarafından kaleme alınan "Kelile ve Dimne"dir.

Abbâsîler döneminde hummalı tercüme faaliyetlerinin yürütüldüğü sırada bu eser meşhur mütercim İbnü'l-Mukaffa' (öl. 142/759) tarafından bazı tasarruflarla Arapçaya çevrilmiştir.[677] Kelile ve Dimne'den alıntı yapmayan İbn Ebû 'Avn bu bölümde Yunan menşeli fabl örneklerine yer vermiştir. Kitapta bu bölüm dışında fabl türünden bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda anekdota rastlanmaktadır.

Müellifin naklettiği fabl örnekleri bu türün seçkin örnekleri arasındadır. Çoğunda belirgin bir mizahi vurgu olan bu anekdotları gerekli yorumlar eşliğinde sunalım:

Hazırcevap denince ilk akla gelen ve en etkili sayılan form; hiciv, laf sokma ve ayıplama gibi gayelerle yapılan sataşmalar karşısında, kişinin muhatabını hiç düşünmeden mağlup ve mahcup duruma düşürücü bir karşılık vermesidir. İbn Ebû 'Avn'ın naklettiği ilk fabl anekdotu tam da böyle bir mahiyet arz eder. Dişi aslanın doğurganlığına laf atan tilki şöyle esaslı bir cevap almaktadır:

عَيَّرَ ثَعْلَبٌ لَبُؤَةً بِأَنَّهَا تَلِدُ فِي عُمْرِهَا كُلِّهِ جَرْوًا وَاحِدًا، فَقَالَتْ لَهُ: نَعَمْ، إِلَّا أَنَّهُ أَسَدٌ.

[677] İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffa'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/132.

Tilkinin biri, bir dişi aslanı hayatında sadece bir yavru doğurduğu için kınamaya kalkınca dişi aslan böbürlenerek "*Doğru söylüyorsun*" demiş, "*ama unutma ki benim dünyaya getirdiğim bir aslan!*"[678]

Aşağıdaki anekdot ise başına gelen bir belayı defetmeye çalışan kurnaz bir kurdun, kendisine yardım eden çaylak turnaya verdiği hayat dersini konu almaktadır. Hikâyenin sonunda kurdun verdiği karşılık dahiyane bir hazırcevaplık örneğidir:

وَمِنْ أَمْثَالِهِمْ بَلَعَ ذِئْبٌ عَظمًا فَطَلَبَ مَنْ يُعَالِجُهُ فَجَاءَ إِلَى كُرْكِيٍّ فَجَعَلَ لَهُ أَجْرًا عَلَى أَنْ يُخْرِجَ الْعَظْمَ مِنْ حَلْقِهِ، ثم قَالَ لِلذِّئْبِ: هَاتِ الأُجْرَة. فقالَ لهُ الذِّئْبُ: أَلَسْتَ تَرْضَى أَنْ أَدْخَلْتَ رَأْسَكَ فِي فَمِ الذِّئْبِ ثُمَّ أَخْرَجْتَهُ صَحِيحًا، حَتَّى تَطْلُبَ مِنْهُ أَيْضًا أُجْرَةً؟

Bir Yunan meselinde şöyle anlatılmaktadır: Kurdun biri kemik yutmaya kalkmış ancak boğazına takılmış. Kendisini bu durumdan kurtaracağını umarak turna kuşuna gitmiş ve boğazındaki kemiği çıkartması durumunda kendisine büyük bir ödül vaat etmiş. Ödüle tav olan turna hemen başını kurdun ağzına sokarak uzun gagasıyla kemiği çıkarmış, ardından da kurda "*Hadi ödülü görelim!*" demiş. (Turnaya bir hayat dersi vermek isteyen) kurt ise "*Kafanı bir kurdun ağzına sokup sonra onu sağ salim çıkardığına şükredecek yerde kalkmış bir de ödül mü bekliyorsun? (Bağışladığım hayatın senin için zaten en büyük ödül!)*" demiş.[679]

Hayvanların zekice ve bilgece cümlelerle ibretamiz dersler vermesi, fabl türü anekdotların genelinde bulunan bir özelliktir. Bu türden güzel bir örnek sayılabilecek aşağıdaki anekdotta, kendisini sağlama aldıktan sonra ahkâm kesen bir oğlağa, kurt tarafından şöyle bir ders verilmektedir:

وَقَفَ جَدْيٌ عَلَى سَطْحٍ فَمَرَّ بِهِ ذِئْبٌ، فَأَقْبَلَ الْجَدْيُ يَشْتُمُهُ، فَقَالَ لَهُ الذِّئْبُ:
لَيس أَنْتَ الّذِي تَشْتُمُنِي، إِنَّمَا الْمَكَانُ الَّذِي أَنْتَ فيه.

[678] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 125. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/145; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/221.

[679] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 125. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 9/99; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/751.

Bir oğlak dama çıkmış. O sırada aşağıdan kurdun biri geçmekteymiş. Oğlak damın kenarına gelip kurda hakaretler yağdırmaya başlayınca kurt şöyle demiş: "*Beni aşağılayan sen değilsin; bulunduğun mekân!*"[680]

Duruma uygun edebî tasvir ve teşbihler de yine fabl türünde sık görülen örnekler arasındadır. İbn Ebû 'Avn'ın kitabına aldığı aşağıdaki iki rivayet bu türden seçkin anekdotlardır:

كَانَتْ أَفْعَى نَائِمَةً فَوْقَ حَرزَةِ شَوْكٍ، فَحَمَلَهَا السَّيْلُ وَالْأَفْعَى عَلَيْهَا، فَنَظَرَ إِلَيْهَا ثَعْلَبٌ فَقَالَ: مِثْلُ هٰذِهِ السَّفِينَةِ لَا يصْلُحُ لَهَا إِلَّا هٰذَا الْمَلَّاحُ.

Bir çalılığın üzerinde uyumakta olan zehirli bir engerek yılanı sel sularına kapılınca suyun yüzeyinde gitmeye başlamış. Onu bu vaziyette gören bir tilki kendini tutamayarak *"(Hiç şaşırmadım doğrusu,) böyle geminin ancak böyle bir kaptanı olur!*" demiş.[681]

أَرَادَ ثَعْلَبٌ أَنْ يَصْعَدَ عَلَى حَائِطٍ فَتَعَلَّقَ بِعَوْسَجَةٍ فَعَقَرَتْ يَدَهُ فَأَقْبَلَ يَلُومُهَا فَقَالَتْ: يَا هٰذَا قَدْ أَخْطَأْتَ حَيْثُ تَعَلَّقْتَ بِي وَأَنَا مِنْ عَادَتِي أَنْ أَتَعَلَّقَ بِكُلِّ شَيْءٍ.

Tilkinin biri duvara tırmanmak isterken dikene takılınca elini yaralamış. Canı sıkılıp söylenmeye başlamış. Bunun üzerine diken "*Be arkadaş*" demiş, "*dokunduğum her şeye yapışmak benim özelliğimken sen bana tutunmakla hata ettin!*"[682]

### *2. Filozof Cevapları*

Burada nakledilen rivayetler esasen bir önceki bölümde yer alan filozof cevaplarıyla şekil ve muhteva açısından birbirine oldukça benzerdir. Aktarılan beş rivayetten dördü zenginlik-fakirlik hayat-ölüm ve kadın hakkında filozoflara sorulan genel sorular ve onların verdiği veciz yanıtlardan oluşur. Diğer soru ise bir filozofun menfi bir eylemini anlama çabasına dairdir.

---

[680] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 125. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/467; Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 2/333; 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/216.

[681] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 125. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/753.

[682] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 125. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/753; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/146; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/221.

Bir önceki bölümde Filozoflarla onların bazı eylem ve alışkanlıklarına anlam veremeyenler arasında cereyan eden çokça diyalog örneğine rastlamıştık. Bazı filozoflar bu dünyaya gelmiş olmayı bir ıztırap ve çile olarak görmüş hatta büyük şair ve filozof Ebü'l-'Alâ el-Ma'arrî (öl. 449/1057) gibileri bu sebeple evlenmemiş, dünyaya çocuk getirmeyi bir cinayet addetmişlerdir. Anne-babasıyla iyi geçinemeyen bir filozofun aşağıdaki anekdotu, Ma'arrî'nin, öldükten sonra kabir taşına yazılmasını tavsiye ettiği "*Babamın bana karşı işlediği bu suçu ben kimseye karşı işlemedim*"[683] şeklindeki meşhur cümlesini akla getirmektedir:

قِيلَ لِبَعْضِ الْفَلَاسِفَةِ: لِمَ تَعُقُّ وَالِدَيْكَ؟ قَالَ: لِأَنَّهُمَا أَخْرَجَانِي إِلَى الْكَوْنِ وَالْفَسَادِ.

> Bir filozofa "*Neden anne-babana itaatsizlik ediyorsun?*" diye sormuşlar. Filozof "*Ne yapayım, onlar da beni bu çileli âleme getirip perişan etmeselerdi!*" demiş.[684]

Zenginlik ve fakirlik üzerinde tartışılan kavramlardan olagelmiştir. Özellikle mütevazı yaşantılarıyla dikkat çeken filozoflar ve zâhitler bu kavramlara sıradan insanlardan farklı anlamlar yüklemişlerdir. Onların hayata farklı pencereden baktığını gören kimileri kendilerine yer yer "Zenginlik nedir?" "Fakirlik nedir?" gibi sorular yöneltmiş ve genellikle de sıra dışı cevaplar almışlardır. Aşağıdaki iki anekdot bu iki kavramın filozofça yorumlarıdır:

قِيلَ لِبَعْضِ الْفَلَاسِفَةِ: مَا الْغِنَى؟ قَالَ: شَرٌّ مَحْبُوبٌ.

> Bir filozofa "*Zenginlik nedir?*" diye sorulmuş. "*Arzulanılan kötülük!*" cevabını vermiş.[685]

سُئِلَ بَعْضُهُمْ عَنِ الْفَقْرِ فَقَالَ: هُوَ مِلْكٌ لَيْسَ فيه مُحَاسَبَةٌ.

> Bir filozofa fakirlik hakkında ne düşündüğü sorulmuş. "*Fakirlik, bence hesabı sorulmayacak bir servettir*" demiş.[686]

---

683 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/36.

684 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 126. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 2/248; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/400; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 4/268; Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, 460.

685 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 126. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 8/85; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/107.

686 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 126. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 8/85; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/107; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/600.

Filozofların üzerinde çokça kafa yorup kalem oynattıkları ve hakkında sayısız aforizmanın söylendiği temaların başında kuşkusuz hayat-ölüm düalitesi gelmektedir. Hayatın amacı, ölüm ve sonrası filozofların zihinlerini sürekli meşgul eden meseleler olagelmiştir. Özellikle bilinmezliklerle çevrili olan "ölüm" farklı farklı şekillerde yorumlanmıştır. İbn Ebû 'Avn'ın bu bölümde naklettiği aşağıdaki iki anekdot ölüm konusunda verilmiş ilgi çekici cevaplar arasında değerlendirilebilir:

سُئِلَ آخَرُ مِنْهُمْ عَنِ الْمَوْتِ فَقَالَ: هُوَ فَزَعُ الْأَغْنِيَاءِ وَشَهْوَةُ الْفُقَرَاءِ.

> Başka bir filozofa ölüm hakkında ne düşündüğü sorulmuş. "*Zenginlerin korkusu, fakirlerin arzusu*" cevabını vermiş.[687]

وسُئِلَ بَعْضُهُمْ عَنْهُ فَقَالَ: هُوَ نَوْمٌ لَا انْقِضَاءَ لَهُ

> Yine filozoflardan birine ölüm hakkındaki düşüncesi sorulunca, onu "*Sonu gelmez bir uyku*" olarak tarif etmiş.[688]

Bu bölümdeki rivayetlerden biri de Filozof Cevapları bölümünde sık gördüğümüz temalardan kadın aleyhtarlığı (mizojini) muhtevası taşımaktadır. Antik Yunan filozoflarından pek çoğu kadın hakkında olumsuz düşünceler beyan etmişlerdir. Elbette bu durum sadece onlarla sınırlı değildir. Zira kadın aleyhtarlığı tarih boyunca pek çok toplumda yaygın biçimde görülen bir olgudur. Aşağıdaki anekdotta bir Yunan filozofu kadınlar hakkında ne düşündüğünü bir metafor üzerinden şöyle ifade etmektedir:

وَسُئِلَ بَعْضُهُمْ عَنِ الْمَرْأَةِ فَقَالَ: حَرْبٌ لا صُلْحَ فِيهَا.

> Bir filozofa kadınlar hakkında ne düşündüğü sorulmuş. "*Asla barışı olmayan bir cenktir*" demiş.[689]

---

687 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 126. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/464; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/517.

688 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 126.

689 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 126.

## D. ZÂHİT CEVAPLARI

İbn Ebû ‘Avn’ın, anekdotlarını müstakil bir bölüm halinde aktardığı bir diğer zümre de zâhitlerdir. [مِنْ جَوَابَاتِ الزُّهَّاد] “Bazı Zâhit Cevapları” başlığını taşıyan bu bölümdeki toplam anekdot sayısı 100’dür.

Sözlükte “bir şeye rağbet etmemek, soğuk ve ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek” gibi anlamlara gelen[690] “zühd” bir tasavvuf terimi olarak temelde şu şekilde tanımlanmıştır: Hakka ve ahirete yönelmek için dünyadan el etek çekmek, elde mevcut olsa bile gönülde mal mülk sevgisine yer vermemek, fuzuli ve lüzumsuz olanı terk etmek, helal ve mubahın ihtiyaçtan fazla olan kısmından feragat etmek.[691]

En genel manasıyla dünyalıklarla bağlarını mümkün mertebe koparmak anlamındaki zühd olgusu, tarihsel olarak, Müslüman toplumda meydana gelen bir takım sosyal ve kültürel değişmelere paralel olarak başlamıştır. Zahidâne yaşam biçiminin ilk örnekleri ise, iktidar mücadelelerinden kaynaklanan fitne hâdiselerinden uzak durma, cazibesi giderek artan refah imkânlarının ayartıcılığından korunma, şeytanın ve nefsin tuzağına düşmekten kaçınma gibi birtakım sebeplerle hızlı bir gelişme göstermiştir.

Temelde dünyevileşme olgusu, israf, şatafat, debdebeli yeni yaşam koşulları vb.ne bir reaksiyon olarak doğup gelişen bu hareketler ilk nüvelerini Emevîlerde gösterse de asıl ve olgun meyvelerini Abbâsîler döneminde vermiştir.

Çok erken dönemlerden itibaren zühd ve ahlak konulu rivayetleri toplayan eserler kaleme alınmaya başlamış, bu konuda zamanla geniş bir literatür oluşmuştur. Bu literatürden günümüze ulaşan en eski derleme Abdullah b. Mübârek’in (öl. 181/797) *ez-Zühd ve’r-Rekâik* adlı eseridir.[692] Hz. Peygamber’in sahabe ve tâbiiîn neslinin yaşadığı zâhidane hayat hakkındaki rivayetleri -1627 rivayet- toplayan ve zühdle alakalı çeşitli terimleri ihtiva eden bu eser düzenli bap başlıklarıyla da dikkat çeken öncü ve sistematik bir

---

690 Cevherî, *Sıhâh*, 481-482. Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 3/196-197.

691 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016), 1/397.

692 Bu eserin ismi aynı zamanda Hz. Peygamber ve sahabenin yaşadığı zâhidane hayat hakkında nakledilen rivayetler ve bu hususta oluşan literatür için kullanılan bir ıstılahtır.

kaynaktır.[693] İbn Mübârek'ten önce de bu sahada kalem alınan bazı eserlerden bahsedilir ama bunlar günümüze ulaşmamıştır. Ondan sonra zühd konusunda yazılan ve İbn Ebû 'Avn'ın da yararlanmış olması muhtemel önemli birkaç eser ve müellifi şöyle sıralanabilir:[694]

*Kitâbü'z-zühd* Vekî' b. Cerrâh (öl. 197/812)

*Kitâbü'z-zühd ve'l-'ibâde ve'l-vera'* Esed b. Mûsâ (öl. 212/827)

*Kitâbü'z-zühd* Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855)

*Kitâbü'l-Mesâil fi'z-zühd ve gayrih* Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857)

*Kitâbü'z-zühd* Ebû Dâvûd es-Sicistânî (öl. 275/889)

*Kitâbü'z-zühd* İbn Ebü'd-Dünyâ (öl. 281/894)

*Zemmü'd-dünyâ ve'z-zühd* İbn Ebû 'Âsım (öl.287/900)

*Zühdü's-semâniye mine't-tâbi'în*[695] İbn Ebû Hâtim (öl. 327/938)

Nefsin arzularını kırarak dünya ve dünyalıklara meyletmemeyi ve mütevazı bir hayat tarzı benimsemeyi tercih eden Müslümanlar birtakım sıfatlarla anılmıştır. Bunlardan en önemlileri [عَارِف] , [عَابِد] , [زَاهِد] , [نَاسِك] ve [صُوفِيّ] terimleridir. İncelediğimiz eserin "*Zâhit Cevapları?*" bölümüne baktığımızda ise rivayetlerde daha ziyade [زَاهِد] ve çoğulu olan [زُهَّاد] kelimelerinin kullanıldığını[696] ayrıca dört rivayette de [عَابِد] teriminin geçtiği görülmektedir. Yukarıda sayılan ârif, nâsik ve özellikle sûfî kavramı bu bölümde kullanılmamıştır.

Zâhit cevapları bölümünde kayda değer bir başka husus da şudur: İbn Ebû 'Avn burada sadece Müslüman zâhitlere ait anekdotlar aktarmakla sınırlı kalmamış, toplamda sekiz

[693] Mehmet Emin Özafşar, "ez-Zühd ve'r-Rekāik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/537.

[694] Eserler hakkında tanıtıcı bilgiler için bkz. Mehmet Emin Özafşar, "Zühd ve Rekāik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/536-537.

[695] Bu eseri aslında Alkame b. Mersed'e (öl. 120/738) ait olup, İbn Ebû Hâtim'in rivayetiyle günümüze ulaşmıştır. Bkz. Raşit Küçük, "İbn Ebû Hâtim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/433.

[696] Bu bölümde zâhit ve zühhât kelimeleri 30'a yakın yerde geçmektedir.

adet "rahip" anekdotuna da yer vermiştir. Bu rivayetlerin tamamı anonim olup aktarımında [رَاهِب] kelimesi kullanılmıştır.

Bölümdeki 38 rivayet anonim hüviyettedir. Müellif bu anonim rivayetleri aktarırken bazı klişe giriş cümleleri kullanmaktadır ki en sık görülenler şu şekildedir:

قِيلَ لِزَاهِدٍ ...

قِيلَ لِبَعْضِ الزُّهَّادِ ...

قِيلَ لِعَابِدٍ ...

قِيلَ لِرَاهِبٍ ...

Zâhit Cevapları bölümünde birkaçı sahabi olmak üzere çoğu tâbiîn ve tebe-i tâbiîn neslinden meşhur âbid ve zâhit şahsiyetlere nispet edilen rivayetler vardır. Bu şahsiyetlerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: Hz. Ömer, Ebû Hüreyre, Hasan-ı Basrî, Mâlik b. Dînâr, İbrahim b. Ethem, Fudayl b. 'İyâz, Muhammed b. Vâsi', Abdullah b. Mübârek, Ömer b. Abdülaziz, Süfyân-ı Sevrî, Ebû Hâzim, Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Sîrîn, Muhammed b. el-Münkedir, Amir b. Abdikays, Tâvûs b. Keysân, Amr b. 'Ubeyd, Muhammed b. K'ab, Reb'î b. Haysem, Dâvûd et-Tâî, Ali b. el-Hüseyin, Abdullah b. 'Âmir b. Kâys, Mutarrif b. Abdullah, Bişr b. el-Hâris, İbn Semmâk.

Çok gülmenin manevi açıdan yakışıksız ve kaçınılması gereken bir şey olduğuna inanan zühd erbabından elbette güldürü niteliği taşıyan rivayetler beklemek doğru olmaz. Üzülmeyi ve çile çekmeyi gülüp eğlenmeye tercih eden zâhitlere ait rivayetler diğer zümrelerinkine nazaran daha ciddi, nadiren de olsa yarı mizahi bir karaktere sahiptir.[697] Bununla birlikte incelediğimiz eserin ana temasını teşkil eden "hazırcevaplık" zâhit cevaplarında da büyük oranda belirgindir. Ancak bunlar, "laf sokmak", "alt etmek" ya da "susturmak" için söylenen sözler olmayıp daha ziyade sıra dışı bir üsluba sahip "şaşırtıcı", "ibretamiz" ve "öğretici" cümlelerdir.

Zâhit cevaplarının azımsanamayacak bir bölümü belâgat ve söz sanatları açısından da bir değer arz etmektedir. Ancak anekdotlardan anlaşıldığı kadarıyla zâhidin gayesi ne

[697] Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 376.

edebiyat ne de mizah yapmaktır. O, kendisine yöneltilen soruları cevaplarken temelde, tasavvufi hakikatleri açıklayarak muhatabını irşat etmeyi hedeflemektedir. Edebiyatı da bu gaye doğrultusunda etkili bir araç olarak kullanmaktadır.

*el-Ecvibetü'l-müskite*'nin bu bölümündeki anlatılar çoğunlukla -kitabın telif ruhuna da uygun olarak- soru-cevap formatında karşımıza çıkar. "Zâhit Cevapları" bölümündeki rivayetlerin muhtevasına göz atıldığında şu birkaç temanın öne çıktığı görülür:

- Şahit olunan/duyulan durumlara yorumlar
- Zâhidane tavırları merak edenlere cevaplar
- Vaaz ve nasihat isteyenlere cevaplar
- Kınayanlara ve tavsiyede bulunanlara cevaplar
- Dine/zühde dair sorulara cevaplar
- Hâl-hatır soranlara verilen cevaplar

Zâhit cevapları incelendiğinde bunların hemen hemen tümünde sorulan sorulara zühd hayatının beklentileri doğrultusunda ustaca yorum ve değerlendirmelerle karşılık verildiği görülür. Genellikle veciz bir karakter arz eden bu cevaplarda irşat maksadı güdüldüğü ve muhatabın düşünmeye, ibret almaya sevk edildiği dikkat çeker. Bu konuda öne çıkan bazı rivayetleri yukarıdaki temalar çerçevesinde bir takım yorum ve değerlendirmeler eşliğinde sunacağız.

### *1. Şahit Olunan/Duyulan Durumlara Yorumlar*

*el-Ecvibetü'l-müskite*'deki zâhit anekdotlarının önemli bir bölümünün konusu zâhitlerin duydukları ya da şâhit oldukları hâdiselere getirdikleri sıra dışı yorumlardır. Bu konudaki rivayetler incelendiğinde zâhitlerin olaylara sıradan insanlar gibi bakmadıkları, meseleleri hikmet penceresinden ele alıp yorumladıkları dikkat çekmektedir.

İncelediğimiz eserdeki rivayetlerden hareketle şunlar söylenebilir: Örneğin bir kişi helal rızık peşinde olsa bile elde ettiği kâr -ihtiyaç fazlasıyla- zâhidin nazarında bir kazanç değil bilakis zimmete işlenen bir borç olarak telakki edilir. Hasan-ı Basrî'ye nispet edilen aşağıdaki rivayette bu bakış açısı açıkça görülmektedir:

قِيلَ لِلْحَسَنِ: فُلاَنٌ خَرَجَ فَكَسَبَ مالاً قَضَى بِهِ دَيْنَهُ.

فَقالَ: لَمْ يَكُنْ قَطُّ أَكْثَرَ دَيْنًا مِنْهُ اليَوْمَ.

Bir gün dostları Hasan-ı Basrî'ye gelip "*Filanca, ticarete atıldı, güzel para kazanıp borcunu da temizledi"* dediklerinde hazretin cevabı şöyle olmuş: "*Bana sorarsanız o zâtın düne kıyasla borcu bugün çok daha fazla.*"[698]

Zâhitlere göre "kazanma hırsı" ve "biriktirme hevesi" insanı dünyaya bağlayıp ona ahireti unutturan sebeplerin başında geldiği için ticaret yapan kişi son derece hassas ve dikkatli olmalıdır. Bundandır ki zühd erbâbı ticarete meyledenlere irşat nevinden uyarılar yapmışlar, ticaretin muhtemel manevi risklerine karşı dikkatli olmaya davet etmişlerdir. Bir tasavvuf ehlinin ticarete atılan dostuna gönderdiği ihtar mahiyetindeki şu kısa mektup bu "zâhit hassasiyeti"nin güzel bir örneğidir:

كَتَبَ بَعْضُ الزُّهَّادِ إِلَى أَخٍ لَهُ كَانَ تَزَهَّدَ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى التِّجَارَةِ: أَمَّا بَعْدُ فَاعْلَمْ أَنَّ التُّجَّارَ الَّذِينَ كَانُوا قَبْلَكَ قَدْ مَاتُوا وَالسَّلاَمُ.

Zâhidin biri, zühd hayatını tecrübe ettikten sonra ticarete atılan bir dostuna gönderdiği mektupta şunu yazmış: "*Senden önceki bütün ticaret erbabı bu âlemden göçüp gitti, bilesin. Vesselam…*"[699]

Bu konuda yapılan ilgi çekici yorumlardan bazıları da zâhitlerin, kinaye, tariz ve ironi gibi söz sanatlarını kullanarak ortaya koydukları ince mizahi anekdotlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Sözgelimi cimriliğiyle malum bir adam bir zâhit tarafından şöyle iğnelenmektedir:

شَكَا بَعْضُ الْبُخَلَاءِ بُخْلَهُ إِلَى بَعْضِ الزُّهَّادِ فَقَالَ لَهُ الزَّاهِدُ: لَسْتَ بِبَخِيلٍ، اَلْبَخِيلُ الَّذِي يُعْطِي وَيَـمْنَعُ وَأَنْتَ تُرِيد تُعْطِيهِ كُلَّهُ جُمْلَةً يَعْنِي: أَنَّكَ تَمُوتُ وَتَدَعُ مَالَكَ لِغَيْرِكَ.

Cimri takımından bir adam (kendisine cimri denilmesini hazmedemeyerek) durumu (halden anlayacağını sandığı) zâhit bir dostuna açmış, Zâhidin cevabı şöyle olmuş: "*Sen cimri falan değilsin. Çünkü cimri, elindekinin (çok az) bir kısmını verirken daha büyük bir miktarını ise kendinde tutan kimsedir. Hâlbuki*

[698] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 141. Bu anekdot Muhammed b. Vâsi'e nispetle de aktarılmıştır. Bkz. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/557.

[699] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 129. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/232.

*sen elindekini bütünüyle vermeyi; yani sahip olduklarını öldükten sonra başkasına (eksiksiz) devretmeyi istiyorsun!*"[700]

Aşağıdaki anekdotta ise meşhur zâhit Fudayl b. İyâz'ın Halife Hârûnürreşîd'e ince bir ironi ile ders verdiğini görmekteyiz:

قالَ الرّشِيدُ ما رأَيْتُ أَزْهَدَ مِنَ الفُضَيْل. فَقالَ الفُضَيلُ: هو أَزهَدُ مِنِّي. قال: فَكَيْفَ؟ قالَ: إِنِّي أَزْهَدُ فِي فَانٍ وَهُوَ يَزْهَدُ فِي بَاقٍ.

Hârûnürreşîd bir gün "*Bu dünyada Fudayl'dan daha zâhidini görmedim*" şeklinde bir laf etmiş. Fudayl bu sözü işitince, "*Söyleyin Halife hazretlerine, kendileri benden daha zâhittir!"* demiş. Halife, bunun nasıl olduğunu sorunca da Fudayl şu cevabını iletmiş: "*Bendeniz ancak bu fâni âlemden feragat edebiliyorken; zat-ı âlileri bâki olandan dahi vazgeçebiliyor!*"[701]

Uzleti tercih eden ama halktan büsbütün de kopmayan kimi zâhitler dinî ilkelere mugayir gördükleri söylem ve davranışlara muhakkak müdâhil olmuş, irşat vazifelerini çoğunlukla güzel bir üslupla, yerine göre de sert bir tavırla ifa etmişlerdir. Aşağıdaki ilk örnekte malayani konuşan bir adama lisan-ı münasiple yapılan vaaz u nasihat, ikincisindeyse iftiraya tahammül edemeyen bir zâhidin verdiği sert tepkiyi görmekteyiz:

سَمِعَ بَعْضُ الزُّهَّادِ رَجُلاً يَتَكَلَّمُ بِمَا لَا يَنْبَغِي فَقَالَ: يَا هٰذَا إِنَّمَا تُـمْلِي عَلَى حَافِظَيْكَ كِتَابًا إِلَى رَبِّكَ، فَانْظُرْ إِلى مَا تُـمْلِي وَإِلَى مَنْ تَكْتُبُ، فَإِنَّكَ لَوْ كَتَبْتَ إِلَى آدَمِيٍّ لَتَحَفَّظْتَ مِنْ حُجَّةٍ تَتِمُّ عَلَيْكَ أَوْ شَيْءٍ يَشِينُكَ.

Zâhidin biri gereksiz yere konuşmakta olan bir adama tesadüf edince ona şu nasihatte bulunmuş: "*Bak kardeşim, şu an sen Rabbine iletilmek üzere hafaza meleklerine bir mektup (amel defteri) yazdırıyorsun. Dolayısıyla mektubun içeriğine ve kime hitaben yazdığına dikkat et! Eğer bir insana dahi mektup yazacak olsaydın suratına geri çarpılacak ve itibarını zedeleyecek şeylerden uzak durdun...*"[702]

سَمِعَ رَجُلٌ زَاهِدٌ رَجُلاً يَفْتَرِي عَلَى رَجُلٍ فَقَالَ لَهُ: مَهْ! فَإِنَّ لِسَانًا تَذْكُرُ اللهَ بِهِ لَا يَنْبَغِي أَنْ تَذْكُرَ بِهِ الرَّفَثَ.

[700] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 128. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 3/195.
[701] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 136.
[702] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 127. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/148; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 2/319.

Bir zâhit, bir adamın başka birine çamur attığına tanık olunca "*Kes iftirayı!*" demiş "*Allah'ı zikreden bir dilin pis sözler sarf etmesi hiç yakışık almıyor.*"[703]

Zâhitlerin yeknesak bir zühd anlayışına sahip olduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Onlar ideal bir zühd hayatının nasıl olması gerektiği noktasında birbirlerinden farklı düşünmüş; farklı tavır ve davranışlar sergilemişlerdir. Hatta aşağıdaki rivayette de görüleceği üzere yer yer birbirlerinin zühd anlayışlarını tenkit etmişlerdir:

قِيلَ للحَسَنِ: إِنَّ ابْنَ سِيرِينَ يَتوَضَّأُ بِحَرٍّ مِنْ مَاءٍ. فقالَ: البَايِسُ مَنْهَكَةٌ لِلبَدَنِ ومَشَقَّةٌ على الخادِمِ وَخِلاَفٌ لِلسُّنَّةِ. ثُمَّ يُعبِّرُ الرُّؤْيَا كأَنَّه مِنْ آلِ يَعقُوبَ.

Hasan-ı Basrî'ye "*İbn Sîrîn kaynar suyla abdest alıyor!"* demişler. "*Zavallı adam!*" demiş, *"yaptığı bedene zahmet, hizmetçiye eziyet, sünnete de muhalefet! Üstelik kendisi rüyaları öylesine tabir ediyor ki sanırsın Yakup soyundan...*"[704]

İnsanoğlu öteden beri ölme fikrini ürkütücü bulmuş ve ölümü kendisine yakıştıramamıştır. Bu sebeple çoğunlukla ölümü düşünmek ve konuşmak istememiştir. Diğer taraftan ölümün mukadder bir hakikat olduğu idrakini daima taze tutmaya çalışan zâhitler her an ölecekmiş gibi yaşamayı ilke edinmiş ve ölümü korkunç bir hâdise değil sevgiliye "vuslat" olarak telakki etmişlerdir. Bundan dolayı kendilerini bu gerçeğe hazırlamaya gayret etmiş, ölüme güzel bir nazarla bakabilmişlerdir. İncelediğimiz eserdeki zâhit anekdotlarından birkaçı da onların ölüm hakkındaki bu sıra dışı bakış açısını gösteren sözlerdir. Sözgelimi bir âlimin sekeratına şahit olan meşhur bir zâhidin ona teselli sadedinde söylediği aşağıdaki cümle, zühd erbabının ölüm tasavvurunun da güzel bir ifadesidir:

بَكَى سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ عِنْدَ المَوْتِ، فَقالَ لَهُ مَرْحُومٌ العَطَّارُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللهِ، لاَ تَبْكِ، فَإِنَّمَا تُقْدِمُ عَلَى مَنْ كُنْتَ تَعْبُدُ.

Süfyan-ı Sevrî ölüm döşeğinde gözyaşları dökmekteymiş. Onu bu halde gören Merhûm el-Attar "*Ebû Abdullah, ağlayıp durma!" demiş "Kulluk ededurduğun zatın huzuruna varıyor değil misin?*"[705]

---

[703] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 128.
[704] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 136.
[705] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 136. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/245.

Zâhit Cevapları arasında nadir de olsan mizahi vurguya sahip anekdotlar vardır. Mesela zâhidin birinin, mushaf çalındı diye ağlayıp yaygara koparan kişilere yaptığı aşağıdaki yorum bu türden bir anekdottur:

سُرِقَ مُصْحَفٌ مِنْ رَجُلٍ في مَسْجِدِ مالِكِ بْنِ دِينارٍ، فجَعَلَ أَهْلُ المَسْجِدِ يَدْعُونَ على سَارِقِه ويَبْكُونَ، فقالَ مَالكٌ: كُلُّكُمْ تَبْكُونَ وَالمُصْحَفُ قَدْ سُرِقَ.

Mâlik b. Dînâr'ın görev yaptığı camide bir adamın mushafı çalınmış. Cemaat mushafı çalan adama beddualar edip gözyaşları döküyormuş. Bu vaziyeti gören Mâlik "*Şu ağladığınız şeye bakın Allah aşkına"* demiş*, "Mushaf-ı şerif değil mi götürülen?!*"[706]

Mütevazı bir hayatın talibi olan zâhitler lüks, şatafat ve riyakârlığa cephe almış; boyutu ve gerekçesi ne olursa olsun gösterişin her türlüsüne karşı çıkmışlardır. Aşağıdaki anekdota bakılırsa; misafirlerine hürmeten basit bir nesneyi ödünç alan biri dahi bu eyleminden ötürü meşhur bir zâhidin uyarısından kurtulamamıştır:

دَخلَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَدْهَمَ علَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ. فَأَتاهُمْ بِطعامٍ على خِوَانٍ، فَقالَ إبراهِيمُ: عَهْدِي بِكَ بِغَيْرِ خِوَانٍ. قالَ: إِنِّـي اسْتَعَرْتُهُ. قالَ: فَما يَدْعُوكَ إِلَى الرِّيَاءِ؟ رُدَّ الخِوَانَ!

İbrahim b. Ethem ve beraberindekiler dostlarından birinin yanına uğramış. Ev sahibi misafirlerine bir sofra üzerinde yemek ikram etmiş. İbrahim "*Daha önce geldiğimde bir sofran yoktu!*" deyince, beriki karşılık vermiş: "*Sizler için ödünç aldım Efendim*" Bunu duyan İbrahim "*Gösterişe hâcet yoktu. Derhal götür iade et!"* demiş.[707]

Zühd konulu eserler zâhitlerin verdiği sıra dışı hayat dersleriyle doludur. Hikmet ehli bu zümre gerek hakîmane sözleri gerek çarpıcı davranışlarıyla "iflah olmaz" diye düşünülen nicelerini irşat etmişlerdir. *Ecvibe*'deki ilgi çekici bir anekdotun konusu tam da budur. Erkekleri yoldan çıkarmakla övünen alımlı bir kadının meşhur bir zâhidi ayartma çabası kadının hiç beklemediği bir sonla bitmektedir:

قَالَت امْرَأَةٌ ماجِنَةٌ جَميلَةٌ: مَا بَقِيَ عَلَيَّ أَحَدٌ إِلاَّ وَقَدْ فَتَنْتُه غَيْرَ طَاوُوسٍ، فَتَعَرَّضتْ لَه فَقالَ لها: نَعَمْ، إِذَا كَانَ وَقْتُ كَذَا تَعَالَيْ. فَجاءَتْ ذٰلِكَ الوَقْتَ، فَذَهَبَ بها إلى المَسْجِدِ الحَرَامِ، إِلَى مَوْضِعٍ

[706] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 140.
[707] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 143.

كَثِيرِ الأَهْلِ، فَقالَ: اِضْطَجِعِي. فَقالتْ: سُبْحَانَ اللهِ، هٰهُنَا؟ قالَ: الَّذِي يَرانَا ثَمَّ يَرانا هٰهُنَا. فَرجَعَتِ المَرْأَةُ عَمَّا كَانَتْ عَلَيْهِ.

Alımlı fakat edepsiz bir kadın "*Ne kadar erkek varsa hepsini baştan çıkardım, bir tek Tâvûs kaldı!*" diye tafra satıyormuş. Nihayet bir gün bir punduna getirip Tâvûs'a teklifini yapmış. O da "*Hay hay"* demiş, "*filanca vakitte filanca yerde buluşalım.*" Kadın randevuya gelince Tâvûs onu alıp kalabalık bir mahal olan Mescid-i Harâm'a götürmüş ve "*Uzan bakalım*" demiş. Fettan "*Fesuphanallah, burada mı?*" deyince, Tâvûs lafı gediğine koymuş: "*Bizi burada gören başka yerde görmez mi?!*" Dersini alan kadın tövbekâr olmuş.[708]

### *2. Zâhidane Tavırları Merak Edenlere Cevaplar*

Zâhit Cevapları bölümündeki rivayetlerin önemli bir kısmının konusu zâhitlerin eylem ve davranışlarının sebep ve hikmetlerini anlama çabasıdır. Hayata ve hâdiselere sıradan insanlardan farklı bakan zâhitler, takındıkları tutumlar ve yaptıkları eylemlerle daima merak uyandırmışlardır. Onların yapıp etmeleri, kimilerince hayranlıkla karşılanırken kimilerince de aşırı bulunup eleştirilmiştir.

Sıradan insanların genelde daha rahat bir hayat sürmek, yaşam standartlarını yükseltmek ve dünya nimetlerinden azami istifade etmek için çalışıp çabaladığı gözlemlenirken zâhitlerde durum farklıdır. Aşağıdaki anekdotta da görüleceği üzere zâhit uhrevi rahatlık için dünyada meşakkat çekmeye tâliptir:

قِيلَ لِبَعْضِ الزُّهَّادِ: أَتْعَبْتَ نَفْسَكَ. قَالَ: رَاحَتَهَا طَلَبْتُ.

Bir zâhide "*Kendini pek hırpaladın…*" denince şöyle cevap vermiş: "*Aslında onun rahata ermesini istedim de ondan!*"[709]

Kendisi bir yönetici olduğu halde daha ziyade benimsediği zâhidâne yaşantı biçimiyle dikkat çeken Ömer b. Abdülaziz'in, aşağıdaki soruya verdiği yanıtta idareci olmanın gerektirdiği sorumluluk şuuru ile yüzü ahirete müteveccih bir zâhit hassasiyetinin bir arada olduğunu görebiliriz:

---

[708] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 143.

[709] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 133. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/401; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/124; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/63.

قِيلَ لِعُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ: لِمَ لاَ تَنَامُ؟ قَالَ: إِنْ نِمْتُ لَيْلِي ضَيَّعْتُ نَفْسِي، وَإِنْ نِمْتُ نَهَارِي ضَيَّعْتُ الرَّعِيَّةَ.

Ömer b. Abdulaziz'e neden hiç uyumadığı sorulunca, "*Gece uyursam nefsimin, gündüz uyursam da insanların hakkına girmekten endişe ediyorum*" demiş.[710]

İnsanlar için hiç değişmeyen dünyevi zevklerden biri de lezzetli yemekler yemektir. Ancak zühd felsefesinin özeti mahiyetindeki "Bir lokma bir hırka" prensibinden de anlaşılacağı üzere zâhitlerin bu hususta tavrı normal insanlarınkinden tamamen farklıdır. Zira zühd erbabı "nefis terbiyesi"nin en etkili yollarından birinin aç kalmak ve az-sade beslenmek olduğunu düşünmüş; bunun gereğini yapmaya çalışmışlardır. İncelediğimiz anekdot derlemesinde Dâvûd-ı Tâî'ye (öl. 165/781 [?]) nispetle aktarılan anekdotlardan biri zâhitlerin bu noktadaki tavrını özetlemektedir:

دَخَلَ رَجُلٌ عَلَى دَاوُدَ وَهُوَ يَأْكُلُ خُبْزًا يَابِسًا قَدْ بَلَّهُ فِي الْمَاءِ بِمِلْحٍ جَرِيشٍ فَقَالَ لَهُ: كَيْفَ تَشْتَهِي هٰذَا؟ قَالَ: أَدَعُهُ حَتَّى أَشْتَهِيَهُ.

Dâvûd-ı Tâî'nin huzuruna giren bir adam, onu suda ıslatılmış kuru ekmeği kalın sofra tuzuna katık edip yemeye çalışırken görünce "*(Hayret doğrusu) canın nasıl oluyor da bu şeyi çekebiliyor?*" diye sorar. Bunun üzerine Dâvûd *"Ben canım o şeyi bile isteyinceye kadar yemek yemeyi kesiyorum"* der.[711]

Zâhit rahatın her türlüsüne karşı âdeta cephe almış vaziyettedir. Zira ona göre rahatlık rehavete; rehavet de gaflete sebep olur. Bu nedenle yeme içmeden giyinip kuşanmaya, uyuyup uyanmadan oturup kalkmaya kadar dünyaya meyletmesini engelleyecek bir teyakkuz halinde olmalıdır. Tebe-i tâbiînden meşhur muhaddis ve zâhit Muhammed b. Vasi'e (öl. 123/741) nispet edilen şu rivayet zâhitlerin bu teyakkuz hâlini anlatan güzel bir örnektir:

قِيلَ لِمُحَمَّدِ بْنِ وَاسِعٍ: أَلَا تَتَّكِئُ؟ قَالَ: تِلْكَ جِلْسَةُ الْآمِنِينَ.

[710] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 131. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/87.
[711] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 129. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/125.

Muhammed bin Vâsi'e "*Niçin şöyle bir defa arkana yaslanıp kurulmuyorsun?*" diye sorduklarında "*O, (azaptan) emin olan kimselerin oturuş biçimidir!*" yanıtını vermiş.[712]

Zâhitlere dair rivayet malzemesi incelendiğinde onların genelde uhrevi sorumluluğu büyük işlerden mümkün mertebe uzak durmaya çalıştıkları göze çarpar. Bir zühd erbâbının, kendisine yöneltilen bir soruya verdiği aşağıdaki cevabı "zâhit hassasiyeti"ni özetler niteliktedir:

قِيلَ لِزَاهِدٍ: تَكْرَهُ الْإِفْتَاءَ؟ قَالَ: إِذَا كَانَ عَلَى الْحَقِّ أَوْ كَانَ خَطَأً.

Zâhidin birine "*Fetva vermek hoşuna gitmiyor mu?*" diye sormuşlar. "*Evet. İster isabet ediyor olayım ister hata…*" demiş.[713]

Zühd erbabının sohbeti; dinî bilgiler sunan sıradan bir vaaz olmanın ötesinde insanları etkileyen, dinî duygularını, mânevi hislerini coşturan bir hüviyete sahip olagelmiştir. "Feyiz" kavramıyla açıklanan bu durum zühd ehlinin hikmetli sözlerle irşatta bulunmasının yanı sıra sahip oldukları mâneviyatın tesiri olarak da yorumlanmıştır. Aşağıdaki rivayette, zühd erbabıyla başka hatiplerin dinleyici üzerindeki tesir farkını sorgulayan birine "samimiyet" konulu bir misalle cevap verilmektedir:

قِيلَ لِزَاهِدٍ:[714] مَا لَكَ إِذَا تَكَلَّمْتَ أَبْكَيْتَ النَّاسَ، وَإِذَا تَكَلَّمَ غَيْرُكَ لَمْ يُبْكِهِمْ؟

قَالَ: لَيْسَتِ النَّائِحَةُ الثَّكْلَى مِثْلَ النَّائِحَةِ الْمُسْتَأْجَرَةِ.

Zahidin birine sormuşlar: "*Neden insanlar zat-ı âlinizin sohbetinde hüngür hüngür ağlıyor da başkaları söz konusu olunca bu mümkün olmuyor?*" Şöyle cevap vermiş: "*Evladını gerçekten kaybeden kadının feryadıyla, ağıt yakması için parayla tutulan kadının figanı bir olur mu hiç?*"[715]

---

712 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 130. İbn 'Asâkir, *Târîhü Dımaşk*, 56/151; Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 2/424; Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 4/25; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/425.

713 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 131.

714 Bu kelime Mey Yusuf'un tahkikinde راهب şeklinde kaydedilmiştir. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 130.

715 İbn Ebû 'Avn, *Kitâbü'l-Ecvibeti'l-müskite*, 53. Kaynakların çoğunda bu anekdottaki sorunun Ömer b. Zerr'e ait olduğu ve soruyu babasına sorduğu görülmektedir. Bkz. Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 3/110; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 3/149; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/321; Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 4/165.

Zâhitlere benzer şekilde rahiplerin davranış ve eylemleri de insanların ilgi ve merakını celp etmiştir. Bu eylemlerin sebep ve hikmetlerinin peşine düşenler, ruhban sınıfına çeşitli sorular sormuşlardır. Örnek olarak kitapta yer alan şu anekdota göz atılabilir:

قِيلَ لِرَاهِبٍ: لِمَ تَلْبَسُونَ السَّوَادَ؟ قَالَ: لِأَنَّهُ أَشْبَهُ بِلِبَاسِ أَهْلِ الْمَصَائِبِ.

> Râhibin birine "*Neden siz hep siyah giyiniyorsunuz?*" diye sormuşlar. "*Musibetzedelerin giydiklerini en çok anımsatan renk siyah da ondan*" cevabını vermiş.[716]

Mal-mülk biriktirme tutkusundan âzâde yaşayan, vakitlerinin çoğunu ibadet ve zikirle geçiren zâhitlerin geçimlerini nasıl temin ettikleri sürekli merak konusu olmuştur. Bu merakla yöneltilen sorulara zâhitlerin verdiği cevaplar oldukça dikkat çekicidir. Aşağıdaki iki rivayette mal varlığı ve geçim kaynağı sorgulanan zâhitlerin, muhataplarına ibretlik cevaplar verdiğini görmekteyiz:

قِيلَ لِأَبِي حَازِمٍ: ما مَالُك؟ قالَ: شَيْئَانِ لا عدَمَ لِي مَعَهُما: اَلرِّضَى عنِ اللهِ، وَالغِنَى عنِ النَّاسِ.

> Ebû Hâzim'e ahbabı sormuş: "*Maldan mülkten yana neyin var?*" Hazret cevap vermiş: "*İki şeye sahibim ki onlar varken bana mahrumiyet yok: Allah'tan razı, kullardan müstağni olmak!*"[717]

كَتَبَ عابِدٌ إلى عابِدٍ: بَلَغَنِي تَفَرُّغُكَ لِلعِبَادَةِ. فَمَا سَبَبُ المَعَاشِ؟ فكَتَبَ إِلَيْه: يَا بَطَّال! يَبْلُغُكَ أَنِّي مُنْقَطِعٌ إِلَى اللهِ وَتَسْأَلُنِي عَنِ المَعَاشِ؟

> Âbidin biri diğerine "*Kendinizi tümden ibadete verdiğinizi duydum. Peki, geçiminizi nasıl sağlıyorsun hazret?*" *diye* sorunca beriki "*Bre nadan!*" demiş, "*hem kendimi Allah'a adadığımı söylüyor hem de rızkımın nereden geldiğini mi sorguluyorsun!?*"[718]

---

[716] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 130. Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 3/108; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/380; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/320; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 3/112.

[717] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 139.

[718] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 135. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 1/227; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/63; 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/1/155.

### *3. Vaaz ve Nasihat İsteyenlere Cevaplar*

Dünyadan el etek çekmeyi, haramlar bir yana şüpheli işlerden dahi uzak durmayı kendilerine yol edinen gerçek zâhitler, yaşantılarıyla Müslüman kitleleri daima etkilemişlerdir. Onların dünyaya ve dünya malına karşı takındıkları bu müstağni tavır irşat edilmek isteyenleri celp etmiştir. Hayatın cazibesine kapılıp gaflete düşen ve günaha giren bazı Müslümanlar zaman zaman zühd erbabının kapısını çalıp kendilerinden öğüt alıp arınmak istemişlerdir. *el-Ecvibetü'l-müskite*'deki rivayetler incelendiğinde zâhitlerden istenen bu öğüt ve nasihatlerin iki şekilde gerçekleştiği görülür: Birincisinde أَوْصِنِي \ عِظْنِي gibi ifadelerle daha ziyade zâhidin tecrübelerinden ve bakış açılarından istifade edilmek istendiği; ikincisindeyse kişisel bir ârızanın giderilmesi için mânevi bir reçete talebinde bulunulduğu göze çarpmaktadır. Meşhur zâhit İbrahim b. Edhem'in kendisinden nasihat isteyen birine verdiği veciz öğüdü şöyledir:

قَالَ رَجُلٌ لِابْنِ أَدْهَمَ: أَوْصِنِي. قَالَ: لاَ أَعْلَمُ النَّجَاةَ إلاَّ فِي اثْنَيْنِ:

دَعِ الرِّيَاءَ بِالدِّينِ وَالفَخْرَ بِالدُّنْيَا.

> Adamın biri İbrahim b. Ethem'e gelerek "*Efendim, şu fakire bir nasihatte bulunsanız*" demiş. O da "*Kurtuluşun ancak şu ikisinde olduğunu biliyorum*" demiş: *"Dinî mevzularda riyakârlığı, dünyevi meselelerde de gururlanmayı bir kenara bırak!*"[719]

Aşağıdaki rivayette görüleceği üzere zâhitlerin yaptığı nasihatlerin bir kısmı esasen "bilinen gerçekleri hatırlatmak" olsa da insanlar bu gerçekleri mânen yüce gördükleri birinden duyup ibret almak istemektedir:

قَيلَ لِبَعْضِ الزُّهَّادِ: عِظْنَا. قالَ: بِبَيْتِ شِعْرٍ أَخَذْتُهُ مِنْكُمْ أَيَّامَ مُخَالَطَتِي إِيَّاكُمْ، أَرُدُّهُ عَلَيْكُمْ:

تَجَرَّدْ مِنَ الدُّنْيَا فَإِنَّكَ إِنَّمَا  خَرَجْتَ إِلَى الدُّنْيَا وَأَنْتَ مُجَرَّدُ

> Zâhidin birine "*Bize vaaz u nasihatte bulun*" dendiğinde şöyle cevap vermiş: Sizle haşır neşir olduğum zamanlarda yine sizden öğrendiğim bir beyti tekrarlayayım:
>
> *Sıyrıl esvâb-ı dünyadan kendini kıl sen âzâde*

[719] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 143.

*Üryân geldin bu âleme unutma ey Âdemzâde*[720]

Kimi rivayetlerde de zâhitlere nafile ibadetler hakkında soru soranlara ve özellikle gece ibadeti noktasında tavsiye isteyenlere tanık olmaktayız. Bu tip rivayetlerde zâhitlerin muhataplarına farz ibadetlerin önemine dikkat çektikleri ve gündüzü verimli geçirmenin önceliğine vurgu yaptıkları görülmektedir. Zira onlara göre gece ibadetlerinde muvaffak olmanın yolu farz ibadetlerinin hakkını vermekten geçmektedir. Bir örnek şöyledir:

قَالَ رَجُلٌ لِسَلْمَانَ: إِنِّـي لاَ أَسْتَطِيعُ قِيَامَ اللَّيْلِ. قَالَ: فَلاَ تَعْجِزْ بِالنَّهَارِ.

> Adamın biri Selmân'a "*Gece ibadetine güç yetiremiyorum*" diye sızlanınca, Selman "*Gündüz gevşeklik gösterme, kâfi!*" demiş.[721]

Bazı rivayetlerde ise sıkıntılarına çare arayan kimi insanların zâhitlere gelip dert ve şikâyetlerini anlattıkları görülmektedir. Bu sıkıntıların gerçekte bir problem olmayıp kanaat ve tevekkül yoksunluğundan kaynaklandığını düşünen zâhitler muhataplarına etkili ve şaşırtıcı cevaplar vermişlerdir. Bunlardan ikisi şöyledir:

شَكَا رَجُلٌ كَثْرَةَ عِيَالِهِ إِلَى بَعْضِ الزُّهّادِ، فَقالَ: انْظُرْ منْ كانَ عِيَالُكَ لَيْسَ رِزْقُهُ علَى اللهِ فَحَوِّلْهُ إِلَى مَنْزِلِي.

> Adamın biri zâhitlerden birine ailesinin kalabalık oluşundan dert yanmaktaymış. Zâhit "*Evlatlarından hangisinin rızkı Allah'tan değilse onu bana yolla!*" deyivermiş.[722]

شَكَا رَجُلٌ إِلَى الفُضَيلِ فَأَكْثَرَ الشَّكْوَى، فَقالَ: هَلْ مُدَبِّرٌ غَيْرُ اللهِ؟ قالَ: لا. قالَ: فَارْضَ بِهِ.

> Adamın biri Fudayl b. 'İyaz'a gelerek dertlenip sızlanmış. Fudayl "*Allah'tan gayrı işleri çekip çeviren var mı ki?*" demiş. Adam "*Yok*" deyince de "*O halde başa gelene rıza göstermek lazım*" demiş.[723]

---

[720] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 132. Ebû Muhammed 'Afîfüddîn el-Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân ve 'ibretü'l-yakzân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997), 4/271.

[721] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 133. Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011), 6/271.

[722] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 141.

[723] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 142. Demîrî, *Hayâtü'l-Hayevân*, 1/197. Bu anekdot Süfyân-ı Sevrî'ye de nispet edilmiştir. Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/56.

### *4. Kınayanlara ve Tavsiyede Bulunanlara Cevaplar*

"Az yemek", "az konuşmak" ve "az uyumak" gibi temel prensipleriyle bilinen zâhitler kendilerini ibadet ve zikre adamış, dünya malına, ziynet ve lezzetlerine mümkün mertebe mesafeli davranmışlardır. Onların bu bilinçli tercihleri birileri tarafından garip karşılanmış, bazen yergi, bazen de istihza konusu edilmiştir. Bu rivayetlerden bazıları *el-Ecvibetü'l-müskite*'de de yer almaktadır.

Mükellef sofralardan uzak durmayı tercih eden zâhitler yiyecek ve içeceklerinin az miktarda ve mütevazı olmasına özen göstermişlerdir. Onların sofrasını gören kimileri durumlarına acımış, kimileri de gibi laf dokundurmuştur. Zâhitlerin verdiği karşılıklar ise aşağıdaki rivayette görüleceği üzere genelde ibretlik bir mahiyet arz eder:

مَرَّ عَبْدُ اللهِ بنُ عَامِرِ بِعَامِرِ بْنِ قَيْسٍ وهُوَ يَأْكُلُ بَقْلاً بِمِلْحٍ، فَقالَ: لَقَدْ رَضِيتَ بِاليَسِيرِ. فَقَالَ: الرَّاضِي بِاليَسِيرِ مَنْ رَضِيَ بِالدُّنْيَا.

Abdullah b. Âmir bir gün Âmir b. Kays'a uğramış. O sırada İbni Kays tuz ile yeşillik yiyormuş. Bunu gören Abdullah "*Aza kanaat etmişsin*" deyince, "*Aza kanaat eden, dünya ile yetinendir*" cevabını vermiş.[724]

Yiyecek seçiminde olduğu gibi giyecek tercihinde de oldukça sade, gösterişten uzak bir yol izleyen zâhitler, kılık kıyafetleri sebebiyle de kimi çevreler tarafından ayıplanıp hor görülmüştür. Zâhitlerin bu sataşmalara verdiği cevaplar ise son derece vakur ama bir o kadar da ilzam edici bir mahiyettedir. Mesela Melami meşrep bir zâhitle onu kınayan biri arasında geçen diyalog şöyledir:

خَرَجَ بَعْضُ الزُّهَّادِ فِي يَوْمِ عِيدٍ فِي هَيْئَةٍ رَثَّةٍ فَقِيلَ لَهُ: تَخْرُجُ فِي هٰذَا الْيَوْمِ فِي هٰذِهِ الْهَيْئَةِ وَالنَّاسُ يَتَزَيَّنُونَ؟ فَقَالَ: مَا يُتَزَيَّنُ لِلهِ بِمِثْلِ طَاعَتِهِ.

Zâhitlerden biri bir bayram sabahı pejmürde kıyafetler içerisinde dışarı çıkmış. Onu bu halde görenler "*Herkesin süslenip püslendiği böyle bir günde bu tiple*

[724] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 133. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/125; Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-müânese*, 335; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/352; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, thk. Nûreddîn Şerîbe (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994), 202.

*mi sokağa çıkıyorsun?*" diye kendisini kınamaya kalkınca, zâhit "*Allah'a itaat süslerin en güzelidir*" demiş.[725]

Zâhit Cevapları bölümündeki pek çok rivayetin konusu zühd erbabının, fakirlikleri sebebiyle mâruz kalmış olduğu birtakım menfi muamelelerdir. Gösterişten uzak, mütevazı bir hayat tarzını benimseyen zâhitler nefis tezkiyesi için "mahrumiyet" yaşamayı, azla yetinmeyi bile isteye tercih etmişlerdir. Onların bu ahvâli kimilerince takdir edilirken kimilerince de eleştirilip kınanmıştır. Örneğin adamın biri perişan halde görüp dilenci muamelesinde bulunduğu bir zâhide komşusundan yardım alması gerektiğini söylemiştir. Aldığı cevap ise kayda değerdir:

قِيلَ لِبَعْضِ الزُّهَّادِ: لَوْ سَأَلْتَ جارَكَ لَأَعْطَاكَ. فَقالَ: وَاللهِ مَا أَسْأَلُ مِمَّنْ يَمْلِكُ الدُّنْيَا فَكَيْفَ مَنْ لاَ يَمْلِكُهَا.

Zühd erbabından birine "*Komşundan talepte bulunursan ihtiyaçlarını görüverir*" dediklerinde "*Vallahi ben âlemlerin rabbinden bile dünyalık talebinde bulunamazken ona gerçekte sahip olmayanlara nasıl el açarım?!"* deyivermiş.[726]

Aşağıdaki anekdotta ise bir zühd erbabının fakirliği sebebiyle kendisine laf atan birine verdiği ibretlik cevabı görmekteyiz:

وَقِيلَ لَهُ: إِنَّكَ لَمِسْكِينٌ. فقالَ: كَيْفَ أَكونُ مِسْكينًا وَمَوْلايَ لهُ ما في السَّماوَاتِ وَما فِي الأَرْضِ وَما بَيْنَهُما وما تَحْتَ الثَّرَى؟

Bir gün adamın biri Ebû Hâzim'e "*Düşkünün tekisin vesselam!" deyince* onu şöyle susturmuş: "*Göklerde, yerde ve bu ikisinin arasında ve altında ne var ne yok hepsi Efendimin mülküyken*[727] *bana 'düşkün diyenin aklına şaşarım!*[728]

Zâhitlerin ahvaline acıyan bazı insanlar onlara iyilik yapmak, maddi destek olmak istemiş, kendilerine bazı tekliflerde bulunmuşlardır. Fakat dünya ve içindekilere karşı isteksizliği düstur edinen zâhitler bu teklifleri reddedip yokluğa kanaat etmelerinin bilinçli bir tercih olduğunu vurgulamışlardır. İlk zâhitlerden Abdullah b. 'Âmire nispet edilen

[725] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 127. Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 107.
[726] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 135. Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 193; Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 4/378.
[727] Burada Tâhâ suresi 6. Ayete atıfta bulunulmuştur.
[728] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 139. Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 114; Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 6/345; İbn 'Asâkir, *Târîhü Dımaşk*, 22/29.

"evlilik" temalı şu rivayette bir zâhidin izdivaca bakışı ve eş adayında aradığı vasıflar görülmektedir:

قَالَ مُعاوِيَةُ لِعامِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ قَيْسٍ: اُخْطُبْ لِي مَنْ شِئْتَ حَتَّى أَمْهُرَ عَنكَ مِنْ بيْتِ المَالِ. قال: أنا في الخِطْبَةِ دائِبٌ. قالَ: إِلَى مَنْ؟ قالَ: إِلَى مَنْ يَقْبَلُ التَّمْرَةَ وَاللُّقْمَةَ.

Bir gün Muâviye, Âmir b. Abdullah b. Kays'a "*Evlenmeyi düşündüğün kızı bul getir, senin yerine mihrini beytülmalden ben vereceğim"* demiş. Âmir "*Efendim, bendeniz zaten birinin kapısını aşındırmaktayım*" deyince Halife sormuş: "*Hayırdır kimmiş o?*" "*Bir lokma, bir hurmaya tav olacak birisi!*" demiş.[729]

Bazı zâhitler ise evliliği zühd hayatına mâni gördükleri için bu hususta radikal bir tavır takınmışlardır. Mesela meşhur bir zâhitle kendisini evliliğe teşvik edenler arasında geçen bir diyalog şöyledir:

قِيلَ لِمَالِكِ بْنِ دِينارٍ: لَوْ تَزَوَّجْتَ فُلانَةَ مِنْ أَهْلِ البَصْرَة؛ فَإِنَّهَا مُوسِرَةٌ. فَقالَ: إِنِّي طَلَّقْتُ الدُّنْيَا فَلاَ رَجْعَةَ لِي فِيهَا.

Mâlik b. Dînâr'a "*Basra ahalisinden filanca kızla evlenseniz ya efendim. Kendisi oldukça varlıklı biridir*" demişler. Mâlik'in buna yanıtı şöyle olmuş: "*Efendiler, ben bu dünyayı (talâk-ı selâse ile) boşadım. Artık ona dönmem mümkün değil!*"[730]

### *5. Dine/Zühde Dair Sorulara Cevaplar*

Zâhitlere güvenen ve onların bakış açısını merak eden insanlar onlara genel olarak dinî meseleler özel olarak da zühd hakkında çeşitli sorular yöneltmişlerdir. "Zâhit Cevapları" bölümündeki anekdotların azımsanamayacak bir kısmını bu türden cevaplar teşkil etmektedir. Aşağıda bir örneğine yer verdiğimiz "Zâhit kimdir?" sorusu zühd erbabının en çok muhatap olduğu suallerdendir:

قِيلَ لِبَعْضِ الزُّهَّادِ: مَنِ الزَّاهِدُ؟ قَالَ: اَلْمُتَبَلِّغُ بِدُونِ قُوتِهِ، اَلْمُسْتَعِدُّ لِيَوْمِ مَوْتِهِ، اَلْمُتَبَرِّمُ بِحَيَاتِهِ.

[729] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 140. İbn Hanbel, *Zühd*, 178; İbn 'Asâkir, *Târîhü Dımaşk*, 26/20; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/90; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, thk. Ahmed İbn Ali (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2000), 2/121.

[730] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 141. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/221. Ahmed b. Hanbel rivayetin son kısmını "eğer elimde olsa kendimi kendimden boşarım!" şeklinde aktarmıştır. Bkz. İbn Hanbel, *Zühd*, 262.

Bir zâhide "*Gerçek zâhid kimdir?*" diye sorulmuş. Demiş ki: "*Gerçek zâhit asgari rızıkla iktifa eden, öleceği güne hazırlık yapan ve bu hayattan yana herhangi bir beklentisi olmayan kişidir.*"[731]

Zâhit anekdotları içerisinde sıkça karşımıza çıkan konulardan biri de "zühdün mahiyeti" meselesidir. Müellifimizin bu konuda kitabına aldığı dikkat çekici bir soru-cevap şöyledir:

قِيلَ لِسُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ: مَا الزُّهْدُ؟ قَالَ: الزُّهْدُ فِي النَّاسِ.

Süfyan-ı Sevrî'ye "*Zühd nedir?*" diye sormuşlar. "*İnsanların elindekine tamah etmemektir!*" demiş.[732]

Zâhide göre dünya kıymet verilecek bir yer olmadığı için dünyadan el etek çekmek zaten takınılması gereken bir tavırdır. Bu anlayışı, zühd ve takvasıyla bilinen büyük muhaddis Muhammed b. Vâsi'e (öl. 123/741) nispet edilen şu anekdotta görmek mümkündür:

مَرَّ مُحَمَّدُ بْنُ وَاسِعٍ بِقَوْمٍ فَقِيلَ لَهُ: هَؤُلَاءِ زُهَّادٌ، فَقَالَ: وَمَا قَدْرُ الدُّنْيَا حَتَّى يُحْمَدَ مَنْ زَهِدَ فِيهَا.

Muhammed bin Vâsi' bir topluluğun yanından geçerken kendisine "*Efendim bu zevat dünyadan elini eteğini çekmiş kimselerdir*" demişler. O da şöyle karşılık vermiş: "*Dünyanın ne kıymeti harbiyesi var ki onu terk eden medh ü senaya mazhar olsun.*"[733]

Zühd gibi "takva" da Müslümanlar arasında çokça merak edilen ve farklı şekillerde yorumlanan dinî kavramlardan biridir. Zâhitlerin ayrılmaz bir sıfatı olarak telakki edilen takvanın nasıl anlaşılması gerektiği ulemaya bilhassa da zühd erbabına sorulmuştur. *el-Ecvibetü'l-müskite*'de yer alan aşağıdaki rivayette "Takva nedir?" sorusuna muhatap olan Ebû Hüreyre (öl. 58/678) bu kavramı bir misalle anlatıp nasihatini şöyle vermektedir:

قِيلَ لِأَبِي هُرَيْرَةَ: مَا التَّقْوَى؟ قالَ: أَجُزْتَ فِي أَرْضٍ فيها شَوكٌ؟ قال: نَعمْ.

---

[731] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 129. Bu rivayet Ali b. el-Hüseyin'e nispetle de aktarılır. Bkz. İbn 'Asâkir, *Târîhü Dımaşk*, 41/403; Hatîb el-Bağdâdî, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, thk. 'Âmir Hasan Sabrî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2000), 83-84.

[732] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 131.

[733] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 131. Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 7/120; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/66; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 1/81; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 120; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/238.

قَال: فَكَيْفَ كُنْتَ تَصْنَعُ؟ قَالَ: كُنْتُ أَتَوَقَّـى. قَالَ: فَتَوَقَّ الخَطَايَا.

Adamın biri Ebû Hüreyre'ye sormuş:

-Takva nedir?
-Sen hiç dikenli bir araziden geçip gittin mi?
-Elbette.
-Peki, geçerken nasıl yürüyordun?
-Âdeta diken üstünde!
-İşte azizim, günahlardan da böyle sakın![734]

Dünya ile arasına mesafe koyabilen zâhitler zühd hayatına özenen kişiler tarafından hayranlık ve takdirle karşılanmıştır. Bu kişiler, ilmine ve irfanına güvendikleri zâhitlere gelerek riyazet ve zühd tecrübelerini dinleyip onları örnek almak istemişlerdir. Kaynaklarda bu minvalde pek çok rivayete rastlamak mümkündür. Bunlardan biri de İbn Ebû Avn'ın derlemesinde geçmektedir:

قِيلَ لِزَاهِدٍ: كَيْفَ سَنَحَتْ نَفْسُكَ أَنْ تَتْرُكَ الدُّنْيَا؟ قَالَ: أَيْقَنْتُ أَنِّي أُخْرَجُ مِنْهَا كَارِهًا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَخْرُجَ مِنْهَا طَائِعًا.

Zâhidin birine "*Nasıl oldu da dünyadan el etek çekebildin?*" diye sormuşlar. Şu ibretlik cevabı vermiş: "*Baktım ki bu dünyadan ister istemez çıkarılacağım, kendi irademle çıkarım daha iyi dedim.*"[735]

Bazı kesimlerce dinî otorite olarak görülen ve özellikle uhrevi konularda beyanlarına itibar edilen zâhitler ölüm, kıyamet ve ahiret konularında da türlü türlü sorulara muhatap olmuşlardır. Bunun bir örneğini *el-Ecvibetü'l-müskite*'deki şu rivayette görmekteyiz:

وَقِيلَ لَهُ: كَيْفَ الْقُدُومُ عَلَى اللهِ؟ قَالَ: أَمَّا الْمُحْسِنُ فَكَالْغَايِبِ يَقْدَمُ عَلَى أَهْلِهِ مَسْرُورًا، وَأَمَّا الْمُسِيءُ فَكَالْعَبْدِ الْآبِقِ يَقْدَمُ عَلَى مَوْلَاهُ وَاجِمًا خَايِفًا.

(Süleyman b. Abdülmelik), Ebû Hâzım'a "*Allah'ın huzuruna varış nasıl olacak acaba?*" diye sorunca Ebû Hâzım şöyle demiş: *"İyi insanın Allah'a kavuşması, ailesinden uzun zaman ayrı kalan bir kimsenin yuvasına sevinçle dönüşü gibi;*

[734] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 138. Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 98; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/411; 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/270; Beyhakî, *Kitâbü'z-zühdi'l-kebîr*, 350.

[735] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 128. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 1/202; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 1/255; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/57; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 1/77; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 112; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2/318.

*kötü insanın Allah'a kavuşması ise kaçak bir kölenin efendisinin huzuruna korku ve panik halinde getirilişi gibi olacaktır.*"[736]

Zâhit cevapları kısmındaki rivayetlerin çoğu zühde ve zühd erbabının mânevi yönüne dair olsa da sınırlı sayıdaki bir iki anekdotta zâhitlerin sureti ve maddi yönü de mevzu bahis edilmiştir. Mesela aşağıdaki rivayette zâhitlerin yüz güzelliğinin sebebi sorulmaktadır. Gerçi cevaba bakılacak olursa bu güzellik yine mâneviyatın yansıması olarak değerlendirilmiştir:

قِيلَ لِلْحَسَنِ: مَا بَالُ الْمُجْتَهِدِينَ أَحْسَنُ وُجُوهًا؟ قَالَ لِأَنَّهُمْ خَلَوْا بِرَبِّهِمْ فَكَسَاهُمْ مِنْ نُورِهِ.

Hasan-ı Basrî'ye "*Acaba neden zühd erbabı (uzlet ve riyazet ehli) simaca insanların en güzelleridir?*" diye sorulduğunda "*Çünkü*" demiş, "*onlar Rableriyle baş başa kalmışlar*, *O da onlara kendi nurundan bahşetmiş.*"[737]

Zâhitlere nispet edilen rivayet malzemesi içerisinde zühd erbabına birkaç fıkhi soru yöneltildiği de görülmektedir. Verdikleri cevaplara göz atıldığında zâhitlerin fıkha ve fıkhi meselelere fakihlerden farklı baktıkları anlaşılır. Zira fıkıhçılar daha ziyade ibadetlerin ahkamı ve şekil şartlarıyla ilgilenirken zühd erbabı işe mânevi cihetten ve "takva" temelinde bakmaktadır. Bu farklılığı yansıtan güzel bir örnek şöyledir:

قالَ رَجُلٌ لِعَطَاءٍ: أُزَكِّـي مَالِي؟ قال: إنْ كانَ طَيِّبًا، وإلاَّ فَلَا تَعنَ.

Adamın biri Atâ'ya "*Malımı zekât yoluyla temizleyebilirim değil mi?*" diye sormuş. O da "*Kazancın helal ise elbette; değilse hiç boşa zahmet çekme!*" demiş.[738]

Kimi zühd erbabı, bazı dinî ıstılah ve ritüelleri genel kabul ve inanıştan farklı yorumlamıştır. Bir örnek vermek gerekirse ehl-i kitabın "zâhit"lerinden biri "bayram" kavramına şöyle bir anlam yüklemektedir:

قَال ابْنُ المُبَارَكِ لِراهِبٍ: مَتَى عِيدُكُمْ؟ قالَ: كُلُّ يَوْمٍ لاَ أَعْصِي اللهَ فِيهِ فَهُوَ عِيدٌ.

---

[736] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 128. Bağdâdî, *Târîhü Bağdâd*, 6/582; Mahmûd b. İsmâil el-Hayrbeytî, *ed-Dürretü'l-garrâ fî nasîhati's-selâtîn ve'l-kudât ve'l-ümerâ* (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, ts.), 148.

[737] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 131. Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 1/445; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/323; Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, thk. Mervân Kabbânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1985), 523; Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseyin el-Âcurrî, *Fazlu kıyâmi'l-leyl ve't-teheccüd*, thk. Abüllatîf el-Âsifî (Medine: Dâru'l-Hudayrî, 1997), 92.

[738] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 136.

Abdullah İbn Mübarek rahibin birine "*Sizler ne zaman bayram edersiniz?*" diye sormuş. "*Tanrıya isyan etmediğimiz her gün bayramdır bize*" demiş.[739]

### *6. Hâl-Hatır Soranlara Verilen Cevaplar*

"Zâhit Cevapları" bölümünde dikkat çeken konulardan birini de zühd erbabının hâl-hatır soranlara verdiği cevaplar teşkil etmektedir. Zira bu rivayet malzemesi incelendiğinde zâhitlerin, çoğunlukla hikemi bir derinliği olan ilgi çekici cevaplar verdiği göze çarpar. *el-Ecvibetü'l-müskite*'de bu kapsamda yer alan rivayetlerin birçoğunda zâhitlerin daha ziyade kendi durumlarına ilişkin bir hayıflanma ya da memnuniyetsizlik dile getirdikleri görülür. Elbette şikâyetçi oldukları şey dünyevi sıkıntı ve noksanlıklar değil uhrevi belirsizlik ve kaygılardır. Kendilerinde gördükleri noksanlıkları dile getirerek zımnen muhataplarına ideal bir Müslümanın vasıflarına dair irşat edici dersler de vermektedirler. Bu temaya giren zâhit cevaplarında dil, üslup ve belagat açısından da sanatsal bir estetik kendisini göstermektedir. Mesela aşağıdaki zâhit cevaplarında seci, mukâbele ve tıbâk gibi belagat sanatlarının ustaca kullanıldığı görülür:

قِيلَ لِمُحَمَّدِ بنْ وَاسِعٍ: كَيْفَ تَجِدُكَ؟ قالَ: سَيِّئًا عَمَلِـي، طَوِيلاً أَمَلِـي، قَصِيرًا أَجَلِـي.

Muhammed b. Vâsi'ye "*Durumlar nasıl?*" diye sormuşlar. "*Nasıl olsun!*" demiş, "*amellerim kıymetsiz, arzularım nihayetsiz, ömrümse kifayetsiz...*"[740]

قِيلَ لِبَعْضِ الزُّهَّادِ: كَيْفَ حَالُكَ؟ قَالَ: كَيْفَ حَالُ مَنْ يَفْنَى بِبَقَائِهِ
وَيَسْقُمُ بِصِحَّتِهِ وَيُؤْتَى مِنْ مَأْمَنِهِ؟

Bir zâhide "*Hâlin keyfin nasıl?"* diye sorulunca yanıtı şu olmuş*:* "*Varlıkta iken yokluğa mahkûm olan, sağlıklıyken hastalıkla pençeleşen ve hiç ummadığı musibetlere hedef olan birinin hâli nice olsun?!*"[741]

---

[739] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 136. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 1/32; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 1/198; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 107; Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 8/265.

[740] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 142. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/346; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/225; İbn 'Asâkir, *Târîhü Dımaşk*, 56/158; Silefî, *et-Tuyûriyyât*, 4/326; Beyhakî, *Kitâbü'z-zühdi'l-kebîr*, 222; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/121.

[741] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 135. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/480; 'Askerî, *Sınâ'ateyn*, 38; Husrî, *Zehrü'l-âdâb*, 1/270; 'Askerî, *Dîvânü'l-me'ânî*, 2/221. Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdullah el-'Askerî, *el-Masûn fi'l-edeb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun (Kuveyt: Matba'atü Hükûmeti'l-Kuveyt, 1984), 151.

قِيلَ لِآخَر: كَيْفَ أَصْبَحْتَ؟ قالَ: نَأْكُلُ أَرْزَاقَنَا ونَنْتَظِرُ آجَالَنَا.

Yine bir zâhide "*Ne var ne yok?*" diye sormuşlar. O da "*Ne olsun! Rızkımızı tüketiyor, Azrail'i bekliyoruz"* demiş.[742]

## E. KELÂMCI CEVAPLARI

Kelâmcı Cevapları [مِنْ جَوَابَاتِ المُتَكَلِّمِينَ] başlıklı bu bölüm 43 anekdottan oluşmaktadır. Cedel ilmi olarak da bilinen kelâmın tabiatında tartışma, argüman ileri sürme ve muhatabı delillerle ilzam etme özelliği vardır. Bu sebeple genelde dinin özelde de mezhebinin müdafileri konumundaki kelâmcılar karşı mezhep ya da din mensuplarıyla tartışmayı meslek edinmişlerdir. Bu tartışmalar rakibi kısa yoldan alt etme prensibine dayandığı için kelâmcı tartışmaları genelde hazırcevap bir karaktere sahip olmuştur.

Nevâdir koleksiyonlarında kelâmcıların yanı sıra fakihler, muhaddisler, kadılar gibi farklı dinî zümrelere nispet edilen zengin bir anekdot malzemesi bulunmaktadır. Ancak bunlar incelendiğinde hazırcevaplık kalitesi bakımından kelâmcı nüktelerinin bariz bir şekilde öne çıktığı görülür. Bu noktada, iyi bir derlemeci olan İbn Ebû 'Avn'ın bu dinî zümreler içerisinde sadece kelâmcı anekdotları için müstakil bir başlık açması kayda değerdir. Ancak, müellifimizin bu konuya ilgi duymasında dedesi Ahmed'in payı da göz ardı edilmemelidir. Zira biyografi kaynaklarında dedesinin kelâmcı olduğuna ve kelâmcı anekdotlarını topladığına dair bir kayıt[743] bulunmaktadır.

Nevâdir koleksiyonları içerisinde kelâmcı nükteleri dağınık bir şekilde yer almaktadır. Sadece İbn Ebû 'Avn gibi birkaç müellif bu konuda müstakil bir bölüm açıp ilgili nükteleri toplu bir şekilde aktarmıştır. Bu müelliflerden biri de Abbâsî dönemi vezirlerinden ünlü edip Ebû Sa'd el-Âbî (öl. 422/1030)'dir. O, kelâmcı anekdotlarını zengin içeriğiyle

[742] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 138. Bu anekdot kaynaklarda birden fazla zâhide nispetle aktarılmıştır. Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 2/109; Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000), 3/1180; İbn Hanbel, *Zühd*, 267; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 7/145; Beyhakî, *Kitâbü'z-zühdi'l-kebîr*, 221.

[743] Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 8/136.

dikkat çeken eseri *Nesrüddürr fî'l-muhâdarât*'ında [نَوَادِرُ وَنُكَتٌ لِلْمُتَكَلِّمِينَ] başlığı altında bir arada sunmuştur.[744]

Kelâmcı Cevapları bölümünün muhtevasını ağırlıklı olarak Müslüman fırkalar arasındaki cedelleşmeler, farklı din ve mezhep müntesipleri arasındaki tartışmalar ve ateistlerle kelâmcılar arasındaki münakaşalar teşkil etmektedir. Müslüman kelâmcıların Yahudi, Hristiyan, Mecûsî, Zerdüşt ve ateistlerle kurdukları diyalog ve giriştikleri tartışmalar belirgin bir hazırcevap nitelik arz eder. Tartışma tarzındaki anekdotlar dışında kelâmcıların bazı durumlara getirdikleri yorum ve yaptıkları şakalar da yine bu bölümün dikkat çekici konuları arasındadır.

Allah'ın varlığı, âlemin hüdûsu, Şia'nın imamet inancı, Mutezilenin tövbe anlayışı, Mücessimenin Allah'a cisim atfetmesi, Hristiyanlıktaki teslis inancı, Yahudilerin "Allah fakirdir biz zenginiz" söylemi, tekfir konusu, Mecûsîlerin muhtelif inançları, ecel meselesi, hilafetin itikada yansıması, yeniden diriliş ve ahiret gibi meseleler bu bölümdeki rivayetlerin başlıca temalarıdır.

Kelâmcı Cevapları bölümünde öne çıkan isimlere bakıldığında sayıca en çok rivayetin dört isme ait olduğu görülür. Bunların başında 8 anekdotla Mutezilî kelâmcı Ebü'l-Hüzeyl el-'Allâf (öl. 235/849) gelir. Ardından 6 anekdotla Bağdat Mutezilesinin önemli isimlerinden Sümâme b. Eşres (öl. 213/828) yer alır. İmamiye kelâmının önemli temsilcilerinden Hişâm b. el-Hakem'in (öl. 179/795) adı 5 anekdotta geçer. Basra Mutezile ekolünden Nazzâmiyye kolunun kurucusu Ebû İshâk en-Nazzâm'a ise (öl. 231/845) 4 rivayet nispet edilir. Bunun dışında gerek bir iki anekdotla Kelâmcı Cevapları bölümünde gerekse diğer bölümlerde rivayetlerine rastlanan isimler arasında Mutezilenin etkili isimlerinden Amr b. 'Ubeyd (öl. 144/761), Câhız (öl. 255/869), Kadı İbn Ebû Düâd (öl. 240/854) Ebû Ca'fer el-İskâfî (öl. 240/854) de vardır. Kitaba alınan rivayetlerin çoğunlukla Mutezilî kelâmcılara ait olması ve İbn Ebû 'Avn ile çağdaş olan Ebü'l-Hasen el-'Eş'arî (öl. 324/935) gibi Sünnî kelâmcıların adına rastlanmaması ise dikkat çekicidir.

744 Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/148-154.

Kelâmcı cevaplarında, diğer bölümlerde rastlanmayan bir üslup özelliği vardır. Genellikle muhatabın güçlü bir argümanla susturulup mat edildiği bu cevapların finalinde "cevap veremedi", "ilzâm oldu" "susup kaldı" anlamlarına gelen [انْقَطَعَ] fiili kullanılmıştır. Şimdi bu bölümde öne çıkan temalar seçilen anekdotlarla yorumlanmaya çalışılacaktır.

### *1. Müslüman Fırkaların Birbiriyle Tartışmaları*

Farklı itikadi mezheplere mensup Müslüman âlim ve kelâmcıların kendi aralarında yaptıkları tartışmalar bu bölümdeki rivayetlerin kâhir ekseriyetini teşkil etmektedir. Her inanç mensubu doğal bir refleksle inandığı doğruları savunmak ve kendisinden farklı düşünen kişinin argümanlarını çürütmek istemiştir.

İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren özellikle dinî bir otorite olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatıyla birlikte nasların farklı anlaşılması birtakım ihtilaflar doğurmuş ve bunun sonucunda da dinî gruplar ve mezhepler vücuda gelmiştir. Bilhassa sahabe döneminde siyasi temellere de dayanan Hariciler ve Şia gibi dinî gruplar ortaya çıkmış ve teo-politik tartışmalar gündeme gelmiştir.

Hilafet meselesi özellikle Şia itikadına göre dinin ayrılmaz cüzlerinden birisidir. Hilafeti Hz. Ali ve evladının hakkı olarak gören İmâmiyye Şia'sı, ilk üç halife olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı "gâsıp" olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla Şiîlerle Sünnîler arasında yaşanan tartışmaların değişmeyen konularından birisi daima hilafet hakkı üzerinedir. İbn Ebû 'Avn'ın kitabına aldığı rivayetlerden birisi, İmâmiyye'nin imamet görüşünü temellendirmeye çalışan ilk kelâmcılardan İbn Mîsem (öl. 183/799) ile Mutezile kelâmcılarının ileri gelenlerinden Ebü'l-Hüzeyl Allâf arasında geçen imamet konulu şu kısa diyalogtur:

قَالَ ابْنُ مِيثَم لِأَبِي الهُذَيْل، وكانَ يَتَشيَّعُ: مَا تَقولُ في أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ؟ قالَ: مِثْلَ قولِكَ في عَلِيّ فَانْقَطَعَ.

> Şia taraftarı İbn Mîsem, Ebü'l-Hüzeyl'e "*Ebû Bekir ve Ömer hakkında ne düşünüyorsun?*" diye sormuş. Ebü'l-Hüzeyl "*Sen Ali hakkında ne düşünüyorsan onu!*" deyince İbn Mîsem cevap verememiş.[745]

Kelâmcı Cevapları bölümünde öne çıkan temalardan biri Şia'nın imamet teorisidir. Ca'fer-i Sâdık ve Musa Kâzım dönemlerinde İmâmiyye kelâmının en önemli temsilcisi sayılan ve imâmet doktrininin temellendirilmesinde büyük katkıları olan Hişam b. Hakem[746] (öl. 179/795) ile Mutezile kelâmının kurulmasında öncü bir isim olan Amr b. 'Ubeyd (öl. 144/761) arasında geçen aşağıdaki diyalog kayda değerdir. Metni çok uzun olduğu için sadece tercümesini aktaracağımız anekdotta Hişam'ın sağlam imamet savunusu dikkat çekmektedir:

> İmamet görüşüne sahip olan ve dünyanın âdil bir imamdan yoksun olamayacağını savunan Hişam b. Hakem Basra'ya gelip 'Amr b. 'Ubeyd'in ilim halkasına oturmuş. Amr kendisini tanımıyormuş. Hişam, Amr'a sormaya başlamış:
>
> -Allah sana iki göz vermedi mi?
> -Evet, verdi.
> -Neden?
> -Göklerin ve yerin melekûtuna bakıp ibret almak için.
> -Sana ağız da verdi, değil mi?
> -Evet.
> -Peki, neden?
> -Lezzetleri tatmam ve benimle konuşmak isteyenlere cevap vermem için.
>
> Sonra Hişam tüm duyuları tek tek sorup ardından devam etmiş:
>
> -Sana kalp de verdi mi?
> -Evet.
> -Neden?
> -Tüm bu duyular idrak ettikleri her şeyi ona arz etsin ve o da o hisleri yönetip birbirinden ayırsın diye.
> -Ne güzel söyledin! Peki, Allah sana beş duyu verip de onları bile başsız bırakmaya razı olmuyor da şu koskoca âlemi ve insanları imamsız koymaya -hâşâ- nasıl rıza gösterebiliyor?
> -Sen biraz bekle, bu meselene bakacağız!
>
> Sorusuna cevap alamayan Hişam Basra'nın ilim halkalarını tek tek dolaşmış; fikirlerini dinleyen insanlarsa türlü ihtilaflara düşmüş.[747]

---

[745] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 149.
[746] Mustafa Öz, "Hişâm b. Hakem", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), 18/153-154.
[747] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 152.

Temel dinî inançları ciddi oranda siyasi arka plana dayanan Şia kadar olmasa da Mutezile gibi daha akılcı mezheplerin de politikanın etkisinden bağımsız kalamadığı ve rakipleriyle tartışmalarında taraflı bir siyasi dil kullandığı dikkat çekmektedir. Sözgelimi, birazdan bir anekdotunu nakledeceğimiz meşhur kelâmcı Şümâme b. Eşres, Mutezili düşünceyi devletin resmi mezhebi haline getiren Me'mûn'un akıl hocalığı ve danışmanlığını yapmış ve hutbelerde Muaviye'ye lanet okunması fikrini ileri süren kişi olmuştur.[748] Aşağıdaki anekdotta da görüleceği üzere Sümâme, Muaviye taraftarı olduğu anlaşılan birinin yönelttiği soruya cevap verirken politik bir dil kullanmaktadır:

قَالَ رَجُلٌ لِثُمَامَة: تَقْدِرُ أنْ تُؤَخِّرَ مَا قدَّمَ اللهُ وتقدِّمَ ما أخَّرَ اللهُ؟ قالَ: هٰذَا عَلَى ضَرْبَيْنِ: إِنْ أَرَدْتَ أنْ أُصَيِّرَ لَكَ رَأْسَ الحِمَارِ ذَنَبَه، فَلاَ. وإِنْ أَرَدْتَ أَنْ أُقَدِّمَ مُعاوِيَةَ عَلى عَلِيٍّ وقدْ أَخَّرَهُ اللهُ، فَنَعَمْ.

> Adamın biri Sümâme'ye "*Allah'ın takdim ettiğini tehir ya da tehir ettiğini takdim etmek mümkün müdür?*" diye sormuş, Sümâme de şöyle cevap vermiş: "*Bu meselenin iki yönü vardır: Eşeğin başını kuyruğu ile değiştirmemi istersen bu muhaldir. Ama Allah'ın geriye aldığı Muaviye'yi Ali'nin önüne geçirmek istersen işte bu mümkündür!*"[749]

İslâm'ın erken dönemlerinde ortaya çıkan fırkalarından birisi de Mücessime'dir. Allah'ı cisim olarak tasavvur eden yahut ona bazı cismâni özellikler atfeden Mücessime mensupları, ayetlerde geçen "Allah'ın eli", "yüzü", "gelmesi", "arşa istivası" gibi ifadeleri literal okumayı tercih etmişlerdir. Yine başrolde Ebü'l-Hüzeyl'in olduğu bir anekdotta kendisiyle, Mücessime inancına sahip Şiî kelâmcı Hişâm b. Hakem arasında kısa bir tartışma yaşanmaktadır. İmâmiyye Şia'sının önde gelen kelâmcısı Hişâm, Allah'ı insan büyüklüğünde, üç boyutlu, saf gümüş ya da yuvarlak bir inci gibi parıldayan nûrâni bir cisim olarak kabul etmiştir.[750] Kitapta geçen rivayet şöyledir:

قَالَ هِشَامُ بْنُ الحَكَمِ، -وَكَانَ يَقولُ بِالجِسْمِ- لِأَبِي الهُذَيْلِ: مَا الدَّلِيلُ علَى أَنَّ البَارِي - جَلَّ وَعَزَّ - لَيْسَ بِجِسْمٍ؟ قالَ: أَنَّهُ لاَ نِصْفَ لَهُ.

---

748 Aruçi, "Sümâme b. Eşres", 38/130-131.
749 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 147. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/56.
750 Öz, "Hişâm b. Hakem", 18/154.

Mücessime düşüncesini savunan Hişâm b. Hakem, Ebü'l-Hüzeyl'e "*Allah'ın -azze ve celle- cisim olmadığına delil nedir?*" diye sormuş. O da "*Mesela, yarısının olmamasıdır!*" diye cevap vermiş.[751]

Kitapta, Ehl-i sünnet ve Mutezile mensubu âlimler arasında gerçekleşmiş tartışmalara da rastlanır. Mesela bunlardan birinde hadis hafızı Ravh b. 'Ubâde (öl. 205/820) Mutezilenin tövbe anlayışını hakaretamiz ifadelerle eleştirmekte; Bağdat Mutezilesinin önemli ismi Sümâme b. Eşres de ona susturucu bir cevap vermektedir. Rivayet şöyledir:

دَخَلَ ثُمَامَةُ دَارَ المَأْمُونِ، وَفيهَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَة، فَقالَ له رَوْحٌ: اَلْمُعْتَزِلَةُ حَمْقَى؛ وذاكَ أَنَّهُمْ يَزْعُمُونَ أَنَّ التَّوْبَةَ بِأَيدِيهِمْ، وأَنَّهمْ يَقدِرُونَ عَليها مَتَى شَاءُوا، وهُمْ دَائِبُونَ يَسْأَلُونَ اللهَ أَنْ يَتوبَ عَلَيْهِمْ. فمَا مَعْنَى مَسْأَلَتِهِمْ إِيَّاهُ مَا بِأَيْدِيهِمْ الأَمْرُ فِيهِ إِلَيْهِمْ لوْلاَ الحُمْقُ؟ فقال له ثُمامَةُ: أَلَسْتَ تزعُمُ أَنَّ التوبَةَ مِنَ اللهِ - جَلَّ ثَناؤُه - وهُوَ يَطلُبُها مِنَ العِبادِ أَجْمَعَ: فَكَيْفَ يطلُبُ مِنهُمْ ما لَيْسَ بِأَيدِيهمْ ولاَ يَجِدونَ السَّبيلَ إِلَيْه؟

Sümâme, Me'mûn'un sarayına girmiş. Kurulan mecliste Ravh b. 'Ubâde de varmış. Ravh "*Şu Mutezile ne kadar ahmak! Tövbenin kendi ellerinde olduğunu, istedikleri anda tövbe edebileceklerini iddia ediyorlar. Diğer taraftan Allah'ın tövbelerini kabul etmesini ısrarla ve ısrarla niyaz ediyorlar. Madem bu iş kendi ellerinde; o halde bu konuda neden bu kadar ısrarcılar? Bunun ahmaklık dışında izahı var mı?*" demiş. Sümâme ise şöyle cevap vermiş: "*Sen tövbenin Allah'tan (c.c.) olduğunu ve Allah'ın tüm kullarından tövbe etmelerini istediğini savunmuyor musun? Peki, senin mantığına göre Allah, insanların elinde olmayan ve güç yetiremeyecekleri bir şeyi mi kendilerinden istemektedir?!*"[752]

### *2. Kelâmcılarla Gayrimüslimler Arasındaki Diyalog ve Tartışmalar*

Farklı din ve inanç grupları arasında yaşanan tartışmalar *el-Ecvibetü'l-müskite* gibi pek çok nevâdir mecmuasında sıkça karşılaştığımız anekdot malzemesi arasındadır. İyi bir derlemeci olan müellifimiz bu malzemeye özel bir önem atfetmiştir. Zira kitabına aldığı anekdotlar incelendiğinde Müslüman kelâmcıların Hristiyan, Yahudi, Zerdüşt ve Mecûsi din bilginleriyle gerçekleştirdiği diyalog ve münazaralar göze çarpar. Bu kap-

[751] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 151. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/149.
[752] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 153. 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/217.

samda öne çıkan bir münazara örneği Müslüman kelâmcıların Hristiyan itikadına sağlam eleştiriler getirdikleri "teslis" hakkındadır. Müslüman kelâmcı Hristiyan muhatabını şöyle ilzam etmektedir:

> قال بَعْضُ المُتَكلِّمِينَ لِبَعْضِ النَّصَارَى: لِمَ قُلْتُمْ: إنَّ البَارِيَ - جَلّ ذِكرُه - لهُ وَلدٌ؟ قال: مِنْ قبلِ أنِّي رأَيْتُ منْ لا وَلَدَ لهُ فَهو عَقِيمٌ، وهِيَ صِفَةُ ذَمٍّ، وَالذَّمُّ مَنْفِيٌّ عَنْهُ. قالَ: فَلِلْابْنِ وَلَدٌ؟ قالَ: لا. قالَ: فَابْنُهُ عَقِيمٌ، وقَدْ أَدْخَلْتَ عَلَيْهِ صِفَةَ ذَمٍّ. فَانْصَرَفَ، وَانْقَطَعَ.
>
> Müslüman bir kelâmcı bir Hristiyan'a "*Siz neden Allah Teâlâ'ya çocuk isnat ediyorsunuz?*" diye sormuş. Hristiyan da "*Bana göre bir kişinin çocuğu yoksa o kısırdır. Kısırlık da kınanacak bir özelliktir. Dolayısıyla Allah da bundan münezzehtir!*" demiş. Bunun üzerine kelâmcı "*Oğul (İsa)'nın çocuğu var mı?*" diye sormuş. Adam "*Hayır*" deyince, "*O halde Allah'ın oğlu kısır ve sen de şimdi ona kınanacak bir sıfat atfettin!*" diyerek Hristiyan'a yüklenmiş. Tek kelime edemeyen adam çekip gitmiş.[753]

*Ecvibe*'de karşımıza çıkan Müslüman-Yahudi tartışmalarından birinin konusu Yahudilerin "*Allah fakirdir, bizse zenginiz*" söylemidir. Kur'ân'-ı Kerim'de de geçen bu ifadeyi[754] kendi lehlerine tevil etmeye kalkan bir grup Yahudi Müslüman bir kelâmcının yaptığı şu çıkarımla zor duruma düşürülmüştür:

> قالتِ اليَهُودُ: إنَّمَا قُلْنَا: إنَّ اللهَ فَقيرٌ ونحنُ أَغْنِياءُ؛ لأنّه اسْتَقْرَضَ أَمْوَالَنَا. فَقالَ عَلِيُّ بْنُ المَنْصُورِ: إنْ كانَ اسْتَقْرَضَهَا لِنَفْسِهِ فَهُوَ فَقيرٌ. وإنْ كانَ اسْتَقْرَضَهَا لِفُقَرائِكُمْ ثُمَّ يُكَافِئُ عَلَيْهَا فهو الغَنِيُّ الحَمِيدُ.
>
> Yahudiler "*Biz 'Allah fakirdir bizse zenginiz' derken Allah'ın mallarımızı borç almasını kastettik*" demişler. Ali b. el-Mansûr ise onlara şöyle cevap vermiş: "*Eğer Allah mallarınızı kendisi için borç aldıysa o durumda -hâşâ- fakir demektir. Yok eğer yoksullarınız için borç alarak onlara vermek istediyse (bu durumda yine fakir olmuş olur) İddianızın aksine Allah ganidir ve övgüye layık olandır.*"[755]

---

[753] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 149.

[754] Ayetin tam meali şöyledir: "*Allah fakirdir bizse zenginiz diyenlerin sözünü elbette işitmiştir Allah!*" Âl-i İmran:181

[755] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 146. Ebü'l-Ferec Nûreddîn el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2006), 2/146.

Ehl-i kitabın yanı sıra ateistlerle yapılan bazı tartışmalar da bu bölümün dikkat çeken anekdotları arasında yer alır. Bu türden bir tartışma, Mutezilî kelâmcı Allâf ile bir ateist arasında yaşanmıştır. Ateist, basit bir akıl yürütmeyle yeniden dirilişi inkâr edince, Allâf, Kur'ân'ın mülhitlere karşı ileri sürdüğü güçlü argümanlardan biriyle[756] cevap vermiştir:

حَضَرَ بَعْضُ المُلْحِدِينَ جَنازَةً؛ فَقالَ لِأَبِي الهُذَيْلِ: الإِيمانُ بِرُجوعِ هٰذَا صَعْبٌ. فَقالَ أَبُو الهُذَيْلِ: اَلَّذِي أَنْشَأَهُ يُعِيدُ.

Ateistin biri bir cenazeye katılmış. Orada bulunan Ebü'l-Hüzeyl'e "*Şu ölen adamın tekrar dirilmesi zor iş!*" deyince, Ebü'l-Hüzeyl "*Onu ilk defa yaratan tekrar yaratmaya kâdirdir*" cevabını vermiş.[757]

### *3. Âlemin Hudûsu Meselesi*

Dünyanın sonradan yaratılmış olması, ya da kelâm ilmindeki ıstılahî karşılığıyla "âlemin hudûsu" meselesi kelâmcıların öteden beri üzerinde durduğu ve yaratıcının varlığını ispata dair kullanageldikleri temel argümanlardan biridir. "Âlem hâdistir ve her hâdisin bir muhdisi vardır. O da Allah'tır" önermesiyle kurulan bu argümana[758] mülhitler/ateistler itiraz etmiş, âlemin kadim olduğunu savunarak yaratıcının varlığını inkâr etmişlerdir. Kelâmcı Cevapları bölümündeki rivayetlerin birkaçı da bu konu etrafında yapılan münakaşalardır ki bunlardan biri şöyledir:

قَالَ بَعْضُ المُلْحِدِينَ لِبَعْضِ المُتَكَلِّمِينَ: هَلْ مِنْ دَلِيلٍ علَى حُدوثِ العَالَمِ؟ قالَ: الحَرَكَةُ والسُّكُونُ. فَقالَ: الحَرَكَةُ وَالسُّكُونُ مِنَ العَالَمِ، فَكَأَنَّكَ إِنَّمَا قُلْتَ: اَلدَّلِيلُ علَى حُدوثِ العَالَمِ العَالَمُ. قالَ: وَسُؤَالُكَ إِيَّايَ: مِنَ العَالَمِ؟ فَإِذَا جِئْتَ بِمَسْأَلَةٍ مِنْ غَيْرِ العَالَمِ أَجَبْتُكَ كَذٰلِكَ منْ غَيْرِ العَالَمِ.

Mülhidin biri ile bir kelâmcı arasında şu diyalog yaşanmış:

---

[756] Ebü'l-Hüzeyl'in atıf yaptığı ayetin meali şöyledir: "*De ki: Onları ilk kez yoktan var eden diriltecektir. O, her türlü yaratmayı çok iyi bilendir.*" (Yasin:79)

[757] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 150. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/187; 'Askerî, *Sınâ'ateyn*, 18.

[758] Bu delil hakkında detaylı bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, "Hudûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

-Âlemin sonradan yaratıldığına dair bir delilin var mı?
-Evet. Hareket ve sükûn bunun delilidir.
-Hareket ve sükûn âlemin kendisindendir. Sanırım sen "âlemin hudûsuna delil âlemin kendisidir" diyorsun!
-Senin bana sorduğun soru da bizzat âlemin kendisi hakkında. Sen bana âlemin dışından bir mesele getir ki ben de sana âlemin dışından delil getireyim![759]

Âlemin sonradan yaratıldığı fikrini savunmak üzere kelâmcıların dayandığı hareket ve sükûn yasası hakkında *Ecvibe*'ye alınan bir rivayet de şöyledir:

قالَ نُعْمَانُ المَنَّانِيُّ لِأَبِي الهُذَيْلِ: دُلَّ علَى حُدوثِ العَالَمِ بِغَيْرِ الحَرَكَةِ وَالسُّكُونِ. فَقالَ له أَبُو الهُذَيْلِ: مَثَلُكَ مَثَلُ رَجُلٍ قالَ لِخصْمِهِ: تَقَدَّمْ مَعِي إِلَى القَاضِي ولاَ تُحْضِرْ بَيِّنتَكَ.

Nu'mân el-Mennânî, Ebü'l-Hüzeyl'e "*Bana âlemin hâdis olduğuna dair hareket ve sükûn argümanı dışında bir delil getir!*" deyince Ebü'l-Hüzeyl şöyle cevap vermiş: "*Hasmını mahkemeye çağırıp da 'Benimle hâkimin huzuruna çık ama delilini getirme' diyen bir kişiden ne farkın var senin?!*"[760]

### *4. Allah'ın Varlığı*

İnsan dünya üzerinde var olduğundan beri belki de üzerinde en çok düşünülen ve tartışılan konu tanrının varlığı meselesidir. Gerek Müslüman gerek diğer semâvi dinlere mensup âlim ve kelâmcılar tanrının varlığı konusunda bir dizi akli delil geliştirmişlerdir. İbn Ebû 'Avn'ın naklettiği bazı rivayetler böyle bir temaya sahiptir. Bu rivayetler, Allah'ın varlığının ispatını ve ne zamandan beri var olduğunun izahını isteyen kişilerle mütekellimler arasında geçen sıra dışı soru-cevaplar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde kelâmcılar genelde susturan tarafı temsil etse de birazdan nakledeceğimiz rivayette de görüleceği üzere bazen de fena halde ilzam olmaktadırlar. Mesela Allah'ın varlığının ispatı konulu aşağıdaki anekdotta bel altı bir misalle muhatabını tahkir etmek isteyen bir kelâmcının muhatabı tarafından nasıl tarumar edildiği görülmektedir:

[759] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 144. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/168; Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 2/60; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 8/28.
[760] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 147. Murtezâ, *Emâlî*, 1/181.

قال رجُلٌ لبَعْضِ المتكلِّمِينَ: مَا الدّلِيلُ علَى صَانِعٍ؟ قَالَ: شَعْرَةُ أُمِّكَ الَّتِي تَحْلِقُهَا فَتَنْبُتُ. فَلَوْلاَ أَنَّ لَهَا مُنْبِتًا مَا نَبَتَتْ. فَقالَ لهُ: فَيَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ بَظْرُ أُمِّكَ إِذَا انْقَطَعَ فَلَمْ يَعُدْ، دَلِيلٌ علَى أَنَّه لا صَانِعَ له يُعِيدُه، فَانْقَطَعَ.

Adamın biri bir kelâmcıya "*Yaratıcının varlığına delil nedir?*" diye sormuş. Kelâmcı "*Mesela delillerden biri, ananın tıraş ettikçe yeniden çıkan kıllarıdır. Eğer o kılları bitiren bir güç olmasaydı kendiliğinden bitemezdi!*" diye bel altı vurunca, adam aynı dilden cevap vermiş: "*Senin ananın ferci de artık işlevini yitirince bir halta yaramayacak! Onu tekrar eski haline döndürecek bir kudret olmadığına göre o halde bir yaratıcı yok demektir!*" Kelâmcıysa susup kalmış.[761]

Zaman kavramından bağımsız düşünmekte zorlanan insan zihni, Allah'ın varlığının mahiyeti ve ne zamandan beri var olduğu konusunda akıl yürütmüş ve bir dizi soru üretmiştir. Bu konuda kelâmcılara çok sayıda sual yöneltilmiş ve verilen ilgi çekici cevapların bazıları da kayıtlara geçmiştir. Mesela İbn Ebû 'Avn'ın aktardığı diyaloglardan biri şöyledir:

قَالَ رجُلٌ لابْنِ أَبِي دُؤَاد: مَتَى كانَ اللهُ؟ قَالَ: وَمَتَى لَمْ يَكُنْ؟

Adamın biri İbn Ebû Düâd'a "*Allah ne zaman vardı?*" diye sorunca "*Ne zaman yoktu ki?*" deyivermiş.[762]

Şu ikinci anekdotta ise farklı bir akıl yürütmeyle "Allah'ın, hiçbir şeyi yaratmamışken yalnız ve muhtaç olduğunu" düşünen birine cevap verilmektedir:

قَالَ رُجلٌ لبَعْضِ المُتكلِّمِينَ: كانَ اللهُ ولاَ شَيْءَ؟ قالَ: نَعَمْ. قَال فَمَنْ أَفْقَرُ مِنْ هٰذَا؟ فَقال: إِنَّمَا الفَقِيرُ الَّذِي يُرِيدُ الشَّيْءَ وَلا يَجِدُهُ، فَيَكُونُ فَقيرًا إِلَيْه. فَأَمَّا إِذَا شَاءَ الشَّيْءَ قالَ: كُنْ فَيَكونُ وَلَمْ يَتَأَخَّرْ وَلَمْ يَتَعَذَّرْ، فَهُوَ الغَنِيّ الحَمِيدُ.

Adamın biri kelâmcılardan birine "*Allah vardı ve hiçbir şey yoktu değil mi?*" diye sorunca, kelâmcı "*Doğrudur*" demiş. Adam "*Bu durum muhtaçlığın zirvesi değil de nedir?*" diye kelâmcıyı köşeye sıkıştırmaya çalışınca, şu cevabı almış: "*Muhtaç, bir şeyi murat edip de ona ulaşamayan kişidir. Allah ise bir şeyi mu-*

[761] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 149. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/149; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 3/46.

[762] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 146. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/75.

*rat edince "ol" der ve o da oluverir. Ne bir gecikme söz konusu olur ne de eksiklik. O, Ganî ve Hamîd olan Allah'tır.*"[763]

### *5. Kelâmcıların Mizahi Yorumları*

Kelâmcı Cevapları bölümündeki birkaç rivayetin temasını bu seçkin zümrenin yaptığı espriler ve komik yorumlar teşkil etmektedir. Gayet sofistike bir alanda kalem oynatıp kelâmlar eden, sürekli zihin yorup argümanlar geliştiren kıvrak zekâlı bu zümre, uğraştıkları ilmin de gereğince hazırcevap bir karaktere sahip olmuşlardır. Girdikleri amansız tartışmalar gibi yaptıkları yorum ve espriler de İbn Ebû 'Avn gibi müelliflerce anekdot malzemesi olarak aktarılmıştır. Mesela müellifimizin naklettiği aşağıdaki rivayette Mutezilî kelâmcı Nazzâm, komik duruma düşen bir câhilin cehaletini istihzai bir üslupla şöyle yüzüne vurmaktadır:

قَالَ النَّظَّامُ لِرَجُلٍ: تَعْرِفُ فُلانًا المَجُوسِيَّ؟ قالَ: نَعَمْ، ذَاكَ الَّذِي يَحْلِقُ وَسَطَ رَأْسِهِ كَمَا يَفْعَلُ اليَهُودِيُّ. فَقالَ له النَّظَّامُ: لاَ مَجُوسِيًّا عَرَفْتَ، ولاَ يَهُودِيًّا، وَصَفْتَ.

Nazzâm, adamın birine "*Filanca Mecûsi'yi tanıyor musun?*" diye sormuş. Adam da "*Evet evet, şu Yahudiler gibi başının ortasını tıraş eden adamı diyorsun değil mi?*" deyince, Nazzâm "*Seni cahil!*" demiş, "*ne Mecûsiyi tanıyabildin ne de Yâhûdi'yi tanıtabildin!*"[764]

Eleştirmeyi meslek edinen kelâmcı zümresinin bazı üyeleri, muhataplarına üstten bakıp onları tahkir etmişlerdir. Kelâmcı nüktelerinin bir kısmı onların bu tavırlarını yansıtır. Mesela bu hususta kitaba alınan örneklerden biri şu diyalogtur:

قَالَ بَعْضُ المُتَكَلِّمِينَ لِرَجُلٍ حَدَّثَهُ بِحَدِيثٍ: أَعِدْ عَلَيَّ حَدِيثًا سَمِعْتُهُ مِنْكَ.

قالَ: أَيُّمَا هُوَ؟ قالَ: كَأَنَّكَ أَرَدْتَ أَنْ تُعْلِمَنَا غَزارَةَ عِلْمِكَ، مَا أَظُنُّكَ تَحْفَظُ غَيْرَهُ.

Bir kelâmcı, zamanında kendisine hadis rivayet eden birine "*Şu senden duyduğum hadisi bana bir daha tekrar eder misin?*" demiş. Adam "*Acaba hangisinden bahsediyorsun?*" diye (böbürlenince), "*Bak bak!*" demiş kelâmcı, "*bize il-*

[763] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 146.
[764] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 145. Murtezâ, *Emâlî*, 1/187.

*minin derinliğini göstermeye çalışıyorsun aklınca. Ezberinde o hadis dışında başka bir şey olduğunu hiç sanmıyorum!*"[765]

Okkalı sorulara muhatap olup hararetli tartışmalara giren kelâmcılar bazen de gerçekten ilginç yahut absürt sorularla meşgul edilmiş; aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere bu tarz sorulara genelde komik ve alaycı bir üslupla cevap vermişlerdir:

قَالَ رَجلٌ لأبي الهُذَيل: مَا الفَرْقُ بينَ الإِنْسَانِ والحِمَارِ؟ قالَ أَبُو الهُذَيْلِ مَسْأَلَةٌ فَرَّقْتَهَا مِنْهَا، لَمَّا قُلتَ أَنْتَ: ما الفَرْقُ بينَهُما، كُنْتَ أَنْتَ قَدْ فَرَّقْتَ.

Adamın biri Ebü'l-Hüzeyl'e "*İnsanla eşek arasındaki fark nedir?*" diye sormuş, o da "*İnsanla eşek arasındaki farktan söz ederek sen zaten aralarındaki farkı söylemiş olmadın mı?!*" demiş.[766]

İbn Ebû 'Avn bu bölümde bir de keskin zekâsı ve akıl yürütme tarzıyla kelâmcıları andıran, muhatabını adım adım ve güçlü bir argümanla ilzam eden bir çocuğa ait şöyle bir anekdot aktarmaktadır:

قالَ مُحَمَّدُ بْنُ شَبِيب، غُلامُ النظَّامِ: دَخَلتُ دارَ أَميرِ البَصْرَة، وأَرْسَلْتُ حِمَارِي. فَأَخَذَهُ صَبِيٌّ يَلْعَبُ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ لَهُ: دَعْهُ. قالَ: إِنِّي أَحْفَظُهُ. قُلْتُ: لا أُرِيدُ حِفْظَهُ. قالَ: إِذًا يَضِيعُ. قُلْتُ: لَا أُبالِي. قالَ: فإِنْ كُنْتَ لاَ تُبَالِي أَنْ يَضِيعَ فَهَبْهُ لِي. فَانْقَطَعْتُ.

Nazzâm'ın uşağı Muhammed b. Şebîb anlatıyor: Eşeğimi dışarıya salıp Basra emirinin hanesine girdim. Veledin biri eşekle oynamaya başladı. "*Bırak onu!*" dedim. "*Ben onu koruyorum*" dedi. "*Korunmasını istemiyorum!*" dedim. "*O halde kaybolur*" dedi. "*Umurumda değil!*" dedim, "*Madem kaybolması umurunda değil, o halde ver bana gitsin!*" dedi. Başka diyecek söz bulamadım.[767]

## F. BEDEVİ CEVAPLARI

Göçebe yaşam tarzının çöl coğrafyasındaki temsilcisi olan "bedevi" klasik kaynaklarda çok nadir olarak [بَدْوِيٌّ] (çoğ. بَدْوٌ) sıfatıyla karşımıza çıksa da, bu sosyal tipoloji çoğu za-

[765] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 145.

[766] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 146. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/76.

[767] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 153. 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/218. Bu anekdot ufak farklılıklarla başka kişilere nispetle de anlatılmıştır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mutemâcinîn*, 156; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 14/132; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Ezkiyâ*, 201.

man [أَعْرَابِيٌّ] (çoğ. أَعْرَابٌ) terimiyle ifade edilir. Tabiatındaki sertliği, kabile gelenekleri hususundaki tavizsizliği çeşitli anekdotlara konu olan bu çöl sakini, ilgi çekici yaşam kültürü dolayısıyla kapsamlı incelemelere aday bir figürdür. Esasen kadim devrin dil ulema ve üdebası gibi, bu karakterin ağzından rivayet edilen kıssa, hikâye, şiir ve tasvirlere meraklı bir nakilciler grubu, yani ahbâr râvileri, bedevilere dair muazzam hacimdeki bir malzemenin korunup günümüze aktarılmasına hizmet etmişlerdir. Örneğin hayatının önemli bir bölümünü çölde bedeviler arasında bulunarak şiir, dil, ahbâr, eyyâmü'l-arab ve linguistiğe dair malzeme toplamayla geçiren meşhur ahbâr râvisi el-Asma'î'nin (öl. 216/831) *Nevâdiru'l-A'râb* adlı çalışması bedevi karakterini merkeze alan anekdotlara tahsis edilmiştir. Asma'î'den yaklaşık bir asır sonra İbn Ebî 'Avn üretilen yeni nevâdir malzemesini de kuşatacak şekilde *el-Ecvibetü'l-müskite*'sinin bir bölümünü selefi gibi müstakillen bu figüre ayırmıştır. Keza, esasen bir tarih kitabı olan ve on ana bölümden oluşan '*Uyûnü'l-ahbâr*'ın (İbn Kuteybe) bedevi kültürü ve mizahına dair hemen her bölümünde -dağınık biçimde- sunduğu zengin anekdot malzemesi bu figürü anlayıp yorumlama noktasında büyük önem arz etmektedir. Ayrıca daha sonra telif edilen *el-Beyân ve't-tebyîn* (Câhiz), *el-'İkdül'l-ferîd* (İbn 'Abdürabbih), *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm* (ed-Dîneverî), *Nesrü'd-dürr* (el-Âbî), *el-Besâir ve'z-zehâir* (et-Tevhîdî) ve *et-Teziketü'l-Hamdûniyye* (İbn Hamdûn) başta olmak üzere erken dönem ansiklopedik edebiyat kaynaklarının tamamında bazen müstakil bir bölüm olarak bazen de dağınık bir şekilde nakledilen çok sayıda bedevi nüktesi vardır.

Çölün getirdiği türlü zorluklarla mücadele ederek hayatını sürdüren bedevi, bir taraftan bu hayatın tabii bir neticesi olarak metanet, tevekkül, sabır, sadelik, kanaat ve cesaret gibi olumlu meziyetler kazanmış; diğer taraftan medeni hayattan uzak olması sebebiyle nobranlık, görgüsüzlük, inatçılık, kabalık, başına buyrukluk ve küfürbazlık gibi menfi özelliklere de sahip olmuştur. İyi bir derlemeci olan İbn Ebû 'Avn klasik edebiyatın bu renkli figürünün farklı özelliklerini yansıtan çok sayıda anekdotu kitabına derç etmiştir. Şimdi bu bapta öne çıkan anekdotlardan bazılarını birtakım yorum ve değerlendirmeler eşliğinde sunalım:

*el-Ecvibetü'l-müskite*'nin "Bedevi Cevapları" bölümündeki anekdotların önemli bir kısmı bedevilerin mütevazı ve mütevekkil hayat tarzını yansıtan rivayetlerdir. Geçim imkânları-

nın son derece kısıtlı olduğu çöl hayatı, sürprizlere gebe tabiatı itibarıyla sâkinlerini bir anlamda tevekkül sahibi olmaya mecbur kılmıştır. Bu hayat tarzı şehirli insanın anlayamayacağı kadar çetin ve bir o kadar da mahrumiyetlerle doludur. Böyle bir hayat tarzı içerisinde insanın nasıl yaşayabildiği, rızkını hangi yollardan temin edebildiği sorusu incelediğimiz eserdeki birden fazla anekdota konu olmuştur. Örneğin böyle bir suale muhatap olan bir bedevi kadın kayda değer şu cevabı vermiştir:

قِيلَ لِأَعْرَابِيَّةٍ: مِنْ أَينَ معَاشُكُمْ؟ قالَ: لَوْ لَمْ نَعِشْ إِلاَّ مِنْ حَيْثُ نَعْلَمُ لَمْ نَعِشْ.

> Bir bedevi kadına "*Bu çöl koşullarında rızkınızı nasıl temin ediyorsunuz?"* diye sormuşlar. *"O iş, bildiğimiz yollara kalsaydı"* demiş, *"bugün yaşıyor olmazdık!*"[768]

Benzer bir soru bu defa erkek bir bedeviye yöneltilmiş; o da çöl hayatının tamamen zuhurata tâbi olduğu hakikatini yine mütevekkilâne bir eda ile şöyle açıklamıştır:

قِيلَ لِأَعْرَابِيٍّ: كَيْفَ عَيْشُكُمْ؟ فَقالَ: كَمَا نَجِدُ.

> Bir bedeviye "*(Bu çorak diyarlarda) ne yiyip ne içersiniz?*" diye sormuşlar. "*Ne bulduysak!*" deyivermiş.[769]

Çöl sakinlerinin sahip olduğu en değerli meta hiç kuşkusuz, onsuz yapamadıkları develeridir. Zira "çöl gemisi" olarak nitelenen bu hayvan, bedevi için basit bir binek olmanın ötesinde bir yol arkadaşı, hayatta kalmasını temin eden besin kaynağı, hülasa çöl hayatının temel direğidir. Aşağıdaki rivayet, bu yegâne varlığını kaybeden patavatsız bir bedevinin, kaba ve nezaketsiz sayılabilecek bir üslupla da olsa, takındığı tevekkül ve teslimiyet hâlini resmetmektedir:

أُصِيبَ أعرابيٌّ بِبَعِيرٍ لمْ يكُنْ لهُ غَيرُه، فَقال: يا رَبِّ اصْنَعْ مَا شِئْتَ، فَإِنَّ رِزقِي عَلَيْكَ.

> Bir bedevinin ekmek teknesi biricik devesi kaybolmuş. Hemen ellerini göğe kaldırıp "*Nasıl biliyorsan öyle yap, Ya Rab*" demiş, *"ama unutma ki rızkımı vermek senin vazifen!*"[770]

---

[768] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 163. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 5/344; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/237; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/41; İbhîşî, *Müstetraf*, 81; 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/246.

[769] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 166.

[770] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 155. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 5/345. Bazı kaynaklarda rivayetin baş kısmı şöyledir: "Bir bedevinin tek geçim kaynağı olan ekinleri yanmış…" Bkz. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 4/313; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/616.

İslâm inancında, özellikle de sûfi tefekkürde mülkiyetin hakikiliği ve mecaziliği üzerinde çokça durulmuştur. Bu noktadaki temel yasaya göre, insanoğlunun elinde bulunan maddi manevi tüm varlıklar hakikatte Allah'a aittir. İnsanların ondaki tasarrufu mecazi bir anlam taşır. Gerek Kur'ân'da gerekse hadislerde Müslüman bireyin eşya ve sahip olduklarıyla ilişkisini düzenlemeyi amaçlayan pek çok ifade de bu amaca hizmet etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu noktada zor olan, iki mülkiyet (hakiki ve mecazi) arasında uygun bir denge kurabilmektir. Zühd literatüründe pek çok örneğini gördüğümüz "*mülkiyetin hakikatte kime ait olduğu*" meselesi, bir bedevinin dilinden veciz bir üslupla şöyle ifade edilmiştir:

قِيلَ لِأَعْرابِيّ: لِمَنْ هٰذِهِ الإِبِلُ؟ قالَ: لِلَّهِ فِي يَدِي.

> Bir bedeviye "*Bunca deve kimin?*" diye sormuşlar. "*Allah'ın benim elimdeki malı!*" demiş.[771]

Uzun vadeli planları olmayan bedevi, hayatı akışına bırakmış, çoğunlukla hesapsız yaşamaktadır. O, bulduğunu yer içer, şartlara göre konar, göçer. İşte bu plansız ve sürprizlere açık hayat tarzı, ilginç diyalogların konusu olmuştur. *el-Ecvibetü'l-müskite* bu tür malzeme açısından da ilgi çekici bir kaynak sayılır. Mesela aşağıdaki rivayet bedevinin gelişigüzel yaşantısını gayet iyi özetleyen bir rivayettir:

قِيلَ لِآخَرَ: أَيْنَ تَنْزِلُ اليَوْمَ؟ قَالَ: عِنْدَ مَنْ عِنْدَه خَيْرٌ.

> Bedevinin birine "*Bugün nerede konaklayacaksın?*" diye sormuşlar. "*Kimde bir hayır görürsem onda!*" demiş.[772]

Kimi anekdotlarda ise bedevinin, tedbirsizliğinin ve gelişigüzel hayat tarzının kaçınılmaz sonucu olarak kendisini biraz da esprili bir yolla acziyet içerisinde tasvir ettiği görülür. La Fontaine'in bir fablına ilham kaynağı olabilecek güzellikteki bir anekdot şöyledir:

قِيلَ لِأَعْرَابِيّ: ما أَعْدَدْتَ لِلشِّتَاءِ؟ قالَ: طُولُ الرَّعْدَةِ؟

> Bedevinin birine "*Önümüz kara kış, onun için ne hazırladın?*" *demişler. "İt gibi titreyecek olmayı!"* deyivermiş.[773]

---

[771] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 154.

[772] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 156.

[773] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 163. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3/157; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 6/42; Kalkaşendî, *Subhü'l-a'şâ*, 2/442; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/57; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 5/85.

Bedevi Cevapları bölümündeki anekdotların belirli bir kısmında bedevilerin inanç noktasındaki tutumları göze çarpmaktadır. Birçok rivayette bu çöl sâkinlerinin teslimiyetçi ve mütevekkil tavra sahip olduğu anlaşılırken kimi rivayetlerde de bazılarının müfrit bir inkârcı portresi çizdiği görülür. İlginçtir ki, onların bu menfi yönü bir takım Kur'an ayetlerine dahi konu olmuştur. Örneğin Tevbe Suresinde bedevilerin küfür ve nifak bakımından bin beter olduklarından;[774] Hucurât Suresinde iman iddiasında bulunmalarına rağmen henüz kalplerinde imanın yer etmemiş olmasından;[775] Fetih Suresinde ise birtakım bahaneler ileri sürerek savaş meydanından kaçışlarından[776] söz edilmektedir.

Esasen bu paradoksal durum, yani hem iman hem de inkâr açısından birbirinden oldukça aykırı imaj çizmeleri, bedevi milletinin karakterindeki ölçüsüzlüklerle izah edilebilir. Bu bağlamda bir örnek vermek gerekirse; incelediğimiz derlemede yer alan iki rivayet, aynı Kur'ân ayetini dinleyen iki bedevinin birbirine zıt yaklaşımını göstermektedir:

سَمِعَ أَعْرَابِيٌّ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ: ﴿ وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا ﴾ فَقَالَ الأَعرَابِيُّ: نَجَوْنَا وَرَبِّ الكَعْبَةِ؛ لأَنَّهَا مِمَّنْ يعرِّفُ آخِرَ أَمْرِنَا، كَمَا يُعرِّفُ أَوَّلَه.

Bedevinin biri Abdullah b. Abbas'ın "*Siz bir ateş çukurunun kenarındaydınız da O sizi oradan çekip kurtarıverdi!*" (Âl-i İmrân: 103) ayetini okuduğunu duyunca "*Kâbe'nin Rabbine ant olsun ki paçayı yırttık"* demiş, *"çünkü bu kutlu ayetler evvelimizi bildirdiği gibi âhirimizi de bildiren bir Zata ait!*"[777]

وَسَمِعَ أَعْرَابِيٌّ آخَرُ ابْنَ عَبَّاسٍ يقرَأُ هٰذِهِ الآيَةَ، فَقالَ: واللهِ ما أَنْقَذَنَا مِنْهَا وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يُلْقِيَنَا فِيهَا. فَقالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: خُذُوهُ مِنْ غَيْرِ فَقِيهٍ.

Yine bedevinin biri İbn Abbas'ı aynı ayeti okurken işitince "*Valla bizi oradan kurtardığı falan yok; bilakis o çukura tıkmak istiyor!*" şeklinde bir yorumda bulunmuş. İbn Abbas dayanamamış: "*Sorgusuz sualsiz icabına bakın şu densizin!*"[778]

---

774 Tevbe: 97

775 Hucurât: 14

776 Fetih: 11

777 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 159. Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 2/341; İbnü'l-Fuvatî, *Mecma'ü'l-âdâb*, 4/258.

778 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 159. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/149; İbnü'l-Fuvatî, *Mecma'ü'l-âdâb*, 4/258; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/422; 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/238.

Klasik anekdot derlemelerinde Mümin bedevilerin özellikle ahiret inancı noktasında "yakîn" sahibi olduğunu gösteren çok sayıda anekdot vardır. Bu sağlam inancın getirdiği teslimiyet ve tevekkül hâli, muhatap oldukları sorulara verdikleri emin cevaplarda kendisini göstermektedir. Örneğin bir bedevi hesap gününden neden korkmadığını bir temsil üzerinden şöyle anlatmaktadır:

قِيلَ لِأَعْرَابِيٍّ: ما تَخافُ الحِسابَ؟ قالَ: إنَّ الكَرِيمَ إذَا حاسَبَ غَرِيمَهُ تَفضَّلَ عَلَيْهِ.

> Bedevinin birine "*Hesaba çekilmekten korkmuyor musun?*" diye sorduklarında "*Neden korkacakmışım*" demiş ve eklemiş: *"Unutma ki cömert kimse borçlusuyla hesaplaştığında ona lütufkâr davranır!*"[779]

Yine bir bedevinin, ölmek üzere olan bir dostuna teselli kabilinden söylediği şu sözler onun mütevekkil tavrı kadar nasıl bir Allah ve ahiret tasavvuruna sahip olduğunu yansıtması bakımından da kayda değerdir:

قَالَ أَعْرَابِيٌّ لِأَخٍ لَهُ: يا أَخِي، هَلْ رَأَيْتَ الخَيْرَ قَطُّ إلاَّ مِنْ رَبِّنَا؟ قالَ: لا. قالَ: فَلِمَ تَكْرَهُ لِقَاءَ مَنْ لَمْ تَرَ الخَيْرَ إلاَّ مِنْهُ؟

> Bir bedevi, (ölüm döşeğinde Azrail'le pençeleşen) bir dostuna "*Rabbimizden başka birinden hayır gördün mü kardeşim?*" deyince beriki "*Yoo*" demiş. Bunun üzerine "*O halde hayrı ancak kendisinde gördüğün bir Zat ile buluşmaktan bu kadar ürkmek niye?*" deyivermiş bedevi.[780]

### *1. Bedevi Cevaplarında Belagat*

Bedevi için şeref ve itibar vazgeçilmez meziyetlerdir. Ona bu meziyetleri kazandıran en önemli unsurlardan biri de hiç şüphesiz güzel konuşmaktır. Kabile liderinin usta bir hatip olması; keza şairlerin el üstünde tutulması asla tesadüf değildir.

Bedevi; güzel konuşma, şiir söyleme ve belagat sanatlarını ustaca kullanma gibi bir dizi lügavî meziyetini yetiştiği muhite borçludur. Zira şifahi kültüre sahip bedeviler duygu ve

---

[779] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 164. Bu şu kaynaklarda ufak farklılıklarla rivayet edilmiştir: Bağdâdî, *Târîhü Bağdâd*, 5/80; 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/44; Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 3/280; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-zann billâh*, thk. Muhlis Muhammed (Riyad: Dâru Tayyibe, 1988), 40.

[780] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 158. Bu anekdot başka bir kaynakta Süfyân-ı Sevrî'ye nispetle anlatılır. Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/287.

düşüncelerini şiirle dile getirirler. Bu yüzdendir ki "Şiir Arab'ın divanı/hâfızasıdır" denmiştir. Muhabbet sırasında konuya denk düşen bir şiir okumak, şahit olunan bir hâdiseyi beyitler ya da atasözleriyle yorumlamak, günlük basit diyaloglarda dahi edebî bir üslup kullanmak Arap-Bedevî kültürünün köklü âdetlerindendir.

Nice dil ve belagat âliminin, mektepli üdebanın saygı duyduğu bu ümmî topluluk belagat ve fesahatin membaı ve dil ihtilafların çözümünde yetkin bir merci olarak görülmüştür. Bu konuda, sahip oldukları dil yetkinliğinin yanı sıra yaşadıkları muhitin dış dünyaya, yabancı dil ve kültürlere kapalı olmasının tesiri de göz ardı edilmemelidir.

Klasik kaynaklarda bedevilerin "Belagat nedir?" "Hatip kimdir?", "Şairin özellikleri nedir?" gibi sorulara sıkça muhatap olması yukarıdaki açıklamaları destekler niteliktedir. *el-Ecvibetü'l-müskite*'de de buna benzer birkaç anekdota yer verilmiştir. Örneğin kendisine iyi şairin meziyetleri sorulan bir bedevi bu suali şu beliğ ifadelerle cevaplamaktadır:

قَال المَوْصِلِيُّ: قُلتُ لأَعْرَابِيّ: مَنْ أَشْعَرُ النَّاسِ؟ فَقالَ: الَّذِي إِذَا قالَ أَسْرَعَ وَإِذَا شَاءَ أَبْدَعَ وإِذَا هَجَا وَضَعَ، وإِذَا مَدَحَ رَفَعَ.

el-Mevsılî anlatıyor: Bedevinin birine "*Şiir sanatında en yetkin insan kimdir?*" diye sorduğumda bana şöyle cevap vermişti: "*En iyi şair dizeleri takır takır okuyan; dileğinde emsalsiz mânalar döktüren; taşladığında yerin dibine sokan; övdüğünde de göklere çıkaran kimsedir.*"[781]

Şu rivayette ise kendisini usta bir hatip gören ve belagatteki maharetini tasdik ettirmeye çalışan birinin bedevi tarafından fena halde taşlandığını görmekteyiz:

تَكَلَّمَ رَبِيعَةُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اَلرَّحْمٰنُ يَوْمًا فَأَسْهَبَ، وَأَعْرَابِيٌّ ينْظُرُ إليْهِ؛ فَظَنَّ أَنَّه أُعْجِبَ بِكَلامِهِ، فقالَ: مَا تَعدُّونَ البَلاغَةَ فِيكُمْ يا أَعْرابِيّ؟ قالَ: خِلاَفُ مَا كُنْتَ فِيهِ اليَوْمَ.

Rebia b. Ebû Abdurrahman bir gün bir sohbet sırasında lafı uzattıkça uzatmış. O sırada meclisteki bir bedevi de kendisini süzmekteymiş. Rebia, hitabetine hayran kalındığını düşünerek "*Sizin oralarda belagat ne menem bir şey, bede-*

[781] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 160. Bu anekdot ufak ibare farklılıklarıyla birçok kaynakta yer almaktadır. Bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 7/8; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbih*, thk. Muhammede Muhyiddîn Abdülhamîd (Dâru'l-Cîl, 1981), 1/122; Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *el-Letâif ve'z-zarâif* (Beyrut: Dâru'l-Menâhil, ts.), 61.

*vi?*" diye soracak olmuş. Bedevi taşı gediğine oturtuvermiş: "*Deminden beri yaptığının tam tersine bizim oralarda belagat derler!*"[782]

Yaşadığı doğal hayat bedeviye müthiş bir tasvir ve teşbih melekesi kazandırmıştır. Hassas gözlem ve sıra dışı ifade yeteneği sayesinde sanatlı cümleler kurmuştur. Onun bu söz ustalığı gündelik hayatta girdiği en basit diyaloglarda bile karşımıza çıkmaktadır. İncelediğimiz kitapta geçen bir örnek şöyledir:

قِيلَ لِآخَرَ: كَيْفَ خَلَّفْتَ ما وَراءَكَ؟ قالَ: التُّرَابُ يَابِسٌ وَالمَالُ عَابِسٌ.

Yoldan gelen bir bedeviye "*Sizin oralarda iş güç ne âlemde?"* diye sormuşlar. "*Nasıl olsun*" demiş "*Toprak kurak, zemin çorak*."[783]

Zalimliğiyle olduğu kadar edebî maharetleri ve usta hatipliğiyle de bilinen Haccâc'ın bir bedeviden hatipliğini değerlendirmesini istemesi o dönemde bedevilerin belagat yönünden gerçekten bir referans olduğunu gösteren rivayetlerden sadece biridir. İlgi çekici anekdot şöyledir:

قالَ الحَجَّاجُ لِأعْرَابِيّ: أَخَطِيبٌ أَنَا؟ قالَ: نَعَمْ، لَوْلاَ أَنَّكَ تُكْثِرُ الرَّدَّ وَتُشِيرُ بِاليَدِ، وَتَقُولُ أَمَّا بَعْدُ.

Haccâc b. Yusuf, bedevinin birine "*Sence beliğ bir hatip sayılır mıyım ben?*" diye soracak olmuş. "*Elbette*" demiş bedevi, "*Lakin ha bire laf yetiştirmeye çalışmasan, abartılı el kol hareketleri yapmasan ve bir de şu 'imdi' lafını kullanıp durmasan aliyyülala olacak.*"[784]

Bedeviler belagati mektepten değil, muhitten öğrendiği için belagat onlarda sağlam bir meleke olmuştur. Böylece sözün doğrusunu yanlışından, iyisini kötüsünden kolayca ayırt edebilmişlerdir. Bu sebeple dilde olduğu gibi belagatte de bir elek ve merci olarak görülmüşlerdir. Aşağıdaki meşhur rivayet bedevinin bu doğal yeteneği gösteren güzel örneklerden biridir:

---

[782] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 154. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 9/138.

[783] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 157. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/62; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 5/348; Kalkaşendî, *Subhü'l-a'şâ*, 278; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/585.

[784] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 154. Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 283; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 6/44; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 9/341; Kalkaşendî, *Subhü'l-a'şâ*, 6/319; 'Askerî, *Sınâ'ateyn*, 159.

سَمِعَ أَعْرَابِيّ رَجلاً يَقْرَأ: ﴿الزَّانِيَةُ والزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ ولاَ تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اَللهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ﴾ إِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ. فَقالَ لاَ يَكُونُ هٰذَا. فَقِيلَ له: قَدْ غَلَطَ القَارِئُ، وَهُوَ: أَنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ فَقَالَ: وَاللهِ مَا أَعْرِفُهَا، لَكِنْ هَكَذَا يَنْبَغِي أَنْ تَكُونَ.

Bedevinin biri bir adamın "*Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın!*" (Nûr: 2) ayetinin sonunu "*Allah son derece bağışlayıcı ve merhamet edicidir*" şeklinde okuduğunu duyunca *"Böyle olmamalı!"* diye itiraz etmiş. Oradakiler "*Okuyan yanlış okudu. Doğrusu 'Allah izzet ve hikmet sahibidir' şeklinde olacak*" deyince bedevi itiraf etmiş: "*Yemin olsun ki bu ayeti hiç bilmiyordum. Ama ayetin akışı dediğiniz gibi olmalıydı!*"

### *2. Bedevi Cevaplarında Edebî Tasvirler*

Bedevi Cevapları bölümünde dikkat çeken bir başka tema da çöl iklimi tasvirleridir. Gündüz kavurucu sıcaklarıyla bilinen çöller geceleri de iliklere kadar işleyen dondurucu soğuklarıyla malumdur. Kaynaklarda, bazı şehirlilerle bedevîler arasında çöl iklimi üzerine gerçekleşen dikkat çekici diyaloglar geçmektedir. *el-Ecvibetü'l-müskite'*de bu konudaki rivayetlerin tamamı çöl soğuklarına münhasırdır. Aşağıdaki anekdotlarda da görüleceği üzere bu soruların tamamı bedevîler tarafından edebî tasvirlerle cevaplanmaktadır:

قِيلَ لِآخَرَ: مَا أَشَدُّ البَرْدِ؟ قالَ: إِذَا أَصْبَحَتِ السَّمَاءُ نَدِيَّةً وَالأَرْضُ نَقِيَّةً وَالرِّيحُ شَامِيَّةً.

Yine bedevinin birine "*Sizin oralarda amansız soğuk nasıldır, tarif etsene*" demişler. O da "*Bir zemherir ki göğün ayazı, zeminin kuru soğuğu ve de Şam'ın poyrazı iş birliği halindedir*" deyivermiş.[785]

قِيلَ لِآخَرَ: مَا أشدُّ البَرْدِ عنْدَكُمْ؟ قالَ: صَحْوُ اللَّيْلِ وَغَيْمُ النَّهَارِ.

Bir bedevîye *"Sizin orada en amansız soğuklar ne vakit olur?"* denilince *"Gecenin ayazı, gündüzün yağışıyla birleştiğinde!"*[786]

[785] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 156. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 1/63; Câhiz, *el-Mehâsin ve'l-ezdâd*, 317; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/575; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1996), 361.

قِيلَ لِآخَرَ: مَا أَشَدُّ البَرْدِ؟ قالَ: خَلَقٌ في خَلَقٍ.

Yine bir diğerine "*En şiddetli soğuk hangisidir?*" diye sormuşlar "*İnsana kat kat kıyafet giydiren zemherir*!" demiş.[787]

Bedevilerin temel karakteristiklerinden birisi de nezaketsiz hatta küfürlü ifadelere kolaylıkla başvurabiliyor olmalarıdır. Klasik anekdot mecmualarındaki bedevî nüktelerinin önemli bir kısmı böyle bir muhtevaya sahiptir. İncelediğimiz eserde bedevi takımının yaptığı tasvirlerde de bu durum net biçimde görülmektedir ki bunlardan birisi şöyledir:

قِيلَ لِأَعْرَابِيٍّ: ما بَالُ الآباَطِ أَنْتَنُ مَوْضِعٍ في البَدَنِ؟ فَقالَ: لأَنَّها كانَتْ فِقاحًا فَعُوِّرَتْ.

Bedevinin birine "*Vücudun en pis kokan yeri neden koltuk altları?*" diye soracak olmuşlar. Demiş ki: "*Aslında orası da bir nevi makat sayılır. Lakin o kuyuyu kapatmışlar.*"[788]

Kaba ve küfürlü ibarelerinin yanında can yakıcı eleştirileri ve amansız hicviyeleri ile de öne çıkan bedevi figürü dobra bir karaktere sahiptir. Muhatabının statüsüne bakmadan ve lafı hiç eğip bükmeden konuşur. Örneğin zalimliğiyle meşhur Emevi Valisi Haccâc ile bir bedevi arasında geçen şu diyalog bedevi karakterindeki şecaat, yiğitlik ve dobralık gibi pek çok meziyeti yansıtmaktadır:

سَأَلَ الحَجَّاجُ أَعْرَابِيًّا عَنْ أَخيهِ مُحَمَّدٍ، فقالَ: خلَّفْتُه سَمينًا جَسِيمًا. فَقالَ: لَمْ أَسْأَلْكَ عنْ هٰذَا، إِنَّما سَألتُك عنْ سِيرَتِه. قالَ: خلَّفْتُهُ ظَلُومًا غَشُومًا. قالَ: إِنَّه أَخِي. قالَ: أَنَا بِاللهِ أَعَزُّ مِنْ أَخِيكَ بِكَ.

Bir defasında Haccac ile bir bedevi arasında şöyle bir diyalog geçmiş:

Haccac: Muhammed'in ahvali nasıl?
Bedevi: Bir eli yağda bir eli balda!
Haccac: Onu sormadım. Ahaliye muamelesi nasıl?"
Bedevi: Zalimane ve gaddarca!
Haccac: Haddini bil! Dil uzattığın kişi benim kardeşim!
Bedevi: Allah'ın bana verdiği değer karşısında senin kardeşine verdiğin değerin esamisi bile okunmaz![789]

---

[786] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 165. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/173.
[787] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 156. İbn Sa'îd el-Mağribî, *Neşvetü't-tarab fî târîhi câhiliyyeti'l-'Arab*, thk. Nusret Abdurrahmân (Amman: Mektebetü'l-Aksâ, ts.), 690.
[788] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 154. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 5/43.

Aşağıdaki anekdotta ise bir bedevi kendisinden sitayişle bahsedilen bir süvariyi şu komik temsille yermektedir:

قِيلَ لِأَعْرَابِيٍّ: فُلانٌ فَارِسٌ. فَقالَ: وَاللهِ لَوْ رَكِبَ حَائِطًا لَخَافَ أَنْ يَجْمَحَ بِهِ.

Bedevinin birine "*Filanca, gözükara bir süvaridir*" demişler. Aksini düşünen bedevi "*Vallahi*" demiş, "*o herif bir bahçe duvarına çıkıp otursa çifte yemekten korkar!*"[790]

Hazırcevaplık bedevi cevaplarında çok belirgin bir vasıftır. Bu özelliğin bilhassa hiciv ve eleştiri konulu örneklerde daha da ön plana çıktığı görülmektedir. Mesela cimri eleştirisi temalı şu örnekte bir bedevi kendisine soru soran pinti muhatabını hiç beklemediği bir yerden vurmaktadır:

قَالَ تَمِيمُ بْنُ نَصْرِ بْنِ سَيَّار لِأَعْرَابِيّ: هَلْ أَصَابَتْكَ تُخْمَةٌ قَطُّ؟ قَالَ: أَمَّا مِنْ مالِكَ ومَالِ أَبيكَ فَلاَ!

(Pintiliğiyle meşhur) Temîm b. Nasr b. Seyyâr, bedevinin birine "*Mide fesadına uğramışlığın var mı hiç?*" diye soracak olmuş. Hemen lafı yapıştırmış bedevi: "*Sizin ve pederinizin sofrasında zinhar!*"[791]

Aşağıdaki örnekte ise dilencilik yapan bir bedevinin kendisini başından savmak isteyen birine verdiği susturucu cevabı görmekteyiz:

مَالَ أَعْرابِيٌّ على بابِ دارٍ فَقال له صاحِبُها: لَيْسَ هٰهُنَا أَحَدٌ.

فَقالَ الأَعْرابِيُّ: إِنَّكَ لَأَحَدٌ لَوْ جعَلَ اللهُ فِيكَ بَرَكَةً.

(Dilencilik yapan) bir bedevi bir hanenin kapısına varıp dikilince ev sahibi "*Evde biri yok!*" diye onu kovmak istemiş. Bedeviyse "*Adam olsaydın, içeride-ki 'biri' olurdun!"* deyivermiş.[792]

---

789 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 163. İbn Hanbel, *Zühd*, 304; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 1/185.

790 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 158.

791 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 157. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 8/205; İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mutemâcinîn*, 117; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/231; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Ezkiyâ*, 135.

792 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 160. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/32; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/217; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 4/23.

Bedevi Cevapları bölümündeki bazı rivayetler bedeviyi "ser verip sır vermeyen" mürüvvet ehli bir figür olarak resmeder. Aşağıdaki iki örnekte bedevilerin sır saklamadaki "ketumluğu" bizzat kendileri tarafından beliğ ifadelerle açıklanmaktadır:

قِيلَ لِأَعْرابِيٍّ: كَيْفَ كِتْمَانُكَ لِلسِّرِّ؟ قالَ: مَا جَنْبَايَ إِلاَّ قَبْرٌ.

Bedevinin birine "*Sır tutmayı becerebilir misin?"* diye sormuşlar. "*İki yanım kabirdir*" *(Ser veririm sır vermem)* demiş.[793]

قِيلَ لِآخَرَ مِثْلُ ذٰلِكَ، فَقالَ: أَجْحَدُ المُخْبِرَ، وَأَحْلِفُ لِلْمُسْتَخْبِرِ.

Yine bir diğerine sır tutup tutamadığı sorulunca şöyle bir cevap vermiş: "*Sır sahibini inkâr; sırrı isteyene (bilmediğime dair) yemin billah ederim!*[794]

Çölün serazat sakini bedevi, genelde, yaşadığı zorlu, incelikten yoksun ve teklifsiz yaşam tarzını hayatının her safhasına yansıtan sade ve dobra bir karakterdir. Doğal olarak ondan, kent yaşamının gerektirdiği ritüellere bağlılık, merasimlere itibar gibi birtakım incelikleri beklemek abestir. Hatta bazı örneklerde, kabile üyelerini dahi bağlayan bir takım seramonik uygulamalardan kendini soyutlayan, başına buyruk, örf tanımaz, düz mantıkla hareket eden; ancak bu yönünü sergilerken dahi mizacındaki nüktemeşrepliği dışa vurmaktan geri kalmayan aykırı bir karakterdir. Aşağıdaki anekdotlardan ilkinde, bedevinin bir kız isteme meselesinde sergilediği umarsız tavrına şahit olurken, diğerinde karısından henüz boşanmış nezaketsiz bir bedevinin yine âdetleri tiye alan o bencil, ama nüktedan tutumuna tanık olmaktayız:

خَطَبَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى قَوْمٍ، فَقَال لَه أَهْلُهَا: إِنَّ لَهَا مِنَ المَالِ كَذَا وكَذَا مِنَ الأَثَاثِ والمَاشِيَةِ كَذَا: فَما مَالُكَ؟ قالَ: إِنْ كانَ مَا ذَكَرْتُمْ لَهَا، فَهُوَ يَكْفِينِي وَإِيَّاهَا مَا بَقِينَا، فَمَا حَاجَتُكُمْ إِلَى مَالِي؟

Bedevinin biri bir kabilenin kızına talip olmuş. Ailesi "*Bizim kızın çeyizlik şu kadar parası, bu kadar eşyası, bir sürü de büyük baş hayvanı var. Senin neyin var peki?!*" demişler. O da "*Benim malıma ne hâcet!"* demiş, "*eğer bu sayıp*

[793] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 157. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/98; Meydânî, *Mecma'ü'l-emsâl*, 1/396; Mağribî, *Neşvetü't-tarab*, 686; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/56.

[794] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 157. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/98; Mağribî, *Neşvetü't-tarab*, 686; Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed el-Veşşâ, *el-Müveşşâ*, thk. Kemâl Mustafâ (Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1953), 48.

*döktüklerinizin tümüne gerçekten sahipse, her ikimize bir ömür boyu yeter de artar bile!*[795]

قِيلَ لِأَعْرَابِيٍّ تَزَوَّجَ: أَتَنْحَلُ امْرَأَتَكَ شَيْئًا؟ قَالَ: قَدْ نَحَلْتُهَا تَطْلِيقَةً.

Evlenen bir bedeviye "*Karına mehir olarak bir şey veriyor musun?*" diye sormuşlar. "*Talâk-ı selâseyi!*" demiş.[796]

Klasik anekdot derlemelerinde bedevilere nispet edilen rivayetlerin bir bölümü onların hakîmâne söz ve davranışları ile bilgeliklerinden süzülen nasihat ve öğütleri ihtiva eden soru-cevaplardır. *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin iki kapağı arasında da kendisine yer bulan bu tür anekdotlarda bedevileri bazen bir devlet büyüğüne nasihat ederken bazen sorulan sorulara ârifâne mukabelede bulunurken bazen de muhatabına bir hayat dersi verirken görürüz. Mesela bedevinin biri, büyük bir hükümdarı hakîmâne bakış açısıyla şöyle etkilemektedir:

قَالَ عَبْدُ المَلِكِ لِأَعْرَابِيّ: تَمَنَّ العَافِيَة. قالَ: رِزْقٌ في دعَة لا يَكونُ بَينِي وبيْنَ أحَدٍ فيه مُطالَبَة. قالَ: ثُمَّ ماذَا؟ قالَ: الخُمُولُ؛ فَإِنِّـي رَأَيْتُ الشَّرَّ إِلَى ذَوِي النَبَاهَةِ سَرِيعًا. قالَ عَبْدُ المَلِكِ: وَدِدْتُ أَنِّي ظَفِرْتُ بِهَؤُلاءِ الكَلِمَاتِ بَدَلاً مِنَ الخِلاَفَةِ، فَمَا بَعْدَهُنَّ غايَةٌ في التَّمَنِّي.

Abdülmelik b. Mervân, bir bedeviye "*Sence âfiyet nedir?*" diye sormuş. "*Hiç kimsenin bir hak talebinde bulunmadığı, ağız tadıyla yenilen rızıktır afiyet*" demiş bedevi. "*Ya sonra?*" demiş. "*Bir köşede pineklemek... Zira bu gözler nice kere belanın, herkesten önce kurnazları yakaladığına şahit oldu*" demiş. Bu sözleri duyan Abdülmelik "*Keşke hilafet tahtı yerine bu sözlerdeki hikmete sahip olsaydım; bundan âlâ afiyet mi olur?!*" demiş.[797]

Bedeviler, insanoğlunun temel ahlak ve karakter zaaflarından pintilik, acelecilik, tedbirsizlik ve haset gibi birçok evrensel temayı şahsi tecrübelerini de işin içine katarak bilgece yorumlamışlardır. Bunlar içerisinde bilhassa, nüvesi her insanda mündemiç bulunan bir ahlak kusuru olarak haset bir "haset edebiyatı" kategorisi oluşturacak şekilde klasik edebiyatta ve İslâm ahlakiyatında son derece zengin perspektiflerle ele alınıp işlenmiş bir konudur. Hasedin insanı içten içe kemirip çürüten mânevi bir hastalık oluşuna ilişkin

[795] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 155.
[796] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 161.
[797] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 158. 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/1/117; İbnü'l-Fuvatî, *Mecma'ü'l-âdâb*, 4/262; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 6/39.

pek çok hikemi söz, aforizma veyahut da anekdot klasiklerde yer almaktadır. Aşağıda "haset insanı ceset eder" meâlinde bir bedevi nüktesi şöyledir:

قِيلَ لِأَعْرَابِيٍّ أَتَتْ لهُ عِشْرُونَ وَمِائَةُ سَنَةٍ: مَا أَطْوَلَ عُمْرَك؟ فَقالَ: تَرَكْتُ الحَسَدَ وَبَقِيتُ.

> Ömür ağacından 120 yılı devirmiş bir bedeviye "*Ne kadar da bereketli bir ömrünüz varmış!"* demişler. Sırrını şöyle açıklamış: "*Hasedi terk edince ömrüme ömür bahşedildi.*"[798]

Çölde sade bir yaşam süren bedevinin hayat, ölüm, ölüm sonrası, dünyaya geliş amacı vb. konularda düz mantığa dayalı sade yorumları da birer anekdot tadındadır ve bedevi ahbarına dair derlemelerde bu tarz pek çok malzeme bulunabilir. Aşağıdaki anekdot insanoğlunun dünyaya geliş ve dünyadan gidiş macerasını yalın bir dille anlatırken felsefi tabirle kevn ve fesat (oluş ve bozuluş) olarak bilinen evrensel ilkeye zımni bir işarette bulunuyor gibidir:

قِيلَ لِأَعْرَابِيٍّ مَات أَخُوه: مَا كانَ سَبَبُ مَوْتِهِ؟ قالَ: كَوْنَهُ.

> Kardeşi vefat eden bir bedeviye "*Rahmetlinin ölüm sebebi neydi?*" diye sormuşlar. "*Yaşaması!*" cevabını vermiş.[799]

Bir mizah karakteri olarak bedevinin en tipik özelliklerinden biri de cidd ile hezl arasında yakaladığı başarılı uyumdur. Ciddi bir bahsin ya da ithamın ustaca ve muzipçe bir yorumla şakaya hamledilmesi manipülasyonu bedevi nüktelerinde gördüğümüz dahiyane bir reaksiyondur. Aşağıdaki nüktede hırsızlıkla suçlanan bir bedevinin sözü edilen stratejiyi uygulama noktasındaki yüksek performansını görebiliriz:

سَرَقَ أَعْرابِيٌّ نَافِحَةَ مِسْكٍ، فَقِيلَ لهُ فِي ذٰلِكَ: إنّ كُلَّ مَنْ غَلَّ يَأْتِي بِمَا غَلَّ يَوْمَ القِيَامَةِ.
فَقَالَ: إِذَنْ وَاللهِ أَحْمِلُهَا طَيِّبَةَ الرِّيحِ خَفِيفَةَ المَحْمَلِ.

> Bir misk şişesi aşıran bir bedeviye "*Kişi bu dünyada zimmetine neyi geçirirse kıyamet günü o şey boynunda haşrolacak, bilmiyor musun?*" demişler. O da

[798] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 160. Bu anekdotun başka bir varyantında son cümle şöyledir: تركت الحسد فبقي الجسد Bkz. İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/76.

[799] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 163. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 5/135; Safiyyüddîn Ebü'l-Feth el-Halebî, *Ünsü'l-mescûn ve râhatü'l-mahzûn*, thk. Muhammed Edîb el-Câdir (Beyrut: Dâru Sâdır, 1997), 91.

muzipliğini yapmış: "*O halde, beni mahşer günü yükte hafif, kokusu hoş bir nesneyle bekleyin!*"[800]

## E. KADIN CEVAPLARI

Klasik Arap edebiyatı ve mizahında "kadın" karakteri, erkeklere nazaran daha dar bir kadroya sahiptir. Bununla birlikte *edeb* ve mizah eserleri bir bütün olarak incelendiğinde kadınlara ait merviyatın hiç de az olmadığı; ama genellikle belirli bazı karakterlerde yoğunlaştığı dikkati çeker. Örneğin ana mizahi karakterlere baktığımızda kadınları bir tufeyli, cimri, filozof ya da sahte peygamber hikâyelerinde başrolde pek görmeyiz. Bunun muhtemel sebeplerinden biri şudur: Edebiyat ve mizah ürünlerinin kayda geçmesi entelektüel bir ortam gerektirir ve bu daha ziyade saray çevrelerinde gerçekleşmiştir. Saray muhitlerinde bulunabilecek kadınlar da daha ziyade kadın şairler ve cariyeler olmuştur. Bu sebeple kadınlara nispetle anlatılan anekdotlarda bu iki zümre açık ara ön plandadır. Belki bu iki saray figürünün yanına bedevi kadınları da dâhil etmek gerekir. Zira onlar da hikmetli sözleri, beliğ ifadeleri ve hayatı şehir insanından farklılık arz eden yorumları sebebiyle ulema ve üdebanın dikkatini çekmiş, söyledikleri kayıt altına alınmıştır. Bu karakterler dışında kaynaklarda hemen her kesim ve zümreden kadının sosyal, edebî ve mizahi yönünü ihtiva eden nispeten sınırlı bir anekdot külliyatının varlığı da muhakkaktır.

Daha önce de işlediğimiz üzere klasik Arap mizahının en belirgin özelliklerinden biri mücûn olgusudur. Bilhassa cariye anekdotlarında bu olgu daha da belirgindir. *Ecvibe*'deki Kadın Cevapları bölümünün önemli bir kısmı da cariyelere ait olduğu için bu bölümdeki hâkim temalardan biri müstehcenliktir. Bölümün anekdotlarının değerlendirilmesine geçmeden önce *edeb* kaynaklarında yer alan kadın anekdotları üzerine genel bir literatür bilgisi vermek uygun olacaktır.

Klasik anekdot derlemelerinde kadınlara nispetle anlatılan rivayet malzemesi çoğunlukla tasnif dışı bir şekilde yer bulmuştur. Buna mukabil söz konusu merviyatı bir bap baş-

[800] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 157. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 2/405; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/459; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/160; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/69; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/433.

lığı altında toplayan ya da tamamen müstakil ve tematik bir şekilde derleyen müellifler de olmuştur.

Kadınlara dair oldukça zengin bir ahbar malzemesi sunan en eski müelliflerden biri İbn Kuteybe (öl. 276/889)'dir. *'Uyûnü'l-ahbâr* adlı ansiklopedik edebiyat eserindeki 10 ana bölümden sonuncusu [كِتَابُ النِّسَاء] başlığını taşımakta olup temelde şu konularda hatırı sayılır bir ahbar, anekdot ve şiir merviyatı içerir: Kadınların yaratılış özellikleri, huy ve karakterleri, güzellik-çirkinlik, kız isteme, evlilik adabı, mehir, kadınlarla ilişki sanatı, doğum, cinsellik, zina ve fasıklık, cariyeler, kadınların şerleri, kadınlara duyulan aşk vs.[801]

Keza, el-Âbî *Nesrüddür fi'l-muhâdarât* adlı eserinde [نَوَادِرُ النِّسَاءِ المَوَاجِن والجَوَارِي] isimli bir bap başlığı açmış ve burada hür ve cariye kadınlara nispet edilen çok sayıda anekdota yer vermiştir.[802] Bölümün isminden de anlaşılacağı üzere rivayetlerin önemli bir kısmında müstehcen muhteva yoğunluktadır. Keza ünlü derlemeci Nüveyrî, *Nihâyetü'l-erab*'ında [ذِكْرُ شَيْءٍ مِنْ نِوادِرِ النِّسَاءِ والجَوارِي] başlığı altında benzer mahiyetteki bir dizi anekdota yer vermiştir.[803]

Kadınlara ait ahbar malzemesini toplayan müstakil derlemeler olarak şu temel eserler zikredilebilir: Tarihçi ve iyi bir edebiyat derlemecisi olan İbn Ebû Tâhir (öl.280/893) [بَلاَغَاتُ النِّسَاء] isimli bir eser kaleme alarak bu eserinde Hz. Peygamber'in eşleri ve Hz. Fatıma'dan başlayarak kendi yaşadığı döneme kadarki meşhur kadın şahsiyetlerin beliğ sözlerini, şiirlerini ve anekdotlarını aktarmıştır.[804] Keza ahbâr âlimi ve râvisi Merzubânî (öl. 384/994) kadın şairlerin şiirlerini aktardığı [أَشْعَارُ النِّسَاء] adlı bir eser vermiştir.[805] İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (751/1350) aynı muhtevaya sahip [أَخْبَارُ النِّسَاء] eseri de bu hususta kayda değer bir çalışmadır.[806] Diğer yandan Endülüslü âlim ve edip İbn Abdürabbih (öl. 328/940) [طَبَائِعُ النِّسَاءِ ومَا جَاءَ فِيهَا مِنْ عَجائِبَ وَأَخْبَارٍ وَأَسْرَارٍ] isimli müstakil bir kitap

[801] Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 4/3-135.
[802] Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/182.
[803] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 4/12.
[804] İbn Ebû Tâhir, *Belâgâtü'n-nisâ*.
[805] Ebû 'Ubeydullah Abdullah b. Muhammed el-Merzubânî, *Eş'ârü'n-nisâ*, thk. Sâmî Mekkî el-'Ânî - Hilâl Nâcî (Kahire: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1995).
[806] İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ahbârü'n-nisâ*, thk. Nizâr Rızâ (Beyrut: Menşûratü Dâri Mektebeti'l-Hayât, 1982).

telif etmiştir. Kadınların karakterleri üzerine yazılan ve yoğun mizahi içeriğe sahip bu eserin aynı zamanda Emevî ve erken dönem Abbasî halifelerinin yakınında bulunan kadınlardan bilhassa şaire ve cariyelerden farklı vesilelerle bahsettiği görülmektedir. Eserdeki rivayetlerde kadının edebiyat ve şiir sahasındaki kabiliyeti net biçimde görülürken toplumdaki yeri, kendisine karşı mizojinik tutumlar gibi meseleler de dikkat çekmektedir.[807]

Günümüzde de kimi Arap akademisyenler klasik kaynaklarda kadınlara nispet edilen anekdot malzemesinden derlemeler yapmışlardır. Bu alanda İbrahim Şemsüddîn'in iki çalışması öne çıkmaktadır. Bunlardan biri Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *Kitabü'l-eğânî*'sindeki rivayetleri bir araya getirdiği [أَخْبَارُ النِّسَاءِ وَنَوَادِرُهُنَّ فِي كِتَابِ الأَغَانِي] isimli derlemedir.[808] Diğeri ise *el-Müstatraf*'ı temele alıp diğer klasik *edeb* kaynaklarından da yararlanmak suretiyle kaleme aldığı [نَوَادِرُ النِّسَاءِ فِي كِتَابِ المُسْتَطْرَف وَكُتُبِ التُّرَاثِ العَرَبِيّ] adlı kitaptır.[809]

Kadınlara ait rivayet malzemesinin müstakil bir bölüm halinde sunulduğu erken dönem derlemelerinden birisi de *el-Ecvibetü'l-müskite*'dir. [مِنْ أَجْوِبَةِ النِّسَاء] "Kadın Cevapları" başlığını taşıyan bu bölümde farklı temalara dair 68 anekdota yer verilmiştir.

Kadın Cevapları bölümündeki rivayetler tematik açıdan çeşitlilik arz etmektedir. Mizahi kalitesi yüksek "susturucu" cevaplar burada da yoğun biçimde mevcuttur. Ayrıca bu bölümdeki anekdotların birçoğunda kadınların cesur tavrı dikkat çeker. Mesela bir câriye koca bir valiyi şöyle susturmaktadır:

قَالَ عَمْرُو بْنُ العَاصِ لِأَمَةٍ مَعَهَا طَبَقٌ مُغَطًّى: مَا فِي الطَّبَقِ؟ قالَتْ: فَلِمَ غَطَّيْنَاهُ إِذَنْ؟

> Amr b. el-'As üstü kapatılmış bir siniyle yanından geçen bir cariyeye "*Ne var o tabakta?*" diye soracak olunca cariye cevabı yapıştırmış: "*Bilinmesini istesek ne diye üstünü örtelim?!*"[810]

---

807 Şahin, *Klasik Arap Mizahının Kaynakları*, 30.

808 İbrahim Şemsüddîn, *Ahbârü'n-nisâ ve nevâdirühünne fî kitâbi'l-Egânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2018).

809 İbrahim Şemsüddîn, *Nevâdirü'n-nisâ fî kitâbi'l-müstatraf ve kütübi't-türâsi'l-'Arabî* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2001).

810 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 167. Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-müânese*, 390; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/37; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/238.

Bu bölümde dikkat çeken hususlardan biri kadınların halife ve devlet adamlarına karşı sergiledikleri cüretkâr tutumlar ve verdikleri susturucu cevaplardır. Klasik kaynaklarda hazırcevaplığıyla dikkat çeken, sözünü kimseden esirgemeyen çok sayıda kadın anekdotu vardır. Hatta bilhassa o dönemlerde güçsüzlükle özdeşleştirilen kadınların bazen yiğit bir erkeğin dahi cesaret edemeyeceği tavrı sergiledikleri görülmüştür. Gözü pek bir kadının halifeye verdiği şu karşılık bu hususta kitaptaki güzel örneklerden biridir:

قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ الزُّبَيْرِ لِامْرَأَةِ عَبْدِ اللهِ بْنِ حَازِمٍ: أَخْرِجِـي المالَ الَّذِي تَحْتَ اسْتِكِ. فقالتْ: نَاشدْتُكُمُ اللهَ! أَهذَا مِنْ كلامِ الخُلَفاءِ؟ قَالوا: لاَ. قالَتْ: خُذْ إِلَيْكَ هٰذَا العَزْلَ الخَفِيَّ.

Abdullah b. Zübeyir, bir defasında Abdullah b. Hâzim'in karısına "*Çıkar şu kıçının altında sakladığın paraları!*" demiş. Kadın "*Allah aşkına, Halife-i Müslimine yaraşır laf mı şu ettiğin?!*" deyince orada bulunanlar hep bir ağızdan "*Hayır!*" demiş. Bunun üzerine kadın da "*Bak bu cevap bir nevi azil sayılır, haberin olsun!*" deyivermiş.[811]

Aşağıdaki anekdotta ise haram-helâl konusunda titiz olduğu anlaşılan bir saray çöpçatanının Muaviye'ye verdiği mizahi ve cüretkâr cevabı görmekteyiz:

دَخَلَ مُعاوِيَةُ علَى فَاخِتَة، وَمعَهُ خَصِيٌّ له، فَاسْتَتَرَتْ، فَقالَ لها مُعاوِيةُ: إنَّ هٰذِهِ بِمَنْزِلَةِ المَرْأَةِ. فقالَتْ له: فَاخِتَةُ: إنَّ الَّذِي قُطِعَ مِنهُ لَمْ يُحِلَّ له مَا حرَّمَ اللهُ عليْهِ.

Muaviye bir gün yanında bir hadımı ile saray çöpçatanının odasına girince kadın alelacele toparlanıp örtünmüş. Onun bu telaşını gören Muaviye "*Telaşa hâcet yok, bu da bir nevi kadın!*" deyince "*Burulan husyeler Allah'ın haramını helal kılabilir mi?!*" karşılığını vermiş.[812]

Kimi rivayetlerde de kadınlar, sultan ve hükümdarların taleplerini sert bir şekilde reddederken karşımıza çıkar. Aşağıdaki anekdotta Velîd b. Abdülmelik'in uygunsuz bir isteği hür bir kadın tarafından şöyle reddedilmektedir:

قِيلَ: أَرَادَ الوَلِيدُ بْنُ عَبْدِ المَلِكِ امْرَأَةً مِنْ قُرَيْشٍ علَى ما كانَ يَفْعَلُ بِالإِمَاءِ. فقَالَتْ:

---

[811] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 169. Ufak ibare farklılıklarıyla aktarılan benzer rivayetler için bkz. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Ezkiyâ*, 223; Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 2/435; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/241; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/97; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 3/160.

[812] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 170. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/267; Amr b. Bahr el-Câhiz, *Resâilü Câhiz*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1964), 2/125; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/98.

صَاعِد أَمِير المُؤْمِنِينَ صَاعِدٌ  لَيْسَ مَا اعْتَدَّ مِنَ الوَلاَيِدِ

Velîd b. Abdülmelik Kureyş asaleti taşıyan bir kadından örfen ancak cariyelerden istenebilen bir talepte bulunmuş. Kadın bu isteği şiddetle reddederek şu beyti okumuş:

*Müminlerin emirine çıkan kısmet benim*
*Ama ben o bildiği cariyelerden değilim!*[813]

Kadın Cevapları bölümünde bazı meşhur kadın şahsiyetlerin girdiği amansız tartışmalar da mevcuttur. Bunlardan biri Hz. Aişe ile Cemel hâdisesine gönderme yaparak ona tuzak sorularla sataşan Ümmü Ef'â arasında gerçekleşen şu diyalogtur:

قَالَتْ أُمُّ أَفْعَى العَبْدِيَّةُ لِعائِشَةَ: مَا تَقُولِينَ فِي امْرَأَةٍ قَتَلَتْ ابْنًا لَهَا؟ قالتْ: فِي النَّارِ. قالَتْ: فَمَا تَقولِينَ فِي امْرَأةٍ قتَلَتْ مِنْ أوْلادِهَا الأَكابِرِ عِشْرِينَ أَلْفًا؟ قالَتْ: خُذُوا بِيَدِهَا عَدُوَّةَ اللهِ.

Ümmü Ef'â el-'Abdiyye ile Hz. Aişe'ye "*Evlatlarından birini öldüren anne hakkında ne düşünürsün?*" diye sormuş. Hz. Aişe "*Cehennemliktir!*" demiş. "*Peki büyük evlatlarından 20.000 kişiyi katledene ne demeli?!*" diye laf atınca da "*Alın götürün şu Allah düşmanını karşımdan!*" demiş.[814]

*el-Ecvibetü'l müskite*'nin Kadın Cevapları bölümündeki bazı rivayetlerde kadının zekice tavırları ve yerinde cevaplarıyla bazen bir ihsanı celp ettikleri bazen de bir kötülüğü def ettikleri görülmektedir. "Söz ola kese savaşı söz ola kestire başı..." mısraında da dile getirilen bu hakikat klasik derlemelerdeki birçok anekdotun konusunu teşkil eder. Örneğin İbn Ebû 'Avn, kurduğu can alıcı bir cümleyle oğlunu ipten alan bir kadının şu hikâyesini anlatır:

Abdülmelik b. Mervân'ın adamları çöl eşkıyasından birini yakalayıp huzuruna çıkarmış, o da had uygulanarak elinin kesilmesini emretmiş. Haydut dile gelmiş:

يَدِي يَا أَمِيرَ المُؤْمِنِينَ أُعِيذُهَا  بِعَفْوِكَ أنْ تَلْقَى مَكانًا يَشِينُهَا
ولاَ خَيْرَ فِي الدُّنْيَا وَكانَتْ حَبِيبَةً  إِذَا مَا شِمَالِي فَارَقَتْهَا يَمِينُها

*Bir halel gelmesin diye ey Emir*

[813] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 172.

[814] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 169. Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 2/60; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/193; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/300; Se'âlibî, *Simârü'l-Kulûb*, 256; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 5/79.

*Affınıza terk ediyorum elimi*
*Ne kadar tatlı olsa da dünya*
*Ayrılınca solumdan sağım*
*Kalmaz ki hiç dayanağım*

Dizeleri dinleyen Halife Nuh demiş peygamber dememiş. Bu sefer annesi atılmış: "*Yalvarırım Sultanım! O benim biricik oğlum, evimin direği, n'olur kıymayın yavruma!*" Halife gayet ciddi "*O direk çürük anacığım; verdiğim ceza da Allah'ın emri*" deyince, kadıncağız "*Bir defalık cezayı uygulamayın, o da sizin tövbelik günahınız olsun!*" deyivermiş. Bu sözden etkilenen halife merhamete gelerek eşkıyayı bağışlamış.[815]

Arz-ı hâcet temalı aşağıdaki anekdotta ise bir yöneticinin sorusuna hâlini veciz bir şekilde arz ederek cevap veren belagat ehli zeki bir kadının lütuf ve ihsanı celp ettiği görülür:

قَالَ قَيْسُ بْنُ سَعْدٍ لِعَجُوزٍ: ما حَالُك؟ قالَتْ: ما في بَيْتِي جُرَذٌ. قَال: مَا أَلْطَفَ مَا سَأَلْتَ، لَأَمْلَأَنَّ بَيْتَكَ جُرْذَانًا. وأمَرَ لهَا بِمَالٍ.

Kays b. Sa'd elden ayaktan kesilmiş yaşlıca bir kadına "*Geçimin nasıl?*" diye sormuş. "*Hanemdeki fareler bile terk-i diyar etti*" cevabını alınca "*Hâcetini ne kadar da zarif arz ettin anacığım, vallahi haneni farelerle dolduracağım*" demiş, sonra da yüklüce bir bağış talimatı vermiş.[816]

Müellifimiz "Bedevi Cevapları" bölümünün yanı sıra bu bölümde de bazı bedevi kadın anekdotlarına yer vermiştir. Varlık-yokluk, hayat-ölüm, zenginlik-fakirlik gibi birçok evrensel temayı kendi zaviyesinden hikemi bir bakış açısıyla yorumlayan bedeviler muhataplarını etkilemişlerdir. Bundan olacak ki bedevilere nispet edilen anekdotlar gerek kemiyet gerek keyfiyet açısından hiç de azımsanamayacak bir nitelik arz eder. Mesela "Bedevi Cevapları" bölümünde benzerlerini gördüğümüz şu anekdotta bir çöl sâkininin en temel özelliklerinden belagat ve hikmeti görmekteyiz

قِيلَ لِأَعْرَابِيَّةٍ ماتَ ولَدُهَا: مَا فعَلَ ولَدُك؟ قالَتْ: أَكَلَهُ دَهْرٌ لاَ يَشْبَعُ.

---

[815] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 170. İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 2/40; Câhiz, *Kitâbü'l-bursân*, 372; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/174.

[816] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 170. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/204; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 7/465; Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Müberrid, *el-Kâmil fi'l-lüga ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1997), 2/87; Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Hayevân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003), 5/140.

Evladını kaybeden bir bedevi kadın "*Oğluna ne oldu?*" diye soran birine "*Doymak bilmeyen felek benim yavrumu da yuttu!*" deyivermiş.[817]

Aşağıdaki rivayetteyse asalet, cömertlik, mürüvvet, sözünü esirgememe gibi bedevilerin en temel karakteristiklerinden birkaçını birlikte görmekteyiz:

مَرَّ رَجُلٌ بِامْرَأَةٍ فقالَ لها: هَلْ مِنْ لَبَنٍ يُباعُ؟ فقالَتْ له:
إِنَّكَ لَئِيمٌ أَوْ حَدِيثُ عَهْدٍ بِقَوْمٍ لِئَامٍ. وكانَ قُرَشِيًّا، فَتَزَوَّجَهَا.

Kureyşli bir adam çölde rast geldiği bir bedevi kadına "*Satılık sütünüz var mı?*" diye sorunca "*(Satılık mı?!) Ya sen kendin pinti herifin tekisin ya da böyleleriyle oturup kalkıyorsun!*" cevabını almış. Bu asil davranışa hayran kalan adam da hemen kadına talip olup kendisiyle evlenmiş.[818]

Bu bölümdeki bazı rivayetlerin konusunu karı-koca arasında yaşanan komik diyaloglar teşkil etmektedir. Bunlardan birinde bir adam başından geçen yellenme temalı komik bir hâdiseyi Halife Hişam b. Abdülmelik'e anlatıp onu kahkahalara boğmuştur. Güldürü kalitesi açısından kitaptaki en dikkat çekici anekdotlardan kabul edilebilecek söz konusu rivayet şöyledir:

حَدَّثَ أبو النَّجْمِ الرَّاجِزُ هِشَامًا، فَقالَ: يا أَمِيرَ المُؤْمِنِينَ، لَمَّا كبِرْتُ عَرَضَ لي البَوْلُ فوَضَعْتُ عِنْدَ رِجْلِي شَيْئًا أَبُولُ فِيهِ، فَخَرَجَ مِنِّي صَوْتٌ، فَتَشَدَّدْتُ ثُمَّ حَدَثَ فَعَادَ. وَآوَيْتُ إِلَى فِرَاشِي. وَقُلْتُ: يَا أُمَّ الخِيَارِ هَلْ سَمِعْتَ شَيْئًا؟ قَالَتْ: لاَ وَاللهِ، ولاَ واحِدَةً مِنْهُمَا! فَضَحِكَ هِشَامٌ.

Ebü'n-Necm er-Râciz bir gün Hişam b. Abdülmelik'le sohbeti sırasında ona şunu anlatmış: "*Ey Emir, yaşım ilerlediğinde küçük abdestimi tutamamaya başladım; bir tedbir olarak da ayak ucuma bir lazımlık koydum. Sonra bir gece küçük abdestimi yaparken yelleniverdim; ardından kendimi sıktım lakin bir kez daha kaçıverdi namussuz. Nihayet yatağıma sokulup 'Hanıuım, kulağına bir*

[817] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 172. İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 3/145.

[818] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 171. Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 6/68; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 3/230; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 2/282; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/39; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 3/210; Ebû Ali İsmâil b. el-Kâsım el-Kâlî, *el-Emâlî*, thk. Muhammed Abdülcevâd el-Asma'î (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1926), 1/206.

*ses geldi mi?' diye ünledim. Ne dese iyi: Yok yok, valla ikisinden birini bile işitmedim!*" Hikâyeyi dinleyen Hişam kahkaha atmış.[819]

Anekdotlar arasında kadınların kocalarıyla münasebeti, güzellik anlayışları ve süslenme tarzları gibi konularda da bazı detaylar göze çarpmaktadır. Mesela aşağıdaki diyalogda bir kadının güzellik mefhumuna bakışı ve kocasının karşısına çıkarken dikkat ettiği bir husus dile getirilmektedir:

قِيلَ لِابْنَةِ الزُّبَيْرِ: ما بالُكِ إِذَا قَدِمَ زَوْجُكِ كُنْتِ مِنْ أَهْزَلِ مَا تَكُونِينَ؟ فَقالَتْ: ما أَقْبَحَ المَرْأَةَ أَنْ تُضاجِعَ زَوجَهَا بِمِلْءِ بَطْنِهَا.

(Abdullah b.) Zübeyr'in kızına "*Kocan uzun yoldan gelince neden karşısına bir deri bir kemik vaziyette çıkıyorsun?*" diye sormuşlar. O da "*Koca göbeğiyle eşinin yatağına giren hatun kadar itici birisi var mı?!*" demiş.[820]

İbn Ebû 'Avn, Hz. Hüseyin'in küçük kızı Sükeyne'ye nispetle birkaç anekdot aktarmaktadır. Çocukluğunu Medine'de geçiren Sükeyne, ilmî ve edebî yönden iyi bir çevrede yetişmiştir. *el-Ecvibetü'l*-müskite'deki birkaç rivayet onun ciddi düzeyde bir şiir eleştirmeni olduğunu göstermektedir. Sözgelimi aşağıdaki anekdotta hicran anlamındaki نَوَى kelimesini aynı beyitte üç defa kullanan bir şâiri, kelimenin başka bir anlamı üzerinden fena halde hicvetmektedir:

أُنشِدتْ سُكَيْنَةَ بِنْتَ الحُسَيْنِ:

فَمَا لِلنَّوَى لاَ بَارَكَ اللهُ في النَّوَى وعَهْدُ النَّوَى يَوْمَ الفِرَاقِ ذَمِيمُ

Bir defasında Hz. Hüseyin'in kızı Sükeyne'nin huzurunda (Şair Küseyyir'e ait) şu beyit okunmuş:

*Hicran mı Allah cezasını versin o hicranın*
*Hicranı muştulamaksa en büyük azabı canın*

Bunun üzerine Sükeyne (hicran dışında tohum/çekirdek anlamına da gelen nevâ kelimesinin ikinci anlamından hareketle) "*Bu beyitte o kadar çok hicran/tohum var ki bir keçi üzerine salınacak olsa rahat rahat karnını doyurur!*" demiş.[821]

---

[819] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 171. Ebü'l-Mehâsin Takıyyüddîn İbn Hıcce, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, thk. 'İsâm Şakyu (Beyrut: Dâru ve Mektebetü Hilâl, 2004), 1/104; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 24/44; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/163; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/189.

[820] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 167. Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-'ilm*, 5/410; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/72; Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, 9/435; İbn Ebû Tâhir, *Belâgâtü'n-nisâ*, 139.

[821] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 172. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 2/71.

Aşağıdaki anekdotta ise bir dizesinde mâşukunu geri çevirdiğini anlatan meşhur şâir Cerîr'in üslubunu şöyle tenkit etmektedir:

بَلَغَ سُكَيْنَةَ قَوْلُ جَرِيرٍ:

طَرْقَتُكِ صَائِدَةُ القُلُوبِ وَلَيْسَ ذَا حِين الزِّيارَةِ فَارْجِعِي بِسَلَامِ

فَقالَتْ: قَبَّحَهُ اللهُ، أَلاَ قَالَ: فَادْخُلِي بِسَلاَمٍ.

Sükeyne'ye Cerîr'in,

*Vakitsiz kapı çalman yürek hoplatıyor, lâkin*
*Vuslat ânı değil bu, dön git evine sessiz sâkin*

dizesi okununca "*Allah cezasını versin onun!* '*Selametle giresin*' deseymiş ya!"[822]

Arap edebiyatı ve mizahı üzerine yazılan klasik kitaplarda cariye figürünün önemli bir yer tuttuğu ve bilhassa müstehcen edebiyatta başı çeken karakterlerden biri olduğu net biçimde söylenebilir. İncelediğimiz eser bu açıdan zengin bir anekdot malzemesine sahiptir. Hezli Cevaplar bölümünün yanı sıra Kadın Cevapları içerisinde de hâkim renklerden biri mücûndur. Müellifimizin bu bölümde aktardığı anekdotların önemli bir kısmında cariyelerin bazen doğrudan bazen ima yoluyla cinsel espriler yapmaktan hiç çekinmedikleri, hatta aşağıdaki örnekte olduğu gibi bu konuda erkekleri dahi mahcup edebilecek bel altı şakalar yaptıkları göze çarpmaktadır:

قالَ بَعْضُهُمْ: نَزَلْنا بِالمدِينَةِ في دَارٍ. فَاشْتَرَيْنَا جَمَلاً لِنَذْبَحَه، فَلَمْ يَدْخُلْ في البَابِ. فَأَشْرَفَتْ عَلَينَا امْرَأَةٌ كَأَنَّهَا فِلْقَةُ قَمَرٍ، فَقالَتْ: مَا شَأْنُهُ؟ قُلْنَا: لَيْسَ يَدْخُلُ. قالَتْ: بَلُّوا رَأْسَهُ حَتَّى يَدْخُل. فَأَخْجَلَتْنا.

Adamın biri anlatıyor: Konaklamak üzere Medine'de bir hana gelmiştik. Satın aldığımız irice kesimlik deveyi ne yaptıysak kapıdan içeri sokamadık. O sırada yukarıdan bizi izleyen ay parçası bir dilber "*Hayırdır, sorun ne?*" diye sordu. Biz "*Başı bir türlü girmiyor*" deyince "*Islatırsanız kolayca girer!*" deyiverdi ve hepimizi utandırdı.[823]

[822] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 172.
[823] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 171. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/193; Câhiz, *Resâilü Câhiz*, 2/131.

Bu bölümde sık rastlanan konulardan biri de herhangi bir vesileyle acı, ıstırap, kayıp ya da büyük bir trajedi yaşayan kadınların verdikleri cevaplardır. Bunların bir kısmında musibete uğrayan kadınların son derece sabırlı, metanetli olduğu ve ibretamiz cevaplar verdiği görülürken bir kısmında ise isyan ve sitem dolu feryatlar dikkat çekmektedir. Bu konuda farklı iki örnek şöyledir:

لَمَّا قُتِلَ مُصْعَبُ بْنُ الزُّبَيْرِ، جَزِعَتْ سُكَيْنَةُ، وخَرَجَتْ منَ الكُوفَة. فَأَطافَ بِهَا أَهْلُهَا، فَقالُوا: أَحْسَنَ اللهُ صحابَتَك يَا بِنْتَ رَسُولِ اللهِ. فقَالتْ: واللهِ، لَقَدْ قَتَلْتُمْ جَدِّي وَعَمِّي وأَبِي وَزَوْجِي مُصْعَبًا. أَيْتَمْتُمُونِي صَغِيرَةً وَأَرْمَلْتُمُونِي كَبِيرَةً؛ لاَ عَافَاكُمُ اللهُ مِنْ أَهلِ بَلدٍ، ولاَ أَحْسَنَ عَلَيْكُم الصّحَابَة.

Musab b. Zübeyr katledildiğinde Sükeyne kederinden Kûfe'yi terk etmeye karar vermiş. Kûfe'deki ahbabı etrafını sarıp "*Allah burada size güzel dostlar bahşetti, buraları neden terk ediyorsunuz ey hafîd-i Nebi?!*" diye sormuşlar. O da sitemini şu sözlerle dile getirmiş: "*Dedemi, amcamı, babamı ve zevcim Musab'ı katlettiniz, beni küçükken yetim büyüdüğümde de dul bıraktınız! Allah sizin gibi memleketin ahalisine ne hayır yüzü göstersin ne de hayırhah dostlar bahşetsin!*"[824]

لَمَّا صُلِبَ ابْنُ الزُّبَيْرِ، قَالَ ابْنُ عُمَرَ لِأَسْمَاءَ: اِصْبِرِي؛ فَإِنَّ الجُثَثَ لاَ تَأْلَمُ، والأَرْوَاحُ حَيْثُ شاءَ اللهُ. فَقالَتْ: ومَا يَمْنَعُنِي أَنْ أَصْبِرَ وَقَدْ أُهْدِيَ رَأْسُ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا إِلَى بَغِيٍّ مِنْ بَغَايَا بَنِي إِسْرَائِيلَ.

İbn Ömer, İbn Zübeyir idam edildiğinde annesi Esma'yı teselli etmeye çalışarak şunları söylemiş: "*Allah sizlere dayanma gücü versin anacığım! N'olur kendinizi daha fazla üzmeyin artık. Malum, ölü bedenler acı çekmez; ruhlar da Allah'ın dilediği yerdedir!*" Esma da cevaben şöyle demiş: "*Yahya Peygamberin başı da İsrailoğullarından bir fahişeye götürülüp sunulmamış mıydı? Ben neden sabredemeyeyim ki?!*"[825]

Cariyelerin efendileriyle sohbetleri sırasında onlara methiye nevinden söyledikleri lütufkâr sözler de bu bölümde öne çıkan konular arasındadır. Uzun zamandır kendisinden

[824] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 172. Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/311.

[825] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 168. İbn 'Asâkir, *Târîhü Dımaşk*, 69/26; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/140.

uzakta bulunan ve yokluğunda saçlarına ak düşmüş efendisiyle yaşadığı şu diyalogda cariyenin verdiği cevaplar hazırcevaplığın en latif örneklerinden sayılabilir:

قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ مَنْصُورٍ: قالَتْ لي جَارِيَةٌ: ظَهَرَ يا مَوْلاَيَ في رَأسِكَ الشَّيبُ، فَقُلْتُ: هوَ مَا لا تُحِبُّونَهُ. فَقالَتْ: إنَّما يَثْقُلُ علَينَا الشَّيبُ علَى البَدِيهَةِ. فَأمَّا شَيبٌ نَشَأَ مَعَنَا نَحْنُ نَنْظُرُ إلَى صاحِبِه بِالعَيْنِ الأُولَى.

Muhammed b. Mansur anlatıyor: Bir gün bir cariyem "*Efendim, saçınızda aklar belirmiş*" dediğinde "*Bu seni rahatsız mı etti?*" diye sordum. O gözdemin bana cevabı şöyle oldu: "*Bizlere ağır gelen bizden uzaktayken saçınızın birden ağarıvermesi Efendim; yoksa yanımızdayken beyazlayan saçlarınız, nazarımızda, ilk zamankinden farksızdır!*"[826]

Aşağılayıcı ithamlara mâruz kalan kadınların yapmış olduğu sağlam savunmalar ve verdikleri susturucu cevaplar bu bölümde dikkat çeken temalar arasındadır. Bu türden bazı anekdotlarda kadınların kendilerini alt etmeye çalışan karşı cinsi fena halde rezil ettiği görülür. İşte çarpıcı bir örnek:

قَالَ رَجلٌ لِمُغَنِّيَةٍ: أَشْتَهِي أَنْ أَقْتُلَكِ. قالَتْ: وَلِمَ؟ قالَ: لِأَنَّكِ زَانِيَةٌ. قالَتْ: وَكُلُّ زَانِيَةٍ تُقْتَلُ؟ قالَ: نَعَمْ. قالَتْ: فَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ.

Adamın biri şarkıcı bir kadına "*Öldüreceğim seni!*" demiş. Kadın "*Neden?*" diye sorunca, "*Fahişe olduğun için!*" demiş. "*Her fahişeyi öldürmek mi lazım?*" deyince de "*Evet!*" demiş. Kadınsa lafı gediğine koymuş: "*O halde önce aile efradından başla!*"[827]

Kadın Cevapları bölümünde farklı konularda ilgi çekici kısa soru cevaplar da mevcuttur. Mesela aşağıdaki ilk anekdotta mutlak pragmatist bir kadının cevabını; ikincisindeyse kendi varlığı ve kimliğini efendisine bağlayan siyahi bir cariyenin cevabını görmekteyiz:

قِيلَ لِهِنْدٍ بِنْتِ الحَسَنِ: مَنْ أَعْظَمُ النَّاسِ في عَيْنَيْكِ؟ قالتْ: مَا كانَتْ لي إلَيْهِ حَاجَةٌ.

[826] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 173. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/46.
[827] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 176.

Hasan'ın kızı Hind'e "*Senin gözünde en büyük insan kim?*" diye sorulunca yanıtı şu olmuş: "*Kime muhtaç isem o!*"[828]

قِيلَ لِسَوْدَاء بِالمَدِينَةِ: مَنْ أَنْتِ؟ قالَتْ: أَنَا مَوْلاَةٌ لِمَنْ هُو مَوْلًى لِكُلِّ مُسْلِمٍ.

Medine'de siyahi bir cariyeye kim olduğu sorulunca (Hz. Ali'yi kastederek) "*Ben tüm Müslümanların mevlâsı (efendisi) olanın mevlâsıyım (kölesiyim)*" demiş.[829]

Bu bölümü Hz. Ömer ile bir kadın arasında camide yaşanan "mehir" konulu tartışma ile sonlandıralım. Hz. Ömer gibi celalli bir halifeyi minberde hutbe verirken susturan bu kadının cüreti kadar, halifenin hakikati kabullenip cemaat içinde hatasından dönme erdemi göstermesi bu hikâyenin asırlardır dilden dile yayılmasını sağlamıştır. Meşhur rivayet şöyledir:

Hz. Ömer bir keresinde hutbe irad ediyorken erkeklere kızarak "*Mehir konusunda neden aşırıya kaçıp duruyorsunuz! Sakın Hz. Peygamber'in (s.a.v) verdiğinden fazlasını vermeye kalkışan birini duymayayım. Yoksa o mehrin fazlasını alır Beytülmal'e koyarım!*" deyince hanımların safından konuşkan ve cesur bir kadının sesi yükselmiş: "*Ey İbnü'l-Hattâb! Allah sana böyle bir yetki verdi de bizim mi haberimiz yok! Cenab-ı Hak 'Onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz onu, iftira ederek ve apaçık günah işleyerek mi geri alacaksınız?'*[830] *buyuruyor. Onun buyruğu mu kabule daha şayan seninki mi?*" Bunun üzerine Ömer "*Ey cemaat! Kadın isabet etti, erkek yanıldı! Emiriniz bir mücadeleye girdi ama mağlup oldu!*" demiş.[831]

## G. MUHANNESLER VE MEDÎNÎLER

*el-Ecvibetü'l-müskite*'nin bölümlerinden bir diğeri de "Bazı Muhannes ve Medînî Cevapları" [مِنْ جَوَابَاتِ المَدِينِيِّينَ وَالمُخَنَّثِينَ] ismini taşımaktadır. Muhannes, kılık kıyafet, oturup kalkma, konuşma ve yürüyüş gibi tavır ve hareketlerinde kadınsı davranış sergileyen erkekler için kullanılan bir sıfattır.[832] *Kitâbü'l-'Ayn*'da muhannes için "Ne erkektir ne

[828] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 169. Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 188.
[829] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 172.
[830] Nisa: 20.
[831] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 168. 'Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/308; İbn Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fazluhu*, 1/530.
[832] Muhammed Mürtezâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Komisyon (Kuveyt: Vezâretü'l-İrşâd ve'l-Enbâ fi'l-Kuveyt, 1965), 5/241.

kadın" şeklinde yapılan tanımlama dikkat çeker.[833] Medînî ise muhannes kadar olmasa da cesaret, kıskançlık, mertlik gibi bazı erkeksi özelliklerini yitirmiş "yumuşak kent erkeği" anlamındadır.[834]

*el-Ecvibetü'l-müskite*'de yer alan muhannes ve medînî anekdotları (57 rivayet) tema açısından diğer *edeb* kaynaklarındakilerle benzerlik arz etmektedir. Zira bu figüre ait nükte ve anlatılarda belirgin bir ahlaksızlık, aykırılık ve müstehcenlik söz konusudur. Bunun sebebi hem farklı cinsel tercihleri hem de eğlence ve mizaha düşkün karakterleriyle izah edilebilir.

Müellifimizin, yaşadığı toplumda dikkat çeken bu iki sosyal ve mizahi figüre bigâne kalmayıp bu konudaki anekdotları müstakil bir başlık altında sıralaması tesadüf değildir. Zira gerek *Ecvibe*'de gerek diğer klasik anekdot mecmualarında yer alan muhannes ve medînî anekdotlarından çıkarılabilecek en temel sonuçlardan biri hiç kuşkusuz bu zümrenin sivri dilli bir hazırcevap oluşudur. İbn Ebû 'Avn gibi usta bir derlemecinin böyle bir başlık açması ve 50'den fazla anekdot aktarması bile başlı başına bu iki figürün mizah açısından ne kadar temel bir rol üstlendiğini göstermektedir. Takip eden çağlarda dağınık biçimde sunuluyor olsa da edebiyat kaynakları özellikle muhannes nükteleri yönünden çok zengin bir yelpaze sunar.

Muhannes ve medînîler düşük ahlâki seviyeleri, ağzı bozuk karakterleri ve üstün retorik özellikleri sayesinde karşısındaki insanı hiç beklemediği yerden vurup toplum içinde rencide duruma düşürebilmekte; kendilerine yönelik sataşmaları rahatlıkla bertaraf edebilmektedir. Hatta hem incelediğimiz eserde hem de diğer nevâdir kaynaklarında bu iki figürü -bilhassa muhannesleri- pek çok susturucu cevabın fâili olarak görmekteyiz. *el-Ecvibetü'l-müskite*'de muhannes ve medînilere nispetle yapılan anlatıların mizahi değer açısından diğer bölümlere oranla daha dikkat çekici olduğu söylenebilir. Muhanneslerin hazırcevaplıkları ve sivri dilli oluşları kimi müelliflerin değerlendirmelerinde de karşımıza çıkar. Bu bağlamda *el-Besâir ve'z-Zehâir* adlı eserinde çok sayıda muhannes anekdotu aktaran Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin şu yorumu kayda değerdir:

---

[833] Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 4/248.

[834] Medînî kelimesinin sözlüklerde rastlayamadığımız bu anlamı, bahsedilen figürün edebiyat koleksiyonlarındaki çok sayıda anekdotundan yola çıkarak rahatlıkla tespit edilebilir.

لِلنِّسَاءِ جَوَابٌ مُخَوِّفٌ، وإِنَّمَا خِيفَ المُخَنَّثُ لِأَنَّهُ يُشَبَّهُ بِهِنَّ.

Kadınların insanı korkutan cevapları vardır. Muhannesler bu hususta kadınlara benzediğinden onların dilinden de çekinilmiştir.[835]

İbn Ebû ‘Avn “Muhannes ve Medînî Cevapları” bölümünde daha ziyade anonim rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetleri aktarırken [مُخَنَّث] ve [مَدِينِيّ] kelimelerini kullanmıştır. Bununla birlikte Müzebbid ve Abbade gibi meşhur muhanneslere ait anekdotların sayısı da az değildir.[836] Şimdi bu iki sosyal ve mizahi karakterin bazı özelliklerini bu bölümdeki rivayetler eşliğinde ele alalım:

Muhannes ve medînîlerin en temel karakteristiklerinden birisi mizaha yatkın, eğlenceli kişilikleridir. Klasik anekdot derlemelerine göz atanlar onların bu muzip ve nüktedan yönlerini ortaya koyan çok sayıda rivayete rastlayacaktır. Özellikle muhannesler cinsel tercihleri ve gayrı ahlaki tavırları sebebiyle dindar camiada dışlansalar da şakacı ve renkli kişilikleriyle bazı meclislerin aranan karakteri olmuşlardır. Örneğin eğlence ve şatafata düşkünlüğüyle bilinen Halife Mütevekkil’in Dicle nehrinde yaptığı gezintilerde meşhur muhanneslerden Abbâde ve Kattâte’yi refakatine aldığı bilinmektedir.[837]

Dönemindeki pek çok devlet adamı ve entelektüeliyle irtibatı olan ‘Abbâde özellikle Mütevekkil tarafından kendisine büyük imtiyazlar tanınan, sarayda rahatça yanına girip çıkabilen biriydi. *Ecvibe*’de ona ait komik nükteler anlatmaktadır. Bunlardan biri hazırcevaplığının boyutunu da gösteren şu esprisidir:

قِيلَ لِعَبَّادَةَ: مَا وَرِثَتْ أُخْتُكَ مِنْ زوْجِهَا؟ قالَ: تَرَبُّصُ ثَلاَثَةِ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا.

Abbâde’ye sormuşlar: “*Kız kardeşine kocasından ne miras kaldı?*” “*Üç ay on gün iddet!*” demiş.[838]

Muhanneslerin kişiler ve olaylar hakkındaki yorumları komik olduğu kadar edebîdir de. Bunun güzel bir örneğini şu Abbâde nüktesinde görmek mümkündür:

قِيلَ لِعَبَّادَة: مَنْ يَضْرِبُ علَى ابْنِ أَبِي العَلاءِ اليَوْمَ؟ قالَ ضِرْسُهُ.

[835] Tevhîdî, *el-Besâir ve’z-zehâir*, 2/43.
[836] Müzebbbid’e ait 13 Abbâde’ye ait 5 anekdot vardır.
[837] Âbî, *Nesrü’d-dürr*, 5/194.
[838] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 183. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü’l-Hamdûniyye*, 9/411.

Abbâde'ye (açgözlülüğü ve şişmanlığıyla bilinen) Ebü'l-'Alâ hakkında "*Bugün onun azılı düşmanları kimler?*" diye sorulunca "*Azıları!*" deyivermiş.[839]

Bazı muhannes ve medînîlerin "anasını kaybetmiş yavruyu ve yavrusunu kaybetmiş anayı güldürebilecek" kadar komik oldukları belirtilmektedir.[840] Bu sözü destekler nitelikte onlarca fıkra ve anekdota rastlamak mümkündür. Mesela bir medînî ile oğlu arasında geçen aşağıdaki diyalog bu cinstendir:

سَرَقَ مَدِينِيٌّ قَمِيصًا، فَبَعَثَ بَابْنِهِ يَبِيعُهُ وَسُرِقَ مِنْهُ. فَلَمَّا رَجَعَ قالَ له أَبُوه: بِعْتَ القَمِيصَ؟
قالَ نَعَمْ. قالَ: بِكَمْ؟ قالَ: بِرَأْسِ المَالِ.

Medînî'nin biri gömlek çalmış, satması için de oğluna verip pazara göndermiş. Derken oğlu da yolda gömleği çaldırmasın mı... Eve dönünce babası sormuş:

-Sattın mı gömleği?
-Evet baba.
-Kaça verdin?
-Geliş fiyatına![841]

Muhannesler Câhız gibi usta ediplerle laf yarıştıracak,[842] Ferezdak gibi usta hicivkârlarla boy ölçüşecek[843] kadar söz cambazları, laf ebeleridir. Nitekim muhanneslerle alakalı anekdotların büyük bir kısmında, ortaya konulan teşbihlerin isabetliliği ve orijinalliği göze çarpar. Hemen her meclis ve ortamda sergiledikleri komik değerlendirmeler, bu figürün tespit ve teşbihlerini belagat kitaplarına sokacak kadar önemli kılmaktadır. Mesela aşağıdaki muhannes nüktesi, durum tasvirinin en güzel örneklerinden biri kabul edilebilir:

رُئِيَ مَدِينِيٌّ فِي يَوْمٍ بارِدٍ عِنْدَ قَبْرِ رَجُلٍ كانَ يُعْرَفُ بِالفِسْقِ
فَقِيلَ له: مَا تَصْنَعُ هَا هُنَا؟ قالَ: أَصْطَلِي بِنَارِهِ.

839 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 186. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/185; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/50; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/62.

840 Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî*, thk. Câbir Semîr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/29.

841 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 186. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 3/43; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/212.

842 Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 6/50.

843 Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, 12/73.

Medînînin biri, soğuk bir kış gününde fasıklığıyla meşhur bir adamın kabri başında görülmüş. "*Hayırdır, ne yapıyorsun bu günahkârın mezarında?*" diye sorulunca "*Ateşiyle ısınıyorum!*" deyivermiş.[844]

Yine bu tipolojinin belirgin bir özelliğinin konu edildiği şu anekdotta da güzel bir teşbih örneği görmekteyiz:

قِيلَ لِمَدِينِيّ: ما بالُكُمْ أَصْفَى أَصْوَاتًا مِنْ غيرِكُمْ؟ قالَ: لأَنَّا جِياعٌ. أَمَا تَرَى العِيدَانَ إِنْ خَلَتْ أَجْوُافُهُمْ قَصَفَتْ أَصْوَاتُهُمْ؟

Bir medînîye "*Nasıl oluyor da sizin sesiniz diğer insanlarınkinden daha net ve yüksek çıkıyor?*" diye sorulunca "*Açız da ondan! Karnı boş olanın sesi hoş çıkar. Tıpkı ney gibi...*" demiş.[845]

Muhannes ve medînîler özellikle, hâlihazırdaki bir sahnenin nispeten müstehcen sayılabilecek durumuna ilişkin -edep dışı olsa da- son derece komik ve edebî yorumlarda da boy göstermektedir. Örneğin aşağıdaki anekdotta çelimsiz bir cariyeyi satışa sunan bir medînînin, müşterinin itirazına yönelik cevabı bu türden bir teşbih içermektedir:

عرَضَ مَدِينِيٌّ جَارِيةً، فَقالَ المُسْتَعْرِضُ: ما أَدَقَّ سَاقَهَا. قَالَ: لِيش تُرِيدُ، تَبْنِي عَلَى رَأْسِهَا قُبَّةً؟

Medînînin biri, bir cariyeyi pazarda satışa çıkarmış. Cariyeyi şöyle bir süzen müşteri "*E, bunun bacakları da pek inceymiş!*" deyince, beriki "*Ne yapacaksın, tepesine kubbe mi konduracaksın?!*" deyivermiş.[846]

Doğaçlama mizah yetenekleri sayesinde bulundukları ortamlarda yeri geldiğinde herkesi pervasızca ve arsızca taşlayabilen muhannesler, bu yetenekleri sebebiyle zaman zaman çevrelerindeki insanların korkulu rüyası haline de gelmiştir. Takip eden anekdot, bir muhannesin, dost meclisindekilerden birini beklenmedik şekilde nasıl mahcup ettiğini göstermektedir:

[844] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 181. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 1/152.
[845] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 186.
[846] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 184. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/163; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/163.

قَعَدَ مُخَنَّثٌ معَ قَوْمٍ فَتَذاكَرُوا الطَّعَامَ فقالَ بَعْضُهُمْ: أَشْتَهِي كَشْكِيَّةً حَامِضَةً ثُمَّ تَحَرَّكَ يَضْرِطُ.

فَقالَ مُخَنَّثٌ: قَطَعَ رَبِّي ظَهْرَ الكَشْكِ فَمَا أَسْرَعَ مَا يَنْفُخُ البَطْنَ.

> Muhannesin biri bir meclise gelip oturmuş. Birlikte yemek muhabbeti yapmaya başlamışlar. Meclistekilerden birisi tam da "*Şöyle ekşi bir keşk*[847] *olsa da yesek*" diye temennide bulunduğu sırada ters bir hareketinden ötürü sesli biçimde yellenivermiş. Tabii Muhannes de hemen espriyi patlatmış: "*Allah şu keşki yerin dibine soksun! Adı anıldığında bile mideye şişkinlik veriyor!*"[848]

Gerek psikolojik gerek fizyolojik bakımdan kadınsı eğilimler gösteren muhanneslerin bazılarında bu kadınsı taraf öylesine belirgindir ki, onları kadınlardan ayırt etmek gerçekten güç olmaktadır. Sürekli tüylerini alan, kadın kıyafetlerine benzer giyen kadın gibi oturup kalkan, onlar gibi konuşmaya çalışan muhanneslerin kendi özel isimleri yerine farklı isimler kullandıkları bilinmektedir. Hüseyin Günday'ın *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler* kitabında yaptığı bir tespite göre meşhur muhanneslerin önemli bir kısmı kadınlığı çağrıştıran isimler kullanmışlardır. Bunlardan bazı meşhur adlar şöyledir: زَهْرُ (çiçek), قَرَنْفُلُ (karanfil), غُصْنُ (dal), بَهَارَةُ (baharat), مِشْمِشَةُ (kayısı), دَلَالُ (naz), طُوَيِّسُ (yavru tavus).[849]

Kadınlığı fazlasıyla içselleştiren bazı muhanneslerin bu tavır ve tutumları birçok nükteye konu olmuştur. Bu temadaki meşhur nüktelerden birinde yaşlı bir adamın Muhannes Fürfür'ün künyesini öğrenmek için "*Kimin babasısınız?*" [أَبُو مَنْ؟]" diye sorduğu, onun da "*Ahmet'in anasıyım ayol!*" [أُمُّ أحمد!] dediği anlatılır![850]

Bazı anekdotlarda muhannesler, yüz bakımı ve güzelliği noktasında kadınlar tarafından dahi imrenilecek bir şekilde tasvir edilir. Bunlardan biri de *Ecvibe*'de geçen şu diyalogtur:

مَرَّتِ امْرَأَةٌ بِمُخنَّثٍ حَسَنِ الوَجْهِ، ومَعَهَا ابْنَةٌ لَهَا، فقالَتْ: لَيْتَ لِابْنَتِي حُسْنَ وَجْهِكَ.

قالَ: وأَخْلاَقِي. قالَتْ: تعِسْتَ. قالَ: فَتَأْخُذِينَ مَا صَفَا وَتَدَعِينَ ما كَدِرَ؟

---

847 Keşk: Ezilmiş buğday ve ekşitilmiş sütle yapılan lapa türünde bir yemek. Masrafsız ve mütevazı bir yemek olan keşkin, muhtevasındaki ekşitilmiş sütten ötürü karında gaz yaptığı biliniyordu.

848 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 181. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/187.

849 Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 100.

850 Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 3/84. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/185.

> Kadının biri kızıyla yolda giderken bir muhannese denk gelmiş. "*Keşke şu kızımın yüzü de seninki kadar güzel olsa!*" demekten kendini alamamış. Muhannes "*Ahlâkımdan da nasiplenir inşallah!*" deyince "*Sus sus, seni kahrolasıca!*" demiş. Muhannes de "*Oh, ne âlâ!"* demiş, *"işine geleni al, işine gelmeyeni bırak!*"[851]

Muhannes figürü özellikle dindar kesimler tarafından her türlü kötülük ve edepsizliğin kaynağı olarak görülmüş, olumsuz yönleri anekdotlara ve beyitlere konu olmuştur.[852] Bu sebeple nevâdir kaynaklarında muhannes teriminin, bir kişiyi tahkir etme maksadıyla sıkça kullanıldığı görülür. Mesela *el-Ecvibetü'l-müskite*'de onlarca anekdotu olan Ebü'l-'Aynâ ile samimi dostu İbn Mükerrem arasındaki bir diyalog şöyledir:

> Bir keresinde İbn Mükerrem Ebü'l-'Aynâ'ya "*Muhannes!*" diye hitap edince Ebü'l-'Aynâ, onun attığı bu hakaret okunu bir ayetle geri çevirivermiş:
>
> ﴿وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ﴾
>
> Kendi yaratılışını unutup da bize misal vermeye kalkıyor![853] (Yasin:78)

Bazı nevadir kaynaklarında yer alan anlatılar, medînî figürünün hâl ve harekâtına, gündelik meşguliyetlerine, hayata bakış açılarına dair de önemli ipuçları vermektedir. Kapı kapı gezmeleri, meşrepçe kendilerine yakın olanlarla muhabbet meclisleri akdetmeleri vs. hep bu rivayetlerden çıkarılabilecek sonuçlardır. Aşağıdaki anekdot da yine bu zümrenin hayat tarzını özetler niteliktedir:

قِيلَ لِمَدِينِيٍّ: كَيْفَ تَرَى الدُّنْيَا؟ قالَ: اَلشَّطْرَنْج، كُلَّ يَوْمٍ في بَيْتٍ.

> Medînînin birine sormuşlar: "*Sence dünya neye benziyor?*" "*Satranca*" demiş, "*çünkü her gün farklı bir karedesin (hanedesin)!*"[854]

İslâm toplumunda genel ahlaki ve sosyal ilkelerle çelişik davranışlar sergileyen muhannesler zaman zaman devriye gezen zabıtaların takibine takılmıştır. Birçok rivayette, ahlaka mugayir hareketleri sebebiyle yakalandıkları ama genellikle de bir espriyle paçayı kurtardıkları anlatılır. İşte bir örnek:

---

[851] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 187. Ufak bir ibare farklılığıyla nakledilen iki varyantı için bkz. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/185; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/420.

[852] Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 4/110.

[853] Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 3/135. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/467.

[854] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 188.

جَلَسَ طَيْزُونَةُ المُخَنَّثُ عِنْدَ بابِ الجِسْرِ يَبُولُ؛ فَأَخَذَهُ الشُّرَطُ وَضرَبُوه، فقالَ: إِنْ رَأَيْتُمْ ها هنا حِمارًا تَتْرُكُونَه؟ قالُوا: نَعَمْ. قالَ: فَأَنَا حِمَارٌ. فَتَرَكُوهُ.

Muhannes Tayzûne bir köprü kapısında oturmuş bevlediyormuş. Onu gören polisler tutup darp etmişler. Tayzûne "*Burada bir eşek görseydiniz onu bırakır mıydınız?*" diye sorunca "*Tabii ki!*" demişler. "*Ha işte ben de tam bir eşeğim!*" deyince salıvermişler.[855]

Muhannesler ve medînîler, ibadetler noktasındaki gevşeklikleri ve dinî konulardaki muzipçe şakalarıyla da meşhurdur. Örnek olarak şu iki anekdota bakılabilir:

سَمِعَ مُخَنَّثٌ أَنَّ صَوْمَ عَرَفَةَ كَفَّارَةُ سَنَةٍ، فَصَامَ إِلَى الظُّهْرِ، ثُمَّ أَفْطَرَ، وقالَ: يَكْفِينِي سِتَّةُ أَشْهُرٍ.

Muhannesin biri arife günü tutulan orucun bir yıllık günahlara keffaret olduğunu duymuş. Anca öğlene kadar dayanabilen muhannes "*Altı ay da bana yeter!*" deyip orucunu bozmuş.[856]

أَسْلَمَ نَصْرانِيٌّ وأَقْبَلَ يَفْعَلُ في إِسْلامِهِ فِعْلاً قَبيحًا، فَقالَ له بَعْضُ المَدنِيِّين: اُنْظُرُوا إِلَى هٰذَا الَّذِي أَسْخَطَ المَسِيحَ وَلَمْ يُرْضِ مُحَمَّدًا صلَّى اللهُ علَيْهِ وسلَّمَ.

Bir Hristiyan Müslüman olmuş ama çirkin işler yapmaya başlamış. Bunu gören bir medînî şöyle demiş: "*Şu adamcağıza bakın hele. Mesih'i gücendirmekle kalmadı; Muhammed'in de (s.a.v.) gönlünü yapamıyor!*"[857]

Farklı ahlaki ve dinî anlayışlarına benzer şekilde bazı rivayetlerden muhannes ve medînîlerin vatan, millet, dost-düşman gibi kavramlara da sıradan insanlar gibi bakmadıkları anlaşılmaktadır. İncelediğimiz derlemedeki şu iki rivayet, savaş-barış ve dost-düşman kavramları hakkındaki farklı değerlendirmelerinin yanı sıra aslında korkaklıklarını da göstermektedir:

---

[855] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 181. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/458; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 16/239.

[856] Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/184. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/184; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/439; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 6/236; İbn Hicce, *Semerâtü'l-evrâk*, 1/172; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/475.

[857] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 183. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 3/160.

قِيلَ لِمَدِينِيّ: ما يَمنَعُك منَ الغَزْوِ؟ قالَ: واللهِ إنِّي لَأَبْغَضُ المَوْتَ علَى فِراشِي فَكيْفَ أَمْضِي إلَيْه رَكْضًا؟

Medînî'nin birine "*Seni savaşmaktan alıkoyan nedir?*" diye sorulunca şöyle cevap vermiş: "*Vallahi ben yatağımda ölmekten bile tırsarken nasıl olur da ölüme tıpış tıpış giderim!*"[858]

قِيلَ لِمَدَنِيّ: أَلاَ تَغْزُو لِعَدُوٍّ؟ قالَ: أَنا لا أَعْرِفُهُمْ وَهُمْ لا يَعرِفُونِي، كَيْفَ صِرْنَا أَعْدَاءً؟

Bir medînîye "*Düşmanla savaşmayacak mısın?*" denilince "*Ne onlar beni tanır ne de ben onları! Söylesene nasıl düşman oluverdik?*" diye cevap vermiş.[859]

## H. HEZLÎ CEVAPLAR

*el-Ecvibetü'l-müskite*'nin son bölümü [مِنَ الجَوَابَاتِ الهَزْلِيَّة] "Hezlî Cevaplar" başlığı taşır. "Cidd" [جِدّ] sözcüğünün zıttı "hezl" [هَزْل] kelimesinin ism-i mensubu olan "hezlî" ile "mizahi", "komik" ve "alaycı" gibi mânalar kastedilir.[860] Eserde hacim olarak Ciddî Cevaplar bölümünden sonra -276- anekdotla ikinci sırada gelen Hezlî Cevaplar mizahi malzemenin en yoğun biçimde bulunduğu bölümdür. Eserin mukaddimesinde "Ciddi olanla hezlî olanı karıştırmamak için kitabı farklı bölümlere ayırdığını" söyleyen müellifin, belirttiği telif metoduna büyük oranda bağlı kaldığı görülmektedir.

Hezlî Cevaplar bölümündeki rivayet malzemesinin nispet edildiği kişilerin çoğunlukla Hicri III. yüzyılda yaşamış şahsiyetler olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle İbn Ebû 'Avn'ın çağdaşı olan -hatta muhtemelen bizzat görüştüğü- nüktedanların anekdotları büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu nüktedanlar arasında Ebü'l-'Aynâ, Cemmâz, Ebü'l-Hâris Cümmeyn gibi klasik Arap mizahı açısından son derece önemli isimler bulunmaktadır. Bu isimler sonraki mizah ve edebiyat kaynaklarında da adından en çok söz ettiren nüktedanlardır. Özellikle mizahi değeri ve kaynaklığı bakımından incelediğimiz *el-Ecvibetü'l-müskite*'deki meşhur nüktedanları kitabın İkinci Bölümünde detaylıca tanıt-

[858] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 184. İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/70; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/257; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 2/426; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 6/304; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 3/351.

[859] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 185. Vatvât, *Gururu'l-hâsâisi'l-vâzıha*, 458.

[860] Cevherî, *Sıhâh*, 5/1850. Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 1071. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/696.

ma gereği duyup eserdeki anekdotlarını yorumlamak suretiyle mizahi kişiliklerine ışık tutmaya çalıştık. Dolayısıyla zikri geçen nüktedanların anekdotlarının tamamına orada yer verdiğimiz için bu bölümde söz konusu rivayetleri tekrar ele almayacağız.

Daha önce de işlediğimiz üzere Câhiliye döneminden itibaren Arap edebiyatının en temel karakteristiklerinden biri mücûndur. Özellikle Abbâsiler döneminde hem şiir hem de nesirde zirve yaptığı bilinen bu temanın iyi yansıtıldığı eserlerden biri de kuşkusuz *el-Ecvibetü'l-müskite*'dir. Bilhassa Hezlî Cevaplar bölümünde mücûn konulu rivayetler sayısal açıdan ciddi bir yekûn tutmaktadır.[861] Diğer taraftan bu bölüm içerisinde mizahi vurgusu güçlü nezih anekdotlar da bulunmaktadır.

Hezlî Cevaplar, kitabın üçte birine denk gelen Ciddi Cevaplar da dâhil konu çeşitliliği açısından eserdeki diğer tüm bölümlerden daha zengin bir muhtevaya sahiptir. Klasik dönem Arap mizahının başlıca temalarını bulabileceğimiz bu bölümde söz konusu mizahın ana karakter kadrosunun birçoğunu da görebiliriz. Bunlar içinde mesela nüktedanlar, cimriler, sahte peygamberler, sakiller, kadılar, hekimler, kıssacı vâizler, şarkıcı ve ağıtçılar, hacamatçılar, terziler, muallim ve müeddipler, avcılar, parfümcüler, cariyeler, muhannesler, sarhoşlar tamahkârlar, hırsızlar, dilenciler, şarkıcılar, zındıklar gibi farklı kesimlerden kişi ve karakterler vardır. Hezli Cevaplar başlığı altında öncelikle öne çıkan karakterler sonra da belirgin temalar ele alınacaktır.

### *1. Sahte Peygamberler*

Hz. Peygamber henüz yaşarken ortaya çıkmış teo-politik problemlerden biri de sahte peygamberliktir.[862] Sonraki asırlarda da çokça görülen bu olguya mercek tutulduğunda nübüvvet iddiasında bulunan sahte nebilerin daha ziyade politik ve maddi çıkarlar elde

[861] Tezimizin II. Bölümünde "Eserde Ana Temaları" kapsamında açtığımız Mücûn başlığı altında müstehcen edebiyat ve literatürü hakkında bilgiler verdiğimiz için bu konu burada tekrar mevzu bahis edilmeyecektir.

[862] Örneğin Esved el-'Ansî (öl. 11/632) Hz. Peygamberin hastalığından istifadeyle nübüvvet iddiasıyla ortaya çıkmış sahte peygamberlerden biridir. Esasen kâhin olan bu kişi, siyasi emelleri uğruna dini bir güç kullanarak kısa bir süre içerisinde Yemen bölgesine hâkim olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Algül, "Esved el-'Ansî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995).

etme amacıyla hareket ettiği görülür. Sahte peygamberler aynı zamanda Klasik Arap mizahının komik figürlerinden birisi olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla bu figür tarih kaynakları kadar edebiyat kitaplarının da konusudur. Pek çok klasik anekdot derlemesinde [نَوَادِرُ المُتَنَبِّئِينَ] "Sahte peygamber nükteleri" başlığı altında bu zümreye ait çok sayıda anekdot aktarılmıştır.[863]

Sahte peygamber figürünün klasik Arap mizahındaki yerini ele alan bir makalede[864] sahte peygamber nüktelerinin genellikle şu ortak özelliklere sahip olduğu ifade edilir: Anekdotlar [تَنَبَّأَ رَجُلٌ النُّبُوَّة] ya da [اِدَّعَى رَجُلٌ النُّبُوَّة] gibi bir ifadeyle başlar. Nübüvvet iddiasında bulunan kişi yakalanarak halife ya da önemli devlet ricalinden birinin huzuruna çıkarılır. Devamında sahte peygamber devlet adamının önünde itirafa zorlanır ve peygamberlik alameti/mucizesi sorulur. Ardından sıra dışı diyaloglar yaşanır ve genellikle mizahi cevap veren sahte peygamber devlet adamını güldürür ve tövbeye davet edilip serbest bırakılır. Hatta verdiği cevap çok komikse ödüllendirilmesi bile söz konusu olabilir.[865]

Klasik nevâdir koleksiyonlarının bu ilginç figürüne ait birkaç anekdota *Ecvibe*'de de rastlanır. Bu anekdotların tamamında belirgin bir mizahi vurgu söz konusudur. Halife Me'mûn ile sahte bir nebi arasında geçen aşağıdaki diyalog, bu figürün nevâdir eserlerindeki genel karakterini yansıtır türdendir. Bu anekdotta bir sahte nebi, kendisini sorgulayan halifeyi zekice bir kelime oyunuyla güldürüp canını bağışlatmaktadır:

أُدْخِلَ المَأْمُونُ مُتَنَبِّيًا، فَقالَ له: مَنْ أنتَ؟ قالَ: أنَا أَحْمَدُ النَّبِيُّ. فقالَ: لعَلَّكَ مَظْلُومٌ. قال: نَعَمْ، ضَيْعَةٌ ظُلِمْتُ فِيهَا. فَأَنْصَفَهُ. وقالَ: ما تَقُولُ الآنَ؟ فقالَ: يا أَميرَ المُؤْمِنِينَ، أنَا أَحْمَدُ النَّبِيَّ، فَهَلْ أَنْتَ تَذُمُّهُ؟ فَضَحِكَ المَأْمُونُ.

Halife Me'mûn'un huzuruna bir sahte peygamber çıkarılmış. Me'mûn ona "*Kimsin sen?*" diye sormuş. Adam ben "*Nebî Ahmed!*" demiş. (Adamın esas derdinin para olduğunu anlayan) Me'mûn "*Belki bir haksızlığa filan uğramış-*

[863] Sahte nebiler konusuna dair mesela *Nesrüddürr*'de من نوادر المتنبئين başlığı altında zengin bir anekdot malzemesi sunulmaktadır. Bkz. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 155-160.

[864] Bkz. Hüseyin Günday, "Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (01 Haziran 2012), 199-228.

[865] Günday, "Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü", 203-207.

*sındır sen?*" diye zarf atınca, adam hemen "*Evet, aslında bir arazim vardı, hakkım yendi. Ne olur hakkımı ödeyin!*" demiş. Me'mûn (adamın isteğini gerçekleştirdikten sonra) "*Şimdi sen ne iddia ediyordun, söyle bakalım?*" diye tekrar ağzını yoklamış. (İstediğini alan kurnaz adam 'Ahmed' kelimesini fiil, 'nebî' kelimesini de mefulün bih yaparak) "*Efendim, ben Nebî Ahmed'i methediyorum. Yoksa siz zem mi ediyorsunuz?*" deyince, Me'mûn kahkahayı basmış.[866]

Sahte nebi hikâyelerinin bir kısmında peygamberlik iddiasında bulunan kişinin mesleğiyle alay edildiği, onun da kendisini sıra dışı cevaplarla savunduğu göze çarpar. Mesela *Nesrüddürr*'de geçen meşhur bir rivayette Halife Mütevekkil, huzuruna çıkarılan sahte nebiye "*Ne iş yaparsın?*" diye sorar, adam da "*Kelleciyim!*" der. Halife "*Ne iğrenç bir meslek!*" deyince, adam meclisi terk etmek ister. "*Hayırdır, nereye?*" diye sorduğunda, "*Cebrail'e gidiyorum! Bu insanlar, kelleci peygamberden iğrendiler. Siz en iyisi onlara parfümcü bir peygamber gönderin diyeceğim!*" der.[867] *Ecvibe*'de de aynı temaya sahip bir rivayet vardır. Hezlî Cevaplar bölümünün ilk anekdotu olan bu rivayette Ebû Hanife ile nebi olduğunu iddia eden bir örgücü arasında şu komik diyalog geçer:

قَالَ أَبُو حَنيفَةَ: تَنَبَّأَ جَارٌ لِي نَسَّاجٌ، فَقُلتُ له: نَبِيٌّ حَايِكٌ؟ قالَ: فَأَرَدْتَهُ صَيْرَفِيًّا؟

Ebû Hanife anlatıyor: Dokumacılık yapan bir komşum peygamberlik iddiasında bulundu. Ben "*Dokumacı bir peygamber ha?!*" diyerek kendisiyle istihza edince, o da "*Yoksa sen kuyumcu peygamber mi bekliyordun?*" dedi.[868]

Sahte peygamber temalı anekdotların çoğu hazırcevap bir mahiyet arz eder. Anekdotlardan anlaşıldığına göre genellikle zeki ve kurnaz bir karaktere sahip olan bu figür, akıllıca cevapları, sıra dışı savunmaları ya da komik esprileriyle hak ettiği cezadan sıyrılmakta yahut kendisine sataşanlara güçlü bir karşılık vermektedir. Kitapta geçen bir anekdotta sahte bir peygamberin, kendisiyle alay edenlere verdiği şu cevap güzel örneklerden biridir:

فَقَدَ الصِّبْيَانُ نَبِيًّا، فَقِيلَ له: نَبِيّ مَفْقودٌ؟ فقَالَ: نَعَمْ، إِذَا بُعِثَ إِلى قَوْمٍ سُفَهاءَ سَفُلَ.

[866] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 109. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 6/61; Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 4/352; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 8/261; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/156.

[867] Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 159.

[868] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 189. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/139.

> Çocuklar kendisine nebi diyen birini kaybetmişler. Bir süre sonra ortaya çıkan bu adama "*Kaybolan nebi olur muymuş hiç?*" diye alay ettiklerinde "*Olur olur! Böyle ahmak bir kavme gönderilirse işte böyle sefil olur!*" demiş.[869]

Sahte peygamber nüktelerinin birçoğunda nübüvvet iddiasında bulunan kişiden mucize istendiği görülür. Bu figürün söz konusu talebe verdiği cevaplar mizahi açıdan hayli dikkat çekicidir.[870] Müellifimiz bu konuda şöyle bir anekdot nakletmektedir:

قِيلَ لِلْمُتَنَبِّئِ: ما عَلامَتُكَ؟ قالَ: ما كانَتْ عَلامَةُ نَبِيِّكُمْ؟ قالَ: يَحْلُبُ الحابِلَ.
قالَ: وأَنَا أَحْلُبُ العَاقِرَ.

> Sahte bir peygambere "*Peygamberlik alametin nedir?*" diye sormuşlar. "*Sizin peygamberinizin alameti neydi? Onu bir söyleyin bakalım!*" demiş. "*Bizimki doğum yapmamış bir hayvandan süt sağıyordu!*" dediklerindeyse "*O da bir şey mi, ben kısır hayvanlardan bile süt sağıyorum!"* demiş.[871]

### *2. Fiziksel Engelliler*

Klasik Arap edebiyatında gerek ansiklopedik *edeb* kaynaklarında gerekse müstakil nevâdir mecmualarında sıkça rastlanan temalardan biri de fizyolojik kusurlardır. Erken dönem Arap mizahının ana temalarından biri olan "bedensel anomaliler" kapsamında özellikle görme kusurlarına dayalı espri ve nükteler ön plana çıkmaktadır.

Anekdot derlemelerinde körlük ve körlerle ilgili çok sayıda anekdot herhangi bir tasnife tâbi tutulmadan aktarılmıştır. Diğer taraftan *Nihâyetü'l-ereb* gibi bazı ansiklopedik derlemelerin, ilgili mizahi malzemeyi müstakil bir bap başlığı altında toplamış olması[872] bu temanın özel bir ilgiyi hak ettiğini; keza Halil b. Aybek es-Safedî'nin (öl. 764/1363) körlerin biyografileri ve anekdotlarına[873] tahsis ettiği *Neksü'l-himyân fî nüketi'l-*

---

869 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 189.

870 Bazı örnekler için bkz. Günday, "Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü". (Şu numaralı anekdotlar: 1,2,4,5,7,9,12,16,17,19,24,25,28,30,32)

871 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 203.

872 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 4/22.

873 Safedî, نَوَادِرُ الْعُمْيَان "Âmâ anekdotları" başlığı altında çok sayıda mizahi anlatıyı toplu bir şekilde sunmaktadır. Bkz. Salâhüddîn Halil b. Aybek es-Safedî, *Neksü'l-himyân fî nüketi'l-'umyân*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2007), 48-51.

*‘umyân*’ı gibi müstakil çalışmaların kaleme alınması da bu tema çerçevesinde bir literatür oluştuğunu göstermektedir.

İbn Ebû ‘Avn, Hezlî Cevaplar bölümünde fiziksel anomalilere, bilhassa da görme kusurlarına dayalı azımsanamayacak bir anekdot malzemesi sunmaktadır. Hemen hemen hepsi mizahi muhtevaya sahip bu anekdotlarda görme duyularını tamamen yitiren âmâlara [أَعْمَى] ve tek gözünü kaybedenlere [أَعْوَر] dair anlatılar bulunmaktadır.

Bilhassa çeşitli göz kusurlarına sahip kimselerin aynı karede buluştuğu anekdotlar, mizaha ayrı bir renk ve kalite katmaktadır. Şaşı ile âmânın, iki şaşının, tek göz ile âmânın, iki tek gözün vs. aynı nüktede yer alışı sıra dışı mizahi bakış açıları doğurmaktadır. Bu bağlamda *Ecvibe*’deki şu rivayet kayda değerdir:

قَالَ رَجُلٌ أَعْمَى: مَا أَشدَّ ذَهَابَ البَصَرِ! فقَالَ له رَجلٌ أَعْوَرُ: عِنْدِي نِصْفُ الخَبَرِ.

> Âmânın biri “*Ah şu körlük, ne meret bi şey, bi bilseniz*!” diyecek olmuş ki tekgözün biri lafını kesmiş: “*Bendeniz meselenin yarısına vakıfım!*”[874]

Âmâ nüktelerinin bir kısmı da çalışma imkânları son derece kısıtlı olan bu insanların, hallerini ilginç bir dille arz ederek dilenmeleri üzerinedir. Mesela, aşağıdaki anekdotta sadece göz nimetinden mahrum kalmayıp beter bir sese sahip olması dolayısıyla ses icrası yoluyla da para kazanamayan bir âmânın başvurduğu duygu sömürüsü hakikaten muhataplarının merhamet damarlarını depreştirecek türdendir:

قَال رَجُلٌ أَعْمَى: اِرْحَمُوا ذَا الزَّمَانَتَيْنِ. فَقِيلَ له: وَمَا زَمَانَتُك؟ قالَ: أَنا أَعْمَى وَصَوْتِي قَبِيحٌ.

> “*İki musibete duçar olmuş şu fakire merhamet edin!*” diyerek dilenen bir âmâya “*Nedir o musibetler?*” diye sormuşlar. “*Ne olacak*” demiş, “*hem körüm hem de sesim çirkin!*”[875]

Görme kusurlarıyla ilgili mizahi anlatıların yanında trajikomik anekdotlar da vardır. Gözlerden birinin olmayışı yine de tahammül edilebilir bir ilahi imtihan iken, ikisinden mahrum oluş kullar açısından dayanılması zor bir sınavdır. Tekgöz birinin münacatını konu alan aşağıdaki anekdotta, tevekkülle ironinin harmanlandığı görülür:

---

[874] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 192. İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, 2/315; Se‘âlibî, *el-Letâif ve’z-zarâif*, 284; Se‘âlibî, *et-Temsîl ve’l-muhâdara*, 324; İbnü’l-Cevzî, *Ahbâru’z-zırâf ve’l-mutemâcinîn*, 127.

[875] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 192. İsfahânî, *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, 2/315.

قالَ رَجُلٌ أَعْوَرُ اِشْتَكَتْ عَيْنُهُ الصَّحِيحَةُ: اَللّٰهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَيْسَ عَلَيَّ مَحْمَلٌ.

Tekgöz bir adamın sağlam gözünde de sıkıntı çıkınca "*Rabbim!*" demiş, "*biliyorsun ki katlanılır şey değil!*"[876]

*Ecvibe*'de fiziksel anomalilere dair anlatılardan bazıları da kamburluk üzerinedir. Bilindiği gibi, fiziksel kusuru olanla genellikle hor görülüp aşağılandığı için takıntı, içe kapanıklık, kindarlık ve haset gibi bazı psikolojik ve duygusal sorunlar yaşamaktadırlar. Özellikle diğer fiziksel eksikliklere nazaran daha bariz bir kusur olan kamburluk bu anomaliye sahip kişilerin sağlıklı insanların bakışlarından daha çok etkilenmelerine neden olmaktadır. Kitapta geçen şu anekdot, bir kamburun psikolojisinin dışavurumu olarak da okunabilecek güzel örneklerden biridir:

قِيلَ لِأَحْدَبَ: أَيُّما أَحَبُّ إِلَيْكَ: أَنْ يَكُونَ النَّاسُ كُلُّهُمْ حُدْبًا أَوْ تَذْهَبَ حَدَبَتُكَ؟ قالَ: أَنْ يَكونَ النَّاسُ كُلُّهُمْ حُدْبًا. قِيلَ: لِمَ؟ قالَ: لِأَنْظُرَ إِلَيْهِمْ بِالعَيْنِ الَّتِي نَظَرُوا بِهَا إِلَيّ.

Kamburun birine sormuşlar "*Hangisini arzu ederdin: Tüm insanların kambur olmasını mı yoksa kamburluğunun düzelmesini mi?*" "*Hepsinin kambur olmasını!*" demiş. "Neden?" diye sorduklarındaysa "*Bana baktıkları gözle onlara bakabilmek için!*" cevabını vermiş.[877]

Başka bir kambur nüktesinde ise, hırsızlıkla suçlanan bir adam kendisine verilen cezayı ödül olarak yorumlamaktadır:

أَخَذَ بَعْضُ الوُلاَةِ لِصًّا أَحْدَبَ، فَقال له: لَأَضْرِبَنَّكَ ضَرْبًا أُقِيمُ حَدَبَتَكَ مِنْهُ.

فَقالَ: إِذَنْ أَصْبِرُ لَكَ صَبْرَ مَنْ يَرْجُو أَنْ تَذْهَبَ حَدَبَتُهُ.

Bir vâli, kambur bir hırsızı yakalatıp huzuruna getirtince "*Şu kamburun düzelinceye kadar sopayı sırtından eksik etmeyeceğim!*' diyerek adamı tehdit etmiş. Hırsız espriyi patlatmış: "*Eğer böyle bir iyilik yapacaksanız, kamburum düzelinceye kadar size sabredebilirim!*"[878]

[876] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 192.
[877] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 189.
[878] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 225.

### *3. Sakiller*

Klasik Arap mizahının ana karakterlerinden biri, varlığıyla çevresine darlık veren sakil tipolojisidir. Hâl ve hareketlerindeki iticilik, düşüncesizlik, had bilmezlik ve kabalık gibi bir dizi menfi özelliğe sahip olan sakil, kendisinden köşe bucak kaçılan sevimsiz bir karakterdir. Bu antipatik figüre yapılan yergi ve eleştiriler erken dönemlerden itibaren sakil temalı bir literatür oluşmasını sağlamıştır. Telif çalışmalarının hız kazandığı Hicri III. yüzyılın sonlarında *Zemmü's-sükalâ*[879] (Sakil yergisi) başlıklı müstakil bir çalışmanın kaleme alınmış olması bu figürün klasik mizah açısından taşıdığı öneme ışık tutmaktadır.[880] Buna benzer müstakil çalışmaların yanı sıra ansiklopedik mahiyetteki nevâdir derlemelerinde gerek mensur gerek manzum formatta zengin bir müktesebat karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklardaki sakil anlatılarının genelde yergi muhtevalı olduğu ve hazırcevap bir karakter arz ettiği görülmektedir. Ayrıca anekdotların büyük bir kısmında sakillerden kurtulma çabaları dikkat çekmektedir. Katlanılmaz ve sevimsiz bir tip olan bu zümreye mâruz kalanlar, onlardan kurtulmak için türlü yöntemler geliştirmişlerdir.[881] A'meş gibi kimi sakil düşmanları, bu zümreyi yüzlerine karşı zemmedip kovmuş; kimileri de sakillerden sıyrılmak için dolaylı yöntemlere başvurmuşlardır. Mesela bir ev sahibi, misafirliği uzatan davetsiz misafirini evinden kovmak isterken mesajını bir ayetle vermektedir:

شَرِبَ رَجُلٌ بَغِيضٌ عِنْدَ رَجُلٍ. فَلَمْ يَأْتِهِ بِسِرَاجٍ. فَقَالَ: أَيْنَ السِّرَاجُ؟ فَقالَ: إنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: ﴿ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا ﴾ فَقَامَ.

> Sevimsiz bir adam bir arkadaşının evine misafir olup bir şeyler içer. Akşam olunca hane sahibi, ziyareti uzatan bu sevimsiz misafir için kandil yakmaz. Misafir "*Kandil nerede dostum?*" deyince şöyle cevap verir: "*Onlar üzerlerine ka-*

---

879 İbn Merzubân el-Muhavvelî, *Zemmü's-sükalâ*, thk. Me'mûn Mahmûd Yasin (Şarika: Dâru İbn Kesîr, 1991).

880 Günümüzde de sakil tipolojisi üzerine yazılmış iki makale vardır. Bkz. Hasan Taşdelen - Şener Şahin, "Klasik Arap Edebiyatında 'Sakil Tipi' ve Bu Tip Çevresinde Oluşan Edebiyat", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (01 Haziran 2009), 183-208.Hasan Taşdelen - Şener Şahin, "Klasik Arap Edebiyatında 'Sakil Tipi' ve Bu Tip Çevresinde Oluşan Edebiyat", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (01 Haziran 2009), 183-208. Şahin, "Nevâdir Kültüründe 'Sakîl' Motifi ve Bir Sakîl Düşmanı".

881 Bu yöntemlerden bazıları için bkz. Şahin, "Nevâdir Kültüründe 'Sakîl' Motifi ve Bir Sakîl Düşmanı", 133-139.

*ranlık çöktüğünde kalkıp giderler.*" (Bakara:20) Adam da nihayet çekip gider.[882]

Etrafından sakil eksik olmayan A'meş gibileri, bu türden insanlara karşı büyük bir nefret beslemiş ve onları amansızca hicvetmiştir.[883] *Ecvibe*'deki bir rivayette A'meş'in hastalığı sırasında kendisini çok bunaltan birine söylediği şu söz, sakil eleştirisinin güzel örneklerinden biri sayılabilir:

مَرِضَ الْأَعْمَشُ، فَعَادَهُ رَجُلٌ فَأَطَالَ عِنْدَهُ، ثُمَّ قَالَ لَهُ: يَا مُحَمَّدُ، مَا أَشَدُّ مَا مَرَّ بِكَ فِي عِلَّتِكَ هٰذِهِ؟ قالَ: قُعُودُكَ عِنْدِي.

A'meş hasta olunca (sakil) bir adam onu ziyaret eder. Ziyareti haddinden fazla uzatan adam "*Muhammed! Şu hastalığın sırasında sana en ağır gelen şey ne oldu?*" diye sorunca "*Senin başımda dikilmen!*" der.[884]

Anekdotlardan anlaşıldığına göre sakil öyle bir tiptir ki insanlar onunla aynı ortamda bulunmak bir tarafa, kendisiyle muhatap olmaya hatta onu uzaktan görmeye dahi tahammül edememektedirler. Öyle ki bu zümreyle aynı muhiti paylaşmak zorunda kalan kişilerin durumu sekerat halinde can çekişen hastaya benzetilmiştir.[885] İbn Ebû 'Avn'ın kitabına aldığı aşağıdaki anekdotta bir adamın, kendisine selam veren bir sakilin selamını alma biçimi bu zümrenin ne kadar antipatik olduğunu göstermektedir:

سَلَّمَ رَجلٌ بَغيضٌ علَى رجُلٍ، فَقال لَه: وعَليْكَ السَّلامُ شَهْر.

Sevimsiz ve sakil adamın biri, birine selam verince, "*Bir aylık aleyküm selam!*" der.[886]

Yaşlıları yahut hasta yatağında ölmek üzere olan kişileri ziyaret edip "*Beni tanıdın mı?*" şeklinde bir soru sormak, öteden beri var olagelmiş bir âdettir. Aşağıdaki anekdotta se-

[882] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 205. Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 1/151; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/803; 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/226.

[883] A'meş'in sakillerle yaşadığı diyaloglar için bkz. Şahin, "Nevâdir Kültüründe 'Sakîl' Motifi ve Bir Sakîl Düşmanı", 139-150.

[884] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 106. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/110; İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mutemâcinîn*, 65; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 4/341.

[885] Şahin, "Nevâdir Kültüründe 'Sakîl' Motifi ve Bir Sakîl Düşmanı", 122.

[886] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 191. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülmümin eş-Şüreyşî, *Şerhu makâmâti'l-Harîrî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2006), 2/134.

kerat halindeki bir adamın dibine sokulup bu soruyla onu bunaltan sakil bir adamın aldığı can yakıcı yanıtı görmekteyiz:

> دَخَلَ رجُلٌ بغيضٌ علَى رجُلٍ مُدْنَفٍ فَقالَ له: يَا أَبَا فُلاَنٍ تَعْرِفُنِي؟ قالَ: وَيَخْفَى بُغْضُكَ علَى أَحَدٍ.
>
> Sakil bir adam can çekişen bir hastanın yanına yaklaşıp "*Ey filanca! Tanıdın mı beni ya?*" diye sormuş. Beriki ise "*Senin gibi bir lüzumsuzu kim tanımaz?*" cevabını vermiştir.[887]

### *4. Dilenciler*

Klasik Arap mizahının en renkli figürlerinden biri dilencilerdir. Kaynaklarda daha çok [سَائِل] (çoğ. سُوَّال) kelimesiyle anılan bu figür için ayrıca [مُتَسَوِّل] , [شَحَّاذ] ve [مُكْدٍ] gibi sıfatlar da kullanılmıştır. İnsanlara el açarak para koparmayı meslek edinen bu zümre, uğraşları gereği bir dizi özelliğe sahip olmuştur. Ustaca rol yapmak, ikna edici bir dil kullanmak, duygu sömürüsü yapmak bu özelliklerin başında gelmektedir.

Arap toplumunda sürekli varlık gösteren bu sosyal sınıf özelinde azımsanamayacak bir anekdot malzemesi teşekkül etmiş ve bu malzeme klasik Arap edebiyatının erken dönem derlemelerinden itibaren eserlerde kendisine yer bulmuştur. Dilenci nükteleri özellikle Abbâsî dönemi kaynaklarında çok zengin bir muhtevaya sahiptir. Söz konusu dönemin üç asırlık bir zaman dilimi kapsamında dilenci figürü üzerine yapılmış *Edebü'l-küdye fi'l-'asri'l-'Abbâsî* isimli çalışma,[888] dilenci tipolojisinin o dönemdeki popülaritesi hakkında fikir vermektedir. Bu çalışmada dilencilerin dilenirken nasıl yöntemler takip ettikleri, hangi mekânları seçtikleri, hangi taktik ve hileleri kullandıkları gibi konular ele alınmıştır. *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler* kitabının müellifi Günday da "Sosyal Sınıflar" başlığı altında yer verdiği dilenci tipolojisini mizahi açıdan incelemiştir.[889]

Avam tabakasına ait dilenme nükteleri, dilenci-hane sahibi diyalogları, dilenciyi zarif bir yolla eli boş gönderme stratejileri gibi temalar, klasik nükte kültüründe oldukça sık

---

[887] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 213.
[888] Ahmed Hüseyin Hasan, *Edebü'l-küdye fi'l-'asri'l-'Abbâsî* (Lazkiye: Dâru'l-Hivâr, 1986).
[889] Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 211-231.

ele alınmış konu başlıklarıdır. Bu temalara giren bazı anekdot örneklerine *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin Hezlî Cevaplar bölümünde de rastlanır.

*Ecvibe'*deki dilenci anekdotlarının çoğunda bu zümrenin eli boş çevrilmeleri mevzu bahis edilir. Bu anekdotların bazılarında dilenciyi tahkir teması belirgindir. Aşağıdaki rivayette dilenciyi geri çeviren adamın sergilediği alaycı tavır mizahi açıdan kayda değerdir:

سَأَلَ رَجُلٌ رَجُلاً فَشَتَمَهُ، فَقالَ السَّايِلُ: تَرُدُّنِي وَتَشْتُمُنِي؟ قالَ: كَرِهْتُ أَنْ أَرُدَّكَ غَيْرَ مَأجُورٍ.

Dilencinin biri, bir adama el açmış, adam da ona sövüp saymış. "*Hem bir şey* vermiyor *hem de küfürler saydırıyorsun ha!*" deyince, "*Seni tamamen eli boş göndermek istemedim!*" cevabını vermiş.[890]

Kapıya gelen bir dilenciyi geri çevirme üslubu bazen son derece kaba ve nezaketsiz olabiliyorken bazen de aşağıdaki örnekte görüleceği üzere bu istenmeyen zümreye sofistike bir dille yol verilmektedir:

وَقَفَ رَجُلٌ علَى بَعْضِ المُتَجَمِّلِينَ، فَسَأَلَهُ، فَقالَ: بَاطِنُنَا مِثْلُ ظَاهِرِكَ.

Bir dilenci süslenip püslenmiş bir adama el açınca -esasında kendisi de fakir olan- adam "*Bizim içimiz/aslımız senin dışın gibi!*" demiş.[891]

Dilenci anekdotlarında dikkat çeken hususlardan biri, bu figürün geliştirmiş olduğu strateji ve tekniklerdir. Bunlar genellikle işe yarasa da bazen de yerli yerinde kullanılmadığı için mahrumiyetle sonuçlanmıştır. Tıpkı Hz. Ali taraftarlarının çoğunlukta olduğu Kûfe'ye giden bir dilencinin şu yanlış tercihinde olduğu gibi:

سَمِعَ رَجُلٌ سَايِلاً فِي مَسْجِدِ الكُوفَةِ يَقولُ: أَسْأَلُكُمْ بِحَقِّ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ. فَقَالَ لهُ: لَيْسَ لِهَؤُلاءِ القَوْمِ هَا هُنَا جَاهٌ.

Adamın biri bir dilenciyi Kûfe mescidinde "*Ebû Bekir ve Ömer hakkı için bir şeyler verin!*" dediğini duyunca "*Onların burada esamisi okunmaz!*" demiş.[892]

---

[890] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 192. Muhyiddîn Muhammed İbnü'l-Hatîb el-Emâsî, *Ravzu'l-ahyâr el-müntehab min rebî'i'l-ebrâr* (Halep: Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî, 2002), 195.

[891] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 193.

[892] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 192. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/219.

Anekdotlardan anlaşıldığına göre dilenci sınıfında dikkat çeken özelliklerden birisi, istediğini alamayınca söylenmek, ağzını bozmak, hatta beddualar etmektir. Bu konuda *Ecvibe*'de yer alan şu rivayet kayda değerdir:

وَقَفَ سَايِلٌ علَى بَابٍ، فَقالَ: تَصَدَّقُوا عَلَيَّ. فَقالَتِ الجارِيَةُ: ما عِنْدَنَا خُبْزٌ، وَسِتِّي في المَأْتَمِ. فَقالَ: يا فاعِلَةُ، يَكُونُ في مَأْتَمٍ أَكْثرُ مِمَّا أَنْتُمْ فِيهِ. لَيْسَ عِنْدَكُمْ خُبْزٌ؟

> Dilencinin biri bir evin kapısına varıp "*Sadaka verin bana!*" diye bağırmış. Evden çıkan cariye "*Bizde ekmek filan yok. Hanımefendim de yas tutuyor!*" deyince, dilenci "*Seni şıllık! Matem evinde elinizdekinden fazlası olur. Ne demek ekmek yok?!*" demiş.[893]

### *5. Cimriler*

Klasik Arap mizahının ana karakterlerinden biri de kuşkusuz "cimriler"dir. Bu konuda bir kitap bölümü yazan Şahin söz konusu karakterin Arap edebiyatındaki durumunu diğer edebiyatlarla kıyaslayarak şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

> Klasik Arap edebiyatı, Cimri psikolojisi üzerine yapılmış olan özgün değerlendirmeler, teşbihler, retorik tanımlamalar, pintilikleri açığa vuran ilginç hâdise örnekleri ve de mizah kültürü itibariyle belki de dünyanın en zengin cimri repertuvarına sahiptir.[894]

Dünya edebiyatında cimri tiplemesi üzerine kaleme alınmış ilk özgün eser olan *Buhalâ*, Arap edebiyatının bu konudaki öncülüğünün önemli bir göstergesi olup yukarıdaki değerlendirmeyi de haklı çıkarmaktadır. Hâl böyleyken İbn Ebû 'Avn'ın cimri karakteri üzerine müstakil bir bölüm açmamış olması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Câhız'ın *el-Buhalâ*'sı başta olmak üzere Klasik edebiyat ve mizah kaynakları birbirinden ilginç cimrilik hikâyeleriyle doludur. İbn Ebû 'Avn bu tema kapsamındaki sadece birkaç anekdotu kitabını almıştır. Bunlardan biri bizzat Câhız'ın şahit olup aktardığı şu cimri anekdotudur:

---

[893] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 202.

[894] Şener Şahin, *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı: Tipler ve Temalar* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 305.

قَالَ الجَاحِظُ: أَتَى رَجُلٌ جَارًا لي، وكانَ بَخيلاً، فَقالَ له: جُعِلْتُ فِدَاكَ، قَدْ مَاتَ أَخِي ولاَ كَفَنَ لهُ. فقالَ: وَاللهِ مَا عِنْدِي اليَوْمَ مَا طَلَبْتَ، ولَكِنْ تَعَاهَدْنَا وَتَعُودُ بَعْدَ أَيَّامٍ، فَسَيَكُونُ مَا تُحِبُّ. فَقالَ له: فَتَأْمُرُ لهُ بِكَفِّ مِلْحٍ إِلَى أَنْ يَتَيَسَّرَ الكَفَنُ.

Câhız anlatıyor: Adamın biri benim cimri bir komşuma gelerek "*Kardeşim öldü. Kefeni yok. Kurbanın olayım yardım et!*" dedi. Cimri adam "*Vallahi o istediğin bugün mevcut değil. Ama sözüm olsun, birkaç gün sonra gelirsen yardımcı olurum!*" deyince, beriki şöyle sitem etmiş: "*O zaman sana zahmet, kefen hazır oluncaya kadar bir avuç tuz getirt (de bizim mevta beklerken kokmasın bari!)*"[895]

Eserdeki cimri nüktelerinden birinde, bir pintinin çalıştırmayı düşündüğü işçisiyle ücret konusunda yaptığı ilginç bir pazarlık dikkat çeker. Nafile oruç kavramı üzerinden yapılan bu nükte aynı zamanda Arap mizah kültüründe teolojik konuların ve dinî pratiklerin hemen her düzeyde bir latife veya şaka unsuru olarak değerlendirilebilmesinin de güzel bir örneğidir:

قَالَ رَجُلٌ لِغُلامٍ: بِكَمْ تَعْمَلُ مَعِي؟ قالَ: بِطَعَامِي.
قالَ: فَأَحْسِنْ قَلِيلاً. قالَ: فَأَصُومُ اثْنَيْنِ وَخَمِيس.

Adamın biri bir uşağa "*Yanımda kaça çalışırsın?*" diye sorunca, beriki "*Karın tokluğuna*" demiş. Pinti adam fiyatı kırmak için "*Yap bir şeyler*" deyince, uşak çaresiz "*Napalım, pazartesi ve perşembeleri de oruç tutarız*" deyivermiş.[896]

Aşağıdaki anekdotta ise aldığı bir övgü karşısında elini cebine atmaktan imtina eden bir devlet adamının kendisine methiye düzen kişiye teklif ettiği "masrafsız ödül" söz konusudur:

مَدَحَ رجُلٌ محمدَ بْنَ عَبْدُوسٍ صَاحِبَ الشُّرْطَةِ، فقالَ له: أَمّا أَنْ
أُعْطِيَكَ مَالِي شَيْئًا فَلاَ، وَلَكِنِ اعْمَلْ ذَنْبًا حَتَّى لاَ أَحْبِسَكَ.

Adamın biri Emniyet Âmiri (Subaşı) Muhammed b. 'Abdûs'a methiye düzmüş. Âmir "*Benden para bekliyorsan avucunu yalarsın. Ama istersen bir suç işle, seni hapse atmamakla ödüllendireyim!*" demiş.[897]

---

[895] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 219. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3/251; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/405.

[896] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 196. Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 311; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 3/193.

Bilindiği üzere eski zamanlarda şâirler maddi bir beklenti saikiyle kasideler nazmedip devlet ve servet sahiplerine sunarlar ve hatırı sayılır caizeler alırlardı. Müellifimizin naklettiği aşağıdaki rivayet maddi olarak tatmin edilemeyen bir şâirin, kendisinden daha fazla övgü bekleyen kişilere yönelttiği eleştiriyi konu alır:

قِيلَ لِلْجَمَلِ الشَّاعِرِ: لِمَ تُقَصِّرُ شِعْرَك؟ قَالَ: أَوَ لَيْسَ قَلِيلُ مَا أَجِيءُ بِهِ كَثِيرًا فِي جَنْبِ مَا تُعْطُونَ؟

> Şair Cemel'e *"(Bizi methettiğin) şiirleri neden kısa tutuyorsun?*" dediklerinde "*Yazdığım şiirler verdiğiniz üç beş kuruş karşısında çok bile değil mi?*" demiş.[898]

### *6. Sarhoşlar*

Her ne kadar İslâm dini içkiyi kesin bir şekilde haram kılmış olsa da hayatta ve edebiyatta ona dair anlatılanlar ciddi bir yekûn teşkil eder. Kadim bir geleneğe dayanan içki âlemlerine dair güzellemeler ya da bu meclislerde yaşanan komik hâl ve diyaloglar, Husrî'yi bu konuda *Kutbü's-sürûr fi'l-enbize ve'l-humûr* adında müstakil bir eser telif etmeye sevk edecek ölçüde zengindir. *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı* adlı eserinin son bölümünü "Sarhoşlar"a ayıran Şahin içki edebiyatı üzerine teşekkül eden anekdot merviyatını esas alarak konuyu detaylıca ele almaktadır.[899]

Klasik Arap edebiyatında içki konulu şiirlerin (hamriyyât) geniş bir literatüre sahip olduğu hatta şarabın Arap şiirinin ana temalarından birini teşkil ettiği bilinmektedir. Benzer şekilde *el-Ecvibetü'l-müskite* gibi daha ziyade diyaloglardan oluşan nevâdir derlemelerinde de içki konulu çok sayıda rivayete rastlanır.

Kaynaklarda özellikle saraylarda düzenlenen içki fasılları [مُنَادَمَة] hakkında hatırı sayılır anekdotlar vardır. Bu anekdotlar sayesinde halifelerin, sarayda günün geç saatlerinde has dostlarına özel tertip edegeldikleri içki ve eğlence meclislerinde cereyan etmiş çok sayıdaki özel diyalog ve latifeye tanık olunmaktadır. Eğlence ve şatafata düşkünlüğüyle

---

[897] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 210. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 1/466; Zemahşerî, *Rebî'ül-ebrâr*, 2/118; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/193; Vatvât, *Guraru'l-hâsâisi'l-vâzıha*, 379; 'Âmilî, *el-Keşkûl*, 2/2/222.

[898] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 201. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 3/174.

[899] Şahin, *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı: Tipler ve Temalar*, 361-390.

bilinen Abbâsî halifesi Mütevekkil ile Başkadı Yahya b. Eksem arasında geçen aşağıdaki diyalog *Ecvibe*'deki örneklerden biridir:

حَضَرَ يَحْيَى بْنُ أَكْثَمَ مَجْلِسَ المُتَوَكِّلِ، فَتَغَدَّى، ثُمَّ حَضَرَ الشَّرابُ والغِنَاءُ. فَقالَ له المُتَوَكِّلُ: يا يَحْيَى، قَدْ كَثُرَ التَّخْلِيطُ، ولَيْسَ هٰذَا وَقْتَك. قالَ: يا أَمِيرَ المُؤْمِنِينَ، إِذَا كَثُرَ التَّخْلِيطُ فَأَحْوَجَ مَا كُنْتُمْ إِلَى قَاضٍ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ. فَضَحِكَ وَأَمَرَ لَه بِمَالٍ.

Yahya b. Eksem, Mütevekkil'in meclisine katılmış. Yiyip içtikten sonra saz-söz ve içki faslı başlamış. Mütevekkil "*Yahya, işler karışmaya başladı. Vakit senin vaktin değil!*" demiş. O da "*Müminlerin emiri! Eğer işler karıştıysa aranızda hüküm verecek bir kadıya çok ihtiyacınız var demektir*" şeklinde bir latife yapınca halife kahkaha atmış ve ona bir hediye verilmesini emretmiş.[900]

İşret meclislerinde hem içerken hem de bilhassa sarhoş olduktan sonra komik haller ve diyaloglar yaşanmış; bunlar da anekdot malzemesi olarak mizah kaynaklarında yerini almıştır. Mesela müellifimizin rivayet ettiği aşağıdaki iki anekdotun ilkinde "içmeyi beceremeyen" bir adam arkadaşı tarafından edebî bir şekilde yerilmekte; ikincisindeyse her akşam içip sarhoş olan bir tiryaki, kendisinden haber alamayanlara durumunu bir ironiyle arz etmektedir:

كانَ الحَسَنُ بْنُ وَهْبٍ يَشْرَبُ خَمْرًا وَمَعَهُ إِخْوَانُه. فَرَأَى وَاحِدًا مِنْهُمْ إِذَا شَرِبَ يَعْبِسُ، فَقَالَ: وَاللهِ مَا أَنْصَفْتَهَا، تَضْحَكُ فِي وَجْهِكَ وتَعْبِسُ فِي وَجْهِهَا.

Hasan b. Vehb dostlarıyla buluşmuş içki içiyormuş. İçlerinden biri içtikçe yüzünü ekşitiyormuş. Durumu fark eden Hasan "*Dostum, içkiye zulmediyorsun resmen. O sana gülümsüyor sense ona somurtuyorsun!*" demiş.[901]

قِيلَ لِأَبِي سَعِيدٍ الطَّائِـيِّ: بَعَثْتُ إِلَيْكَ فِي العَشِيِّ فَلَمْ يَجِدْكَ رَسُولِي.
قالَ: ذاكَ وَقْتٌ لاَ أَجِدُ فيهِ نَفْسِي.

Adamın biri Ebû Sa'îd et-Tâî'ye "*Sana akşam vakti bir haber göndermek istedim ama ulağım seni bulamamış*" deyince, Ebû Sa'îd "*Valla*" demiş, "*o vakitte ben bile kendimi bulamıyorum.*"[902]

---

900 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 194-195. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/110.

901 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 194. Husrî, *Zehrü'l-âdâb*, 2/502; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 4/106; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 8/373; Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, 204; 'Askerî, *Sınâ'ateyn*, 311.

Şarap güzellemeleri gibi, karşı cinsten işret arkadaşlarına yapılan methiyeler de içki edebiyatının önemli bir parçasıdır. Bu konuda bir örneğe yine Hezlî Cevaplar bölümünde rastlanmaktadır:

كَانَ عَلِيُّ بْنُ عُبَيْدَةَ يَشْرَبُ عِنْدَ قَيْنَةٍ، فَقَالُوا قَدْ زالَتِ الشَّمْسُ. قالَ: لكِنَّ شَمْسِي لَمْ تَزَلْ.

Ali b. ‘Ubeyde şarkıcı bir kadınla düşüp kalkıyor; birlikte içki içiyormuş. Arkadaşları, içkiden sızıp kalan bu adama “*Hadi kalk, neredeyse güneş battı!*” denince, “*Benim güneşim henüz batmadı ama!*” cevabını vermiş.[903]

İçki edebiyatı konusunda *Ecvibe*’den aktaracağımız şu son anekdotta ise nebiz şişesini kıran bir adamın “hazin” ve ironik durumu konu edilmektedir:

اِنْكَسَرَتْ قِنِّينَةُ نَبِيذٍ كانتْ معَ حَبشِيٍّ؛ فَبَكَى فَقِيلَ لَهُ: اِعْمَلْ علَى أَنَّكَ قَدْ شَرِبْتَهَا. قالَ: فَمَا لي لَيْسَ أَنَا سَكْرَانُ.

Habeşli bir adamın elindeki nebiz şişesi düşüp kırılınca adam oturup ağlamaya başlamış. Kendisine teselli için “*Sen de içtin varsay!*” dediklerinde “*Peki, sarhoş olmayı nasıl becereceğim?*” cevabını vermiş.[904]

### *7. Farklı Meslek Grupları*

*el-Ecvibetü’l-müskite*’nin en temel özelliklerinden birisi farklı meslek gruplarına dair ilgi çekici rivayetler ihtiva etmesidir. Haddi zatında hazırcevaplık olgusunun böylesine muazzam bir çeşitlilikle karşımıza çıkması müellifin yetkinliği ve başarısını açıkça göstermektedir. İslâm’ın ilk yıllarından Hicri III. yüzyılın sonlarına kadar Arap toplumunun yapısı, sosyal sınıfları ve meslek erbabı hakkında önemli detaylar sunan eser, bu yönüyle bir kültür hazinesi mesabesindedir.

Muhtelif meslek sahiplerine nispetle yapılan anlatılar daha ziyade *Ecvibe’*nin Hezlî Cevaplar bölümünde bulunur. Çoğunlukla mizahi muhtevaya sahip bu anekdotlarda kadılar, doktorlar, muallimler, müeddipler, parfümcüler, şarkıcılar, ağıtçılar, kasaplar, terziler, köle tüccarları, binek kiralayanlar, hacamatçılar ve avcılar gibi zümreler dikkat çe-

---

902 İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 199. Âbî, *Nesrü’d-dürr*, 6/331; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 4/17.
903 İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 209.
904 İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 208.

ker.[905] Burada, Hezlî Cevaplar bölümünde öne çıkan meslek erbabının birer ikişer anekdotuna yer vermek suretiyle eserdeki hazırcevap kesimlerin çeşitliliğine ışık tutmaya çalışacağız.

*a. Kadı ve Fakihler*

Toplumun huzur ve düzen içinde yaşaması için adaleti tecelli ettirmeye çalışan kadılar Müslüman toplumlardaki en itibarlı meslek gruplarının başlarında gelir. Aynı zamanda klasik Arap mizahının en temel figürlerinden biri olarak öne çıkan kadılara nispetle kaynaklarda zengin miktarda anekdot aktarıldığı görülmektedir. Bu malzemenin oldukça rafine bir karakter arz ettiği söylenebilir. Zira mizahi karakterler üzerine araştırmalar yapan Günday'ın da tespitine göre kadı nükteleri "diğer hiçbir mizah figüründe görülmeyen oranda zengin bir edebî, tarihi ve hukuki malzemeden süzülerek oluşturulmuştur."[906] Bu figürün önemini gösteren bir başka husus da kadı nüktelerini toplayan müstakil klasik derlemelerdir. Bu klasik derlemeler arasında Vekî'in *Ahbârü'l-kudât* ve Medâinî'nin *Nevâdirü'l-kudât* isimli eserleri yer almaktadır.

İbn Ebû 'Avn naklettiği kadı nüktelerinden biri, "sefih" bir kadı efendinin[907] sanıklara uyguladığı sıra dışı bir uygulamayı ve Halife Me'mûn'un bu duruma tepkisini anlatmaktadır. Rivayet şöyledir:

رُفِعَ إِلَى المَأْمُونِ أَنَّ قاضِيَ جَبُّل سَفيهٌ يَعَضُّ رُؤُوسَ الخُصُومِ،
فَوَقَّعَ فِي القِصَّةِ: يُرْتَقُ إِنْ شاءَ اللهُ.

> Cebbül'de görev yapan yarım akıllı bir kadı, hazzetmediği sanıkların kafasını ısırdığı gerekçesiyle Me'mûn'a şikâyet edilmiş, Me'mûn da bu şikâyete "*İyileşir inşallah!*" cevabını yazmış.[908]

---

[905] *Klasik Arap Mizahında Mizahi Karakterler* kitabının III. bölümü bu meslek gruplarından 11'ini ele alır. Bkz. Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 263-332.

[906] Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 304.

[907] İsmine yer verilmeyen bu kadı, sefihliği ve cehaletiyle darbı mesel olmuştur. Nitekim *Mecma'ü'l-emsâl* kitabında "Cebbül kadısından daha câhil" (أجهل من قاضي جبل) şeklinde bir mesele yer verilmiş ve bu zat hakkında birkaç anekdot aktarılmıştır. Bkz. Meydânî, *Mecma'ü'l-emsâl*, 1/190.

[908] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 193. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 1/466; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 4/214; Vekî' ed-Dabbî, *Ahbâru'l-kudât* (b.y.: el-Mektebetü'-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1947), 3/317.

Kadı ve fakih nüktelerinde öne çıkan bazı isimler vardır. Bunlardan biri de fakih ve muhaddis Şa'bî'dir (öl. 104/722). Şa'bî, pek çok klasik anekdot mecmuasında sakil tiplerle girdiği diyaloglar ve ilginç sorulara verdiği sıra dışı tepkilerle bilinmektedir. Bunlardan biri Ciddi Cevaplar bölümünde geçen aşağıdaki anekdottur:

قالَ رجُلٌ لِلشَّعْبِيِّ في حَلقَتِه: أَجِدُ في قَفَايَ حَكَّةً، أَفَتَرَى أَنْ أَحْتَجِمَ؟

فَقالَ الشَّعبِيُّ: اَلْـحَمْدُ للهِ الَّذِي حوَّلَنَا منَ الفِقهِ إِلَى الحِجَامَة.

Adamın biri Şa'bî'nin ilim halkasına katılarak "*Kafamda kaşınma hissediyorum.* Ne *dersin, hacamat olayım mı?*" diye sormuş. Şa'bî de "*Bizi fakihlikten hacamatçılığa çeviren Allah'a hamd olsun!*" demiş.[909]

*b. Hekimler*

Nevâdir kaynaklarında gerek kemiyet gerek keyfiyet olarak öne çıkan meslek erbabından biri de hekimlerdir. Kaynaklarda hekim nüktelerinin [نَوَادِرُ الأَطِبَّاءِ] bir kısmının kadim tıp tarihi açısından bazı önemli detaylar ihtiva ettiği ve bu nüktelerden bazılarının İran ve Grek orijinli olduğu görülmektedir. Bu seçkin meslek zümresine ait nevâdir malzemesinin önemli bir bölümünde de belirgin bir mizahi içerik göze çarpar. *Ecvibe*'de yer alan aşağıdaki nükte, müteakip dönemlerdeki pek çok derlemeye de girmiş meşhur hekim nüktelerinden biridir:

اِعْتَلَّ ضِرْسُ الصَّخْرِيِّ فَفَتَحَ فاهُ لِلطَّبِيبِ، فَشَمَّ رَائِحَةً كَرِيهَةً،

فَقالَ: لَيْسَ هٰذَا مِنْ عَمَلِي، هٰذَا مِنْ عَمَلِ الكَنَّاسِينَ.

Diş ağrısı çeken Sahrî, doktora gidip ağzını açmış. İğrenç mi iğrenç bir koku alan doktor "*Bu benim işim değil, sen bir çöpçüye görünüver!*" demiş.[910]

Aşağıdaki anekdotta ise hastasını muayene eden bir hekimin ironik bir hareketi üzerine hastanın verdiği komik bir tepkiyi görmekteyiz:

ضَرَبَ بَعْضُ الأَطِبَّاءِ عَلِيَّ بْنَ يَحْيَى أَرْبَعَ ضَرَبَاتٍ، ثُمَّ قالَ الطَّبِيبُ: أَوَّهْ.

[909] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 219. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 10/385; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/64; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/220; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 2/326; Vatvât, *Gururu'l-hâsâisi'l-vâzıha*, 284; İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mutemâcinîn*, 61.

[910] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 202. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/313; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/170; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/459.

فَقَالَ عَلِيٌّ: أَنَا أَرَدْتُ أَنْ أَقُولَ هٰذَا.

> Bir doktor muayene sırasında Ali b. Yahyâ'ya dört defa vurmuş ve ardından "*Ah!*" demiş. Ali ise "*Hekim Bey*" demiş, "*onu benim demem gerekmiyor muydu?*"[911]

*c. Kıssacı Vaizler*

Çeşitli hikâyeler anlatarak insanların ilgisini çeken kıssacı vâizler sahabe döneminden itibaren Müslüman toplumda görülmeye başlamış bir zümredir.[912] Arapçada [قَاصّ] (çoğ. قُصَّاص) diye bilinen kıssacı vaizler aynı zamanda klasik Arap mizahının temel figürlerinden biridir.

Güçlü retorikleri, zengin hikâye repertuarları ve dikkatleri celbeden abartılı üsluplarıyla geniş halk kitlelerini etkilemeyi başaran kıssacılar sahabe, tâbiîn ve sonraki İslâm âlimleri tarafından ilmî yetersizlikleri, hadis uydurmaları, abartılı üslupları ve siyasetçilere alet olmaları gibi sebeplerle tenkit edilmişlerdir.[913] İlim erbabı tarafından "palavracı hoca" olarak görülen bu güruh anlattıkları özgün ve ilgi çekici kıssalar ve verdikleri vaazlarla önce Emevîler akabinde de Abbâsîler döneminde dinî kültürün şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır.

Esasında sağlam bir ilmi müktesebattan mahrum olmalarına rağmen bahsedilen özellikleri sayesinde avam kesimi nezdinde büyük bir teveccüh ve itibar kazanan bu zümre Hicri 3. yüzyıldan itibaren yaptıkları işten para kazanmaya başlamış, camii kürsülerini bir geçim kapısı haline getirmişlerdir.[914]

Kaynaklardaki anekdot malzemesi bu figürü genellikle menfaatçi, uyanık ve cahil biri olarak resmeder. Kimi rivayetlerde de özel hayatlarına dair bazı detaylara rastlanır. Mesela *Ecvibe*'de yer alan aşağıdaki anekdot kıssacı bir vâizin camideki halleriyle özel

---

[911] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 217.

[912] Kıssacıların ve kıssa anlatma faaliyetlerinin ne zaman başladığına dair muhtelif rivayetler için bkz. Hasan Cirit, "Kussâs", *TDV İslam Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/463.

[913] Cirit, "Kussâs", 26/464.

[914] Kıssacıların maddi çıkar sağlamak için kullandıkları çeşitli yollar hakkında bazı rivayetler için bkz. Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 359.

hayatı arasındaki çelişkiyi konu alır. Ayrıca verdiği cevapta kıssacının aymazlığı ve üstün retorik becerisi de dikkat çekicidir:

قَالَ بَعْضُهُمْ: رَأَيْتُ قَاصًّا يَقُصُّ، ثُمَّ رَأَيْتُهُ بِالعَشِيِّ فِي بَيْتِ نَبَّاذٍ. فَقُلْتُ: مَا هٰذَا؟ فَقَالَ: أَنَا بِالغَداةِ قَاصٌّ وبِالعَشِيِّ مَاصٌّ.

Adamın biri şöyle bir anekdot anlatıyor: Kıssa anlatan bir vâiz gördüm. Sonra aynı kişiye akşamleyin bir nebizcinin evinde rastladım. "*Hocam bu da ne oluyor?*" diye sordum. Ne dese iyi: "*Ben gündüz kıssacı, akşamsa âlemciyim!*"[915]

*d. Şarkıcı ve Ağıtçılar*

Gerek *Ecvibe*'de gerek diğer klasik nevâdir derlemelerinde nüktelerine yer verilen meslek erbabından biri de şarkıcılardır. Eğlence meclislerinin olmazsa olmaz figürü olan ve kaynaklarda daha çok [مُغَنٍّ \ مُغَنِّيَة] vasfıyla anılan bu sanatkâr zümre özellikle saray çevreleri tarafından himaye görmüş ve halifeler başta olmak üzere devlet ricali ve zengin sanatseverlerin yanında sanatlarını icra etmişlerdir. Önemli mahfillerde bulunmaları dolayısıyla gerek sanatları gerekse mizaha konu olan bazı anekdotları kayıtlara geçirilmiştir. Diğer klasik kaynaklar gibi *Ecvibe*'de de bu zümrelere ait çeşitli anekdotlara rastlanmaktadır. Bunlardan birinde yapılan yeni bir bestenin hangi besteye benzediği tartışılmaktadır:

صَنَعَ المَكِّيُّ صَوْتًا وَغَنَّاه. فقالَ واحِدٌ: هٰذَا يُشْبِهُ كَذَا. فَقَالَ آخَرُ: لاَ، صَوْتَ كَذَا. فَقالَ يَحيَى: يَا قَوْمُ، أَيَسُرُّ أَحَدَكُمْ أَنْ يُولَدُ لَهُ وَلَدٌ لاَ يُشْبِهُ النَّاسَ؟

(Yahyâ) el-Mekkî bestesini yaptığı bir güfteyi seslendirmiş. Mûsikî meclisinde bulunanlardan biri "*Bu, filanca şarkıya benziyor*" demiş. Bir diğeri de "*Yok yok, falanca şarkıya benziyor*" demiş. (Tartışmayı lüzumsuz bulan) Yahya da "*Beyler!*" demiş, "*sizden biri hiç insana benzemeyen bir evladının olmasını ister mi?*" diyerek tartışmaya nokta koymuş.[916]

Şarkıcıların yanı sıra ağıtçılar da geçmişten günümüze doğu toplumlarında her zaman varlık göstermiş bir meslek grubudur. Daha ziyade kadınlardan oluşan bu sıra dışı züm-

[915] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 209.
[916] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 195.

renin [نَائِح \ نَائِحَة] işi cenaze evlerinde duygusal bir atmosfer oluşturarak orada bulunanları ağlatmaktır. İbn Ebû ‘Avn, şarkıcı bir adamla ağıtçı karısı arasında gerçekleşen şöyle bir diyalog aktarmaktadır:

> تَزَوَّجَ مُغَنٍّ بِنائِحَةٍ، فَسَمِعَهَا يَوْمًا تَقُولُ: اَللّٰهُمَّ أَوْسِعْ علَيْنَا في الرِّزْقِ. فَقالَ لهَا: يا فاعِلَةُ، إِنَّمَا الدُّنْيَا فَرَحٌ وَحُزْنٌ، وَقَدْ أَخَذْنَا بِطَرَفَيْ ذٰلِكَ: إِنْ كانَ فَرَحًا دَعَوْنِي، وإِنْ كانَ حُزْنًا دَعَوْكِ.
>
> Şarkıcı bir adam ağıtçı bir kadınla evlenmiş. Bir gün karısının “*Allah’ım! Bize bolca rızık ver*” diye dua ettiğini duyunca “*Daha ne rızkı istiyorsun şıllık!*” demiş, “*dünya eğlence ve hüzünden ibaret. İkisi de bizim elimizde. Bir eğlence meclisi olunca beni, matem evi olunca da seni işe çağırıyorlar*” demiş.[917]

*e. Hacamatçılar*

Deri altında biriken pis kanın dışarıya atılması olarak bilinen hacamat [حِجَامَة] sağlığı koruma ya da tedavi olma maksadıyla kullanılan çok eski bir tıbbi yöntemdir.[918] Günümüzde de bir alternatif tıp yöntemi olarak kullanılan hacamat, bilhassa eski devirler için oldukça yaygın bir uygulama olması hasebiyle bu işten ekmeğini kazanan bir meslek erbabı [حَجّام] oluşmuştur.

Berberler gibi konuşmaktan çok hoşlanan hacamatçı güruhun, gevezelikleri sebebiyle bazı devlet adamları ve âlimlerin tepkisini çektiği bilinir.[919] *Ecvibe* başta olmak üzere pek çok klasik kaynakta hacamatçı nüktelerine rastlanır. Aşağıdaki anekdot birçok kaynakta geçen bir hacamatçı anekdotudur:

> قَالَ أَبُو عَلْقَمَةَ لِحَجَّامٍ دَعَاهُ يَحْجُمُهُ: أَنْقِ غَسْلَ المَحَاجِمِ، وَاشْدُدْ قَصَبَ المَلاَزِمِ، وأَرْهِفْ ظَبْأَةَ المَشَارِيطِ. وَلْيَكُنْ شَرْطُك وَخْزًا، ومَصُّكَ نَهْزًا، ولاَ تُكْرِهَنَّ أَبِيًّا، ولاَ تَرُدَّنَّ آتِيًا. فَوَضَعَ الحَجَّامُ مَحَاجِمَهُ فِي مِنْدِيلِه، وقالَ له: وَجِّهْ إِلَى الأَصْمَعِيِّ حَتَّى يَصِيرَ إِلَيْك يَحْجُمكَ.

[917] İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 201. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü’l-Hamdûniyye*, 9/75; İbn Hicce, *Semerâtü’l-evrâk*, 2/288; Zemahşerî, *Rebî‘ül-ebrâr*, 4/161; İbhîşî, *Müstetraf*, 319.

[918] Abdullah Köşe, “Hacamat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

[919] Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 277.

Ebû ‘Alkame bir hacamatçı çağırtıp hacamattan önce ona şu talimatları vermiş: “*Evvela hacamat malzemelerini iyice temizle, sonra bu kupaları saplarından sıkıca tut, bistürinin ağzını iyi bile. Deriye iğne ucu kadar kesik at, çıkacak kanı fazla bekletme, gelmeyen kanı çıkarmaya çalışma, gelene de engel olma!*” Ebû ‘Alkame’nin beliğ tarifini duyan hacamatçı, malzemelerini derhal çantasına koymuş ve “*Asmaî’ye haber gönder de o gelip seni hacamat yapsın!*” diyerek çekip gitmiş.[920]

*f. Terziler*

Anekdotlarda daha ziyade [خَيَّاط] ya da [حَائِك] kelimesiyle karşılanan terzilere “yerinde sabit duran” anlamındaki [قَرَارِيّ] sıfatı da verilmiştir.[921] Nevâdir derlemelerindeki terzi nüktelerinden anlaşıldığına göre bu mesleği yürütenler tıpkı berberler ve hacamatçılar gibi gevezelik ve fuzulilikle yaftalanmıştır. Bu üç meslek erbabının çok konuşmaları, meslekleri icabı yerlerinde sabit durup müşterileriyle uzunca ilgilenmelerine bağlanmıştır.[922]

*Ecvibe*’de birden farzla terzi anekdotu vardır. Bunlardan biri cidden kayda değerdir. Bir gözü görmeyen; lakin ustalığından son derece emin ve mağrur bir terziyle büyük şair Selm el-Hâsir (öl. 186/802) arasında geçen diyalog şöyledir:

خاطَ خَيَّاطٌ لِسَلْمِ الخَاسِرِ قَبَاءً، وكانَ الخيَّاطُ أَعْوَرَ، فقالَ له: قدْ خِطْتُهُ لَكَ خِياطَةً لاَ تُبَالِي مَقْلُوبًا لَبِسْتَهُ أَوْ مُسْتَوِيًا مِنْ دِقَّةِ دُرُوزِه. فَقالَ: وَأَنَا أَيْضًا أَقُولُ بَيْتًا لاَ تَدْرِي مَدْحٌ أَمْ هِجَاءٌ:

خاطَ لي عَمْرٌو قَبَاءً  لَيْتَ عَيْنَيْهِ سَوَاءُ

لَيْسَ يَدْرِي "سَوَاء"  في الصِّحَّةِ أَوِ العَمَى

Tek gözü görmeyen ('Amr isminde) bir terzi, Selm el-Hâsir’e bir elbise dikmiş. Elbiseyi teslim ederken “*Size öyle bir elbise diktim ki ustalık işi ince dikişleri sebebiyle düzünü mü yoksa tersini mi giydiğinizi fark etmeyeceksiniz bile!*” demiş. Şair de “*Ben de sana öyle bir beyit okuyacağım ki, onunla övüyor muyum, sövüyor muyum anlayamayacaksın!*” deyip beytini okumuş:

---

920 İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 227-228. Dîneverî, *‘Uyûnü’l-ahbâr*, 2/179; İbn ‘Abdürabbih, *el-‘İkdü’l-ferîd*, 2/317; Âbî, *Nesrü’d-dürr*, 7/173; Câhiz, *el-Mehâsin ve’l-ezdâd*, 31.

921 Ebü’l-Kâsım ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnü’s-sûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1998), 2/67.

922 Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 282-283.

*Bir elbise dikti bana 'Amr*
*Keşke "eşit" olaydı iki gözü*
*Anlayamaz "eşit" ile kastımı*
*Dua mıydı yoksa beddua mı?!*[923]

*g. Muallim ve Müeddipler*

Eski zamanlarda bugünün ilkokul eğitimine tekabül eden eğitim kurumlarında ders veren hocalara *muallim* denirken daha ziyade nüfuzlu ailelerin çocuklarını eğitenler için de *müeddip* vasfı kullanılmıştır. İlginçtir ki klasik derlemelerde yer alan muallim nüktelerinde bu figür genellikle ahmaklar kategorisinde değerlendirilmiştir.[924] Mesela *Ecvibe*'de yer alan bir nüktede muallimin biri, zeki ve kavrayışlı öğrenciden hazzetmeyen bir figür olarak tasvir edilmektedir:

قِيلَ لِمُعَلِّمٍ: لِمَ تَرَكْتَ تَأْدِيبَ وَلَدِ فُلاَنٍ؟ قالَ: لِأَنَّه كانَ سَرِيعَ الأَخْذِ.

Bir muallime "*Neden filancanın çocuğunu eğitmeyi bıraktın?*" diye sormuşlar. "*Çok hızlı öğrendiği için!*" demiş.[925]

*h. Attarlar*

*el-Ecvibetü'l-müskite* gibi pek çok klasik anekdot derlemesinde nüktelerine rastlanan bir başka meslek erbabı da attarlardır (parfümcüler). Hezlî Cevaplar kısmında geçen aşağıdaki anekdot tembel bir attarın tenkidi hakkındadır:

كانَ بِالكُوفَةِ عَطَّارٌ يَشْكُو الكَسَادَ. فقالَ له رَجُلٌ: عِنْدَكَ كَذَا؟ قَالَ: لاَ. فَكَذَا؟ قَالَ: لاَ. فَعَدَّ عَلَيْهِ العِطْرَ كُلَّهُ، قالَ: لَيْسَ عِنْدِي. قالَ: فَإِنَّ النِّفَاقَ جَاكَ، فَأَيْنَ جِدُّك؟

Kûfe'de işlerin kesadından şikâyet eden bir attar varmış. Onun bu serzenişlerini dinleyen adamın biri sormuş: "*Sende filanca koku var mı?*" "*Yok*" demiş. "*Peki falanca koku?*" Yine "*Yok*" demiş. Adam bütün koku çeşitlerini tek tek saymış. "*Hiçbiri yok*" demiş. Adam dayanamayıp yüklenmiş: "*Bre münafık! (Elinde hiç mal yokken) ne diye söylenip duruyorsun o zaman!*"[926]

[923] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 212. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/121-122.
[924] Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 297.
[925] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 220.
[926] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 200.

*i. Avcılar*

Doğada bulup yakaladığı hayvanları satarak maişetini temin eden avcıların [صَيَّاد] av sırasında yaşadığı sıra dışı olaylar ya da avladığı hayvanları satarken girdiği diyaloglar anekdot malzemesi olarak anekdot derlemelerine girmiştir. *Ecvibe*'de yer alan rivayetlerden biri baykuş satan bir avcının müşterisiyle gerçekleştirdiği aşağıdaki diyalogtur. Malum olduğu üzere baykuşlar birçok toplumda uğursuzluğun sembolü olarak görülmüştür. Aşağıdaki anekdot da bu temaya sahiptir:

قِيلَ لِصَيَّادٍ معَهُ بُومٌ كَبِيرةٌ: بِكَمْ هٰذِهِ؟ قالَ بِدِرْهَمَيْنِ. قِيلَ: فَالصَّغِيرَةُ؟
قالَ بِأَرْبَعَةِ دَراهِمَ. قالَ: وَلِمَ؟ قالَ: لأَنَّ شُؤْمَهَا مُسْتَقْبِلٌ.

> Büyük bir baykuşu olan bir avcıya "*Bu baykuşu kaça verirsin?*" diye sormuşlar. "*İki dirheme*" demiş. Yanında bir de küçük baykuş varmış. "*Peki şu küçüğü ne kadar?*" demişler. "*O dört dirhem*" demiş. "*Neden küçüğü daha pahalı?*" diye sormuşlar. "*Onun uğursuzluğu garanti!*" demiş.[927]

### *8. Sözlü Atışmalar*

*Ecvibe'*nin birçok bölümünde sözlü atışma temalı anekdotlar yoğunluktadır. Susturucu cevapların en güzel örneklerinin genelde bu tarz anekdotlardan çıktığı söylenebilir. Bu tema gerek nicelik gerek mizahi değer açısından Hezlî Cevaplar bölümünde daha da öne çıkmaktadır. Bu bölümde asabiye merkezli hicivleşmelerden iki dostun şakalaşma nevinden atışmalarına varıncaya kadar zengin bir repertuvardan söz edilebilir.

Bu kapsamda şair atışmalarının özel bir yeri vardır. Ferezdak, Ahtal, Cerir gibi hiciv yönü güçlü şairlerin içinde yer aldığı polemikler müstakil olarak değerlendirmeyi hak edecek yoğunluktadır. Özellikle bozuk ağzıyla bilinen Ferezdak'ın hem aktif hem de kurban olduğu örnekler klasik nevadir eserlerinin birçoğunda olduğu gibi *Ecvibe*'de de karşımıza çıkar. Örneğin eserdeki rivayetlerden birinde Ferezdak kendisi gibi büyük bir

[927] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 203. Benzer anekdotlar için bkz. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/718; Emînüddevle Muhammed b. Muhammed İbn Hibetullâh, *el-Mecmû'ü'l-lefîf* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2004), 38.

şair olan Küseyyir ile ağız dalaşına girmektedir. Dolaylı küfürleşmenin güzel örneklerinden biri kabul edilebilecek anekdot şöyledir:

أَنْشَدَ كُثَيِّـرٌ شِعْرًا، فَقال له الفَرَزْدَقُ: يَا أَبَا صَخْرٍ، هَلْ كانَتْ أُمُّكَ تَرِدُ البَصْرَةَ؟
قالَ: لاَ ولَكِنْ أَبِي كَانَ كَثِيرًا مَا يَرِدُهَا.

Küseyyir bir şiir, söyleyince Ferezdak "*Senin anan Basra'ya gelir gider miydi?*" diye tarizde bulunmuş. Küseyyir "*Anam değil de pederim sık gelip giderdi!*" demiş.[928]

Arap edebiyatında "hiciv" denince akla gelen ilk isimler kuşkusuz Cerir ve Ferezdak'tır. Bu iki ağzı bozuk hicivkâr şâirin birbirlerine yönelttikleri gerek manzum (nakâiz) gerek mensur formdaki hicivler, bu sanatın en dikkat çekici örnekleri arasında yer alır. İbn Ebû 'Avn'ın Hezlî Cevaplar bölümüne kaydettiği aşağıdaki anekdot Cerir ile Ferezdak'ın birbirlerine üstü kapalı bir şekilde yönelttikleri bel altı hiciv örneklerindendir:

نَظَرَ الفَرَزْدَقُ إِلَى جَرِيرٍ عَلَى بَغْلٍ، فَقالَ: يَا جَرِيرُ، بَغْلُكَ عَلَى خَمْسَةٍ.
فَقالَ: الخَامِسَةُ أَحَبُّهُنَّ إِلَيْكَ وإِلَى أُمِّكَ.

Ferezdak Cerir'i bir katır üzerinde görünce "*Yahu Cerir, senin şu katır hep 5 ayak üzerinde gidiyor!*" diye takılınca, Cerir "*Evet. Ananla senin en sevdiğiniz ayak da o beşincisiydi değil mi?*" demiş.[929]

Anekdotlar incelendiğinde hicivkârların bazen doğrudan argo ya da küfür anlamı taşıyan lafızlar kullandıkları bazen de hicivlerini dolaylı ve sofistike bir üslupla tasarladıkları görülmektedir. Sözgelimi aşağıdaki rivayette adamın biri muhatabını inceden inceden taşlamaya kalkmış o da atılan bu taşları ustaca geri çevirmiştir:

قالَ رجُلٌ لِرجُلٍ: لِتَهُنْكَ الوِلاَيَةُ. قالَ: عَلَى مَنْ؟ قالَ: عَلَى الكِلاَبِ. قالَ: فَاسْمَعْ إِذًا وَأَطِعْ.

Adamın biri bir diğerine "*Liderliğin hayırlı olsun birader!*" diye takılmış. Anlam veremeyen beriki "*Hayırdır, kime lider olmuşum?*" demiş. Adam "*Kime olacak, itlere!*" diye tahkir etmeye kalkınca "*O zaman kulağını dört aç ve emirlerime itaat et!*" deyivermiş.[930]

---

928 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 193. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/357; İbn 'Asâkir, *Târîhü Dımaşk*, 50/80; Belâzürî, *Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, 12/87.

929 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 200. Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-müânese*, 391.

930 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 198.

İbn Ebû ‘Avn’ın bu kapsamda naklettiği anekdotlardan birinde de birbirini hicveden iki adamın ilginç bir temsile başvurdukları göze çarpmaktadır. Rivayet şöyledir:

أَنْشَدَ رَجُلٌ رَجُلاً شِعْرًا، فَقالَ له: لَوْ ذَهَبْتَ بِهٰذَا إِلَى البَقَّالِ مَا أَعْطَاكَ عَلَيْهِ بَاقَةَ بَصَلٍ.

قالَ له: فَلَوْ ذَهَبْتَ بِلِحْيَتِكَ إِلَى البَقَّالِ لَمَا أَعْطَاكَ عَلَيْهَا زَبِيلَ سَمَادٍ.

> Adamın biri arkadaşına bir şiirini okumuş. Arkadaşı “*Sen bununla bakkala gitsen, bu şiire bir file soğan bile vermezler!*” diye alay etmiş. Beriki de “*Sen de şu meymenetsiz tipin ve menfur sakalınla bakkala gitsen bir sepet gübreyi bile çok görürler!*” demiş.[931]

Bazı atışmalarda ise şair ve nüktedan gibi söz ustalarının kendilerine atılan hiciv oklarını ustaca ve kibar bir dille geri çevirdikleri görülür. Bu kapsama giren aşağıdaki anekdot kayda değerdir:

قَالَ رَجُلٌ لِأَحَدِ الظُّرَفَاءِ، وَقَدْ كَايَدَهُ: إِنْ سَكَتَّ وَإِلاَّ قُمْتُ!

قَالَ: مَا رَأَيْتُ أَحَدًا هَدَّدَنَا بِنِعْمَةٍ سِوَاكَ.

> Adamın biri canını sıkan bir nüktedana “*Ya susarsın ya da kalkıp giderim ha!*” deyince, nüktedan lafı dokundurmuş: “*Sayende insanın afiyetle de tehdit edilebileceğini öğrenmiş olduk!*”[932]

### *9. Gramer Nükteleri ve Kelime Oyunları*

Gramer konularında yapılan yanlışlar, dil kurallarıyla alakalı sorulan ilginç sorular ve zeki nüktedanların kelimelerle oynayarak ürettikleri zarif nükteler çok erken dönemlerden itibaren bu alanda seçkin bir anekdot külliyatı oluşmasını sağlamıştır. Hemen hemen her nevâdir derlemesinde örneklerine rastlanabilecek bu tema, *Ecvibe*’de ise daha ziyade Ciddi Cevaplar bölümünde karşımıza çıkmaktadır.[933] Bununla birlikte Hezlî Cevaplar bölümünde de söz konusu temaya giren birkaç anekdot yer almaktadır.

İbn Ebû ‘Avn’ın bu bölümde aktardığı rivayetlerden biri meşhur âmâ nüktedan Ebü’l-‘Aynâ’ya aittir. Asmaî ve Ebû ‘Ubeyde gibi şöhretli dil bilginleri ve ahbar râvilerinin

---

931 İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 200.
932 İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, 210.
933 Bkz. s.178-181

rahle-i tedrisinden geçen Ebü'l-'Aynâ lügavi ilimlerdeki müktesebatı ve kıvrak zekâsı sayesinde kelime oyunlarına dayalı pek çok nükte üretmiştir. Kendisine sorulan bir sorudaki fiili farklı bir baptan yorumlamak suretiyle soruyu manipüle ederek şu zarif nükteyi yapmıştır:

قِيلَ لِأَبِي العَيْنَاءِ: مَا بَقِيَ فِي دَهْرِنَا أَحَدٌ يَنْبَغِي أَنْ يُلْقَى؟ قالَ: بَلَى، فِي بِئْرٍ.

> Bir gün adamın biri Ebü'l-'Aynâ'ya "*Günümüzde kendisiyle görüşülecek bir kimse kaldı mı?* şeklinde bir soru sormuş, o da "*Tabii, ama kuyuya!*" biçiminde bir cevap vermiş.[934]

Yukarıdaki nükteyi anlamak için iyi bir sarf bilgisine ihtiyaç vardır. Zira soruda sülâsî meçhul kipte kullanılan [يُلْقَى] fiili -çatı olarak müsait olduğu için- Ebü'l-'Aynâ tarafından bilinçli bir şekilde if'âl vezni üzerinden yorumlanmış, bu şekliyle soru "Zamanımızda fırlatıp atılacak biri kaldı mı?" anlamı kazanmıştır. O da "Evet kuyuya" cevabını vererek espri yapmıştır.

Müellifimizin Hezlî Cevaplar bölümünde aktardığı gramer nüktelerinden birisi de Arapça kelimelerdeki marife (belirlilik) ve nekra (belirsizlik) meselesi hakkındadır. Bu konuyu tam çözemediği anlaşılan birinin, gülünç duruma düştüğü aşağıdaki anekdotta onun sorusunu cevaplayan üstat, meseleyi didaktik olduğu kadar mizahi bir şekilde de açıklamaktadır:

قَالَ ثَعْلَبٌ لِأَبِي العِبَر: اَلظَّبْيُ مَعْرِفَةٌ أَوْ نَكِرَةٌ؟ قالَ: إِنْ كانَ مَشْوِيًّا علَى المَائِدَةِ فَهُوَ مَعْرِفَةٌ. وإِنْ كانَ فِي الصَّحْرَاءِ يَعْدُو فَهُوَ نَكِرَةٌ.

> Sa'leb, Ebü'l-'İber'e "*Ceylan marife mi nekra mı?*" diye bir soru yöneltmiş. O da "*Eğer sofrada ızgaraysa marife; çölde koşuyorsa nekradır!*" demiş.[935]

### *10. Septik Dinî Yorumlar*

Hezlî Cevaplar bölümünde yer alan anekdotlardan bazıları Allah'a iman ve ilahi adalet noktasında septik bir bakış açısını yansıtmaktadır. İlginç şekilde bu anekdotların çoğun-

[934] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 209. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 2/74; Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ebrâr*, 2/314.
[935] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 203. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/156.

da başkarakter rızık temini hususunda bir yaratıcının varlığı, merhameti ya da adaleti konusunda kuşku duyan "fakir"dir. Kahramanları anonim ilk iki örnekte, fakir, itikadi sıkıntısı belirgin, potansiyel bir "zındık" olmaktan ziyade mahrumiyetin belini büktüğü çaresiz bir isyankârdır:

نَظَرَ رَجُلٌ إِلَى رَجُلٍ ظَرِيفٍ مُغْتَمٍّ، فَقالَ لَه: مَا غَمُّكَ؟ قالَ: عِيَالِي كَثِيرٌ. قالَ: هُمْ عِيالُ اللهِ.
قالَ: صَدَقْتَ، ولَكِنْ كُنْتُ أُحِبُّ أَنْ يَكُونَ الوَكِيلُ عَلَيْهِمْ غَيْرِي.

Adamın biri kedere gark olmuş bir nükte erbabını görüp bu hâlinin sebebini sormuş. Nüktedan "*Hanede evlad ü ıyal kalabalık*" demiş. Adam teselli amacıyla "*Onlar Allah'ın ıyali*" deyince, beriki "*Doğru söylüyorsun da*" demiş "*o zaman kendileriyle ben değil de başkaları ilgilense keşke!*"[936]

قِيلَ لِبَعْضِ الظُّرَفَاءِ: رُوِيَ فِي الحَدِيثِ أَنَّ اللهَ إِنَّمَا يَرْزُقُ الأَحْمَقَ؛ لِيَعْلَمَ العَاقِلُ أَنَّه لاَ يَجُرُّ
إِلَى نَفْسِهِ بِعَقْلِهِ شَيْئًا. قالَ: فَكانَ يَكْفِي أَنْ يَكونَ إِنْسَانٌ واحِدٌ نَمُوذَجٌ.

(Fakir) bir nüktedana "*Bir hadis-i şerifte ifade edildiğine göre Allah'ın ahmaklara da rızık vermesinin sebebi, akıllı kimselerin akılları sayesinde kendi rızıklarını kesbettiğini zannetmemesi içindir*" demiş. Nüktedan ise "*Bunu göstermek için aslında bir kurban yeterdi!*" cevabını vermiş.[937]

Klasik kaynaklarda "zındık" oluşuna vurgu yapılan İbn Seyyâbe'nin yine fakirlik ve açlığın müsebbibinin "tanrı" olduğu imasında bulunan aşağıdaki anekdotunda ise septik bakış açısı çok daha güçlüdür:

قَالَ رَجلٌ لِابنِ سيَّابَة: أَنْتَ لا تَعْرِفُ اللهَ عَزّ وَجَلّ.
فَقَالَ: أنَا لاَ أَعْرِفُ منْ أَفْقَرَنِي وأَجَاعَنِي وأَعْرانِي.

Adamın biri İbn Seyyâbe'ye "*Sen Allah (c.c.) tanımaz bir adamın tekisin!*" deyince, o da *"Ben beni fakir aç ve açıkta bırakanları tanımam!*" demiş.[938]

---

[936] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 200. el-Hasan b. Mes'ûd el-Yûsî, *Zehrü'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem*, thk. Muhammed Hıccî - Muhammed el-Ahdar (Mağrip: Dârü's-Sekâfe-ed-Dâru'l-Beydâ, 1981), 2/77.

[937] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 203. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 6/350.

[938] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 225. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 8/53; Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/56; Tennûhî, *Nişvârü'l-muhâdara*, 6/327; Emâsî, *Ravzu'l-ahyâr*, 186.

Bu bapta aktaracağımız son nüktedeyse yaşadığı hastalıklar sebebiyle Allah'a isyan eden bir adamın, kendisini hamdetmeye davet eden birine bir ayete referansla (Bakara:152) verdiği fütursuzca karşılığı görmekteyiz:

قِيلَ لِمَرِيضٍ بَرِئَ: اِحْمَدِ اللهَ؛ فَإِنَّهُ قَدْ ذَكَرَكَ. فَقالَ: ما بَالُهُ يَذْكُرُ مَنْ لا يَذْكُرُهُ؟

Hastalıktan kurtulan birine "*Seni yâd ettiği için Allah'a hamdetmelisin!*" demişler. "*Onu yâd etmeyeni ne diye yâd ediyormuş ki!*" cevabını vermiş.[939]

### *11. Diğer Müstehcen Nükteler*

İsminden de anlaşılabileceği gibi Hezlî Cevaplar bölümünde sayıca en fazla rivayeti müstehcen nükteler ve şakalaşmalar teşkil etmektedir. Gerek sözü edilen bölümün alt başlıkları kapsamında gerek tezimizin diğer kısımlarında müstehcen temalı çok sayıda nükteye yer vermiştik. Hezli Cevapların diğer altbaşlıklarına alamadığımız bu türden birkaç örneğe de burada yer verilecektir.

Daha önce de değinildiği üzere İbn Ebû 'Avn'ın bu derlemesi, mücûnun hemen her tür ve tonunu yansıtan, dolayısıyla da ait olduğu dönemlerin kaba mizah anlayışına ışık tutan önemli bir çalışmadır. *Ecvibe*'nin başta Hezli Cevaplar olmak üzere, Kadın Cevapları ve Muhannes-Medîni Cevapları bölümlerinde de bel altı imalar, müstehcen tasvirler, galiz hakaretler, ağır küfürler, cinsel ve eşcinsel çağrışımları belirgin nükteler oldukça yaygındır.

Hezlî Cevaplar bölümü incelendiğinde müstehcen edebiyat kapsamındaki birden fazla nüktede konunun el ile tatmin olduğu fark edilecektir. Aşağıdaki anekdotun konusu, böyle bir girişim sırasında suçüstü yapılan bir erkeğin, karısı tarafından cezalandırılışı ve bunun beliğ bir teşbihle ifade edilişi dikkat çekmektedir:

نَظَرَتِ امْرَأَةٌ إلى زَوْجِهَا يَجْلِدُ عُمَيْرَة؛ فَعاتَبَتْهُ في ذٰلِكَ فَاعْتَذَرَ. ثُمَّ دَعاهَا لِتَأْكُلَ مَعَهُ،
فقالتْ: أَنا لا أُدْخِلُ يَدِي مَعَ ضرَّتِي في غَضَارَةٍ.

Kadının biri kocasını istimna eder vaziyette yakalayınca onu bir güzel azarlamış. Adam binbir dil dökerek özür dilemiş, sonra da karısını (gönlünü almak

[939] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 212.

için elleriyle hazırladığı) sofraya davet etmiş. Karısı affetmemiş: "*Ben kumamla aynı kaba el uzatmam!*"[940]

Bu bölümde yer verilen anekdotların önemli bir kısmındaysa cinsel betimlemeler üzerinden yapılan espriler dikkat çeker. Müellifimizin, babası Ebû Avn'a nispetle anlattığı aşağıdaki anekdot bunlardan biridir:

قِيلَ لِأَبِي عَوْنٍ الكَاتِبِ: قَدْ بَنَى المُتَوَكِّلُ بِناءَيْنِ سَمَّاهُمَا: الشَّاةَ وَالعَروسَ.
فَقال: قَدْ فَرَغَ مِنْ حَمْلِ الذُّكُورِ على الإِنَاثِ حَتَّى صَارَ .... بَيْنَ الأَبْنِيَةِ.

Kâtip Ebû 'Avn'a "*Mütevekkil iki bina yaptırıp birine [dişi koyun], diğerine [damat] adını verdi*" dediklerinde "*Erkekleri kadınlarla yatırma işini bitirdi de sıra binaları çiftleştirmeye mi geldi!"* deyivermiş.[941]

Müstehcen merviyat içerisinde farklı din ya da mezhebe mensup kişilerin birbirlerine yönelik ağır hakaret ve küfür lafızları içeren restleşmeleri de göze çarpar. Mesela Hristiyan bir adamın, kendisine söven bir Müslümana verdiği ironik cevap şöyledir:

شَتَمَ عِيسَى بْنُ فَرْخَانْشَاه رَجُلاً نَصْرَانِيًّا، فَقالَ يا ابْنَ الفَاعِلَةِ. فقال له: أَنْتَ رَجُلٌ مُسْلِمٌ، وَلَسْتُ أَقْدِرُ أَنْ أَشْتُمَكَ، ولَكِنْ أَخُوكَ يَحْيَى بنُ فَرْخانْشَاه ابْنُ الفَاعِلَةِ.

İsâ b. Ferhanşâh Hristiyan bir adama "*Seni fahişenin evladı!*" diye küfredince adam "*Sen Müslümansın, ben sana sövemem ama kardeşin Yahya b. Ferhanşâh var ya, o tam bir fahişe evladıdır!*" demiş.[942]

İbn Ebu 'Avn'ın mücûn kapsamında kitabına aldığı anekdotların önemli bir kısmı ise lûtîlik üzerinedir. Ancak ilgili rivayetlerin birçoğu bu satırlarda aktarılamayacak ölçüde kaba bir dil kullanır. Nispeten tolere edilebilecek bir nükte ile bu başlığı noktalıyoruz:

قَالَ المَوْصِلِيُّ: كَانَ لَنَا جَارٌ يُعرَفُ بِأَبِي حَفْص اللُّوطِيِّ. فَمَرِضَ جَارٌ لَهُ وَأَشْفَى، فَأَتَاهُ عايِدًا، فَقالَ: بِأَبِـي أَنْتَ، أَتَعْرِفُنِي؟ فَقالَ بِصَوْتٍ ضَعِيفٍ: نَعَمْ، أَنْتَ حَفْصٌ اللُّوطِيُّ. فَقالَ: تَجاوَزْتَ حَدَّ المَعْرِفَة. لا رَفَعَكَ اللهُ مِنْ صَرْعَتِكَ.

Mevsılî anlatıyor: Ebû Hafs adında, (sapık ilişkileri yüzünden) *el-Lûtî* lakabıyla anılan bir komşumuz vardı. Bir gün kendisi, ölüm döşeğinde olduğu söylenen bir

[940] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 178.
[941] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 197. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 5/203.
[942] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 206. Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 2/144.

dostunu ziyarete gitmiş. Hastanın yanına yaklaşıp (zihnî melekelerinin uyanık olup olmadığını anlamak için) "*Beni bildin mi cancağızım?*" diye soracak olmuş. Hasta oldukça cılız bir sesle "*Livatacı Ebû Hafs, seni şu cihanda bilmeyen mi var?!*" deyince, süngüsü düşen Ebû Hafs karşılık vermiş: "*Bu seninki tanımak filan değil, resmen ipliği pazara çıkarmak. Hasta yatağından kalkamayasın inşallah!*[943]

### *12. Diğer Nezih Nükteler*

Hezlî Cevaplar bölümü sadece müstehcen anlatılardan oluşmamakta; açtığımız diğer başlıklardan da anlaşılacağı üzere son derece düzeyli nükte ve şakalar da ihtiva etmektedir. Bu bölümdeki konu çeşitliliğini daha iyi göstermek için -açtığımız diğer başlıkların kapsamına girmeyen- birtakım nezih nükte örneklerine de burada yer verilecektir.

Hezli Cevaplar bölümündeki birkaç nükte, Nasreddin Hoca fıkralarını hatırlatan cinstendir. Bir hırsızla ev sahibi arasında yaşanan şu komik diyalog tam da böyle bir nükte içerir:

دَخَلَ لِصٌّ عَلَى ابْنِ أَبِي قَيْسٍ، فَفَتَّشَ البَيْتَ فَلَمْ يَجِدْ فِيهِ شَيْئًا. فَلَمَّا أَرادَ أَنْ يَخْرُجَ، قالَ له: بِاللهِ أَغْلِقِ البَابَ خَلْفَكَ. فَقَالَ: نَعَمْ، مِنْ كَثْرَةِ مَا أَخَذْتَ حَتَّى تَسْتَخْدِمَنِي.

İbn Ebû Kays'ın evine bir hırsız girmiş. Evi yoklamış ama çalınacak bir şey bulamamış. Tam çıkmak üzereyken ev sahibi "*Çıkarken kapıyı da kapatıver!*" deyince, hırsız "*Şu çulsuza bak!*" demiş, "*neyini çaldım ki bir de hizmet bekliyorsun!*"[944]

Daha önce de işlendiği üzere eserdeki cariye anekdotları daha ziyade müstehcen bir muhtevaya sahiptir. Ancak aşağıdaki diyalogda görüleceği gibi bu konuda birkaç nezih nükteye de rastlanır:

قال رَجُلٌ لِمُقيِّنٍ: أُحِبُّ أَنْ تُجْلِسَنِي مَعَ جَارِيَتِكَ وَتَأْنَسِ بِي،
فَقَالَ: أَمَّا الجُلُوسُ مَعَهَا فَإِلَيّ، وأَمَّا الأُنْسُ بِكَ فَإِلَيْهَا.

[943] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 215. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/372; Emâsî, *Ravzu'l-ahyâr*, 298; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/204.

[944] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 209. Emâsî, *Ravzu'l-ahyâr*, 130.

Adamın biri, bir cariye mürebbisine "*Cariyeni benimle bir araya getir ve aramızda bir ünsiyet peyda et!*" demiş. Berikiyse "*Sizi bir araya getirmek benim işim; ünsiyet kurmaksa onun işi!*" deyivermiş.[945]

Bu bölümdeki anekdotların belirli bir kısmında yoğun bir ironi göze çarpar. Fakir bir adamın, kendisine yapılan yersiz bir tavsiyeye verdiği şu cevapta olduğu gibi:

قِيلَ لِبَعْضِ الفُقَراءِ وَقَدْ مَرِضَ: عَلَيْكَ بِالحِمْيَة. قَالَ: هِيَ دَائِي.

Fakirin biri hasta olunca "*Diyet yap diyet!*" tavsiyesinde bulunmuşlar. "*Beni hasta eden o olmasın!*" deyivermiş.[946]

Müellifimiz bu bölümde durum komedisi üzerine dikkat çeken espriler de anlatır. Bu temaya sahip aşağıdaki şakalaşma kayda değerdir:

تَوَضَّأَ رَجُلٌ لِلصَّلَاةِ، فَسَالَ مِنْ يَدِهِ وَسَخٌ، فَقَالَ: إِنَّ الإِنْسَانَ خُلِقَ مِنْ طِينٍ.

فَقَالَ آخَرُ لَهُ: أَمَّا مِنْ طِينٍ يَذُوبُ فَلَا.

Adamın biri namaz için abdest alırken kolundan kir akıvermiş. Kendisini bu halde gören birine de "*İnsan çamurdan yaratıldı!*" diye espri yapmış. Berikiyse "*Doğrudur"* demiş *"ama eriyen çamurdan değil!*"[947]

İbn Ebû 'Avn'ın Hezli Cevaplar kapsamında aktardığı nüktelerden birkaçı fabl türüne girer. Belirgin bir hazırcevaplığa ve mizahi vurguya sahip bu nüktelerden ikisi şöyledir:

بَالَ كَلْبٌ فِي مِـحْرابِ بِيعَة، فَقَالَ لَهُ رَاهِبٌ: اِحْذَرْ أَنْ يَمْسَخَكَ المَسِيحُ.

قَالَ: يَقْدِرُ أَنْ يَمْسَخَنِي شَرًّا مِنْ كَلْبٍ؟

Bir köpek kilisenin mihrabına işemiş. Onu gören rahip "*Ayağını denk al, yoksa Mesih seni başka bir şeye çevirir ha!*" demiş. Köpekse "*İtten beter bir şey var mı ki beni ona çevirsin!*" cevabını vermiş.[948]

وَقَعَ ثَعْلَبَانِ فِي شَرَكِ صَايِدٍ. فَلَمَّا انْتَصَفَ اللَّيْلُ، قَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ:

يَا أَخِي، أينَ المُلْتَقَى؟ قَالَ: فِي الفَرَّائِينَ بَعْدَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ.

[945] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 207.
[946] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 201.
[947] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 222.
[948] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 205.

Bir avcının ağına iki tilki düşmüş. Gece olunca biri diğerine "*Kardeşim, bir daha nerede buluşuruz?* diye sormuş. O da "*Üç gün sonra kürkçü dükkanında!*" deyivermiş.[949]

[949] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 214. İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/752; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/251; Âbî, *Nesrü'd-dürr*, 7/145; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 9/100.

# SONUÇ

Kâtip, komutan, vali ve şairler yetiştirmiş entelektüel bir ailenin parlak üyesi İbrahim İbn Ebû ‘Avn (öl. 322/934) telif ve tercüme faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı Hicri III. yüzyılın önemli şiir ve anekdot derlemecilerinden birisidir.

Babası ve dedesinden tevârüs ettiği kâtiplik mesleğini icra eden İbn Ebû ‘Avn, kaynakların bildirdiğine göre Ebû Ca‘fer Şelmegânî’ye tâbi olduğu ve onu ilahlaştırdığı gerekçesiyle idam edilmiştir. Ancak yaptığımız detaylı araştırmalar sonucunda ulaştığımız kanaate göre Şelmegânî ile Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Rûh arasında yaşanan “sefîr/nâib” olma mücadelesinde Şelmegânî’nin yanında durduğu için onunla birlikte teo-politik bir komploya kurban gitmiştir.

Hakkındaki ithamlar ve ibretlik idamı büyük şöhret yapmasına mâni olsa da İbn Ebû ‘Avn sistematik eserleri, parlak üslubu, kuşatıcı ve objektif yaklaşımlarıyla çağının telif vizyonunu aşan bir derlemeci olduğunu kanıtlamıştır.

Güçlü seleksiyon kabiliyeti sayesinde ulaşabildiği hazırcevaplık temalı anekdot müktesebatının bir kısmını iki kapak arasında sunan İbn Ebû ‘Avn’ın *el-Ecvibetü’l-müskite*’si bu tema özelinde yapılan derlemelerin ilk halkasını teşkil etmektedir.

*el-Ecvibetü’l-müskite* ansiklopedik *edeb* kaynaklarına kıyasla mütevazı bir derleme görüntüsü verse de muhtevasındaki tema çeşitliliği ve zengin karakter kadrosuyla muhtasar-müfit bir seçkidir.

Eserinde yalın, sade ve anlaşılır bir üslup benimseyen müellif, anekdotları herhangi bir şahsi yoruma tâbi tutmadan aktarmakla iktifa etmiş; aynı konuya giren rivayetleri mümkün mertebe bir arada sunmaya çalışmış ve birkaç örnek dışında tekrara düşmemiştir.

Anekdotların tema ve karakterlere göre tasnif edilip aktarıldığı *el-Ecvibetü’l-müskite*, çağının temel mizah ve edebiyat kaynaklarına göre daha sistematik ve derli toplu bir eserdir.

Eserdeki rivayet malzemesinin kahir ekseriyeti diyaloglardan oluşmaktadır. Bunların ciddi bir çoğunluğu nesir türüne girerken oldukça az bir kısmı şiir formatında karşımıza çıkar.

Her türlü sözlü atışma, sataşma, laf sokma, müfahare ve şakalaşma örneğine rastlanan eserdeki anekdotların az bir kısmı nezih bir üsluba sahipken daha büyük bir bölümü -hazırcevaplığın gerektirdiği- sert, acımasız, alaycı, alt edici ve yer yer kaba bir dilin ürünüdür.

Anlatılar geneli itibariyle veciz bir forma sahip olup çoğunlukla bir iki satırda noktalanmaktadır. Daha az sayıdaki uzun diyaloglarda da haşviyata rastlanmamakta, öz ve yalın bir anlatımın benimsendiği görülmektedir. Müellifin bu rafine üslubunda uzun yıllar ifa ettiği kâtiplik mesleğinin rolü büyüktür.

Anekdotların önemli bir kısmında öne çıkan üslup hafif ve ağır tonlarıyla hicivdir. Zahit Cevapları bölümü bir kenarda tutulacak olursa eserin hemen hemen her yerinde -bilhassa da Hezlî Cevaplar bölümünde- en belirgin üslubun hiciv olduğu göze çarpar. Kinaye ve tariz gibi dolaylı anlatımlarla sağlanan nispeten yumuşak hiciv örneklerinin yanı sıra galiz küfürler de dâhil her türlü hakaretamiz lafız içeren sert ve acımasız örneklere de sıklıkla rastlanır.

*el-Ecvibetü'l-müskite*'deki anekdot malzemesi; Sadr-ı İslâm'ın yanı sıra özellikle Emevî ve Abbasî dönemlerinin sosyal, siyasal, edebî, dinî ve kültürel yönlerden panoramik bir fotoğrafını çekmekte, bilhassa da müellifin yaşadığı Abbâsîler dönemi için ilk elden kritik bilgiler sunmaktadır.

Bu derlemenin en temel vasıflarından biri karakter kadrosundaki zenginliktir. Tespitimize göre anekdotlarda ismi geçen kişi sayısı 612'dir. Bu rakam neredeyse kitaptaki anekdotların toplamının yarısına tekabül etmektedir. Muhtevasında, kadim devirlerin dinî, siyasi, toplumsal, etnik, kültürel, mesleki, edebî, iktisadi vb. açılardan muazzam çeşitliliğini ve renkliliğini yansıtan eser her kesim ve zümreden şahsiyetler barındırmaktadır.

Eserdeki rivayetlerin ciddi bir bölümü mizah muhtevası taşır. Gerek bu mizahın anonim karakterdeki figürleri, gerekse tarihsel gerçekliği olan meşhur nüktedanlarca üretilen

nükte ve espriler gülmece sanatının hemen her çeşidi ve tonunu kuşatır. Bu yönüyle *el-Ecvibetü'l-müskite* klasik Arap mizahının temel kaynaklarından birisi olduğu gibi, dönemin mizah anlayışını en iyi temsil eden antolojilerin de başında gelmektedir.

Eserin son bölümü olan "Hezlî Cevaplar" mizahi malzemenin -özellikle müstehcen muhtevanın- en yoğun olduğu kısımdır. Müellifin bu bölüm için seçtiği anekdotlar, klasik Arap mizahının ana temaları ve mizahi karakterleri hakkında oldukça zengin bir içeriğe sahiptir ve yazıldığı dönemin özellikle kaba mizahını tüm çıplaklığıyla yansıtan net bir fotoğraf sunmaktadır.

*el-Ecvibetü'l-müskite*'deki diyalogların önemli bir kısmı; köşeye sıkıştırma, susturma, mağlup ve mahcup etme maksadı taşıyan söz düelloları şeklinde karşımıza çıkmakta ve "susturucu" niteliği olan bir cümleyle bitmektedir. Buna mukabil yine azımsanamayacak miktardaki bir rivayet malzemesi eserin adının çağrıştırdığı "mat etme", "laf sokma", "susturma" "tahkir ve tezyif etme" gibi gayelerden yoksundur. Bununla birlikte eserde yer alan rivayet malzemesinin ortak karakteristiği sıra dışı ve calib-i dikkat olmasıdır.

İbn Ebû 'Avn *el-Ecvibetü'l-müskite*'yi telif ederken sadece kendi çağında bizzat şahit olduğu yahut duyduğu anekdotları kayda geçirmekle kalmamış; kendisinden önceki yazılı kaynaklardan da çokça yararlanmıştır. Onun bu derlemesi gerek telif düzeni gerek tema zenginliği gerekse de üslup özellikleriyle pek çok esere örneklik teşkil ettiği gibi, yenilerinin telifi noktasında da teşvik edici bir esin kaynağı olmuştur.

Derlemesini oluştururken kendi inanç ve değerlerini bir kenarda tutan müellif, anekdotların seçiminde azami derecede objektif kalmaya çalışmış; dinî-lâdinî, ahlaki-gayri ahlaki gibi ayrımlara gitmeden hazırcevaplık temasına giren hemen her tür malzemeyi değerlendirmiştir. Hâliyle bu da müellifimize, ilgili dönemleri birçok yönüyle resmetme imkânı sağlamıştır.

İlk nevâdir derlemelerinden itibaren neredeyse tüm teliflerde karşımıza çıkan mücûn (kaba mizah) olgusu, *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin de en belirgin temalarından biridir. İlgili malzemeyi kitabının birkaç bölümüne serpiştiren müellif; özellikle Kadın Cevapları ve Hezlî Cevaplar başlıkları altında kaba mizaha ve müstehcen edebiyata dair geniş bir

yelpazede anekdot malzemesi sunmaktadır. Dolayısıyla ait olduğu dönemlerin mahrem taraflarına ışık tutan bu malzeme, esasen güçlü dinî öğretilerin idealize edildiği o devirlerde bireysel ve toplumsal düzeyde ne tür sapmaların meydana geldiği hakkında da fikir vermektedir.

Üç kuşak boyunca saray çevrelerinde, büyük devlet adamlarının yakınında bulunan, yaşanan çoğu hâdiseyi bizzat görüp kayda geçiren bir ailenin mensubu olarak İbn Ebû 'Avn'ın, bilhassa Abbâsî dönemine ilişkin eserine aldığı anekdotlar otantiklik yönünden son derece güçlü rivayetlerdir. Bu yönüyle *el-Ecvibetü'l-müskite*, ilgili dönem için birincil bir kaynak niteliğine sahiptir.

Hâkim teması siyaset olan *el-Ecvibetü'l-müskite*'de Emevî ve Abbâsî dönemi devlet adamlarına nispet edilen anekdotlar ciddi bir yekûn tutmakta ve her iki dönemin siyasi iklimine dair kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı yoldan kritik bilgiler ve detaylar sunulmaktadır. Dolayısıyla bu derleme edebî değerinin yanında tarihi ve siyasi bilgiler sunması açısından çok özel bir öneme sahiptir. Sözgelimi siyasetçilerin tebaa ile ilişkileri, rakip ve hasımlarıyla mücadeleleri, giriştikleri restleşmeler, dostları ve has adamlarıyla münasebetleri, kişisel zevkleri, saray yaşantıları vb. gibi tarih kitaplarında az rastlanabilecek pek çok özel bilgiyi de *el-Ecvibetü'l-müskite*'nin iki kapağı arasında bulmak mümkündür.

Derlemenin en orijinal bölümlerinden biri Filozof ve Bilge cevaplarıdır. Bu bölümde bilhassa Diyojen, Eflâtun, Sokrat, Aristo ve Büyük İskender gibi filozoflara ait anekdotlar yoğunluktadır. Yunan filozoflarına ait felsefi mirasın Beytülhikme kanalıyla programlı bir şekilde Arapçaya tercüme edildiği Hicri III. asrın ortalarında dünyaya gelen İbn Ebû 'Avn, anlaşıldığına göre Arapçaya kazandırılan bu merviyatla yakından ilgilenmiş, keza derlemesinde bu kültürel mirasa müstakil başlık açan öncü müelliflerden biri olmuştur.

Eserdeki anlatılar; erken dönem Müslüman toplumların mizah olgusuna son derece müsamahakâr yaklaştığına işaret etmekte ve mizah olgusunun klasik dönemde mümkün mertebe tüm sosyal katmanlarda olabildiğince çeşitli usul ve yöntemlerle icra edildiğini göstermektedir.

Genelde edebiyat özelde de mizah kültürü ve tarihi açısından büyük bir önem arz eden böylesi bir derleme üzerine yaptığımız bu çalışmanın, bilhassa Hicri ilk üç asrın muhtelif yönlerini tanımak isteyenlere rehberlik yapacağını; keza sözü edilen dönemlere dair yapılacak sosyoloji, folklor ve antropoloji çalışmalarına da kaynaklık edeceğini umuyoruz.

# KAYNAKÇA


Abdülmecîd, Sâmiye Abdülhamîd. "el-Üslûbü'l-hakîm fî kitâbi'l-ecvibeti'l-müskite li İbn Ebî 'Avn (ö.322): Suveruhû ve esrâruhû'l-belâğiyye: Ecvibetü'z-zühhâd nemûzecen". *Mecelletü Külliyyeti'l-Lügati'l-'Arabiyye bi Asyût, Câmi'atü'l-Ezher* 2/39 (2020), 3422-3495. https://doi.org/10.21608/JFLA.2020.163805

Âbî, Ebû Sa'd. *Nesrü'd-dürr fi'l-muhâdarât*. thk. Hâlid Abdülgani Mahfûz. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2004.

'Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve mezîlü'l-ilbâs*. thk. Abdülhamîd b. Ahmed Hindâvî. 2 Cilt. b.y.: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2000.

Âcurrî, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseyin. *Fazlu kıyâmi'l-leyl ve't-teheccüd*. thk. Abüllatîf el-Âsifî. 1 Cilt. Medine: Dâru'l-Hudayrî, 1. Basım, 1997.

Algül, Hüseyin. "Esved el-'Ansî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.

Alioğlu, Bayan. *Klasik Edeb Kaynaklarında Sokrat'a Nispet Edilen Anekdotik ve Hikemi Merviyyat*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

'Âmilî, Bahaüddîn. *el-Keşkûl*. thk. Muhammed Abdulkerîm en-Nemerî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1998.

'Anâbise, Gâlib. "Nevâdiru Müzebbid el-Medînî: beyne'l-müsteve'l-edebiyyi'ş-şa'biyyi'l-latîf ve'l-müsteve'l-bezî". *Mecelletü'l-Mecma'* 2 (Mart 2010).

'Ânî, Muhammed Sa'îd. *el-Ecvibetü'l-müskite*. 1 Cilt. Bağdat: Matba'atü'l-'Ânî, 1. Basım, 1985.

Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi II-(Hulefâ-i Raşidîn Dönemi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 5. Basım, 2011.

Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslam Tarihi III (Emevîler Dönemi)*. 1 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2011.

Apak, Adem. *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*. 1 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2017.

Aruçi, Muhammed. "Sümâme b. Eşres". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010.

'Askalânî, İbn Hacer. *Lisânü'l-mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 2002.

'Askerî, Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdullah. *el-Masûn fi'l-edeb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun. Kuveyt: Matba'atü Hükûmeti'l-Kuveyt, 1984.

'Askerî, Ebû Hilâl. *Dîvânü'l-me'ânî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

'Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûku'l-lügaviyye*. thk. Muhammed İbrâhim Selîm. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-'İlm ve's-Sekâfe, ts.

‘Askerî, Ebû Hilâl. *es-Sınâ‘ateyn: el-Kitâbe ve’ş-şi‘r*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim. 1 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Unsuriyye, 1993.

Avcı, İsmail. *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed Rıdvân’ın İskendernâmesi*. Balıkesir Üniversitesi, 2013.

Aycan, İrfan. “Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/427-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Aycan, İrfan. “Muâviye b. Ebû Süfyân”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30/330-332. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Aycan, İrfan. “Mühellebîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/513-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Aycan, İrfan. “Ziyâd b. Ebîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/480-482. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Aydınlı, Abdullah. “Ebû Zer el-Gıfârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/266-269. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ayyıldız, Erol. “Ebü’l-Atâhiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Bâbânî, İsmâil b. Muhammed. *Hediyyetü’l-‘ârifîn*. 6 Cilt. İstanbul: Matba‘atü Vekâleti’l-Me‘ârif, 1. Basım, 1951.

Bağdâdî, Hatîb. *el-Buhalâ*. thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2000.

Bağdâdî, Hatîb. *el-Câmi‘ li-ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi‘*. thk. Mahmûd et-Tahhân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü’l-Me’ârif, ts.

Bağdâdî, Hatîb. *el-Fakîh ve’l-mütefakkih*. thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Gurazî. 6 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni’l-Cevzî, 3. Basım, 2000.

Bağdâdî, Hatîb. *ez-Zühd ve’r-rekâik*. thk. ‘Âmir Hasan Sabrî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1. Basım, 2000.

Bağdâdî, Hatîb. *Târîhü Bağdâd*. thk. Beşşâr ‘Avvâd. 16 Cilt. b.y.: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1. Basım, 2002.

Bahşi, Turan. “Arapçada ‘Lahn’ın İlk Dönem Dil Çalışmalarına Etkisi”. *Turkish Academic Research Review* 5/4 (30 Aralık 2020), 595-606. https://doi.org/10.30622/tarr.818519

Baktır, Mustafa. “İçki (İslâm’da)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Cümel min ensâbi’l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1. Basım, 1996.

Beyhakî, Ebu Bekir. *Kitâbü’z-zühdi’l-kebîr*. thk. Âmir Ahmed Haydar. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 3. Basım, 1996.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir ‘Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 3. Basım, 2003.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin. *Şu'abü'l-İmân*. thk. Abdül'alî Abdülhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2003.

Bozkurt, Nahide. "Hârûnürreşîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/258-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bozkurt, Nahide. "Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/5-6. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Bozkurt, Nahide. "Me'mûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/101-104. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Sâhîhü'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr - Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1993.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhü'l-evsat*. thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed. Halep - Kahire: Dâru'l-Va'y - Mektebetü Dâri't-Türâs, 1977.

Câhiz, Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002.

Câhiz, Amr b. Bahr. *el-Buhalâ*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2. Basım, 1998.

Câhiz, Amr b. Bahr. *el-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 2003.

Câhiz, Amr b. Bahr. *el-Mehâsin ve'l-ezdâd*. thk. Muhammed Sevîd. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1. Basım, 1991.

Câhiz, Amr b. Bahr. *Kitâbü'l-bursân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûvlân*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1989.

Câhiz, Amr b. Bahr. *Resâilü Câhiz*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1964.

Cantürü, Seda. *Abbâsî Sarayında Bir Oportünist Şâir: Ebû Dülâme (ö.161)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Cennân, Me'mûn Muhyiddîn. *el-Ecvibetü'l-müskite*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1994.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammad. *Tâcü'l-lüga ve sıhâhü'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr el-'Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.

Cevziyye, İbn Kayyım. *Ahbârü'n-nisâ*. thk. Nizâr Rızâ. 1 Cilt. Beyrut: Menşûratü Dâri Mektebeti'l-Hayât, 1982.

Cirit, Hasan. "Kussâs". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/463-465. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.

Cumahî, İbn Sellâm. *Tabakâtu fuhûli'l-şu'arâ*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.

Çağrıcı, Mustafa. "İhyâü Ulûmi'd-Dîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/10-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Çakır, Muhammed Faruk. “Abbasi Devlet Ricâline Ait Örnekler Bağlamında Klasik Arap Edebiyatının İlk Yazılı Edebi Türlerinden ‘Tevkîât’”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/11 (2018), 493-527.

Çakır, Muhammed Faruk. *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebü’l-’Aynâ (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018.

Çınar, Mustafa. “Arap Edebiyatında Mücûn (Müstehcen) Şiirleri ve Şâirleri Üzerine Bir İnceleme”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2015), 17-30. https://doi.org/10.9775/kausbed.2015.002

Dabbî, Vekî’. *Ahbâru’l-kudât*. 3 Cilt. b.y.: el-Mektebetü’-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, 1. Basım, 1947.

Dârekutnî, Ebü’l-Hasen. *el-Mu’telif ve’l-muhtelif*. thk. Muvaffak b. Abdullah Abdülkâdir. 5 Cilt. b.y.: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1. Basım, 1986.

Demircan, Adnan. “Şeybân (Benî Şeybân)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/37. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Demirci, Mustafa. *Beytü’l-Hikme*. 1 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2016.

Demîrî, Ebü’l-Bekâ Muhammed b. Mûsa. *Hayâtü’l-Hayevân el-Kübrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 2003.

Derâbise, Mahmûd Muhammed Hasen. *İbn Ebû ‘Avn ve Kitâbühü’t-Teşbîhât*. Ürdün: Câmi‘atü’l-Yermûk, Yüksek Lisans, 1984.

Dîneverî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân. *el-Mücâlese ve cevâhirü’l-‘ilm*. thk. Ebû ’Ubeyde Âl Selmân. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1998.

Dîneverî, İbn Kuteybe. *eş-Şi‘r ve’ş-şu‘arâ*. 2 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2002.

Dîneverî, İbn Kuteybe. *Garîbü’l-hadîs*. thk. Abdullah el-Cebûrî. 3 Cilt. Bağdat: Matba‘atü’l-‘Ânî, 1. Basım, 1977.

Dîneverî, İbn Kuteybe. *‘Uyûnü’l-ahbâr*. 4 Cilt. Kahire: Matba‘atü Dâri’l-Kütübi’l-Mısriyye, 2. Basım, ts.

Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk. *el-Künâ ve’l-esmâ*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2000.

Durmuş, İsmail. “İbnü’l-Mukaffa‘”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/130-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Durmuş, İsmail. “Üslûb-ı Hakîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/381-382. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Efil, Muhammed. *Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2018.

Efil, Muhammed - Şahin, Şener. “Hiciv Oklarını ‘Kur’ân’ Sadağından Çeken Âmâ: Basralı Nüktedan Ebü’l-‘Aynâ”. *Bilimname* 2018/35 (30 Nisan 2018), 73-95. https://doi.org/10.28949/bilimname.379804

Emâsî, Muhyiddîn Muhammed İbnü'l-Hatîb. *Ravzu'l-ahyâr el-müntehab min rebî'i'l-ebrâr*. 1 Cilt. Halep: Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî, 1. Basım, 2002.

Enbârî, Ebü'l-Berekât Abdurrahmân b. Muhammed. *Nüzhetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ*. thk. İbrâhim es-Sâmirrâî. Zerkâ-Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985.

Er, Rahmi. "Kümeyt el-Esedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/551-552. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Ergin, Ali Şakir. "Ferezdak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/373-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Fâ'ûr, Münire Muhammed. *el-Ecvibetü'l-müskite: Fennü'l-ikna' ve'l-imtâ'*. 1 Cilt. Vizâratü's-Sekâfeti's-Sûriyye, 1. Basım, 2019.

Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmirrâî. 8 Cilt. b.y.: Dâru ve Mektebetü Hilâl, ts.

Ferrâ, Yahya b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Nitâcî - vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, 1. Basım, ts.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Komisyon. 1 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 2005.

Gazûlî, Alâuddîn el-Behâî. *Metâli'u'l-büdûr ve menâzilü's-sürûr*. Matba'atü İdâreti'l-Vatan, 1. Basım, 1883.

Gökgöz, Turgay. "Arap Şiirinde Nakîza Türü". *Nüsha* 51 (2020), 31-56. https://doi.org/10.32330/nusha.682885

Günday, Hüseyin. "Abbasi Sarayının Sivri Dilli Nedimi: el-Cemmâz (1)". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2010), 23-54.

Günday, Hüseyin. "Abbasi Sarayının Sivri Dilli Nedimi: el-Cemmâz (2)". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2010), 69-98.

Günday, Hüseyin. "Ebû İshâk Müzebbid el-Medînî'nin Mizahında Öne Çıkan Temalar ve Karakteristik Özellikler". *Dergiabant* 8/1 (31 Mayıs 2020), 170-201. https://doi.org/10.33931/abuifd.693503

Günday, Hüseyin. *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*. 1 Cilt. Bursa: Emin Yayınları, 2013.

Günday, Hüseyin. "Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (01 Haziran 2012), 199-228.

Halebî, Ebü'l-Ferec Nûreddîn. *es-Sîretü'l-Halebiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 2006.

Halebî, Safiyyüddîn Ebü'l-Feth. *Ünsü'l-mescûn ve râhatü'l-mahzûn*. thk. Muhammed Edîb el-Câdir. 1 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1997.

Halıcı, Feyzi. "Çevgân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Hamevî, Yâkût. *Mu'cemü'l-üdebâ*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1993.

Hasan, Ahmed Hüseyin. *Edebü'l-küdye fi'l-'asri'l-'Abbâsî*. 1 Cilt. Lazkiye: Dâru'l-Hivâr, 1. Basım, 1986.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Abdülkerim İbrâhim el-Garbâvî. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts.

Hayrbeytî, Mahmûd b. İsmâil. *ed-Dürretü'l-garrâ fî nasîhati's-selâtîn ve'l-kudât ve'l-ümerâ*. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, ts.

Huneyn b. İshâk. *Âdâbü'l-felâsife*. thk. Abdurrahman Bedevî. 1 Cilt. Kuveyt: Menşûrâtü Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyye, 1. Basım, 1985.

Husrî, Ebû İshak İbrâhim b. Ali. *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

Huzâ'î, Ali. *el-Ecvibetü'l-müskite ve devrühâ'n-nidâlî fi't-târîhi'l-'Arabî*. 1 Cilt. Necef: Matba'atü'l-Âdâb, 1. Basım, 1970.

İbhîşî, Şihâbüddîn. *el-Müstetraf fî külli fennin müstetraf*. 1 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1998.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf. *Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fazluhu*. thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 2. Basım, 1994.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed 'Atâ - Muhammed Ali Muavviz. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2000.

İbn Abdülber, Yusuf b. Abdullah. *Edebü'l-mücâlese ve hamedü'l-lisân ve fadlü'l-beyân ve zemmü'l-'ayy ve ta'lîmü'l-i'râb*. thk. Semîr Halebî. 1 Cilt. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1. Basım, 1989.

İbn 'Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-'İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, ts.

İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hüseyin. *Târîhü Dımaşk*. thk. Ömer b. Garâme el-'Ammûrî. 80 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen. *el-Mücтenâ*. 1 Cilt. İstanbul: Dâiretü'l-Me'ârifi'l-'Usmâniyye, ts.

İbn Ebû 'Avn, İbrâhim b. Muhammed b. Ahmed. *el-Ecvibetü'l-müskite*. thk. Mey Ahmed Yûsuf. 1 Cilt. Kahire: 'Ayn li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'iyye, 1. Basım, 1996.

İbn Ebû 'Avn, İbrâhim b. Muhammed b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ecvibeti'l-müskite*. thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed. 1 Cilt. Kahire: Metâbi'ü'n-Nâşiri'l-'Arabî, 1. Basım, 1985.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Lübnan: Dâru't-Tâc, 1. Basım, ts.

İbn Ebû Tâhir, Ebü'l-Fazl Ahmed. *Belâgâtü'n-nisâ*. thk. Ahmed el-Elfî. 1 Cilt. Kahire: Matba'atü Medreseti Vâlideti Abbâs el-Evvel, 1908.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Yakîn li-İbni Ebî'd-Dünyâ*. thk. Yâsin Muhammed es-Surs. 1 Cilt. b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Hüsnü'z-zann billâh*. thk. Muhlis Muhammed. Riyad: Dâru Tayyibe, 1. Basım, 1988.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Zemmü'd-dünyâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed 'Atâ. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1993.

İbn Ebü'l-İsba', Abdülazîm b. el-Vâhid b. Zâfir. *Tahrîrü't-tahbîr fî sınâ'ati'ş-şi'r ve'n-nesr*. thk. Muhammed Şeref Hafnî. b.y.: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, ts.

İbn Fâtik, Mübeşşir. *Muhtâru'l-Hikem*. 1 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2013.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn. *Vefeyâtü'l-a'yân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbn Hamdûn, Ebü'l-Me'âlî Bahâüddîn Kâfi'l-küfât Muhammed b. el-Hasen. *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1996.

İbn Hanbel, Ahmed. *ez-Zühd*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999.

İbn Hanbel, Ahmed. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb Arnavût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

İbn Hıcce, Ebü'l-Mehâsin Takıyyüddîn. *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. thk. 'İsâm Şakyu. 2 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü Hilâl, 2004.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Ravzatü'l-'ukalâ ve nüzhetü'l-fuzalâ'*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.

İbn Hibetullâh, Emînüddevle Muhammed b. Muhammed. *el-Mecmû'ü'l-lefîf*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2004.

İbn Hicce, Ebü'l-Mehâsin Takıyyüddîn. *Semerâtü'l-evrâk*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-'Arabiyye, ts.

İbn Hindû, Ebü'l-Ferec Ali b. el-Hüseyin. *el-Kelimü'r-rûhâniyye fi'l-hikemi'l-Yûnâniyye*. thk. Mustafa el-Kabbânî. 1 Cilt. Mısır: Matba'atü'ş-Şarkî, 1900.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâʾ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. ʿAbdullah b. ʿAbdulmuhsin et-Turkî. 21 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997.

İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali. *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mu'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.

İbn Münkız, Ebü'l-Muzaffer Müeyyidüddevle Necmüddîn Üsâme. *Lübâbü'l-âdâb*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 1 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sene, 2. Basım, 1987.

İbn Tabâtabâ, Muhammed b. Ali. *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî, 1997.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin. *el-Furkân beyne evliyâi'r-Rahmân ve evliyâi'ş-şeytân*. thk. Abdülkâdir el-Arnavût. 1 Cilt. Dımaşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1985.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec. *el-Müdhiş*. thk. Mervân Kabbânî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1985.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn. *el-Muntazam fî târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir 'Atâ - Mustafa Abdülkâdir 'Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1992.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn. *Sıfatü's-safve*. thk. Ahmed İbn Ali. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2000.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn. *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mutemâcinîn*. thk. Bessâm 'Abdulvehhâb el-Câbî. 1 Cilt. Beyrut, 1. Basım, 1997.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn. *Kitâbü'l-Ezkiyâ*. 1 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Gazâlî, ts.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen 'İzzuddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdusselâm Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Basım, 1997.

İbnü'l-Fuvatî, Ebü'l-Fazl Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ahmed. *Mecma'ü'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb*. thk. Muhammed el-Kâzım. 6 Cilt. İran: Müessesetü't-Tıbâ'a ve'n-Neşr, 1995.

İbnü'l-'İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnavût. 11 Cilt. b.y.: Dâru İbn Kesîr, 1986.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali. *Tabakâtü'l-evliyâ*. thk. Nûreddîn Şerîbe. 1 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2. Basım, 1994.

İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim. *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*. thk. Ahmed b. Muhammed Hanîf. 6 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1. Basım, 1985.

İbnü'n-Nedim. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1997.

İlhan, Avni. "Amr b. Ubeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/93-94. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

İsfahânî, Ebû Nuaym. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Matba'atü's-Sa'âdet, 1974. Basım, ts.

İsfahânî, Ebü'l-Ferec. *el-Egânî*. thk. Câbir Semîr. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, ts.

İsfahânî, Ebü'l-Ferec. *ez-Zerî'a ilâ mekârimi'ş-şerî'a*. thk. Ebû Zeyd el-'Acemî. 1 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.

İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. 1 Cilt. Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1991.

İsfahânî, Râgıb. *Muhâdarâtü'l-üdebâ ve mühâverâtü'ş-şu'arâ ve'l-bülegâ*. 2 Cilt. Beyrut: Şeriketü Dâri'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1. Basım, 1999.

Kâlî, Ebû Ali İsmâil b. el-Kâsım. *el-Emâlî*. thk. Muhammed Abdülcevâd el-Asma'î. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1926.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Subhü'l-a'şâ fî sınâ'ati'l-inşâ*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.

Kallek, Cengiz. "Süftece". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/19-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kandemir, M. Yaşar. "Şa'bî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/217-218. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Katipoğlu, Hasan - Kutluer, İlhan. "Huneyn b. İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/377-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kaya, Mahmut. "Aristo". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/375-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kaya, Mahmut. "İskender". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/555-557. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Kayrevânî, el-Husrî. *Cem'ül-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1987.

Kayrevânî, İbn Reşîk. *el-'Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbih*. thk. Muhammede Muhyiddîn Abdülhamîd. 2 Cilt. Dâru'l-Cîl, 5. Basım, 1981.

Ketbî, Muhammed b. Şâkir. *Fevâtu'l-Vefeyât*. thk. İhsan Abbâs. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1973.

Kılıç, Ünal. "Yezîd I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/513-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Kırkpınar, Mahmut. "Mütevekkil-Alellah, Ca'fer b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Köşe, Abdullah. "Hacamat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/422. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Köten, Akif. *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Şaka ve Bazı Şakacı Sahabiler*. Bursa: Vefa, 1. Basım, 1999.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 3. Basım, 1964.

Kuşeyrî, Abdülkerîm. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd İbnü'ş-Şerîf. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.

Küçük, Raşit. "İbn Ebû Hâtim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/432-434. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Sakîfetü Benî Sâide". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/11-12. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Lükkî, Ahmed b. el-Kâsım. *Nüshatü Nebît b. Şerît el-Eşca'î*. thk. Hilâf Mahmûd Abdüssemî'. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2002.

Mağribî, İbn Sa'îd. *Neşvetü't-tarab fî târîhi câhiliyyeti'l-'Arab*. thk. Nusret Abdurrahmân. Amman: Mektebetü'l-Aksâ, ts.

Makkarî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb*. thk. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

Makrânî, Îhâb Muhammed es-Seyyid. "Âliyyâtü'l-hitâbi'l-hicâciyy fi'l-ecvibeti'l-müskite: Bâbü'l-cevâbâti'l-hezliyye beyne'n-nass ve'n-nesk". *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, Câmi'atü Borsa'îd, Mısır* 15 (Ocak 2020), 13-97. https://doi.org/DOI: 10.21608/JFPSU.2020.86297

Mâlik b. Enes. *Muvatta*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 8 Cilt. Abu Dabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân Âl Nehyân li'l-A'mâli'l-Hayriyye ve'l-İnsâniyye, 1. Basım, 2004.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. 1 Cilt. b.y.: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1986.

Merzubânî, Ebû 'Ubeydullah Abdullah b. Muhammed. *el-Müveşşah fî meâhizi'l-'ulemâ 'ale'ş-şu'arâ*. b.y.: y.y., ts.

Merzubânî, Ebû 'Ubeydullah Abdullah b. Muhammed. *Eş'ârü'n-nisâ*. thk. Sâmî Mekkî el-'Ânî - Hilâl Nâcî. Kahire: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1. Basım, 1995.

Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. *el-Ezmine ve'l-emkine*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1996.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Ali. *Mürûcu'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. 4 Cilt. Kum: Dâru'l-Hicre, 2. Basım, 1989.

Meydânî, Ebü'l-Fazl. *Mecma'ü'l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dârul-Ma'rife, ts.

Muhavvelî, İbn Merzubân. *Zemmü's-sükalâ*. thk. Me'mûn Mahmûd Yasin. Şarika: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1991.

Murtezâ, Şerîf. *Emâli'l-Murteza (Gurerü'l-fevâid ve dürerü'l-kalâid)*. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1. Basım, 1954.

Müberrid, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî. *el-Kâmil fi'l-lüga ve'l-edeb*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 3. Basım, 1997.

Müberrid, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî. *et-Te'âzî*. thk. İbrâhim Muhammed Hasen el-Cemel. 1 Cilt. b.y.: Nahdatü Mısr, ts.

Müberrid, Muhammed b. Yezîd el-Ezdî. *el-Fâzıl*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 3. Basım, 2000.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matba'atü Dâri İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1955.

Nüveyrî, Şihâbüddîn. *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1. Basım, 2002.

Ömerî, İbn Fazlullah. *Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr*. 27 Cilt. Abu Dabi: el-Mecma'ü's-Sekâfî, 1. Basım, 1905.

Önder Yüzügüldü, Büşra. *Ebû Hanîfe'ye Göre Alkollü İçeceklerin Mahiyeti ve Hükümleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.

Önkal, Ahmet. “Amr b. Âs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/79-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Öz, Mustafa. “Hişâm b. Hakem”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 18. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.

Öz, Mustafa. “Sefir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/304. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Özafşar, Mehmet Emin. “ez-Zühd ve’r-Rekāik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/537-538. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Özafşar, Mehmet Emin. “Zühd ve Rekāik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “Nusayb b. Rebâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/268. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Özel, Ahmet. “Emeviyye Camii (Sosyal Hayattaki Yeri)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/109-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Parıldı, Metin. *Ebu’l-’Atahiye ve Şiiri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2007.

Sâbir, Ahmed. *el-Ecvibetü’l-müskite ‘alâ lisâni’l-Kur’ân ve’l-edeb ve’l-hikme*. 1 Cilt. Kahire: Mektebetü ve Matba‘atü’l-Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduh, 3. Basım, 1949.

Safedî, Salâhüddîn Halil b. Aybek. *Neksü’l-himyân fî nüketi’l-‘umyân*. thk. Muhammed Abdülkâdir ‘Atâ. 1 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2007.

Safedî, Salâhüddîn Halil b. Aybek b. Abdullah. *el-Vâfî bi’l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnavût - Türkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâs, 1. Basım, 2000.

Sarıçam, İbrahim. *İslam Öncesinden Abbâsilere Kadar Emevî-Hâşimî İlişkileri*. 1 Cilt. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.

Se‘âlibî, Ebû Mansûr. *Dürerü’l-hikem*. 1 Cilt. Tanta: Dâru’s-Sahâbe, 1. Basım, 1995.

Se‘âlibî, Ebû Mansûr. *el-İ‘câz ve’l-îcâz*. Beyrut: Dâru’l-Gusûn, 3. Basım, 1985.

Se‘âlibî, Ebû Mansûr. *el-Letâif ve’z-zarâif*. Beyrut: Dâru’l-Menâhil, ts.

Se‘âlibî, Ebû Mansûr. *et-Temsîl ve’l-muhâdara*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. b.y.: Dâru’l-‘Arabiyye li’l-Kitâb, 1981.

Se‘âlibî, Ebû Mansûr. *Hâssü’l-hâss*. thk. Hasan el-Emîn. 1 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hayât, ts.

Se‘âlibî, Ebû Mansûr. *Simârü’l-Kulûb*. 1 Cilt. Kahire: Dâru’l-Me‘arif, ts.

Sem‘ânî, Abdülkerîm b. Muhammed. *Edebü’l-imlâ ve’l-istimlâ*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1981.

Sıbt İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Muzaffer Şemsüddîn. *Mir’âtü’z-zamân fî tevârîhi’l-a‘yân*. thk. Komisyon. 23 Cilt. Dımaşk: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 1. Basım, 2013.

Sicistânî, Ebû Dâvûd. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, ts.

Silefî, Ebû Tâhir Sadrüddîn. *et-Tuyûriyyât*. thk. Desmân Yahyâ Me'âlî - Abbâs Sahr el-Hasen. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü Advâi's-Selef, 1. Basım, 2004.

Süyûtî, Celâlüddîn. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011.

Süyûtî, Celâlüddîn. *el-Muhâdarât ve'l-muhâverât*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2003.

Şahin, Şener. "Bir Mizah Unsuru Olarak Klasik Arap Kaynaklarında 'Yellenme' Teması". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (01 Ocak 2011), 59-116.

Şahin, Şener. *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı: Tipler ve Temalar*. 1 Cilt. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2011.

Şahin, Şener. *Klasik Arap Mizahının Kaynakları*. 1 Cilt. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2020.

Şahin, Şener. "Klasik Arap Nesrinde 'Hazırcevaplık' Olgusu". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (01 Ocak 2009), 331-364.

Şahin, Şener. "Nevâdir Kültüründe 'Sakîl' Motifi ve Bir Sakîl Düşmanı: el-A'meş". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (01 Haziran 2010), 121-152.

Şahin, Şener. "Nevâdir Malzemesinden Hareketle Bir Biyografi İnşası Denemesi: 'Müzebbid El-Medînî' Örneği: Hayatı-Kişiliği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (01 Kasım 2018), 99-130.

Şahin, Şener - Taşdelen, Hasan. *Kur'an'la Nükte*. 1 Cilt. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2009.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Abdülazîz Muhammed el-Vekîl. 3 Cilt. Kahire: Müessetü'l-Halebî, 1968.

Şemsüddîn, İbrahim. *Ahbârü'n-nisâ ve nevâdirühünne fî kitâbi'l-Egânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2018.

Şemsüddîn, İbrahîm. *Nevâdirü'n-nisâ fî kitâbi'l-müstatraf ve kütübi't-türâsi'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2001.

Şüreyşî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülmümin. *Şerhu makâmâti'l-Harîrî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 2006.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1994.

Taberî, İbn Cerîr. *Târîhü't-Taberî*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'arif bi-Mısr, 2. Basım, 1967.

Tan, Tuncay. *Bir Mizah Kaynağı Olarak Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin Besâirü'l-Hükemâ ve Zehâiru'l-Kudemâ (El-Besâir ve'z-Zehâir) Adlı Eseri*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2022.

Taşdelen, Hasan - Şahin, Şener. "Klasik Arap Edebiyatında 'Sakil Tipi' ve Bu Tip Çevresinde Oluşan Edebiyat". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (01 Haziran 2009), 183-208.

Tennûhî, el-Muhsin b. Ali. *Nişvârü'l-muhâdara ve ahbârü'l-müzâkere*. 8 Cilt. b.y.: y.y., 1971.

Terzi, Mustafa Zeki. "İbnü'z-Zeyyât, Muhammed b. Abdülmelik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/245-246. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Tevhîdî, Ebû Hayyân. *el-Besâir ve'z-zehâir*. thk. Vedâd el-Kâdî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1988.

Tevhîdî, Ebû Hayyân. *el-İmtâ' ve'l-müânese*. 1 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1. Basım, 2003.

Topaloğlu, Bekir. "Hudûs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/304-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Toprak, M. Faruk. *Sıradışı Bir Emevî Valisi Haccâc*. 1 Cilt. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2021.

Turtûşî, Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed. *Sirâcü'l-mülûk*. 1 Cilt. Mısır: y.y., 1876.

Tûsî, Ebû Câ'fer Muhammed b. el-Hasen. *Kitâbü'l-Gaybe*. Tahran: Mektebetü Ninova el-Hadîs, ts.

Tüccar, Zülfikar. "Cerîr b. Atıyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/412-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

'Ubeyd, Nahida Settar - Abd, Muhammed Âlînâ Muhammed. "Îkâü't-tekrâr üslûben fî'l-ecvibeti'l-müskite fî kitâbi İbn Ebî 'Avn". *Mecelletü merkezi dirâsâti'l-Kûfe* 59 (Aralık 2020), 343-382.

Uludağ, Süleyman. "Behlûl-i Dânâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/352-353. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2. Basım, 2016.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed. *et-Tefsîrü'l-basît*. 25 Cilt. Suudi Arabistan: 'İmâdetü'l-Bahsi'l-'İlmî, 1. Basım, 2009.

Vatvât, Ebû İshâk Burhâneddin. *Gurarü'l-hâsâisi'l-vâzıha*. thk. İbrâhim Şemsüddîn. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2008.

Veşşâ, Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed. *el-Müveşşâ*. thk. Kemâl Mustafâ. 1 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 2. Basım, 1953.

Yâfi'î, Ebû Muhammed 'Afîfüddîn. *Mir'âtü'l-cinân ve 'ibretü'l-yakzân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Yavuz, Yusuf Şevki. "İbn Ebû Duâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/430-431. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdülmelik b. Mervân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/266-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yılmaz, Saim. "Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/251-253. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yiğit, İsmail. "Ömer b. Abdülazîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yiğit, İsmail. “Süleyman b. Abdülmelik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/80-81. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Yûsî, el-Hasan b. Mes‘ûd. *Zehrü’l-ekem fi’l-emsâl ve’l-hikem*. thk. Muhammed Hıccî - Muhammed el-Ahdar. 3 Cilt. Mağrip: Dârü’s-Sekâfe-ed-Dâru’l-Beydâ, 1. Basım, 1981.

Yüksel, Azmi. “Ahtal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/183-184. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Zebîdî, Muhammed Mürtezâ el-Hüseynî. *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. thk. Komisyon. 40 Cilt. Kuveyt: Vezâretü’l-İrşâd ve’l-Enbâ fi’l-Kuveyt, 1965.

Zehebî, Şemsüddîn. *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnavût. 25 Cilt. b.y.: Müessetü’r-Risâle, 3. Basım, 1985.

Zehebî, Şemsüddîn. *Târîhü’l-İslâm*. thk. ‘Umar ‘Abdusselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1993.

Zehebî, Şemsüddîn. *Tehzîbü tehzîbi’l-kemâl fî esmâi’r-ricâl*. thk. Ganîm Abbâs Ganîm - Mecdî es-Seyyid Emîn. 11 Cilt. Kahire: el-Fârûku’l-Hadîse li’t-Tıbâ‘a ve’n-Neşr, 1. Basım, 2004.

Zemahşerî, Cârullah. *Rebî‘ül-ebrâr ve nusûsu’l-ahyâr*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü’l-A‘lemî, 1. Basım, 1991.

Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım. *Esâsü’l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnü’s-sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1998.

Zeyn, Hüda Ahmed Muhammed. “Belâgâtü ecvibeti’n-nisâ min kitâbi’l-ecvibeti’l-müskite li-İbn Ebû ‘Avn (ö.322): Ecvibetü kuvveti’l-hucce ve reddi’l-hasm nemûzecen”. *Mecelletü Kıtâ‘il-Lügati’l-‘Arabiyye* 15 (2021), 2081-2202.

Züeyb, Latîfe. *el-Makâsıdü’t-tedâvüliyye fi’l-hitâbâti’s-sâhira: el-Ecvibetü’l-müskite li-İbn Ebî ‘Avn unmûzecen*. Câmi‘atü Kasdi Merbah: Kasdi Merbah Külliyetü’l-Âdâb ve’l-Lügât, Yüksek Lisans, 2019.

# ÖZGEÇMİŞ

| | | | |
|---|---|---|---|
| **Adı-Soyadı** | Muhammed Faruk | | Çakır |
| **Doğum Yeri ve Yılı** | | | |
| **Bildiği Yabancı Diller** | Arapça (Uzmanlık)<br>Farsça (Ortanın Üstü) | | |
| **Eğitim Durumu** | **Başlama - Bitirme** | | **Kurum Adı** |
| **Lise** | 2006 | 2010 | Ümraniye Anadolu İHL |
| **Lisans** | 2010 | 2015 | Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi |
| **Yüksek Lisans** | 2016 | 2018 | Bursa Uludağ Üniversitesi |
| **Doktora** | 2018 | 2023 | Bursa Uludağ Üniversitesi |
| **Çalıştığı Kurum** | **Başlama - Ayrılma** | | **Çalışılan Kurumun Adı** |
| **1.** | 2015 | 2016 | Gümüşhane Üniversitesi |
| **2.** | 2016 | - | Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi |
| **Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar** | | | |
| **Katıldığı Proje ve Toplantılar** | | | |
| **Yayınlar:** | **Makale**: Çakır, M.F. (2018, Aralık), *Abbasi Devlet Ricâline Ait Örnekler Bağlamında Klasik Arap Edebiyatının İlk Yazılı Edebi Türlerinden "Tevkîât"*, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.<br>**Makale**: Çakır, M.F. (2022, Haziran), *Klasik Arap Edebiyatında Sıra Dışı Bir Tema: Keyfe Eṣbaḥte Sorusuna Verilen Hikemî Cevaplar*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. | | |
| **Diğer:** | | | |
| **İletişim (e-posta):** | | | |
| **Tarih:**<br>**İmza:**<br>**Adı-Soyadı:** | 03.03.2023<br><br>Muhammed Faruk Çakır | | |